

VIOLENCE AGAINST LGBT YOUTH AND ADULTS

EDITORIAL

- 7 **Katarina Majerhold:** We Need to Speak Up against the Bullying of LGBT Students
- 11 **Roman Kuhar and Alenka Švab:** Violence against Lesbians and Gays in Slovenia: Comparing Data from Research Conducted in 2003–2004 and 2014–2015
- 30 **Nina Perger and Simona Muršec:** Sexually Non-binary Persons and Some Aspects of Their Everyday Life
- 45 **Jered B. Kolbert, Laura M. Crothers, Matthew J. Bundick, Daniel S. Wells, Julie Buzgon, Cassandra Barbary, Jordan Simpson and Katherine Senko:** Perceptions of Bullying of Lesbian, Gay, Bisexual, Transgender, and Questioning (LGBTQ) Students in a Southwestern Pennsylvania Sample
- 66 **Jasna Magić:** Education Sector Responses to Violence and Discrimination Based on Sexual Orientation and Gender Identity/Expression [in English]
- 79 **Stephen T. Russell, Jack K. Day, Salvatore Ioverno and Russell B. Toomey:** Are School Policies That Are Focused on Sexual Orientation and Gender Identity Associated with Less Bullying? Teachers' Perspectives

DOSSIER

- 103 **Katarina Majerhold:** Bullying of LGBT Children in Slovenia and Elsewhere: Primary and Secondary Schools

ARTICLES

- 129 **Tjaša Učakar, Emanuela Fabijan, Rok Smrdelj and Ana Ješe Perkovič:** The Dynamics of Research on Discrimination in Slovenia: Implementing Intersectional Analysis
- 160 **Marija Viktorija Jagodić:** Stigma – A Burden We Live With
- 178 **Andrej Vozlič:** Alternatives to Democracy – Innovative Socio-Political Systems of the Future

REVIEW

- 203 **Mitja Velikonja:** The Institutionalization of Anti-Communism in Europe
- 206 **Subscription**

NASILJE NAD LGBT-MLADINO IN ODRASLIMI

UVODNIK

- 7 **Katarina Majerhold:** Za preprečevanje medvrstniškega nasilja nad LGBT-učenci in dijaki moramo o tem najprej spregovoriti
- 11 **Roman Kuhar in Alenka Švab:** Nasilje nad lezbijkami in geji v Sloveniji: primerjava podatkov iz raziskav 2003–2004 in 2014–2015
- 30 **Nina Perger in Simona Muršec:** Seksualno nebinarne osebe in nekatere dimenzije njihovega vsakdanjega življenja
- 45 **Jered B. Kolbert, Laura M. Crothers, Matthew J. Bundick, Daniel S. Wells, Julie Buzgon, Cassandra Berbary, Jordan Simpson in Katherine Senko:** Medvrstniško nasilje nad lezbičnimi, gejevskimi, biseksualnimi, transspolnimi dijaki in dijaki, ki so v procesu odkrivanja lastne spolne usmerjenosti (LGBTQ), kot ga zaznavajo učitelji, na vzorcu dijakov iz jugozahodne Pensilvanije
- 66 **Jasna Magić:** Odzivi izobraževalnega sektorja na nasilje in diskriminacijo na podlagi spolne usmerjenosti in identitete/izraza [v angleščini]
- 79 **Stephen T. Russell, Jack K. Day, Salvatore Ioverno in Russell B. Toomey:** So šolske politike, ki postavljajo v središče spolno usmerjenost in identiteto, povezane z manj medvrstniškega nasilja? Vidiki učiteljev

DOSJE

- 103 **Katarina Majerhold:** Trpinčenje LGBT-otrok v Sloveniji in po svetu: primer osnovnih in srednjih šol

ČLANKI

- 129 **Tjaša Učakar, Emanuela Fabijan, Rok Smerdelj in Ana Ješe Perkovič:** Raziskovalna dinamika na področju diskriminacije v Sloveniji: uveljavljanje interseksionalne analize
- 160 **Marija Viktorija Jagodić:** Stigma – breme, s katerim živimo
- 178 **Andrej Vozlič:** Alternative demokraciji – inovativni družbeno-politični sistemi prihodnosti

RECENZIJA

- 203 **Mitja Velikonja:** Evropska institucionalizacija antikomunizma

- 206 **Naročanje**

**NASILJE NAD
LGBT-MLADINO
IN ODRASLIMI**

Za preprečevanje medvrstniškega nasilja nad LGBT-učenci in dijaki moramo o tem najprej spregovoriti

Pred nekaj leti sem na spletu zaznala poročanje o primerih LGBT-otrok in mladostnikov, ki so zato, ker so jih verbalno in/ali fizično trpinčili sošolci, storili samomor. To nasilje je skoraj vedno trajalo več let, v nekaterih primerih so zanj vedeli tudi učitelji in učiteljice. To me je spodbudilo k raziskovanju tega, kako je področje preprečevanja in sankcioniranja medvrstniškega psihičnega in fizičnega nasilja nad učečo se LGBT-populacijo urejeno na slovenskih šolah in kakšni so primeri dobrih praks po svetu. Pri tem me je zanimalo tudi, ali se to nasilje zmanjša tedaj, ko je v šolskem učnem načrtu več vsebin s področja LGBT. Nekatero izsledke tega raziskovanja predstavljam v prispevku *Trpinčenje LGBT-otrok v Sloveniji in po svetu: primer osnovnih in srednjih šol* v pričujočem tematskem bloku. Obravnavam izkušnje s Škotskega, iz Japonske in Čila ter posebej iz Slovenije. Vse našete države zaznavajo nasilje nad LGBT-učenci in učenkami oziroma dijaki in dijakinjami, vendar so njihovi odzivi nanj različni (pozitiven zgled je predvsem Škotska). Slovenija v zadnjih desetih letih na tem področju ni storila prav veliko – pravzaprav ni naredila nič. Nasilje nad obravnavano populacijo je tako naraslo, prisotnost LGBT-tem pa se je zmanjšala (glej npr. Švab in Kuhar, 2005; Kuhar in Švab, 2014; Magič, 2012; Lesjak, 2017).

Roman Kuhar in Alenka Švab v svojem članku opozarjata na pomembno ugotovitev njune ponovitvene raziskave o vsakdanjem življenju gejev in lezbijk (Švab in Kuhar, 2005; Kuhar in Švab, 2014),

in sicer da je stopnja fizičnega, psihičnega in spolnega nasilja nad populacijo LGBT leta 2014 primerljiva s tisto izpred desetih let. Pišeta: »Leta 2003 je 53,3 % vprašanih poročalo, da so bili zaradi spolne usmerjenosti že žrtev homofobičnega nasilja. Leta 2014 je ta delež podoben: 50,3 % vprašanih je že doživelo nasilje zaradi svoje spolne usmerjenosti.« (Kuhar in Švab, v tej številki ČKZ) Dodajata še, da gre večinoma za psihično nasilje, sledita fizično in spolno nasilje. Avtorja posebej obravnavata podatke za različne vrste izkušenj z nasiljem v različnih kontekstih, pri čemer še posebno skrb zbuja prav podatek, da se »v vzorcu iz leta 2014 statistično značilno pogosteje nasilje pojavlja v kontekstu šole: leta 2014 je še enkrat več (44 %) kot leta 2003 (22 %) posameznikov poročalo, da so bili zaradi svoje spolne usmerjenosti žrtve nasilja s strani sošolcev in sošolk.« (ibid.) Med mogočimi dejavniki za to naštevata večjo vidnost gejev in lezbijk v šolskem prostoru ter večjo senzibilnost anketirancev, ki prepoznajo homofobično nasilje in so nanj pozorni, ter opozarjata, da »odsotnost sistemskega obravnavanja problema homofobije in sploh nasilja v šoli zagotovo pelje k reprodukciji tovrstnega nasilja tudi v šolskem prostoru« (ibid.).

Nina Perger in Simona Muršec govorita o nekaterih specifikah vsakdanjega življenja seksualno nebinarnih oseb, pri čemer izhajata iz raziskave *Vsakanje življenje mladih LGBTIQ+ oseb v Sloveniji* (Perger, Muršec in Štefanec, 2018). Gre za prvo obsežnejšo slovensko raziskavo, v katero so bile vključene seksualno nebinarne osebe, s poudarkom na biseksualnih, panseksualnih, kvir in aseksexualnih identitetah. Avtorici ugotavljata, da so izkušnje seksualno nebinarnih oseb v določeni meri podobne izkušnjam gejev in lezbijk, a je pri nebinarnih osebah razkritje identitete veliko težavnejše. Tako »le 20 % biseksualnih žensk in 12 % biseksualnih moških pogosto ali vedno razkriva svojo identiteto (v primerjavi s 45 % lezbijk in 44 % gejev) [...] Njihove seksualne identitete so razumljene kot 'faze', kot tranzitivne narave, kot promiskuitetnost, seksualna 'deviantnost'.« (Perger in Muršec, v tej številki ČKZ) Še posebno redko je prav razkrivanje v šolskem prostoru, kar lahko deloma razumemo kot posledico tega, da so te osebe bolj izpostavljene nasilju in diskriminaciji. Šolajoče se nebinarne osebe tako poročajo o žalitvah, objektivaciji, zanikanju obstoja njihove identitete ter rednemu posmehovanju (ibid.). Avtorici v sklepu pozivata k nadaljnjemu raziskovanju izkušenj obravnavane populacije, da bi skupaj ustvarili varno okolje za vse.

Jasna Magić predstavlja ugotovitve raziskav, ki sta jih izvedla UNESCO in Svet Evrope, da bi zbrala odzive šolskega sektorja na

nasilje na podlagi spolne usmerjenosti in identitete oziroma izraza. Podatki razkrivajo, da je večina LGBT-učencev in dijakov, ki se šolajo v državah Evropske unije, doživelo različne oblike verbalnega, psihičnega in fizičnega nasilja (kar 91 % pred 18. letom). Ena od ugotovitev raziskav je, da »večina evropskih držav ne ponuja objektivnih informacij o spolni usmerjenosti in identiteti v učnih načrtih, nima antidiskriminacijske politike in politike proti trpinčenju LGBT-učencev in ne ponuja izobraževanja učiteljem o pravicah in potrebah te populacije« (Magić, v tej številki ČKZ). Kjer nasilje nad obravnavano populacijo ni obravnavano sistemsko, pogosteje ostaja spregledano, učenci pa imajo slabši učni uspeh, večja je verjetnost, da bodo trpeli za anksioznostjo in se izolirali. Prepoved nasilja na podlagi spolne usmerjenosti in identitete po drugi strani prinaša opazno izboljšanje tako na ravni učnega uspeha kot mentalnega zdravja. V Evropski uniji obstajajo različne vrste ukrepov za prepoznavanje in preprečevanje nasilja nad učenci zaradi spolne usmerjenosti in identitete; ti ukrepi učečim se in zaposlenim v izobraževalnem sektorju sporočajo, da morajo biti šole varen in prijazen prostor učenja, socializacije in druženja za vse.

V blok smo poleg naštetega vključili tudi dva prevoda, ki prav tako kot izvirni prispevki govorita o nasilju nad neheteroseksualnimi učenci in dijaki. V obeh primerih gre za predstavitev rezultatov obsežnejšega kvantitativnega raziskovanja v eni od zveznih držav Združenih držav Amerike (Pensilvanija oziroma Kalifornija), ki pa se bolj kot na položaj učencev osredinja na vlogo učiteljev – na to, kaj lahko storijo, da bi preprečili viktimizacijo, kako naj se na nasilje sploh odzovejo in kako lahko (so)oblikujejo prijaznejšo šolsko politiko.

Literatura

- KUHAR, ROMAN IN ALENKA ŠVAB (2014): *Raziskava o pravni podinformiranosti LGBT-skupnosti in vsakdanjem življenju gejev in lezbijk: raziskovalno poročilo*. Ljubljana: Mirovni inštitut.
- LESJAK, ANJA (2017): *Vključevanje LGBT-tem pri pouku v Osnovni šoli Šmarje pri Jelšah*. Diplomsko delo. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Fakulteta za socialno delo.
- MAGIĆ, JASNA (2012): *»Homofobija na naši šoli?« Poročilo o izkušnjah srednješolskih učiteljev in učiteljic s homofobijo v šolskem prostoru v Sloveniji*. Ljubljana: Legebitra.
- PERGER, NINA, SIMONA MURŠEC IN VESNA ŠTEFANEC (2018): *Vsakdanje življenje mladih LBGTIQ+ oseb v Sloveniji, ali: »To, da imam svoje jebene pravice!«* Ljubljana: Društvo Parada ponosa.
- ŠVAB, ALENKA IN ROMAN KUHAR (2005): *Neznosno udobje zasebnosti: vsakdanje življenje gejev in lezbijk*. Ljubljana: Mirovni inštitut.

Nasilje nad lezbijkami in geji v Sloveniji: primerjava podatkov iz raziskav 2003–2004 in 2014–2015

Abstract

Violence against Lesbians and Gays in Slovenia: Comparing Data from Research Conducted in 2003–2004 and 2014–2015

The authors present the results of research on violence against lesbians and gays that was conducted as part of a study on the everyday life of gays and lesbians in Slovenia. The study was first conducted in 2003–2004, and repeated in 2014–2015. Wherever possible, the results were analysed comparatively in order to identify possible changes in the ten-year period. The authors focused on the different forms of violence (physical, psychological, sexual), the perpetrators of violence, and the environments in which violence occurs (public spaces, private spaces (family, intimate partnerships), school and work settings). The data shows that the majority of lesbians and gays are still targeted by violence, which is practically as common as it was ten years ago. However, the occurrence of violence against lesbians and gays has almost doubled in school settings. Lesbians are still more commonly victims of violence in the private sphere (family), while gays are more frequently victims of violence in the public sphere.

Keywords: violence, gays, lesbians, everyday life, coming out, transparent closet

Roman Kuhar is a Full Professor and Dean at the Faculty of Arts, University of Ljubljana. (roman.kuhar@ff.uni-lj.si)

Alenka Švab is a Full Professor at the Faculty of Social Sciences, University of Ljubljana. (alenka.svab@fdv.uni-lj.si)

Povzetek

V članku predstavljamo rezultate o nasilju nad lezbijkami in geji iz raziskave o vsakdanjem življenju gejev in lezbijk v Sloveniji, ki je bila izvedena dvakrat – prva raziskava v letih 2003–2004 in ponovitvena v letih 2014–2015. Rezultati so bili, kjer je bilo mogoče, analizirani primerjalno, da bi identificirali spremembe v desetletnem obdobju, pri čemer je bila pozornost usmerjena v različne oblike nasilja (fizično, psihično, seksualno), akterje (povzročitelji nasilja) ter v okolja, v katerih se nasilje dogaja (javni prostor, zasebnost (družina, partnerstvo), šolsko in delovno okolje). Primerjava podatkov je pokazala, da je nasilje danes tako rekoč v enaki meri kot pred desetimi leti še vedno izkušnja večine lezbijk in gejev, nasilje v šolskem okolju pa se je celo podvojilo. Prav tako se ohranja vzorec, po katerem so lezbijke v večji meri žrtve nasilja v zasebnosti (družini), geji pa v javnem prostoru.

Ključne besede: nasilje, geji, lezbijke, vsakdanje življenje, razkritje, transparentni klozet

Roman Kuhar je redni profesor in dekan Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. (roman.kuhar@ff.uni-lj.si)

Alenka Švab je redna profesorica na Fakulteti za družbene vede Univerze v Ljubljani. (alenka.svab@fdv.uni-lj.si)

Ni me strah fizičnega nasilja. Fizična bolečina je bolečina, ki jo znam prenesti. Čustva pa pobegnejo in jih ne moreš ujeti. Če te boli, obstajajo zdravila, tablete.

Samo za čustva pa ne vem ...

(Vanja, 19, 2004, o strahu pred homofobičnim nasiljem)

Uvod

Kako lahko pojasnimo homofobično nasilje? Klasična teorija, s katero so avtorji pojasnjevali različne oblike nasilja iz sovraštva, tudi homofobično nasilje, je teorija družbene identitete (Tajfel in Turner, 1986). Ta predvideva, da posamezniki vstopamo v družbene skupine in se z njimi identificiramo glede na razlike, ki jih vzpostavimo v odnosu do drugih skupin. Pripadnost posameznika določeni družbeni skupini, kar je izvor njegove identifikacije, je torej definirana skozi vzpostavitev razlike z drugimi družbenimi skupinami. Tajfel in Turner to poimenujeta skupine »in« in »out«, pri čemer je ključno dejstvo, da svojo skupino praviloma ocenjujemo, razumemo in interpretiramo kot boljšo od preostalih skupin. Pri tem vzpostavljamo tako imenovane varljive korelacije, ki temeljijo na dveh psiholoških procesih: *selektivni percepciji* (o skupini »out« sprejemamo predvsem tiste informacije, ki so skladne z našo (negativno) predstavo o tej skupini) in *selektivnem spominu* (gre za izključevanje tistih informacij, ki motijo selektivno percepcijo in niso skladne z obstoječo predstavo o skupini »out« – povedano drugače: bolj si zapomnimo tisto, kar potrjuje naše predstave, kot pa tisto, kar prevprašuje in spodjeda te predstave. Prav zato je težko spreminjati predstave, ki temeljijo na predsodkih in stereotipih).

Teorija družbene identitete pojasnjuje, da je gonilo nasilja iz sovraštva potreba oziroma želja po ločevanju lastne skupine od drugih skupin. Vsaka družbena skupina namreč oblikuje kriterije članstva v tej skupini, ki so definirani skozi favoriziranje skupine »in« na račun skupine »out«. Primarno gonilo nasilja je torej občutek ogroženosti s strani drugih skupin (v našem primeru s strani skupnosti LGBT).

Gregory Herek (2004) v svoji funkcionalistični analizi heteroseksizma in seksualnih predsodkov naredi še korak naprej. Sprašuje se namreč, kakšna je »psihološka nagrada«, ki jo posameznik pridobi, ko izvaja nasilje iz sovraštva. Razlikujemo med različnimi funkcijami homofobije, a za našo razpravo sta pomembni predvsem dve: vrednotno-ekspresivna in družbeno-ekspresivna funkcija. V prvem primeru – podobno kot izhaja iz teorije družbene identitete – posameznik izvaja nasilje, ker s tem utrjuje svoj vrednotni sistem in jasno izraža, da v njegovem vrednotnem sistemu homoseksualnost velja za nesprejemljivo, bolno, grešno

ipd. V drugem primeru je posameznikova psihološka nagrada, ki jo pridobi zaradi nasilja nad LGBT-skupnostjo, utrditev svojega položaja v lastni skupini. Če je namreč »pretepanje pedrov« nekaj, kar ta skupina vrednoti in ceni visoko, potem posameznik, ki to stori, utrdi svoj položaj v tej skupini. Klasičen primer, ki ga navaja tudi Herek, so najstniške skupine, ki z nasiljem nad geji utrjujejo svojo (domnevno pravo) moškost tradicionalne spolne vloge. Kot namreč pojasnjuje Raewyn Connell (1995), projekt hegemonne moškosti ni zgolj oblika podjarmljenja žensk, temveč tudi hierarhizacija moškosti, pri čemer je gejevska moškost klasičen primer podrejene moškosti. Comstock (1991) na podlagi ameriških statistik ugotavlja, da so storilci homofobičnega fizičnega nasilja praviloma mladi moški iz delavskega in srednjega razreda, kar po njegovem mnenju pomeni, da se pri pojasnjevanju tovrstnega nasilja ni smiselno opirati primarno na psihološke dimenzije, temveč predvsem na sociološke in sociokulturne. Homofobično nasilje je namreč za mlade moške, kot poudarja Hopkins (1992), pomemben vir njihovega »delanja« spola (ang. *doing gender*), pri čemer je zanimiv paradoks ta, da je moškost sicer razumljena kot nekaj naravnega, hkrati pa tako krhka, da jo je vedno znova treba braniti z nasiljem. Homofobično nasilje je torej primarno sociokulturno vprašanje, saj se zdi, da je prav heteronormativna kultura tista, ki od mladih moških pričakuje tovrstno izražanje njihove moškosti.

Tovrstno razumevanje homofobičnega nasilja je tudi v izhodišču kritične analize predstavljenih teoretskih modelov. Nicholas Guittar (2013) namreč ugotavlja, da s teorijo družbene identitete ni mogoče odgovoriti na vprašanje, zakaj je prav seksualnost tista, ki jo posamezniki izberejo za točko razlikovanja in na podlagi nje nasilno delujejo. Povedano drugače: zakaj je prav dualnost heteroseksualnost-homoseksualnost tisto, kar poganja nasilje in ne kakšne druge razlike?

Guittar (2013) meni, da je pri pojasnjevanju homofobičnega nasilja treba upoštevati sporočila naše kulture (ang. *cultural messages*), ki jih prejemamo na različnih ravneh: posredujejo nam jih tako člani naše družbene skupine (npr. starši v družini), kot tudi širše družbene institucije (npr. mediji, šola itn.). Ta sporočila vplivajo na naše delovanje. V določenih okoliščinah na nas lahko prenašajo »strah«, kar povzroča občutek moralne panike. Gre za tiste situacije, kjer omenjena sporočila definirajo določeno skupino ali posameznike kot ogrožajoče naše vrednote. Guittar (2013) meni, da se v takšnih okoliščinah moralna panika lahko manifestira v obliki »mikropanike«, kar pomeni, da določeni posamezniki nasilno odreagirajo na sicer široko sprejete podobe/sporočila, da je heteroseksualnost edina legitimna oblika seksualnosti. Guittar (2013) torej meni, da lahko posamezne homofobične nasilne incidente razumemo kot manifestacije mikropanike pri posameznikih, ki živijo v družbi, prežeti s homofobičnimi sporočili. Mikropanika je torej manifestacija moralne panike na individualni ravni in odgovarja na vprašanje, zakaj je prav seksualnost tisto področje, na podlagi katerega posamezniki izvajajo nasilna dejanja.

Pri tem prihaja do zanimivega nasprotja s klasičnimi kriminološkimi pojasnitvami delinkventnega vedenja. Za tovrstno vedenje naj bi bili značilni tesna povezava

z manjšo družbeno oziroma vrstniško skupino in krhka povezava z vrednotami širše družbe, ki nasilje in delinkventno vedenje zavrača. V primeru homofobičnega nasilja pa, pojasnjuje Guittar, imajo storilci tega nasilja trdne navezave na širšo (homofobično) družbo, saj nasilno »branijo« njene heteronormativne vrednote – celo tako zelo, da cilj opravičuje sredstvo (nasilje). Guittar ob tem, povzemajoč Sykesa in Matzo (1957), poudarja, da je najpogostejša tehnika opravičevanja nasilja nevtralizacija – to je zanikanje žrtve. Nasilje, ki je izvršeno, je razumljeno kot pravična kazen (Guittar, 2013).

Dobra ilustracija tega je znameniti napad na Cafe Open leta 2009 v Ljubljani. Storilci, ki so v tednu parade napadli LGBT prijazen lokal, so na sodišču pojasnjevali, da sicer nimajo nič proti gejem, le da ti ne smejo vzgajati otrok. Nasilen napad na lokal so torej opravičevali z domnevnim družbenim soglasjem, ki je takrat obstajalo, da so istospolne družine nevarne in nenaravne za vzgojo otrok. Resnične žrtve, v njihovi nevtralizaciji, so bili torej otroci in ne pretepeni geji.

V pričujočem članku predstavlja rezultate dveh socioloških raziskav o vsakdanjem življenju gejev in lezbijk, ki sva jih izvedla v desetletnem presledku. Med različnimi vidiki in temami vsakdanjega življenja je bilo tudi vprašanje nasilja nad lezbijkami in geji. Rezultati tako prinašajo informacije o razsežnostih nasilja zaradi spolne usmerjenosti, o oblikah, storilcih oz. storilkah nasilja in socialnih krogih, v katerih se nasilje dogaja. Podatki so bili zbrani tako s kvantitativno kot s kvalitativno metodologijo (več o tem v nadaljevanju članka), kar omogoča ne le vpogled v statistične podatke o nasilju, temveč tudi bolj poglobljeno študijo izkušenj nasilja v zasebni in javni sferi (nasilje v družini, v partnerstvu, v javnih prostorih, na delovnem mestu, v šoli ipd.). Pri analizi v tem članku sva posebno pozornost namenila razlikam po spolu, saj so se te v nekaterih primerih pokazale kot statistično značilne, še zlasti ko govorimo o delitvi zasebno/javno. Ker je bila druga raziskava koncipirana kot ponovitevna, sva se pri njej v največji mogoči meri držala prvotne zastavitve empiričnega dela prve raziskave, kar nama je omogočilo primerjavo morebitnih sprememb v presledku desetih let.

Članek je strukturiran v naslednja poglavja: predstavitev poteka in metodologije ter sociodemografskih podatkov za obe raziskavi, analiza rezultatov obeh raziskav glede nasilja nad geji in lezbijkami, sledi pa sklepni diskusijski del, v katerem strneva in reflektirava rezultate obeh raziskav v primerjalni perspektivi in širšem družbenem kontekstu.

Podatki o raziskavah o vsakdanjem življenju lesbijk in gejev v Sloveniji 2003–2004 in 2014–2015

Prva raziskava: 2003–2004¹

Prva sociološka raziskava o vsakdanjem življenju lesbijk in gejev v Sloveniji je bila izvedena med letoma 2003 in 2004 (glej Švab in Kuhar, 2005), in sicer v dveh delih. Prvi je zajemal kvantitativno raziskavo z anketnim vprašalnikom (anketiranje je bilo izvedeno *face-to-face*), drugi pa kvalitativno raziskavo s fokusnimi skupinami.

Poglaviten namen kvantitativnega dela empirične raziskave je bil najprej identificirati ključne determinante družinskih in socialnih kontekstov vsakdanjega življenja gejev in lesbijk, saj o tej socialni manjšini do takrat še nismo imeli sistematičnih podatkov. Ti podatki pa so bili v nadaljevanju tudi podlaga za kvalitativni del, kjer sva se poglobila v raziskovanje posameznih problemov, ki sva jih na podlagi statističnih podatkov identificirala kot najpomembnejše in potrebne poglobljenega dodatnega raziskovanja: razkritje, intimna partnerstva ter družinsko življenje in nasilje (za več informacij glej Švab in Kuhar, 2005).

Anketiranje je potekalo od konca marca do začetka julija 2003. Vzorec je sestavljalo 443 samoidentificiranih lesbijk in gejev, od tega 151 (34 %) žensk in 292 moških (66 %). Starost anketirancev je bila od 16 do 60 let, njihova povprečna starost pa je bila 28 let.

Večina anketirancev in anketirank (62,1 %) je v času anketiranja živela v večjem mestu (Ljubljani ali Mariboru). Nekaj več kot 14 % jih je bilo s podeželja, podoben delež pa tudi iz manjšega mesta (Celje, Kranj, Nova Gorica in podobno) ali iz kraja (med manjšim mestom in podeželjem).

Večina vključenih v raziskavo je imela srednješolsko izobrazbo (54,2 %), 28 % pa dokončano višjo ali visoko šolo, medtem ko jih je 8,7 % imelo dokončano osnovno šolo, 5,3 % poklicno, 3,7 % pa specializacijo, magisterij ali doktorat.

Največji delež so v vzorcu tvorili zaposleni (41,6 %), sledili so študenti (36,1 %), v manjšem delu pa so bili v vzorec zajeti dijaki (8,4 %), brezposelni (6,6 %) ter samozaposleni (4,1 %). Večina (59,7 %) anketirancev in anketirank je bilo v partnerski zvezi.

V kvalitativnem delu raziskave je bilo od maja do junija 2004 izvedenih sedem po spolu ločenih fokusnih skupin (štiri moške in tri ženske), v katerih je sodelovalo 36 oseb, 19 moških (53 %) in 17 žensk (47 %). Večina je bila iz Ljubljane ali Maribora (81 %), 6 % iz manjšega mesta, 8 % iz večjega kraja ter 6 % s podeželja. Povprečna

¹ Podatki so bili zbrani v okviru ciljnoraziskovalnega projekta *Družinski in socialni konteksti življenja istospolno usmerjenih v Sloveniji* (2002–2004). Nosilka projekta je bila Alenka Švab, soavtor in sodelavec na raziskavi pa tudi Roman Kuhar, financerja sta bila Ministrstvo za šolstvo, znanost in šport ter Ministrstvo za delo, družino in socialne zadeve, sofinancer Open Society Institute New York.

starost sodelujočih je bila 27 let, najmlajši je imel 19, najstarejši pa 40 let. Po doseženi izobrazbi je bila struktura sodelujočih v fokusnih skupinah naslednja: 58 % jih je končalo srednjo šolo, 28 % fakulteto, po 6 % osnovno šolo ali višjo strokovno šolo, poklicno šolo pa je imelo 3 % sodelujočih. Med sodelujočimi je bilo največ (53 %) študentov in študentk (tako dodiplomskih kot podiplomskih), 31 % je bilo zaposlenih, po 8 % pa dijakov ter brezposelnih. Večina (67 %) je bila v času izvedbe fokusne skupine v istospolni partnerski zvezi.

Ponovitvena raziskava: 2014–2015²

V ponovitveni raziskavi *Vsakdanje življenje gejev in lezbijk II*, ki je bila izvedena med letoma 2014 in 2015, sva sledila prvi raziskavi tako v metodološkem kot tematskem pogledu, zato je bila tudi ta razdeljena na kvantitativni del z anketami in kvalitativni del s fokusnimi skupinami.

Anketiranje je potekalo od maja do septembra 2014, tokrat s spletnim vprašalnikom, ki so ga izpolnjevali samoidentificirani geji in lezbijke. Vzorec je sestavljalo 1145 oseb, med njimi 417 žensk (36,5 %) ter 727 moških (63,5 %).³

Starost se je gibala med 16 in 76 leti, v povprečju pa so bili stari 30 let.

Anketiranke in anketiranci so v času anketiranja v večini živeli v večjem mestu (Ljubljana ali Maribor) (59,5 %), 25,9 % jih je živelo bodisi v manjšem kraju bodisi na podeželju.

Kar se tiče izobrazbe, je bilo v vzorcu 4,9 % anketirancev in anketirank z dokončano osnovno šolo, 6,8 % s poklicno izobrazbo, 41,1 % s srednješolsko izobrazbo, 38,2 % pa jih je imelo višješolsko oz. visokošolsko (univerzitetno) izobrazbo, ter 8,9 % specializacijo, magisterij ali doktorat.

Samozaposlenih je bilo 10,9 % anketirank in anketirancev, 42,3 % pa je bilo zaposlenih. Študentov je bilo 28,1 %, 6,9 % dijakov in dijakinj, 9,0 % pa brezposelnih. V času anketiranja je bilo 57,8 % anketirank in anketirancev v partnerski zvezi.

V kvalitativnem delu sva med decembrom 2014 in junijem 2015 izvedla osem, tudi tokrat po spolu ločenih fokusnih skupin (4 moške in 4 ženske) s 36 osebami (18 moškimi in 18 ženskami).

Povprečna starost udeležencev je bila 26,1 leta. Večina lezbijk (66,6 %) je bila v tem času v partnerski zvezi, gejev je bilo takih 44,4 %. Tretjina jih je v času odraščanja živela v ruralnem okolju ali v manjšem mestu, večina (80,6 %) pa v večjem

² Podatki so bili zbrani v okviru projekta DIKE (Empowerment of LGBT Persons and NGOs for the Elimination of Systemic and Structural Discrimination of LGBT People, Enhancement of Active Citizenship, Rule of Law, Democracy and Social Justice) s finančno podporo EGP 2009–2014, koordinator projekta je bila DIC Legebitra, vodja projekta Mitja Blažič. Avtorja raziskave sva Roman Kuhar in Alenka Švab.

³ Za preliminarne podatke glej Kuhar in Švab, 2014b.

mestu (Ljubljana ali Maribor). Skoraj polovica (47,2 %) je imela srednješolsko izobrazbo (npr. gimnazija), 41,7 % pa višješolsko ali univerzitetno izobrazbo. Polovica sodelujočih je bilo študentov in študentk, 33,3 % pa je bilo zaposlenih.

Poleg treh glavnih tem, ki sva jih zajela v kvalitativnem delu, je bil v kvalitativnem delu ponovitvene raziskave tudi sklop vprašanj o poznavanju zakonodaje s področja LGBT.

Rezultati

Izkušnja in vrste nasilja

Tako kot prejšnje raziskave (npr. Velikonja in Greif, 2001)⁴, sta tudi obe raziskavi o vsakdanjem življenju gejev in lezbijk potrdili, da je nasilje zaradi spolne usmerjenosti izkušnja za skoraj polovico anketirank in anketirancev (glej Švab in Kuhar, 2005; Kuhar in Švab, 2014a).

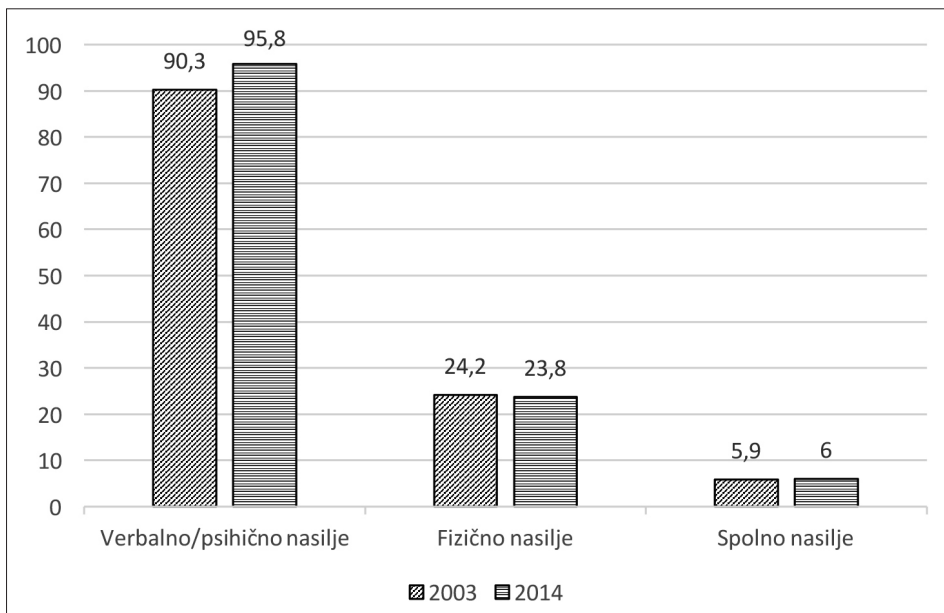
V anketi smo v obeh raziskavah razlikovali med tremi vrstami nasilja: fizično, psihično in spolno nasilje. Rezultati ponovitvene raziskave so primerljivi s tistimi izpred desetih let. Leta 2003 je 53,3 % vprašanih poročalo, da so bili zaradi spolne usmerjenosti že žrtev homofobičnega nasilja. Leta 2014 je ta delež podoben: 50,3 % vprašanih je že doživelo nasilje zaradi svoje spolne usmerjenosti.

V večini primerov gre za psihično nasilje, kot je posmehovanje, izsiljevanje ali žaljenje (95 %). Sledi fizično nasilje – tega je izkusila četrtnina vprašanih (24,6 %), spolno nasilje pa je doživelo 6 % vprašanih. Tudi pred desetimi leti smo zabeležili podobno razporeditev glede izkušenj s posameznimi tipi nasilja. Glavnina poroča o psihičnem nasilju, sledi mu fizično nasilje in nato spolno. Statistično značilno razliko ($p = 0,006$) med obema raziskavama je zaznati pri psihičnem nasilju, saj je leta 2014. leta 5 % več vprašanih poročalo o izkušnji tovrstnega nasilja, kar je zagotovo povezano tudi z višjo stopnjo prepoznavnosti in senzibilnosti za tovrstno nasilje.

Pogostnost nasilja

Za večino tistih, ki imajo izkušnjo nasilja, ta ni bila enkratna, temveč nekajkratna. Čeprav se je količina nasilja v desetletnem obdobju nekoliko zmanjšala, pa se je vseeno statistično značilno spremenila pogostnost izkušenj nasilja pri tistih, ki to izkušnjo imajo. Anketiranke in anketiranci so leta 2014 pogosteje poročali, da so bili žrtev nasilja nekajkrat ali pogosto.

⁴ Anketa o diskriminaciji na osnovi spolne usmerjenosti, ki so jo leta 2001 izvedli v nevladni organizaciji Škuc LL v sodelovanju z ILGA Europe, je pokazala na visoko stopnjo nasilja, ki mu je izpostavljena homoseksualna populacija, saj je skoraj vsak drugi, ki je sodeloval v omenjeni anketi, omenil, da je bil zaradi svoje spolne usmerjenosti že žrtev nasilja ali nadlegovanja (Velikonja in Greif, 2001).

Graf 1: Izkušnje nasilja zaradi spolne usmerjenosti (po tipih; %)

Storilci/-ke

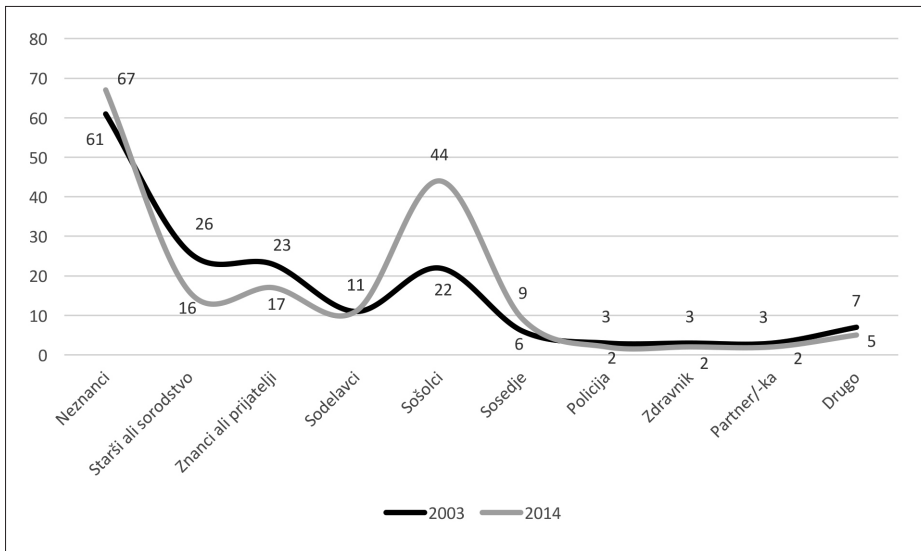
Med tistimi, ki so nasilje izvajali, še vedno – tako kot leta 2003 – prednjačijo »neznanci«. Glavnina homofobnega nasilja se torej zgodi v javnem prostoru (ulica, bari ipd.) s strani neznancev. Anketiranke in anketiranci v vzorcu iz leta 2014 so statistično značilno manj pogosto poročali, da so homofobno nasilje izvajali starši oziroma sorodstvo. Leta 2003 je o tem poročalo skoraj 26 % vprašanih, leta 2014 pa se je ta delež zmanjšal na 16 %. O nasilju v družini piševa v nadaljevanju članka.

Tabela 1: Kolikokrat ste doživeli nasilje zaradi svoje spolne usmerjenosti? (%)

	Enkrat	Nekajkrat	Pogosto	Doživljam ga nenehno
2003	14,0	67,8	10,6	6,8
2014	10,0	74,3	13,2	2,0
Skupaj	11,5	71,9	12,2	3,8

Heteroseksualizacija javnega prostora

Tako podatki iz ankete kot pričevanja sodelujočih v fokusnih skupinah kažejo na relativno visoko stopnjo heteroseksualizacije javnega prostora v slovenski

Graf 2: Kdo je izvajal nasilje, ki ste ga doživeli zaradi svoje spolne usmerjenosti? (%)

družbi. Kakršnakoli pojavnost homoseksualnosti v javnosti (npr. držanje za roke med istospolnima partnerjema) je vedno že povezana z grožnjo nasilja in ponovne vzpostavitve nevidnosti homoseksualnosti v javnem prostoru. Grožnja nasilja in nekakšni foucaultovski heteronormativni panoptikon vzpostavljata »samonadzorovanje« gejev in lezbijk, ki se nasilju izognejo z različnimi strategijami, kot je na primer mimikrija.

Mislím, te gledajo kakšni stari potrebni dedci, ki tega ne razumejo in imajo kakšne verbalne zadeve za povedati, drugače pa fizičnega nasilja pa nikoli (nisem izkusila). Opazke pa kaki starejši gospodje, ki ti imajo kaj povedati in ti res ni prijetno, ker se res počutiš kot en pornič, ko sediš tam. (Meta, 24, 2014)

Midva nisva izkazovala nekih čustev na javnem kraju. Pred ožjimi prijatelji, ki so vedeli za naju, ja, ni problema, drugače ne. [...] Jaz sem se bal zgražanja, nesprejemanja, bal sem se verbalnega napada, tudi fizičnega, v Sloveniji. Ko sva šla pa po Evropi, pa ja, ni problema. Tam sva se držala za roke, poljubljala, jaz nisem bil zadržan ... Kar se pa tiče Slovenije, pa ne, si ne predstavljam to delati, ni šans. Tega si nisem nikoli predstavljal. Tam te vsi poznajo. (Luka, 24, 2014)

Včasih si tega želim in primem partnerja za roko, ampak me potisne stran. Saj razumem, da je tukaj nekakšen strah, ampak saj je tudi mene strah. Ne bi se recimo sprehajal po Fužinah z roko v roki. To bi bilo malo hudo, ne. Ampak tako, če je priložnost, ponoči, zakaj pa ne. (Andrej, 25, 2004)

Edinokrat, ko sva se s punco držali za roke, mi je neki gospod rekel neko tako ekstremno grdo opazko, da naj grem ven iz Slovenije, in še par kletvic, tako da sva to opustili zaradi lastne varnosti. (Neža, 24, 2014)

Kljub vsemu pa nekateri anketiranci menijo, da se heteronormativnost javnega prostora, vsaj v Ljubljani, vendarle počasi rahlja.

Bilo je nekaj reakcij, nekajkrat tu na Prešercu. Večinoma pogledi. Predvsem če kdo pride iz okoliških krajev, Ljubljančanom je itak precej vseeno. (Niko, 26, 2014)

Jaz nikoli nisem imela težav z nobeno zvezo, ko sem bila s punco. Tudi nimam nobenega problema s tem, da bi se skrivala po centru Ljubljane. Ne bova skakali druga po drugi, ker mi ni fajn videti tudi fante in punce, ki to delajo sredi centra, ampak če se pa za roke držiš in si vsake toliko daš lupčka, jaz ne vidim nič takega v tem. Mislim, da je folk že dosti sprejel. Druga mesta in vasi pa mislim, da so bolj zaprta glede tega, in sem potem tudi jaz bolj zadržana. (Meta, 24, 2014)

A tudi v ruralnem okolju imajo naši anketiranci in anketiranke različne izkušnje. Nataša je, na primer, poročala o pozitivni izkušnji življenja na vasi skupaj s svojo partnerko.

Drugače pa se mi zdi, da čeprav živiva v zelo majhni vasi, da tam nikoli ni bil noben problem in se drživa za roke in delava kaj po vrtu in si dava lupčka in vidi soseda, ki je sto let stara, pa se nasmeje in potem sprašuje, če sva cimre. Nima verjetno v besedišču. (Nataša, 32, 2014)

Spolna specifičnost nasilja

Raziskavi sta pokazali na spolno specifične izkušnje nasilja. O fizičnem nasilju pogosteje poročajo moški – pri tem se delež tistih gejev, ki imajo izkušnjo s fizičnim nasiljem, v desetih letih ni bistveno spremenil. Pri lezbijkah je delež tistih, ki imajo izkušnjo fizičnega nasilja zaradi svoje spolne usmerjenosti, nekoliko upadel. Ravno nasprotno pa je pri izkušnjah s psihičnim nasiljem. Medtem ko o tem pogosteje poročajo ženske in je to skorajda univerzalna izkušnja vseh anketirank v našem vzorcu, se je delež moških, ki poročajo o psihičnem nasilju, v zadnjih desetih letih povečal in približal deležu žensk z izkušnjo psihičnega homofobnega nasilja.

Tabela 2: Vrsta nasilja (%)

	2003			2014		
	Fizično nasilje	Psihično nasilje	Spolno nasilje	Fizično nasilje	Psihično nasilje	Spolno nasilje
Moški	28,3	87,5	6,6	29,9	94,7	5,7
Ženske	16,7	95,2	4,8	11,8	97,8	6,6

Medtem ko smo v prvi raziskavi razliko med moškimi in ženskami pri izkušnjah psihičnega nasilja pojasnjevali z večjo senzibilnostjo žensk za tovrstno nasilje, danes opažamo podoben trend tudi pri moških: zavedanje doživljanja psihičnega nasilja je pri anketirankah in anketirancih globoko.

Razlike med spoloma se kažejo tudi pri storilcih nasilja. Čeprav glavčina, več kot 60 % vprašanih, poroča, da so bili storilci homofobičnega nasilja neznanci, najpogosteje v javnem prostoru (pri lezbijkah se je ta delež v drugi raziskavi bistveno povečal, saj je o neznancih kot storilcih nasilnih dejanj poročalo 72 % vprašanih žensk), se pomembna razlika v obeh raziskavah kaže pri storilcih, ki nasilje izvajajo v zasebnem, družinskem prostoru. Tu o nasilju pogosteje poročajo lezbijke, čeprav se je pri obeh spolih delež nasilja, ki ga doživljajo s strani družinskih članov, v zadnjih desetih letih zmanjšal. Manjšina poroča tudi o nasilju, ki so ga izvajali njihovi istospolni partnerji oziroma partnerke.

Tabela 3: Storilci/-ke nasilja (%)

	2003			2014		
	Neznanci/-ke	Družinski člani/-ce	Partner/-ka	Neznanci/-ke	Družinski člani/-ce	Partner/-ke
Moški	63,8	19,1	3,3	64,4	12,5	1,3
Ženske	57,1	38,1	1,2	72,1	23,5	0,8

Porast nasilja v šolskem prostoru

Skrb zbujajoč pa je podatek, da se je v vzorcu iz leta 2014 statistično značilno pogosteje nasilje pojavljalo v šoli: leta 2014 je še enkrat več (44 %) kot leta 2003 (22 %) poročalo, da so bili zaradi svoje spolne usmerjenosti žrtve nasilja s strani sošolcev in sošolk. To je lahko posledica več dejavnikov: deloma to lahko pripišemo večji vidnosti gejev in lezbijk v šolskem prostoru, saj se ti že v času šolanja razkrijejo. Drugi razlog lahko iščemo v večji senzibilnosti anketirancev, ki prepoznajo homofobično nasilje in so nanj pozorni. Ob tem pa ne smemo spregledati niti vloge šole ter učiteljev in učiteljic: odsotnost systemskega obravnavanja problema homofobije in sploh nasilja v šoli zagotovo vodi k reprodukciji tovrstnega nasilja tudi v šolskem prostoru. Ob tem je informativen tudi podatek iz naše raziskave, da je leta 2003 dobrih 55 % vprašanih potrdilo, da so v času šolanja v osnovni oziroma srednji šoli pri pouku obravnavali homoseksualnost (pri tem zanemarjamo vprašanje, koliko in kako so o tem govorili), medtem ko je leta 2014 o tovrstni razpravi pri pouku poročalo statistično značilno manj vprašanih: 46 odstotkov.

Prijava nasilja

V ponovnitveni raziskavi so bila vključena tudi vprašanja glede prijave nasilja. Večina nasilja ni prijavljenega policiji: 91 % vprašanih nasilja ni prijavilo, preostali (43 oseb) so ga. Razlogi za neprijavo so enaki razlogom, ki so jih naši anketiranke in anketiranci navajali kot vzroke za neprijavo diskriminacije: minimalizacija nasilja in neekonomičnost prijave. Tako je 55 % vprašanih je poročalo, da nasilja niso prijavili, ker ni šlo za tako nasilje, da bi se ga splačalo prijaviti, skoraj 26 % pa jih je zatrnilo, da s prijavo nasilja ne bi ničesar dosegli.

Ena od anketirank je, na primer, neprijavo pojasnila takole: »Na prvo žogo se mi ni zdelo vredno prijavljati, češ da ni bilo tako hudo, vendar sem imela kasneje občutek krivde, ker nasilja nisem prijavila. S tem namreč nisem pripomogla k boju proti nasilju. Kakršnemukoli.« Nekdo drug je pojasnil, da nasilja ni prijavil zato, ker je zadoščenje dobil že s tem, da je poškodoval enega od napadalcev: »Napadlo me je več ljudi. Enega od napadalcev sem poškodoval tudi jaz. Enostavno je bilo to zadoščenje večje, kot pa da bi prijavljal.«

Tabela 4: Nam lahko, prosimo, zaupate, kaj je bil glavni razlog, da nasilja niste prijavili? (%)

Ker ni šlo za tako obliko nasilja, da bi se jo splačalo prijaviti.	54,6
Ker s tem ne bi nič dosegel/-a.	25,7
Ker bi moral/-a ob prijavi razkriti svojo spolno usmerjenost.	6,0
Ker ne zaupam policiji.	4,9
Ker nisem vedel/-a, da to lahko prijavim.	3,5

Podobne odgovore smo dobili tudi na fokusnih skupinah. Sodelujoči so se strinjali, da bi nasilje prijavili, če bi šlo za fizično nasilje ali namerno oškodovanje, z verbalnim nasiljem pa se jim ne da ukvarjati.

(Prijavil bi) edino, če bi se kaka skupina res spravila name, verbalno me niti toliko ne briga. Fizično ja, bi prijavil. Verbalno pa, kar se tiče »a, peder«, ne, boli me klinac. (Luka, 24, 2014)

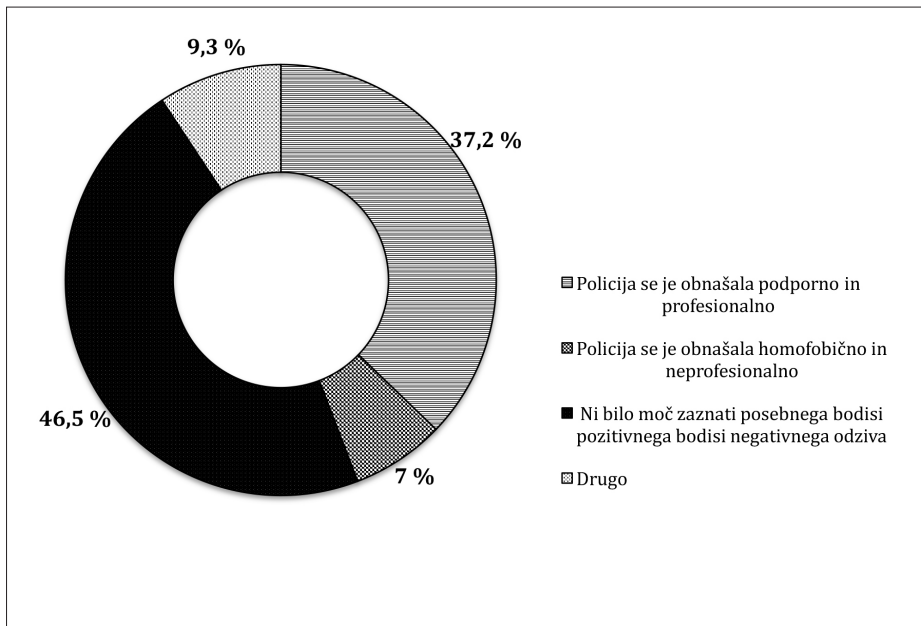
Če bi šlo za nekaj direktnega, z namenom oškodovanja osebe, bi seveda prijavil. Te zadeve na ulici ... Niti se mi ne da s tem ukvarjati, pa tud veš, da ne bo nikamor prišlo. (Niko, 26, 2014)

Odvisno od situacije. Če je samo nesramen komentar, blago rečeno, bi se odzval nanj z nekim sarkastičnim, ciničnim komentarjem, drugače pa bi prijavil, če bi bilo kaj resnejšega. Pozivanje k pretepu bi prijavil, tudi fizično nasilje bi prijavil. (Andrej, 23, 2014)

Na eni od fokusnih skupin v ponovnitveni raziskavi leta 2014 je istospolni par poročal o nadlegovanju, ki ga doživlja po telefonu. Neznanec jima z različnih telefonskih števil pošilja sovražna SMS-sporočila, a sodelujoči menita, da policija ne more storiti kaj bistvenega, dokler nista fizično oškodovani:

[Zalezovanja in nadlegovanja nisva prijavili], ker je problem v tem, da oni [policija, op. a.], dokler se tebi fizično nekaj ne zgodi, praktično ne morejo kaj narediti. Jaz tudi ne morem izvedeti, kdo je ta oseba, ne glede na to, da mi pošlje v eni uri tudi po 15 smsov. Nima zveze, saj nama z več številčk piše. Mene osebno najbolj mori to, da nimava pravice izvedeti, kdo je ta oseba, na podlagi telefonske. Tudi če greš na policijo, oni tebi ne razkrijejo identitete te osebe. [...] Ne, dokler nama nekdo fizično ne ogrozi življenja, nič ne naredijo. (Neža, 24, 2014)

Med tistimi, ki so nasilje prijavili policiji, je glavnina poročala o nevtralnih ali pozitivnih izkušnjah s policijo. Tako je 47 % posameznikov zatrnilo, da ob prijavi ni bilo mogoče zaznati posebnega, bodisi pozitivnega bodisi negativnega odziva policije, 37 % jih je odnos policije ocenilo kot podporen in profesionalen, o neprofesionalnem in homofobičnem vedenju policije pa so poročale tri osebe.

Graf 3: Izkušnje s policijo ob prijavi nasilja (%)

Nasilje v partnerski zvezi

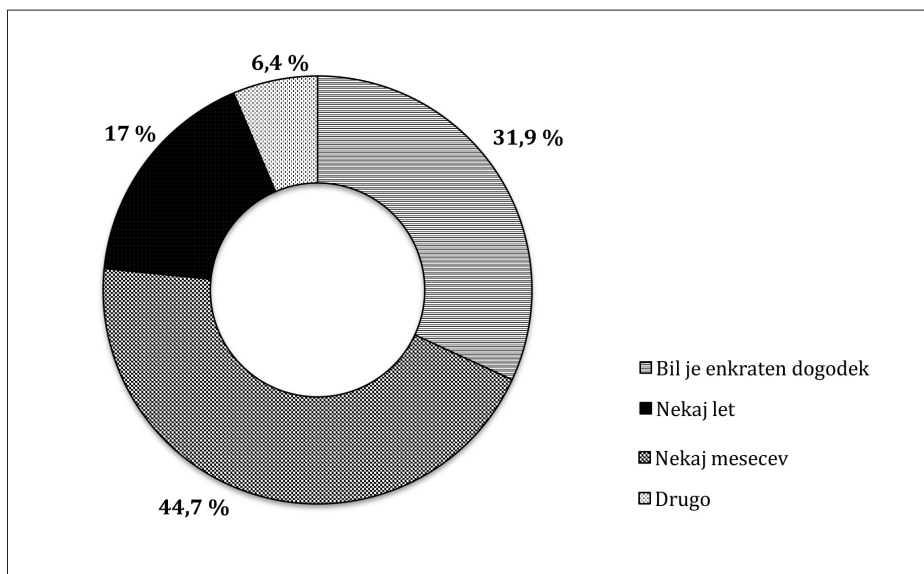
Anketiranke in anketirance smo v ponovljeni raziskavi spraševali tudi o nasilju v partnerski zvezi. Pri tem je 11 % (8,2 % moških in 14,5 % žensk) potrdilo, da so že bili ali so v istospolni partnerski zvezi, v kateri so doživeli nasilje. Od tega jih je 79 % poročalo o izkušnji psihičnega oziroma verbalnega nasilja, 61 % o fizičnem

nasilju, 7 % pa o spolnem nasilju. (Seštevek je več kot 100-odstoten, ker so anketiranci lahko doživeli hkrati različne oblike nasilja.) Ženske so pogosteje poročale o fizičnem, moški pa o psihičnem nasilju.

Tabela 5: Za kakšno partnersko nasilje je šlo? (%)

	Moški	Ženske	% primerov
Fizično nasilje	55,6	66,7	61,3
Psihično/verbalno nasilje	83,3	74,4	78,7
Spolno nasilje	5,6	7,7	6,7

Med tistimi, ki so doživeli partnersko nasilje, jih je 10 % tovrstno nasilje doživelo v več partnerskih zvezah. Anketiranci z izkušnjo nasilja so poročali, da so nasilje trpeli nekaj mesecev (44,7 %) oziroma nekaj let (17 %), za skoraj 32 % vprašanih pa je bila to enkratna izkušnja. Trije anketiranci so potrdili, da trenutno še vedno živijo v partnerski zvezi, v kateri doživljajo nasilje, dva pa na to vprašanje nista želela odgovoriti. Preostali z izkušnjo nasilja v istospolni partnerski zvezi (95 %) so poročali, da trenutno niso v zvezi, v kateri bi doživljali nasilje.

Graf 4: Koliko časa ste doživljali nasilje v istospolni partnerski zvezi? (%)

Izkušnja nasilja v LGBT-skupnosti

V anketi nismo spraševali posebej o izkušnji nasilja v LGBT skupnosti, so pa na to opozorili nekateri anketiranci in anketiranke v fokusnih skupinah. Če za javni prostor govorimo o heteronormativnosti kot obliki nasilja, lahko v primeru

LGBT-skupnosti govorimo o pritisku homonormativnosti, v kateri se sicer zrcalijo heteronormativna pričakovanja. Andrej je, na primer, takole opisal svoje negativne izkušnje v LGBT-skupnosti:

Če ne ustrezaš nekemu profilu, torej če nisi tak »moški gej«, ki se vede kot moški, tudi z njihove strani [drugih gejev, op. a.] doživiš dosti verbalnega nasilja. Jaz sem to doživel. Prvič ko sem stopil v Tiffany in je bil še na tri četrt prazen, gre en tip mimo mene in mi reče »peder«. In si mislim: »Čakaj malo, obadva sva v Tiffanyju in ti meni praviš, da sem peder.« (smeh) Pa tud na spletu je ogromno tega. Nekateri ti rečejo direktno, nekateri ne, recimo tetke, feminizirani, debeli *off*. Ta feminiziranost in kult telesa in starost ... Torej mlajši, *strejt looking* pa izklesano telo. Če ne ustrezaš temu, dostikrat doživljaš posredno ali pa neposredno nasilje. (Andrej, 23, 2014)

Meni je bilo enkrat rečeno, da glede na moj spolni izraz že ne morem biti lezbijka. Glede na mojo vizualno femininost, da definitivno nisem lezbijka. To mi je bilo izrečeno na Metelkovi, pač neka naključna socialna situacija. So se nekatere druge lezbijke očitno čutile poklicane, da mi povejo, da jaz pa nisem. (Neža, 24, 2014)

Prozorni klozet in psihično nasilje v družini

V obeh raziskavah je bila posebna pozornost namenjena razkritju. Podatki iz fokusnih skupin, kjer je bila tema razkritja bolj poglobljeno obravnavana, kažejo, da je nasilje lahko prisotno tako ob razkritju pred starši kot tudi po razkritju.

Razkritje pred ožjo družino, še zlasti pred starši, je eden ključnih dogodkov za večino lezbijk in gejev pri formiranju osebne identitete in sploh v življenjskem poteku, ki »pomembno oblikuje družinsko realnost in odnose med družinskimi člani« (Kuhar in Švab, 2014a: 16), ti pa so izjemno pomembni za kvaliteto življenja, identiteto in možnosti izbire življenjskega sloga LGBT-oseb sploh (Bertone in Pallotta-Chiarolli, 2014).

Ne morem reči, da je bilo razkritje pred mojo najboljšo prijateljico pravo razkritje. Moje prvo pravo razkritje je bilo pred starši, ker takrat padejo vse bariere; od te točke naprej me ni več skrbelo [za reakcije na moje razkritje] ... To razkritje ti da samozavest. (Igor, 27, 2004)

Večina gejev in lezbijk pa ob razkritju pred starši še vedno doživi negativno reakcijo: leta 2004 je le 21,4 % lezbijk in gejev doživelo pozitivno reakcijo pri razkritju materi in samo 14,4 % pri razkritju očetu. V ponovitveni raziskavi sta se oba deleža sicer povečala, a še vedno pomenita manjšino. Pri razkritju materi se je delež pozitivnih reakcij zvišal na 30,3 %, pri očetih pa na 17 %.

Med negativnimi reakcijami staršev na razkritje najdemo tudi tako ekstremne, kot sta jih opisala Gregor in Oskar:

Bila je izrazito negativna reakcija, od priporočil za zdravljenje do eksorcizma ... Stvar je eskalirala do te mere, da nisem imel vstopa v kopalnico zaradi možnosti okužbe z aidsom. (Gregor, 20, 2014)

Mama je rekla: »Midva še nisva vrgla puške v koruzo, saj obstaja še kakšna terapija za to.« Potem sem ji rekel: »Terapijo rabiš ti, ne jaz.« Oče pa ni nič rekel. (Oskar, 24, 2004)

Pogostejše pa je čustveno izsiljevanje, ki se lahko nadaljuje tudi dlje časa po razkritju:

In potem je bilo to obdobje par mesecev tišine. Oče dejansko pol sploh ni kaj dosti govoril o tem, ampak pol je bila mama tista, ki je prihajala ven s periodičnimi izbruhi razočaranja. (Marko, 29, 2014)

Marko je opisal tudi pogosto situacijo, ki ji pravimo »prozorni klozet«. Ta se oblikuje, ko se lezbijke in geji razkrijejo pred svojo ožjo družino, vendar se o tem potem ne govori. Starši (in/ali drugi družinski člani) se z novim dejstvom ne spriznijo oz. se ne želijo soočiti s posledicami in pomenom nove situacije. Tako je oseba, ki se je razkrila, potisnjena nazaj v klozet – prozorni klozet, ki pa še naprej ovira osebna razmerja v družini.

Dolgo časa nismo o tem govorili ... O tem, kako živim. Kasneje, ko sem slišala od drugih o njihovih razkritjih, sem spoznala, da po prvem šoku starši nikoli nič ne sprašujejo, ne glede na to, ali so bile reakcije pozitivne ali negativne. (Maruša, 27, 2004)

Vsaj dve leti se nismo pogovarjali o tem. Jaz sem bil v bistvu nekako zadovoljen, da vejo, nisem drezal, nisem niti vedel, kako bi se lotil te teme, potem pa mi je šla malo na živce ta tišina. (Miha, 30, 2014)

Nedorečeno situacijo pogosto spremljajo različne (lahko tudi bolj subtilne) oblike, predvsem psihičnega nasilja v obliki čustvenega izsiljevanja ipd.

Pri moji mami je bilo tako kot pri vseh mamah. Mogoče je bilo pri moji še bolj hudo, ker je dovolj zvita in manipulativna, da je znala igrati na določena čustva. Uprizorila je živčni zlom, ki sem ga potem videl še trikrat. Povsem enakega. Bilo je tako hudo, da sem si na začetku mislil, joj, da si ne bo kaj naredila. In takrat ji pač obljubiš marsikaj, da se boš spremenil, da boš razmislil, da boš ne vem kaj. [...] Ampak v končni fazi sem ji rekel, da če noče vedeti resnice, naj nikar ne sprašuje. (Martin, 25, 2004)

Razprava in sklepi

V primerjalni analizi rezultatov raziskav o vsakdanjem življenju gejev in lezbijk v Sloveniji ugotavljamo, da se izkušnja nasilja v desetletnem obdobju tako rekoč ni spremenila. Delež anketirancev in anketirank, ki imajo izkušnjo nasilja zaradi spolne usmerjenosti, se je zmanjšal le za tri odstotke in torej še vedno ostaja izkušnja za vsako drugo osebo. Statistično značilna razlika se je pokazala pri poročanju o psihičnem nasilju, kjer je petodstotni porast, kar pa lahko pripišemo tudi višji stopnji prepoznavnosti in senzibilnosti za to vrsto nasilja. Še vedno ni opaziti pozitivnih sprememb v pogostnosti nasilja, saj je v drugi raziskavi večji delež tistih, ki so poročali, da so bili žrtev nasilja nekajkrat ali celo pogosto.

Glavnina nasilja se sicer dogaja v javnem prostoru, storilci pa so neznanci, nasilje v družini (storilci starši oz. sorodniki) pa se je zmanjšalo s 26 % v letu 2003 na 16 % v raziskavi leta 2014. Vendar pa tega upada nikakor ne moremo interpretirati, kot da družina postaja varnejše mesto za geje in lezbijke.

Primerjava podatkov kaže, da javni prostor še vedno ostaja visoko heteroseksualiziran in da izkazovanje istospolne usmerjenosti pomeni tveganje za izpostavljenost nasilju, zato ni presenetljivo, da je samonadzorovanje tisti mehanizem, ki ga lezbijke in geji najpogosteje uporabljajo, da se izognejo potencialnim grožnjam in nasilju. Najpogostejša uporabljena strategija je mimikrija.

Obe raziskavi kažeta, da je tudi nasilje zaradi spolne usmerjenosti spolno zaznamovano. Že v prvi raziskavi se je pokazalo, da o fizičnem nasilju pogosteje poročajo moški in da se delež tistih moških, ki imajo tovrstno izkušnjo, ni bistveno spremenil, medtem ko je pri anketirankah nekoliko upadel. Pri psihičnem nasilju je slika nekoliko drugačna, saj podatki kažejo, da je za ženske ta izkušnja skorajda univerzalna, se je pa povečal tudi delež moških s to izkušnjo. Ženske so pogosteje tudi žrtve nasilja v partnerski zvezi. O tem imamo sicer samo podatke iz ponovitev raziskave, ti pa kažejo, da je imelo izkušnjo partnerskega nasilja 11 % anketirancev in anketirank. Tudi tukaj so statistično pomembne razlike po spolu, saj so ženske v večji meri žrtve partnerskega nasilja, pri čemer gre pogosteje za fizično nasilje, medtem ko gre pri moških pogosteje za psihično nasilje.

Tudi v drugi raziskavi se je pokazalo, da so ženske pogosteje žrtve nasilja zaradi spolne usmerjenosti v zasebni sferi, narasel pa je tudi delež tistih anketirank, ki so poročale o izkušnji nasilja v javnem prostoru (72 % v letu 2014).

Skrb zbujujoči so podatki o pojavnosti nasilja v šolskem prostoru. Medtem ko je bilo tega nasilja v prvi raziskavi 22 %, se je delež v drugi raziskavi kar podvojil. Čeprav lahko delno rast pojasnimo z večjo vidnostjo oz. razkritostjo mladih gejev in lezbijk ter tudi z večjo senzibilnostjo za prepoznavanje različnih oblik nasilja, pa ostaja dejstvo, da problematika homofobije in nasilja nad spolnimi in seksualnimi manjšinami v šoli ni naslavljana s strani pedagoških delavcev in delavk, kar ustvarja ne le okolje, kjer se tovrstno nasilje ne problematizira, temveč se tudi reproducira.

V drugi raziskavi smo spraševali tudi po praksi prijavljanja primerov nasilja pristojnim organom. Velika večina (91 %) nasilja ne prijavi, pri tem pa prednjačijo

razlogi, kot so minimaliziranje nasilja in neekonomičnost prijave in prepričanje, da s tem ne bi ničesar dosegli.

Čeprav kvantitativni del v obeh raziskavah ni meril prisotnosti nasilja v LGBT-skupnosti, so udeleženi v fokusnih skupinah opozorili tudi na ta problem.

Posebna pozornost je bila v obeh raziskavah namenjena nasilju v družini. Že v prvi raziskavi se je pokazala posebna socialna situacija, ki jo lahko interpretiramo tudi kot določeno obliko nasilja, namreč t. i. prozorni klozet, kjer po razkritju v družini pride do molka in ignoriranja nove informacije, spremljajo pa ga lahko tudi različne oblike, predvsem psihičnega, nasilja (čustveno izsiljevanje ipd.). O tej izkušnji poroča večina gejev in lezbijk v obeh raziskavah.

V desetletnem obdobju med obema raziskavama se je povečala javna prepoznavnost tematik in problematik s področja spolnih in seksualnih manjšin, po drugi strani pa je, kar nakazujejo tudi najini podatki, to prineslo tudi prostor in več možnosti za odkrito homofobijo. Tako rekoč enak in v nekaterih primerih (nasilje v šolskem okolju) celo zelo povečan delež izkušenj nasilja v desetletnem obdobju vsaj do neke mere ni presenetljiv. Nespremenjeno oz. poslabšano situacijo lahko pojasnimo z že dalj časa trajajočimi procesi retradicionalizacije, ki postopoma, a vztrajno razraščajo korenine nestrpnosti in diskriminacije na vsa področja pravic spolnih in seksualnih manjšin. Tako lahko ugotovitev iz prve raziskave o privatizaciji istospolne usmerjenosti po več kot desetih letih samo še bolj potrdimo. Če kje, so manjši premiki pri mlajši generaciji lezbijk in gejev nastali ravno v sferi zasebnosti in družin, kjer zaznavamo večje sprejemanje otrokove spolne usmerjenosti s strani staršev oz. družinskih članov, prijateljev ipd. Še vedno pa ostajajo najbolj pereči problemi in ključna vprašanja razumljeni kot stvar zasebnosti, v javnosti pa se o njih ne razpravlja kot o političnih vprašanjih, še manj pa se glede njih ukrepa.

Literatura

- BERTONE, CHIARA IN MARIA PALLOTTA-CHIAROLLI (2014): *Queering Families of Origin*. London, New York: Routledge.
- COMSTOCK, GARY (1991): *Violence Against Lesbians and Gay Men*. New York: Columbia University Press.
- CONNELL, RAEWYN (1995): *Masculinities*. Berkeley, Los Angeles: University of California Press.
- GUITTAR, NICHOLAS (2013): Micropanics: A Theoretical Explanation for Anti-Gay Hate Crime Perpetration. *International Journal of Criminology and Sociological Theory* 6(4): 164–170.
- HEREK, GREGORY (2004): Beyond Homophobia: Thinking About Sexual Prejudice and Stigma in the Twenty-first Century. *Sexuality Research and Social Policy* 1(2): 6–24.
- HOPKINS, PATRICK D. (1992): Gender Treachery: Homophobia, Masculinity, and Threatened Identities. V *Rethinking Masculinity: Philosophical Explorations in Light of Feminism*, L. May in R. Strikwerda (ur.), 7–18. Lanham, MD: Littlefield, Adams.

- KUHAR, ROMAN IN ALENKA ŠVAB (2014a): *Raziskava o pravni podinformiranosti LGBT skupnosti in vsakdanjem življenju gejev in lezbijk: raziskovalno poročilo*. Ljubljana: Mirovni inštitut.
- KUHAR, ROMAN IN ALENKA ŠVAB (2014b): *Raziskava o pravni podinformiranosti LGBT skupnosti in vsakdanjem življenju gejev in lezbijk (preliminarni podatki)*. Dostopno na: <https://lgbtpravice.si/raziskava> (22. februar 2019).
- SYKES, GRESHAM M. IN DAVID MATZA (1957): Techniques of Neutralization: A Theory of Delinquency. *American Sociological Review* 22(6): 664–670.
- ŠVAB, ALENKA IN ROMAN KUHAR (2005): *Neznosno udobje zasebnosti: vsakdanje življenje gejev in lezbijk*. Ljubljana: Mirovni inštitut.
- TAJFEL, HENRI IN JOHN C. TURNER (1986): The Social Identity Theory of Inter-group Behavior. V *Psychology of Intergroup Relations*, S. Worchel in L. W. Austin (ur.), 7–24. Chicago: Nelson-Hall.
- VELIKONJA, NATAŠA IN TATJANA GREIF (2001): Anketa o diskriminaciji na osnovi spolne usmerjenosti. *Lesbo* (11–12). Dostopno na: http://www.ljudmila.org/lesbo/raziskave_porocilo1.htm (8. november 2018).

Seksualno nebinarne osebe in nekatere dimenzije njihovega vsakdanjega življenja

Abstract

Sexually Non-binary Persons and Some Aspects of Their Everyday Life

The text addresses some specificities of the everyday life of sexually non-binary people with an emphasis on bisexual, pansexual, queer and asexual identities. These identities are, according to the *Everyday life of LGBTIQ+ youth* study, most common within the youngest age category (under 18) and people with transgender and non-binary gender identities. Furthermore, the article focuses on the degrees to which sexually non-binary people reveal or hide their identity in certain kinds of relationships, as well as on the degrees of hiding their identities with the purpose of avoiding discrimination, violence and/or other negative reactions, especially in the context of education and the relations formed within the educational environment. The authors conclude that the experience of sexually non-binary people differs substantially in some areas from the experience of gays and lesbians.

Keywords: nonbinary sexual identities, non-monosexuality, bisexuality, asexuality, coming out experiences, non-disclosure of identities, education, families

Nina Perger is a researcher and a Teaching Assistant at the Centre for Social Psychology at the Faculty of Social Sciences, University of Ljubljana. (nina.perger@fdv.uni-lj.si)

Simona Muršec holds a Bachelor's degree in International Relations. She is the president of the Slovenian non-governmental organisation Ljubljana Pride Association, the main organizer of yearly pride parades. (smursec@gmail.com)

Povzetek

V prispevku obravnavamo nekatere specifične vsakdanjega življenja seksualno nebinarnih oseb, s poudarkom na biseksualnih, panseksualnih, kvir in aseksualnih identitetah, ki so, sodeč po podatkih *Vsakdanje življenje mladih LGBTIQ+ oseb*, prevladujoče v najmlajši starostni kategoriji (pod 18 let), pa tudi med transspolnimi oziroma spolno nebinarnimi osebami. V prispevku se tudi osredinjamo na stopnje ne-/razkriteosti seksualno nebinarnih oseb v določenih odnosih (družinski odnosi, medvrstniški odnosi na področju izobraževanja) ter na stopnje prikrivanja seksualno nebinarnih identitet z namenom izogibanja diskriminaciji, nasilju in/ali drugim negativnim reakcijam, predvsem na področju izobraževanja oz. v odnosih, ki so vezani na šolski prostor. Prispevek sklenemo z ugotovitvijo, da se izkušnje seksualno nebinarnih oseb v določenem delu pomembno razlikujejo od izkušenj gejev in lezbijk.

Ključne besede: nebinarne seksualne identitete, nemonoseksualnost, biseksualnost, aseksualnost, razkritje, prikrivanje identitete, področje izobraževanja, družine

Nina Perger je mlada raziskovalka na Centru za socialno psihologijo na Fakulteti za družbene vede Univerze v Ljubljani. (nina.perger@fdv.uni-lj.si)

Simona Muršec je diplomantka mednarodnih odnosov in predsednica Društva Parada ponosa. (smursec@gmail.com)

Uvod

V aprilu 2018 je bil na spletni strani revije Mladina objavljen prispevek oziroma intervju z naslovom *Vzpon aseksualnosti* (Košir, 2018a). Po našem vedenju gre za eno redkih medijskih obravnav aseksualnosti, ki je še taistega dne dopolnjena tudi z intervjujem oziroma osebno pripovedjo aseksualne osebe (Košir, 2018b); pred tem je bil leta 2004 na taisti spletni strani objavljen prispevek *Seks? Ne, hvala* (Modic, 2004), ki pa aseksualnost s pomočjo sklicevanja na nekatere medicinsko-znanstvene reprezentativne akterke/-je obravnava na patološko zaznamovan način. Poleg redkih medijskih obravnav, ki so neredko zasnovane na partikularnih tipih napačne reprezentacije (ali v smeri patološkosti, medikalizacije ali pa v smeri seksualiziranosti, erotizacije), velja omeniti tudi tiste reprezentacije oziroma tiste produkte, ki nastajajo od »spodaj navzgor«, s strani oseb, ki se ne identificirajo ne kot heteroseksualne osebe ne kot geji oziroma lezbijke. Leta 2018 je bil izdan, vsaj po našem vedenju, prvi zine od biseksualne skupnosti za biseksualno skupnost, ki ga je pripravila ljubljanska biseksualna skupnost v okviru srečanj, ki jih organizira Društvo Kvartir (Ljubljanska biseksualna skupnost, 2018), ki sledi enemu redkih intervjujev o biseksualnosti z aktivistko A. Černoša (Radio Prvi, 2016). Tovrstne reprezentacije in produkte obravnavamo kot pomembne intervence v diskurz, ki je sicer izrazito reducirana na izkušnje gejev in lezbijk, tudi ko/če (skuša) govoriti o tem, kar (napačno) imenuje »LGBT(IQ+)« skupnost. »Napačno« ali vsaj zavajajoče poimenovanje LGBTIQ+ skupnosti (reducirane na geje in lezbijke) je zavajajoče najprej zato, ker kolektivnosti posameznih podskupin (tako z vidika seksualne identitete kot z vidika spolne identitete) najpogosteje ne misli v zadostni meri (Monro, 2015).¹ Čeprav obstajajo pomembna področja in dimenzije, v katerih se izkušnje gejev in lezbijk ter seksualno nebinarnih oseb na ravni vsakdanjega življenja pomembno prekrivajo, med njimi obenem obstajajo tudi pomembne specifične in razlike. Povedano drugače, v določenem obsegu seksualno nebinarne osebe doživljajo podobne izkušnje diskriminacije in nasilja kot geji in lezbijke, tudi ali pa celo predvsem zaradi omejenega družbenega seksualnega imaginarija, ki seksualnih identitet zunaj seksualnega binarizma (heteroseksualnost – gejevstvo, lezbičnost) sploh ne zmore misliti, pa se jih inkorporira v obstoječe sheme seksualne binarnosti in se jih kot take tudi obravnava.

V zadnjem času pa spremljamo opazen porast raziskav, ki z zamikom prepoznavajo pojavnost in pogostnost seksualno nebinarnih identitet in ki se tako neposredno osredinjajo na izkušnje seksualno nebinarnih oseb. V večjem delu so te izkušnje, v nasprotju s preteklostjo, obravnavane same po sebi, torej niso izpostavljene izbrisu s tem, ko se njihova interpretacija preprosto vključi v skupno

¹ O tem več v poročilu *The Bisexuality Report: Bisexual Inclusion in LGBT Equality and Diversity* (Barker in dr., 2012).

interpretacijo izkušenj gejev in lezbijk.² Te raziskave se v grobem osredinjajo na razlike med geji in lezbijkami na eni strani ter seksualno nebinarnimi osebami na drugi, in sicer pri formiranju identitet in razkrivanju, raziskujejo pa tudi razlike v pogostnosti izkušenj z nasiljem, vključno z intimnopartnerskim nasiljem, ter težav z mentalnim zdravjem. Tako procesi formiranja kot tudi procesi razkrivanja seksualno nebinarnih identitet ter vstopanja in obstajanja v intimnopartnerskih razmerjih so namreč, kot kažejo raziskave, pomembno označene in obremenjene z vidiki, ki jih pri gejevskih oziroma lezbičnih identitetah ni (gl. npr. Scherrer, 2008; Cashore in Tuason, 2009; Li in dr., 2013; Watson, 2014; Wandrey, Mosack in Moore, 2015; Flanders in dr., 2016; Coston, 2017; Gupta, 2017). Na ozadju tega se v nadaljevanju lotevamo obravnave nekaterih izbranih dimenzij vsakdanjega življenja seksualno nebinarnih oseb na podlagi podatkov, pridobljenih v raziskavi *Vsakdanje življenje mladih LGBTIQ+ oseb* (gl. Perger, Muršec in Štefanec, 2018), in sicer podrobneje analiziramo 1. demografijo seksualno nebinarnih identitet (starost in spolna identiteta), 2. izkušnje z razkrivanjem v izbranih odnosih in 3. izkušnje s prikrivanjem identitete z namenom izogibanja diskriminaciji in/ali nasilju. Raziskava *Vsakdanje življenje mladih LGBTIQ+ oseb* je bila v letu 2017 izvedena v okviru projekta strukturiranega dialoga³ Društva Parada ponosa. Vključevala je 751 respondentk/-ov, mladih LGBTIQ+ oseb, starih od 16 do 30 let. Je prva tovrstna raziskava v Sloveniji, ki je eksplicitno vključila osebe BIQ+⁴ ter se osredinila na populacijo mladih.

Kdo so seksualno nebinarne osebe?

S »seksualno nebinarnimi identitetami« krovno poimenujemo tiste identitete, ki se umeščajo zunaj družbeno prevladujočega seksualnega binarizma heteroseksualnosti in gejevstva oziroma lezbičnosti, torej raznolike seksualne identitete, vključujoč vsaj biseksualnost, panseksualnost, kvir in aseksualnost.⁵ V grobem lahko rečemo, da je za seksualno nebinarne identitete značilno, da je spekter privlačnosti ali 1. razbremenjen spola osebe (»ne glede na spol«) oziroma vključuje raznolike spole (Pulice-Farrow, 2017), ali 2. se privlačnosti do drugih oseb ne občuti (vsaj ne na družbeno pričakovan način) (Scherrer, 2008; Van Houdenhove in dr., 2015). Z vidika prevzemanja seksualno nebinarnih identitet raziskave opozarjajo

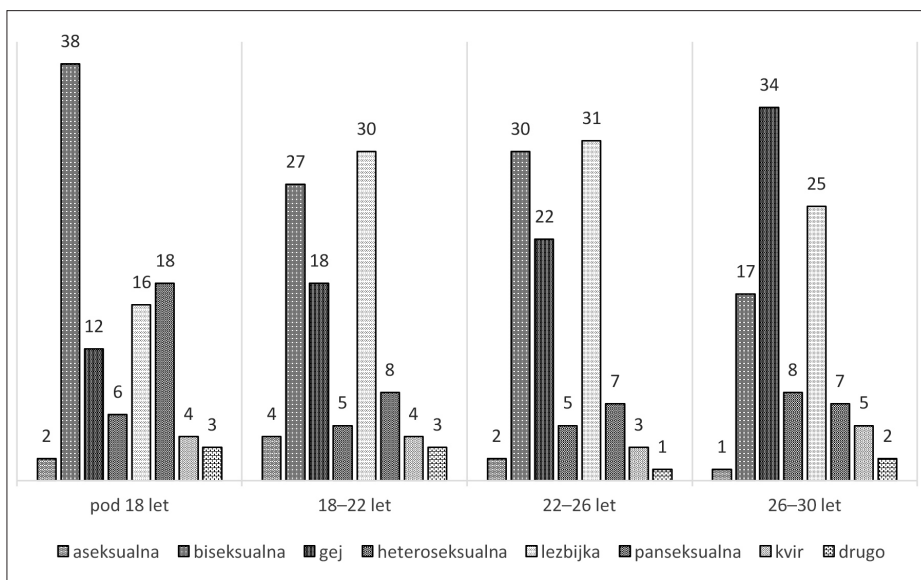
² Tako je v letih 2000–2001 pri založbi Taylor & Francis tudi prvič izšel *Journal of Bisexuality*.

³ Strukturirani dialog se je razvil kot metoda dela pri posvetovanju z mladimi za spodbujanje njihove aktivne participacije v družbi (Urad RS za mladino).

⁴ Kratica »BIQ+« se nanaša na biseksualne, interspolne, kvir in druge seksualno in spolno nenormativne identitete.

⁵ Za podrobnejši pregled opomenjanja teh identitet gl. npr. Elizabeth, 2013; Callis, 2014; Flanders in dr., 2016; Paz-Galupo, Ramirez in Pulice-Farrow, 2017.

na pomembne generacijske zamike. Poročilo *Accelerating Acceptance* (GLAAD, 2018) navaja, da je za mlajše generacije LGBTIQ+ oseb značilno, da se pogosteje identificirajo zunaj tradicionalnih binarnosti spola (moški, ženska) in seksualnosti (heteroseksualnost, gej oziroma lezbijka): medtem ko se v splošni populaciji v starostni skupini od 18 do 34 let le 3 % mladih identificira kot geji oziroma lezbijke, se z raznolikimi nebinarnimi seksualnimi identitetami identificira kar 12 % oseb (6 % kot biseksualnih, 4 % kot aseksualnih, 2 % kot panseksualnih), v naslednji starostni skupini (38–51 let) pa delež oseb z nebinarnimi seksualnimi identitetami upade na 6 %. Generacijski zamik lahko zasledimo tudi v sami strukturiranosti socialne mreže: za najmlajšo starostno skupino (18–34 let) je značilno, da v primerjavi z drugimi starostnimi skupinami v najmanjši meri pozna drugega geja oziroma lezbijko, obenem pa je ta starostna skupina tudi tista, ki v primerjavi z drugimi starostnimi skupinami v največji meri pozna drugo biseksualno, aseksualno in panseksualno osebo (ibid.). Večjo pogostnost nebinarnih seksualnih identitet v mlajših starostnih skupinah ugotavljamo tudi v raziskavi *Vsakdanje življenje mladih LGBTIQ+ oseb*.

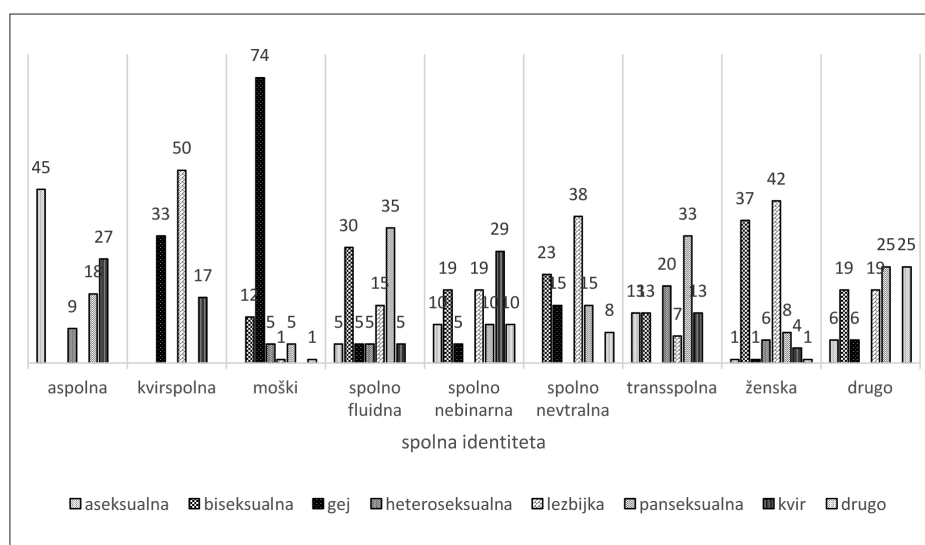

Graf 1: Seksualne identitete glede na starost (%)

Glede na podatke ugotavljamo, da v najmlajši starostni skupini (pod 18 let) izrazito prevladuje biseksualna identiteta (38 %), pa tudi panseksualna identiteta (18 %). Skupaj se z nebinarnimi seksualnimi identitetami identificira kar 62 % (skupaj z aseksualno identiteto – 2 % in kvir identiteto – 4 %) oziroma 65 % (če prištejemo še kategorijo »drugo«) LGBTIQ+ oseb, mlajših od 18 let. Podobno opazimo tudi v naslednji starostni skupini (18–22 let), kjer delež biseksualnih oseb sicer upade

za 11 %, a skupaj se z nebinarnimi seksualnimi identitetami identificira skoraj polovica mladih LGBTIQ+ oseb (43 % oziroma 46 %, če prištejemo še »drugo«). Podoben delež velja še za naslednjo starostno skupino (22–26 let), medtem ko se v najstarejši starostni skupini (26–30 let), v kateri prevladujeta lezbična in gejevska identiteta, z nebinarnimi seksualnimi identitetami identificira »le« še 30 % mladih LGBTIQ+ oseb (oziroma 32 %, če prištejemo še kategorijo »drugo«), pri čemer delež biseksualnih oseb upade na 17 % in se v primerjavi z najmlajšo starostno kategorijo prepolovi.

Tudi Morandini, Blaszczyński in Dar-Nimrod (2017) na vzorcu več kot dva tisoč neheteroseksualnih oseb ugotavljajo ne le pomembne zamike v seksualnih identitetah glede na starost, temveč tudi glede na spolno identiteto oziroma cisspolni⁶/transspolni status. Avtorji (ibid.) namreč ugotavljajo, da se s panseksualno identiteto pogosteje identificirajo osebe, ki so v povprečju mlajše od gejev, lezbijk in biseksualnih oseb; obenem pa ugotavljajo, da se osebe, ki se identificirajo s panseksualnimi in kvir identitetami, v večji meri tudi 1. identificirajo z necisspolnimi identitetami in 2. so pogosteje cisspolne ženske kot cisspolni moški. Podobno, a iz druge perspektive (z vidika transspolnih identitet), ugotavljajo tudi Laura Kuper, Robin Nussbaum in Brian Mustanski (2012): transspolne osebe se najpogosteje identificirajo s panseksualno (20,6 %), kvir (17,1 %) in biseksualno identiteto (14 %), v manjši meri pa z aseksualno identiteto (1,7 %).

Graf 2: Seksualne identitete glede na spolne identitete (%)

⁶ Z izrazom »cisspolna« poimenujemo tiste spolne identitete, ki so enake spolu, pripisanemu ob rojstvu.

Kot je razvidno iz grafa, v vseh kategorijah spola, ki neposredno izražajo odmik od spola, pripisanega ob rojstvu (izključujoč kategorije moških in žensk, pri katerih to ni razvidno, čeravno najverjetneje vsebujejo tudi transspolne osebe), prevladujejo seksualno nebinarne identitete, z izjemo kvirspolne in spolno nevtralne identitete, v katerih prevladuje identiteta lezbijke (50 % kvirspolnih in 38 % spolno nevtralnih oseb se identificira kot lezbijk). Med aspolnimi osebami prevladujeta aseksualna in kvir identiteta, medtem ko panseksualna identiteta prevladuje pri spolno fluidnih in transspolnih osebah; spolno nebinarne identitete pa se v največji meri identificirajo kot kvir, pa tudi kot biseksualne osebe in lezbijke. Če upoštevamo tudi spol, pripisan ob rojstvu, ugotavljamo, da se z nebinarnimi seksualnimi identitetami pogosteje identificirajo tiste osebe, ki jim je bil ob rojstvu pripisan ženski spol: medtem ko se 51 % oseb, ki jim je bil ob rojstvu pripisan ženski spol, identificira z nebinarnimi seksualnimi identitetami (aseksualna – 3 %, biseksualna 33 %, panseksualna – 11 %, kvir – 4 %), se s taistimi identitetami identificira le 8 % oseb, ki jim je bil ob rojstvu pripisan moški spol (aseksualna – 0 %, biseksualna – 12 %, panseksualna – 3 %, kvir – 3 %). O razlogih za razlike glede na družbena spolna zaznamovanja (vzporedno s spolom, pripisanim ob rojstvu) potekajo razprave; kot poudarjajo Morandini, Blaszczyński in Dar-Nimrod (2017), jih lahko razumemo kot posledico manjše družbene sprejemljivosti seksualnih praks med osebama ali osebami, ki so družbeno prepoznane kot moški, pa tudi kot posledico partikularnih družbenih interpretacij nebinarnih seksualnih identitet, med katerimi je še posebej biseksualnost izpostavljena specifičnim biseksualnim stereotipom (biseksualnost kot faza v razvoju do »končne homoseksualne identitete«) (ibid.; gl. tudi Wandrey, Mosack in Moore, 2015; Flanders in dr., 2016), ki vplivajo ne le na samoidentifikacijo, temveč tudi na razkrivanje marginaliziranih in skozi tovrstne prakse delegitimiziranih percepcij nebinarnih seksualnih identitet, na kar se osredinjamo v nadaljevanju.

Razkrivanje nebinarnih seksualnih identitet

Raziskave v povezavi z razkrivanjem nebinarnih seksualnih identitet se najpogosteje osredinjajo na kontekst družine, pri tem pa največkrat »biseksualnost« uporabljajo kot krovni termin za raznolike nebinarne seksualne identitete. Za širši vpogled v problematiko razkrivanja nebinarnih seksualnih identitet se lahko opremo na raziskavo *EU LGBT Survey* (European Union Agency for Fundamental Rights – FRA, 2014), narejeno na vzorcu več kot 93.000 LGBT-oseb v Evropski uniji, ki kaže, da biseksualne ženske in biseksualni moški pogosteje kot geji in lezbijke ne razkrivajo svoje seksualne identitete. V povprečju namreč 26 % lezbijk in 32 % gejev poroča o tem, da se nikoli ne razkrijejo, medtem ko je delež popolne nerazkritosti v primeru biseksualnih žensk 52-odstoten, pri biseksualnih moških pa kar 73-odstoten (ibid.). Formulirano drugače, le 20 % biseksualnih žensk in 12 % biseksualnih

moških pogosto ali vedno razkriva svojo identiteto (v primerjavi s 45 % lezbijk in 44 % gejev) (ibid.). Podobno kažejo tudi podatki, objavljeni v poročilu *Supporting and Caring for Our Bisexual Youth* (Human Rights Campaign Foundation, 2014): mlade biseksualne osebe⁷ redkeje kot njihove/-i gejevske/-i in lezbične/-i vrstnice/-ki poročajo o sprejemanju njihovih identitet v okviru družine, pa tudi o pomanjkanju znanja ter dostopnosti družbenih podpornih sistemov. V kontekstu razkrivanja se kaže, da so mlade biseksualne in panseksualne ter kvir osebe⁸ redkeje kot mladi geji in lezbijke razkrite ožji družini, širši družini ter na področju izobraževanja⁹: 68 % mladih gejev in lezbijk poroča o razkritosti v ožji družini, medtem ko je delež razkritih seksualno nebinarnih oseb 51 %; 32 % gejev in lezbijk poroča o razkritosti v širši družini, medtem ko je delež razkritih seksualno nebinarnih oseb 16,8 %; 72 % gejev in lezbijk poroča o razkritosti na področju izobraževanja, medtem ko je delež razkritih seksualno nebinarnih oseb (vključujoč biseksualne, panseksualne, kvir in druge seksualno nebinarne identitete) 56-odstoten. Druge raziskave (kvalitativne narave), ki se osredinjajo na razkrivanje predvsem v družinskem kontekstu, kažejo, da se biseksualne osebe srečujejo z naslednjimi, ne le heteroseksističnimi, temveč tudi monoseksističnimi izzivi: njihove seksualne identitete so razumljene kot »faze«, kot prehodne, kot promiskuitetnost ali seksualna »deviantnost«, kot zanikanje lastne (homo)seksualne identitete ali kot LGBTIQ+ skupnosti nezavezane osebe, ki z biseksualno, »polovičarsko« identiteto ohranjajo vsaj del heteroseksualnega privilegija, v povezavi s spolnim zdravjem pa kot »nevarne/-i« spolne/-i partnerke/-ji (Roberts, Horne in Hoyt, 2015; Scherrer, Kazyak in Schmitz, 2015).

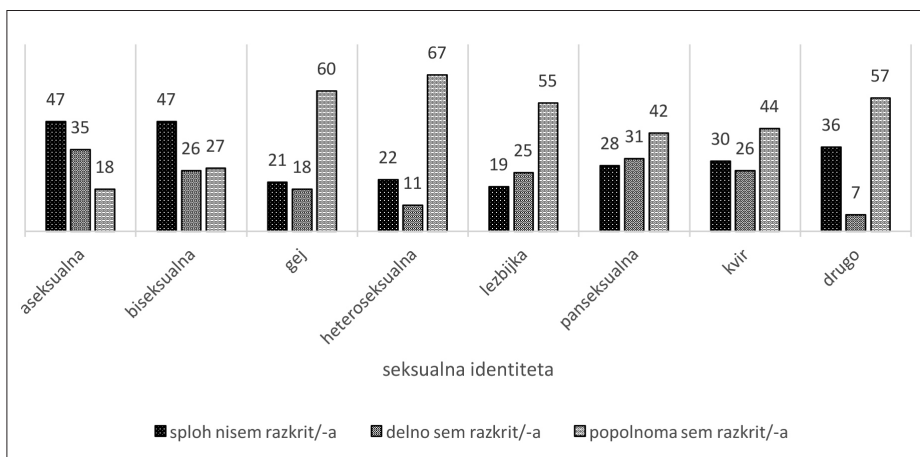
Nižjo stopnjo razkrivanja v kontekstu ožje družine zasledimo tudi v raziskavi *Vsakdanje življenje mladih LGBTIQ+ oseb*.

Kot je razvidno iz grafa, največje deleže popolne nerazkritosti staršu oziroma skrbnici/-ku zasledimo pri aseksualnih in biseksualnih osebah, kjer o popolni nerazkritosti poroča skoraj vsaka druga aseksualna oziroma biseksualna oseba (47 %), medtem ko je delež popolnoma nerazkritih panseksualnih (28 %) in kvir (30 %) oseb manjši, a še vedno večji od deleža popolne nerazkritosti gejev (21 %) in lezbijk (19 %). V povprečju je popolnoma razkritih aseksualnih, biseksualnih in panseksualnih ter kvir oseb 32,8 %, medtem ko je delež popolnoma razkritih gejev in lezbijk 57,5-odstoten. Te podatke o razkrivanju aseksualnih oseb lahko povežemo s študijo, ki so jo izvedle Nicolette Robbins, Kathryn Graff Low in Anna Query (2015), v kateri ugotavljajo, da se je 84 % sodelujočih aseksualnih oseb sicer razkrilo vsaj eni osebi, vendar se razkritja opravljajo izrazito selektivno, v strahu pred posledicami

⁷ Biseksualnost v tem poročilu – tam, kjer je relevantno oziroma kjer ni opaznih razlik med raznolikimi nebinarnimi seksualnimi identitetami – je krovni termin, vključujoč biseksualno, kvir, panseksualno in druge identitete biseksualne narave, ne pa tudi aseksualne (Human Rights Campaign Foundation, 2014).

⁸ Podatki ne vključujejo aseksualnih oseb.

⁹ Za podrobnejši pregled podatkov o izkušnjah mladih LGBTIQ+ oseb gl. tudi Perger, 2018.

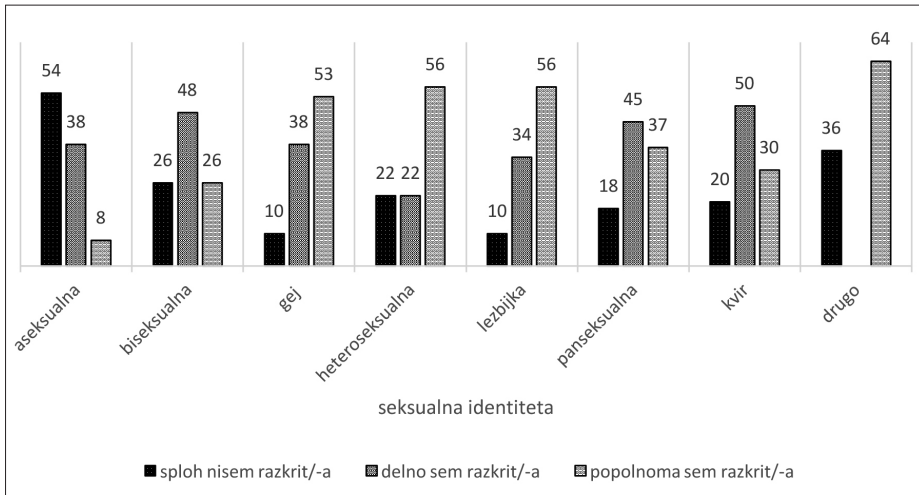

Graf 3: Stopnja razkritosti staršu oziroma skrbnici/-ku glede na seksualno identiteto (%)

razkritja, pred nerazumevanjem in družbeno stigmo aseksualnosti, ki je le redko prepoznana kot legitimna seksualna identiteta zunaj medikalizacije in patologizacije (ibid.; tudi Van Houdenhove in dr., 2015). V povezavi z biseksualnimi osebami¹⁰ in njihovim razkrivanjem v družini Janet Watson (2014) ugotavlja, da je prežeto z nenehnim navigiranjem med skrivnostjo in tišino; Rachel Wandry, Katie Mosack in Erin Moore (2015) pa, da je razkrivanje izrazito zaznamovano ne le s homofobijo, temveč tudi s bifobijo, do te mere, da samo pričakovanje tovrstnih negativnih reakcij, četudi se ne realizira, pomembno zavira razkrivanje ali pa ga pomembno rekonfigurira. Podobne stopnje razkrivanja glede na seksualno identiteto, kot jih sicer razbiramo v kontekstu družine, lahko opazimo tudi v primeru sošolk/-cev, kjer več kot polovica aseksualnih oseb (54 %) poroča o tem, da so popolnoma nerazkrite; večji delež popolne nerazkritosti (v primerjavi z geji in lezbijkami) je značilen tudi za biseksualne osebe (26 %), kvir (20 %) in pansesksualne osebe (18 %). Formulirano drugače, v povprečju je popolnoma razkritih 25 % aseksualnih, biseksualnih, pansesksualnih in kvir oseb, medtem ko je v povprečju popolnoma razkritih več kot pol gejev in lezbijk (54,5 %).

Nižjo stopnjo razkrivanja lahko do neke mere razumemo tudi kot posledico tega, da so mlade LGBTIQ+ osebe v različnih kontekstih, vključno s šolskim, izpostavljene pogostemu nasilju in diskriminaciji: ker so osebe s seksualno nebinarnimi identitetami, kot obravnavamo v prejšnjem podpoglavju, pogosteje mlajše od tistih, ki se identificirajo kot geji in lezbijke, so njihova potencialna razkrivanja tudi bolj obremenjena s pričakovanjem negativnih reakcij, tudi zaradi njihove večje odvisnosti od specifičnih odnosov (npr. družinskih oziroma od staršev/skrbnic/-kov) in vpetosti v institucije z manjšo stopnjo izbirnosti oziroma večjo

¹⁰ Biseksualnost je razumljena v krovnem pogledu, vključujoč raznolike nebinarne seksualne identitete.

Graf 4: Stopnja razkritosti sošolkam/-cem glede na seksualno identiteto

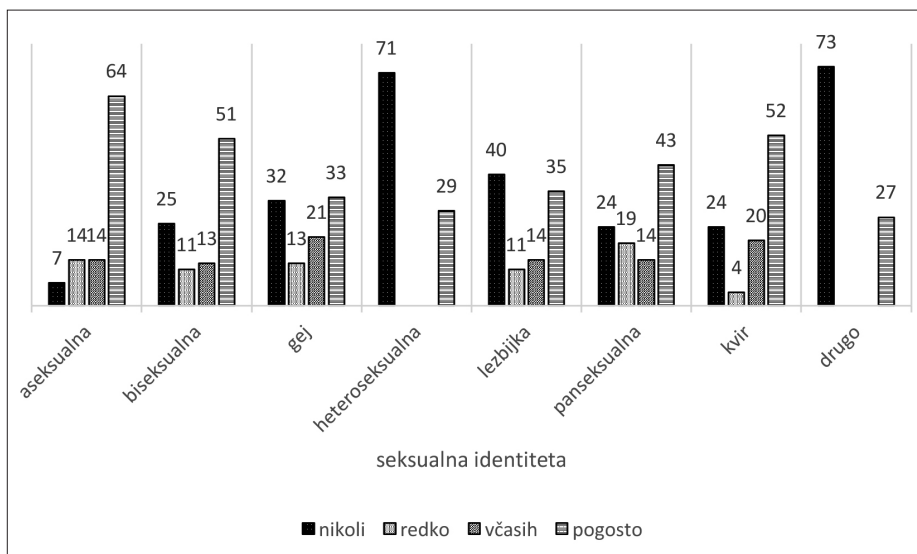
stopnjo pripisanosti (npr. polje izobraževanja). Položaj seksualno nebinarnih oseb na področju izobraževanja lahko strnjeno prikažemo tudi s posamičnimi odprtimi odgovori mladih seksualno nebinarnih oseb o njihovih izkušnjah z nasiljem v šolskem sistemu. Nekateri od anketiranih oseb tako opišejo svoje izkušnje: »žalivte s strani sošolcev, objektivacija zaradi moje spolne usmerjenosti (*bisexual*), zanikanje moje identitete in redno posmehovanje«; »sošolec mi je pogosto govoril, da se pretvarjam, da sem biseksualka«; in »v šoli sem svojo biseksualnost omenila prijateljici, to je slišala sošolka in se zgražala, da je to ogabno, da bi bili dve ženski skupaj. Stari smo bili okoli 15 let.« Na podlagi izbranih odgovorov ugotovimo dvoje, namreč to, da se izkušnje z nasiljem, kot jih doživljajo seksualno nebinarne osebe, delno prekrivajo z nasiljem, ki sicer meri na geje in lezbijke, pomembna specifičnost pa je, da biseksualnost (in druge nebinarne seksualne identitete) niso prepoznane kot obstoječe in legitimne same po sebi.

Prikrivanje nebinarnih seksualnih identitet z namenom izogibanja diskriminaciji in/ali nasilju

Kot je razvidno že zgoraj, je za seksualno nebinarne identitete značilna nižja stopnja razkrivanja. S tega vidika se lahko znova opremo na *EU LGBT Survey* (FRA, 2015), ki kaže, da mlajše LGBT-osebe družbeno okolje zaznavajo precej bolj ogrožajoče in sovražno kot starejše LGBTIQ+ osebe: podatki tako kažejo, da v povprečju dve tretjini mladih LGBT oseb (67 %), ne glede na seksualno in/ali spolno identiteto, poroča o tem, da pogosto ali včasih prikrivajo svojo identiteto na področju izobraževanja (Slovenija se pri tem s 67 % uvršča v povprečje Evropske unije). Ob

upoštevanju posamične seksualne identitete podatki kažejo, da je prikrivanje pogostejše pri biseksualnih moških (73 %)¹¹ in gejih (72 %) (pa tudi transspolnih osebah – 70 %), redkejša pa pri lezbijkah (54 %) in biseksualnih ženskah (46 %) (ibid.).

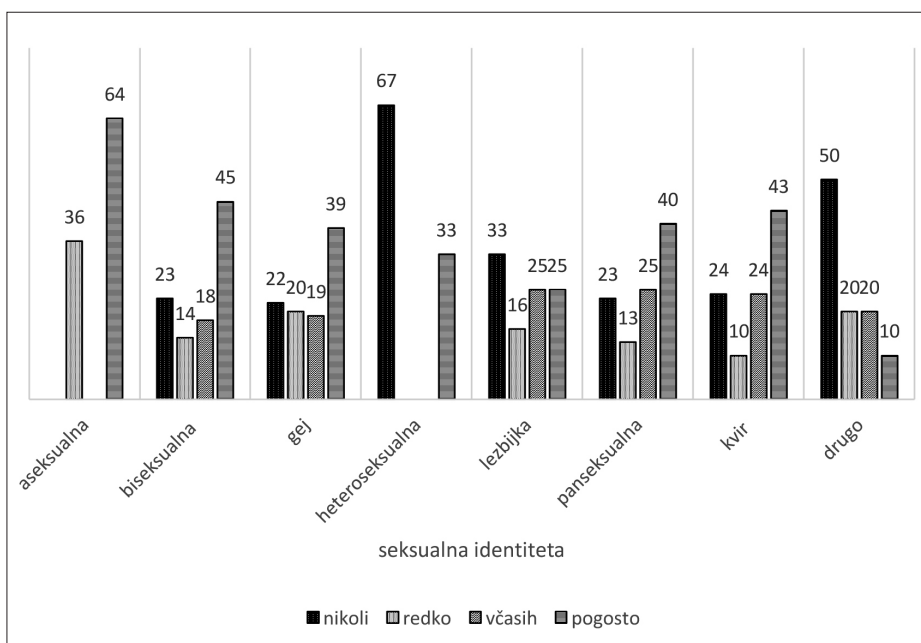
Nekatere biseksualne osebe pri razkrivanju na ozadju obstoječih stereotipov o biseksualnosti raje kot termin »biseksualnost« uporabljajo alternativne oznake, ki (še) niso nasičene oziroma zasičene z negativnimi stereotipi (od prehodnosti do eksperimentiranja in iskanja pozornosti heteroseksualiziranega in heteroseksualizirajočega pogleda), ki biseksualnost konstituirajo kot nelegitimno seksualno identiteto. Pri rabi tovrstnih alternativnih oznak prevladuje panseksualnost, značilna pa je tudi raba tipa diskurza, ki seksualnost vzpostavlja kot »nepomembno« oziroma »nepomenljivo« (Scherrer, Kazyak in Schmitz, 2015), ter dopuščanje tega, da je oseba pri drugih prepoznana kot heteroseksualna oziroma kot gej ali lezbijka – neredki so tudi primeri, ko se oseba razkrije kot biseksualna šele ob svojem prvem istospolnem razmerju, čeravno se kot taka samoidentificira že pred njim (Wandry, Mosack in Moore, 2015).

Graf 5: Stopnja prikrivanja seksualne identitete z namenom izogibanja diskriminaciji, nasilju ali drugim negativnim reakcijam v kontekstu doma (%)

¹¹ McCormack, Anderson in Adams (2014) v svoji študiji različnih kohort biseksualnih moških (starih 18–23 let, 25–35 let in 36–42 let) vseeno opažajo pomembne zamike pri razkrivanju biseksualnih moških na ravni vsakdanjega življenja (tj. ne nujno zgolj na področju izobraževanja): kot eno pomembnejših kohortnih razlik tako navedejo, da se mladi biseksualni moški pogosteje razkrivajo staršem že v tistem obdobju, ko še živijo pri njih in so tako vsaj delno tudi finančno bolj odvisni od njih.

Glede na podatke je tovrstnemu občasnemu in pogostnemu prikrivanju identitete z namenom izogibanja diskriminaciji, nasilju ali drugim negativnim reakcijam v kontekstu doma¹² izpostavljen največji delež aseksualnih oseb, saj o tem poroča več kot dve tretjini aseksualnih oseb (78 %) in kvir oseb (72 %). O taistem mehanizmu, ki ga lahko razumemo kot poskus samozaščite, pa poroča tudi 64 % biseksualnih oseb, medtem ko je delež panseksualnih oseb, ki občasno ali pogosto prikrivajo svojo identiteto, nekoliko manjši (57 %), a še vedno večji kot pri gejih (54 %) in lezbijkah (49 %). Pri tem velja poudariti, da so nekateri odnosi, predvsem tisti, ki so označeni z večjo stopnjo izbirnosti (npr. prijateljski odnosi), tozadevno varnejši in manj zaznamovani s pričakovani diskriminacije, nasilja ali drugih negativnih reakcij. To ne velja le za mlade geje in lezbijke, ki prijateljske odnose navajajo kot ene bolj sprejemajočih in manj obremenjenih s potrebo po prikrivanju identitete, temveč tudi za seksualno nebinarne osebe (gl. Perger, Muršec in Štefanec, 2018). Na drugi strani je področje izobraževanja označeno z ambivalenco izbirnosti in pripisanosti: na področju izobraževanja se sicer formirajo tudi tesnejši, prijateljski odnosi na podlagi večje izbirnosti, a v naboru pripisanih, neizbranih odnosov

Graf 6: Stopnja prikrivanja seksualne identitete z namenom izogibanja diskriminaciji, nasilju ali drugim negativnim reakcija na šolskih hodnikih/med šolskimi odmori (%)

¹² Pri tem vprašanju ni razlike med prikrivanjem identitete staršem oziroma skrbnici/-kom in sorojenkam/-cem, temveč sta obe dimenziji odnosov zajeti v kontekstu »doma«.

(celotna šolska populacija, medvrstniški odnosi). S tega vidika lahko predvidevamo, da je vsakdanje življenje mladih seksualno nebinarnih oseb na področju izobraževanja pomembno obremenjeno s prikrivanjem na ravni medvrstniških odnosov, kar izpričuje tudi prikaz na prejšnji strani.

Iz podatkov je namreč razvidno, da o pogostem prikrivanju svoje seksualne identitete v največji meri poročajo aseksualne osebe (64 %). Tovrstnega načina samozaščite se poslužuje tudi skoraj vsaka druga biseksualna (45 %) in kvir (43 %) oseba, pa tudi 40 % panseksualnih oseb (tj. v povprečju o pogostnem prikrivanju svoje nebinarne seksualne identitete poroča vsaka druga oseba – 48 %), medtem ko o pogostem prikrivanju v povprečju poroča »le« tretjina gejev in lezbijk (32 %). Tako jih kljub večji stopnji izbirnosti na ravni medvrstniških in prijateljskih odnosov ne smemo romantizirati in domnevati, da so vzrok pomembnejši »generacijski zamiki«, ki v mlade osebe kot take vnaprej projicirajo odprtost in nerelevantnost družbenih kategorizacij po osi seksualnosti oziroma seksualnih identitet, medtem ko v medvrstniške odnose (vključno s prijateljskimi) vnaprej in na podlagi predvidene generacijske podobnosti in solidarnosti projicirajo občutke pripadnosti in varnosti mladih LGBTIQ+ oseb. Tako kljub večjemu potencialu za prepoznanje in sprejemanje nenormativnih seksualnih identitet medvrstniških in prijateljskih odnosov ne smemo idealizirati (Flanders in dr., 2017), o čemer navsezadnje priča tudi partikularna segregacija prijateljskih mrež biseksualnih oseb, katerih prijateljstvo je pogosto razdeljeno med heteroseksualnimi osebami in geji ter lezbijkami (Paz Galupo, 2007). Povedano drugače, medtem ko so prijateljstva gejev in lezbijk v večji meri vzpostavljena z drugimi geji in lezbijkami (tj. zanje je v manjši meri značilna heterogenost seksualnih identitet), so pri biseksualnih osebah v večji meri sestavljena (tudi) iz heteroseksualnih oseb, sama prijateljstva in njihove dinamike pa so odvisni od tipa (isto- ali raznospolnega) intimnopartnerskega razmerja, v katerem je biseksualna oseba in ki v primeru istospolnega razmerja zahteva globljo nevidnost same biseksualnosti ter intimnopartnerskega razmerja (ibid.).

Sklep

Za razumevanje izkušenj v vsakdanjem življenju seksualno nebinarnih oseb je ključno zavedanje, da jih ne smemo enačiti z izkušnjami gejev in lezbijk. Čeprav v določenem obsegu seksualno nebinarne osebe doživljajo podobne izkušnje diskriminacije in nasilja kot geji in lezbijke, je iz pričujočih raziskav razvidno, da so procesi formiranja in razkrivanja seksualno nebinarnih identitet pomembno označeni in obremenjeni z vidiki, ki so pri gejevskih oziroma lezbičnih identitetah odsotni ali drugačne narave. Med stopnjami nerazkritosti in razkrivanja biseksualnih, panseksualnih, kvir in aseksualnih identitet sicer obstajajo odstopne razlike, vendar pa je vsem skupno, da je razkritost manjša kot pri gejih in lezbijkah tako v kontekstu družinskih odnosov kot tudi na področju izobraževanja. Obenem pa je

identifikacija s seksualno nebinarnimi identitetami pri populaciji pod 18 leti procentualno občutno večja kot z binarnimi identitetami (do 65 %), kar dokazuje tudi raziskava *Vsakanje življenje mladih LGBTIQ+ oseb*. To je še posebej skrb zbujajoč podatek, saj vemo, da seksualno nebinarne osebe spremlja cel spekter targetirane diskriminacije, fobij in diskreditacije, kar lahko še posebej negativno vpliva na najmlajši del populacije, ki je obenem tudi najštevilnejša in vpeta v takšne institucionalizirane odnose (npr. izobraževalni sistem), iz katerih se izstopi s težavami in z visoko ceno. Pričujoči članek je treba razumeti kot spodbudo k nadaljnjemu raziskovanju izkušenj seksualno nebinarnih oseb v različnih odnosih in institucijah, tudi zato, da se tako v intimnih kot v institucionalnih razmerjih ustvari domače in varnejše okolje za vse mlade, ne glede na njihovo seksualno identiteto in druge družbene kategorizacije.

Literatura

- BARKER, MEG, CHRISTINA RICHARDS, REBECCA JONES, HELEN BOWS-CATTON, TRACY PLOWMAN, JEN YOCKNEY IN MARCUS MORGAN (2012): *The Bisexuality Report: Bisexual Inclusion in LGBT Equality and Diversity*. Centre for Citizenship, Identities and Governance; Faculty of Health and Social Care. Dostopno na: <http://www.bisexualindex.org.uk/index.php/TheBisexualityReport> (25. maj 2018).
- CALLIS, APRIL SCARLETTE (2014): Bisexual, Pansexual, Queer: Non-binary Identities and the Sexual Borderlands. *Sexualities* 1/2(17): 63–80. Dostopno na doi: 10.1177/1363460713511094.
- CASHORE, CATHERINE IN TERESA G. TUASON (2009): Negotiating the Binary: Identity and Social Justice for Bisexual and Transgender Individuals. *Journal of Gay and Lesbian Social Services* 4(21): 374–401. Dostopno na doi: 10.1080/10538720802498405.
- COSTON, BETHANY M. (2017): Power and Inequality: Intimate Partner Violence against Bisexual and Non-monosexual Women in the United States. *Journal of Interpersonal Violence* 0(00): 1–25. Dostopno na doi: 10.1177/0886260517726415.
- ELIZABETH, AUTUMN (2013): Challenging the Binary: Sexual Identity that Is Not Duality. *Journal of Bisexuality* 3(13): 329–337. Dostopno na doi: 10.1080/15299716.2013.813421.
- FLANDERS, COREY E., MARGARET ROBINSON, MELISSA MARIE LEGGE IN LESLEY A. TARASOFF (2016): Negative Identity Experiences of Bisexual and Other Non-monosexual People: A Qualitative Report. *Journal of Gay and Lesbian Mental Health* 2(20): 152–172. Dostopno na doi: 10.1080/19359705.2015.1108257.
- FLANDERS, COREY E., LESLEY A. TARASOFF, MELISSA MARIE LEGGE, MARGARET ROBINSON IN GISELLE GOS (2017): Positive Identity Experiences of Young Bisexual and Other Nonmonosexual People: A Qualitative Inquiry. *Journal of Homosexuality* 0(00): 1014–1032. Dostopno na doi: 10.1080/00918369.2016.1236592.
- FLANDERS, COREY E., MARIANNE E. LEBRETON, MARGARET ROBINSON, JING BIAN IN JAIME ALONSO CARAVACA-MORERA (2017): Defining Bisexuality: Young Bisexual

- and Pansexual People's Voices. *Journal of Bisexuality* 1(17): 39–57. Dostopno na doi: 10.1080/15299716.2016.1227016.
- FRA – EUROPEAN AGENCY FOR FUNDAMENTAL RIGHTS (2014): *EU LGBT Survey: European Union Lesbian, Gay, Bisexual and Transgender Survey*. Luxembourg: Publications Office of the European Union.
- GLAAD (2018): *Accelerating Acceptance. Executive Summary*. Dostopno na: <http://www.glaad.org/files/aa/Accelerating%20Acceptance%202018.pdf> (7. september 2018).
- GUPTA, KRISTINA (2017): "And Now I'm Just Different, but There's Nothing Actually Wrong with Me": Asexual Marginalization and Resistance. *Journal of Homosexuality* 8(64): 991–1013. Dostopno na doi: 10.1080/00918369.2016.1236590.
- HUMAN RIGHTS CAMPAIGN FOUNDATION (2014): *Supporting and Caring for Our Bisexual Youth*. Washington: Human Rights Campaign Foundation.
- KUPER, LAURA E., ROBIN NUSSBAUM IN BRIAN MUSTANSKI (2012): Exploring the Diversity of Gender and Sexual Orientation Identities in an Online Sample of Transgender Individuals. *The Journal of Sex Research* 2–3(49): 244–254. Dostopno na doi:10.1080/00224499.2011.596954.
- LI, TINA, CHERLY DOBINSON, AYDEN I. SCHEIM IN LORI E. ROSS (2013): Unique Issues Bisexual People Face in Intimate Relationships: A Descriptive Exploration of Lived Experience. *Journal of Gay and Lesbian Mental Health* 1(17): 21–39. Dostopno na doi: 10.1080/19359705.2012.723607.
- MCCORMACK, MARK, ERIC ANDERSON IN ADRIAN ADAMS (2014): Cohort Effect of the Coming Out Experiences of Bisexual Men. *Sociology* 6(48): 1207–1223. Dostopno na doi: 10.1177/0038038513518851.
- MONRO, SURYA (2015): *Bisexuality: Identities, Politics, and Theories*. Hampshire in New York: Palgrave Macmillan.
- MORANDINI, JAMES S., ALEXANDER BLASCZYNSKI IN ILAN DAR-NIMROD (2017): Who Adopts Queer and Pansexual Sexual Identities? *The Journal of Sex Research* 7(54): 911–922. Dostopno na doi:10.1080/00224499.2016.1249332.
- PAZ GALUPO, M. (2007): Friendship Patterns of Sexual Minority Individuals in Adulthood. *Journal of Social and Personal Relationships* 1(24): 139–151. Dostopno na doi: 10.1177/0265407506070480.
- PAZ GALUPO, M., JOHANNA L. RAMIREZ IN LEXI PULICE-FARROW (2017): "Regardless of Their Gender": Descriptions of Sexual Identity among Bisexual, Pansexual, and Queer Identified Individuals. *Journal of Bisexuality* 1(17): 108–124. Dostopno na doi: 10.1080/15299716.2016.1228491.
- PERGER, NINA (2018): LGBTIQ+ Youth and Experience with Violence in Education. *Ars & Humanitas* 12(1): 88–103. Dostopno na doi: 10.4312/ah.12.1.88-103.
- PERGER, NINA, SIMONA MURŠEC IN VESNA ŠTEFANEC (2018): *Vsakdanje življenje mladih LGBTIQ+ oseb v Sloveniji, ali: »To, da imam svoje jebene pravice!«* Ljubljana: Društvo Parada ponosa.
- ROBERTS, TANGELA S., SHARON G. HORNE IN WILLIAM T. HOYT (2015): Between a Gay and a Straight Place: Bisexual Individuals' Experience with Monosexism. *Journal of Bisexuality* 4(15): 554–569. Dostopno na doi: 10.1080/15299716.2015.1111183.

- ROBBINS, NICOLETTE K., KATHRYN GRAFF LOW IN ANNA N. QUERY (2016): A Qualitative Exploration of the "Coming Out" Process for Asexual Individuals. *Archives of Sexual Behaviour* 45: 751–760. Dostopno na doi: 10.1007/s10508-015-0561-x.
- SCHRRER, KRISTIN S. (2008): Coming to an Asexual Identity: Negotiating Identity, Negotiating Desire. *Sexualities* 11(5): 621–641. Dostopno na doi: 10.1177/1363460708094269.
- SCHRRER, KRISTIN S., EMILY KAZYAK IN RACHEL SCHMITZ (2015): Getting "Bi" in the Family: Bisexual People's Disclosure Experiences. *Journal of Marriage and Family* 3(77): 680–696. Dostopno na doi: 10.1111/jomf.12190.
- VAN HOUDENHOVE, ELLEN, LUK GIJS, GUY T'SJOEN IN PAUL ENZLIN (2015): Stories About Asexuality: A Qualitative Study on Asexual Women. *Journal of Sex and Marital Therapy* 3(41): 262–281. Dostopno na doi: 10.1080/0092623X.2014.889053.
- WANDREY, RACHEL L., KATIE E. MOSACK IN ERIN M. MOORE (2015): Coming Out to Family and Friends as Bisexually Identified Young Adult Women: A Discussion of Homophobia, Biphobia and Heteronormativity. *Journal of Bisexuality* 2(15): 204–229. Dostopno na doi: 10.1080/15299716.2015.1018657.
- WATSON, JANET B. (2014): Bisexuality and Family: Narratives of Silence, Solace, and Strength. *Journal of GLBT Family Studies* 10(1–2): 101–123. Dostopno na doi: 10.1080/1550428X.2014.857497.

Viri

- KOŠIR, IZAK (2018a): Vzpon aseksualnosti? *Mladina*, 6. april. Dostopno na: <https://www.mladina.si/184943/vzpon-aseksualnosti/> (27. februar 2019).
- KOŠIR, IZAK (2018b): Erika Schauer, aseksualka: Če nimaš želje po spolnosti, ne pomeni, da ne poznaš ljubezni. *Mladina*, 6. april. Dostopno na: <https://www.mladina.si/184942/erika-schauer-aseksualka-ce-nimas-zelje-po-spolnosti-ne-pomeni-da-ne-poznas-ljubezni/> (27. februar 2019).
- LJUBLJANSKA BISEKSUALNA SKUPNOST (2018): *Kaj bi z biseksualnostjo? Vodič po biseksualnosti v 21. stoletju*. Društvo Kvartir. Dostopno na: <https://drustvokvartir.wordpress.com/tag/zini/> (27. februar 2019).
- MODIC, MAX (2004): *Seks? Ne, hvala*. *Mladina*, 13. december. Dostopno na: <https://www.mladina.si/96706/seks-ne-hvala/> (27. februar 2019).
- RADIO PRVI (2016): Nočni obisk: Ada Černoša – kaj o biseksualnosti pravijo nove generacije? *RTV SLO*, 24. avgust. Dostopno na: <https://radioprvi.rtvsllo.si/2016/08/ada-cernosa/> (16. november 2018).

Medvrstniško nasilje nad lezbičnimi, gejevskimi, biseksualnimi, transspolnimi dijaki in dijaki, ki so v procesu odkrivanja lastne spolne usmerjenosti (LGBTQ), kot ga zaznavajo učitelji, na vzorcu dijakov iz jugozahodne Pensilvanije¹

Abstract

Teachers' Perceptions of Bullying of Lesbian, Gay, Bisexual, Transgender, and Questioning (LGBTQ) Students in a Southwestern Pennsylvania Sample

The study was designed to ascertain teachers' perceptions of bullying of lesbian, gay, bisexual, transgender, and questioning (LGBTQ) youth. In a sample of 200 educators (61.0% female; 96.5% white) from a county in southwestern Pennsylvania, there was a significant positive relationship between the teachers' perceptions of the supportiveness of school staff towards students regardless of sexual orientation and those teachers' reports of the frequency of bullying

¹ Prispavek je prevod besedila *Teachers' Perceptions of Bullying of Lesbian, Gay, Bisexual, Transgender, and Questioning (LGBTQ) Students in a Southwestern Pennsylvania Sample*, ki je bilo izvirno objavljeno leta 2015 v reviji *Behavioral Sciences* (5: 247-263). Besedilo je pod licenco Creative Commons.

victimization experienced by LGBTQ students. Teachers' perceptions of a higher level of staff and student support was associated with higher reported frequencies of students' use of derogatory language about LGBTQ individuals and various types of bullying of LGBTQ students. Teachers with a lesbian, gay, or bisexual orientation were found to rate the school staff and students as significantly less supportive of students regardless of their sexual orientation, gender identity, or gender expression in comparison to heterosexual teachers. Finally, teachers who were either unaware of their school having an anti-bullying policy or believed that their school lacked such a policy reported significantly higher rates of physical bullying of LGBTQ students when compared to the rates observed by teachers who reported knowledge of their schools' anti-bullying policies.

Keywords: lesbian, gay, bisexual, transgender, bullying, teachers' perceptions

Povzetek

S to študijo smo želeli ugotoviti, kako učitelji zaznavajo medvrstniško nasilje nad lezbičnimi, gejevskimi, biseksualnimi, transspolnimi mladimi in mladimi, ki so v procesu odkrivanja lastne spolne usmerjenosti (LGBTQ). V vzorcu dvesto pedagogov (61,0 % žensk; 96,5 % belopolnih) iz nekega okraja v jugozahodni Pensilvaniji smo ugotovili statistično pomembno povezavo med tem, kako učitelji zaznavajo podporo šolskega osebja dijakom ne glede na spolno usmerjenost, in tem, kako pogosto ti učitelji poročajo o viktimizaciji zaradi medvrstniškega nasilja, ki jo doživljajo LGBTQ-dijaki. Tisti učitelji, ki so poročali o močnejši podpori s strani osebja in dijakov, so poročali tudi o pogostejših prijavih omalovažujočega govora o LGBTQ-posameznikih s strani dijakov in različnih vrst medvrstniškega nasilja nad LGBTQ-dijaki. Učitelji z lezbično, gejevsko ali biseksualno usmerjenostjo v primerjavi s heteroseksualnimi učitelji ocenjujejo šolsko osebje in dijake kot precej manj razumevajoče do dijakov ne glede na njihovo spolno usmerjenost, spolno identiteto ali spolni izraz. Učitelji, ki niso vedeli, da ima njihova šola politiko za preprečevanje medvrstniškega nasilja, oziroma so mislili, da je nima, so poročali o precej višji stopnji viktimizacije zaradi fizičnega nasilja pri LGBTQ-dijakih kot učitelji, ki so navedli, da so seznanjeni s politiko, ki jo ima njihova šola za preprečevanje medvrstniškega nasilja.

Gljučne besede: lezbična, gejevska, biseksualna, transspolna oseba, medvrstniško nasilje, učiteljeva zaznava

Uvod

Čeprav se o medvrstniškem nasilju med otroki in adolescenti v šolah piše kot o zelo razširjenem problemu (kar 28 % dijakov je namreč poročalo o tem, da so v zadnjem šolskem letu doživeli nasilno vedenje; Robers, Kemp in Truman, 2013), se zdi, da za dijake in dijakinje, ki se identificirajo kot lezbične, gejevske, biseksualne oziroma transspolne osebe (LGBT), velja še večje tveganje viktimizacije zaradi medvrstniškega nasilja. Nedavna anketa, izvedena na državni ravni, v kateri je sodelovalo več kot 7800 LGBT-dijakov, je pokazala, da se zaradi spolne usmerjenosti 55,5 % vprašanih v šoli ne počuti varnih, 74,1 % jih je doživelo verbalno nadlegovanje, 36,2 % fizično nadlegovanje in 49,0 % spletno trpinčenje (Kosciw in dr., 2014). Neka druga študija je pokazala, da so anketirani LGBT-dijaki doživljali tako visoko raven homofobnega in transfobnega trpinčenja, da lahko pri njih govorimo o viktimizaciji že kot o »povsem ustaljeni prvini oziroma prvinah vsakdanjega življenja« (Sherriff in dr., 2014: 948). Raziskovalci so žal opazili, da lahko viktimizacija zaradi medvrstniškega nasilja privede do cele vrste posledic, ki so za adolescente negativne in med katerimi velja omeniti depresijo, tesnobo in pogoste izostanke iz šole (D'Augelli, 1998).

Odrasli v življenju LGBT-dijakov, tako starši kot učitelji, navadno zelo dobro poznajo izkušnje, ki jih imajo spolno raznoliki mladi v vsakdanjem življenju. Še posebej za učitelje je zelo verjetno, da bodo imeli svojevrsten vpogled v odnose LGBT-dijakov z vrstniki v šolskem okolju, kjer otroci in najstniki preživijo večino svojega časa. Pravzaprav je ena od teoretskih perspektiv, ki bi nam lahko pomagale bolje razumeti medvrstniško nasilje nad mladimi LGBT-osebami, prav socialno-ekološki okvir, v katerem viktimizacijo zaradi medvrstniškega nasilja opredeljujemo kot zapletene odnose med posamezniki, vrstniškimi mrežami in širšim družbenim sistemom (Swearer in Espelage, 2004). Različna okolja, v katerih živijo otroci, odločilno oblikujejo odrasli, ki vplivajo na družbeno okolje, v katerem se mladi razvijajo (Espelage in Swearer, 2009). Če bomo torej ugotovili, kako pedagogi zaznavajo medvrstniško nasilje nad mladimi LGBT-osebami, nam bo to tako iz teoretskih kot iz pragmatičnih razlogov morda v pomoč pri oblikovanju aktualnih epidemioloških ugotovitev in pri razvijanju strategij posredovanja.

Prijave medvrstniškega nasilja LGBT-dijakov in odziv pedagogov

Glede na negativne posledice, ki jih bo najverjetneje imelo dejstvo, da je bila oseba tarča medvrstniškega nasilja, je morda še bolj skrb zbujujoča pogostnost, s katero mlade LGBT-osebe tovrstne incidente sploh prijavijo šolskemu osebju. Neka raziskava je pokazala, da se je od vseh LGBT-dijakov, ki so poročali o viktimizaciji v šoli, kar 56,7 % teh dijakov odločilo, da incidenta ne bodo prijavili zaposlenim v šoli, saj so bodisi menili, da ti najverjetneje ne bodo posredovali, ali pa so pričakovali, da se bo njihov položaj še poslabšal, če bo o dogodku sestavljen zapisnik (Kosciw in dr., 2014). Zaradi normativnosti tovrstnega vedenja in interakcij so udeleženci navedli, da so redko prijavili medvrstniško nasilje, ki so ga doživeli in je zajemalo verbalno ustrahovanje ter fizične napade (Sherriff in dr., 2014).

Tovrstni strah je žal umesten, saj je 61,6 % LGBT-dijakov, ki so medvrstniško nasilje prijavili, v isti študiji navedlo, da se šolsko osebje sploh ni poskušalo spoprijeti z nasiljem (Kosciw in dr., 2014). Več študij, opravljenih med mladimi LGBT-osebami, je pokazalo, da vprašani ne čutijo opore niti v šoli niti zunaj nje. Tisti, ki so homofobno medvrstniško nasilje prijavili, so imeli večkrat občutek, da zaposleni v šoli oziroma policisti takih incidentov niso jemali tako resno kot druge oblike medvrstniškega nasilja oziroma agresije (Sherriff in dr., 2014). V eni od raziskav je večina vprašanih tudi menila, da pedagogi ne delajo dovolj, da bi mlade poučili o zadevah, povezanih z LGBT, in o tem, kako se spoprijeti s homofobnim medvrstniškim nasiljem (Sherriff in dr., 2014). Ker se zdi verjetno, da se vrstniki v šolskem okolju (Kosciw in dr., 2014) spravljajo še posebej na LGBT-dijake in da učitelji pogosto bodisi ne vedo za tovrstno nasilniško vedenje bodisi se odločijo, da ne bodo posredovali, je tveganje za negativne posledice medvrstniškega nasilja v primeru LGBT-dijakov še posebej veliko.

Posredovanje učiteljev v primerih medvrstniškega nasilja nad mladimi LGBT-osebami

Catherine Bradshaw in kolegice so v študiji, v okviru katere so anketirale člane ameriškega učiteljskega združenja (National Education Association, NEA), ugotovile, da so se učitelji in podporno pedagoško osebje počutili najmanj lagodno takrat, ko so posredovali v medvrstniškem nasilju, povezanem s spolno usmeritvijo, lažje pa jim je bilo pri vseh drugih posebnih populacijah (npr. dijaki s čezmerno težo, invalidni dijaki itd. (Bradshaw in dr., 2013)). Tudi obsežna anketa, izvedena na irskih srednjih šolah, je pokazala, da je bilo 87 % pedagogov priča medvrstniškemu nasilju nad LGBT-dijaki več kot enkrat, vendar je imelo 41 % omenjenih pedagogov več težav pri spoprijemanju s homofobnim nasiljem kot z drugimi oblikami medvrstniškega nasilja (Norman, 2004). Iz neke druge študije izhaja, da pedagogi celo takrat, ko se zavedajo problema, morda ne bodo posredovali pri nasilniškem vedenju do spolno raznolikih otrok in adolescentov, in sicer zaradi strahu pred diskriminacijo in izgubo delovnega mesta, zaradi možnosti neugodnega odziva staršev, dijakov in drugih zaposlenih ter zaradi lastnih predsodkov oziroma nezmožnosti, da bi medvrstniško nasilje, ki temelji na spolni usmerjenosti, prepoznali kot resen problem (Norman, 2004; Browman, 2001). V študiji, v kateri so sodelovali člani NEA, so pravzaprav vse ocenjevane skupine izrazile potrebo po obširnejših informacijah o najboljših oblikah posredovanja v primerih, vezanih na mlade, ki pripadajo spolnim manjšinam (Bradshaw in dr., 2013).

Varovalni učinki posredovanja učiteljev v primerih medvrstniškega nasilja nad mladimi LGBT-osebami

Zgornjo zahtevo lahko podkrepimo z dejstvom, da raziskovalci večkrat navedajo, da podpora učiteljev in šolskega osebja deluje kot dejavnik, ki na mlade pripadnike spolnih manjših učinkuje varovalno. Raziskave kažejo, da je homofobno medvrstniško nasilje bolj razširjeno v šolah, kjer pedagogi niso posredovali, saj bodisi niso vedeli za nasilje ali pa niso bili opremljeni z ustreznim znanjem (Hong in Garbarino, 2012). Študija, ki so jo izvedle Carol Goodenow, Laura Szalacha in Kim Westheimer (2006), je pokazala, da je za tiste mlade pripadnike spolnih manjšin, ki so prepričani, da na šoli ni odraslega, s katerim bi lahko govorili o določenem problemu, verjetneje, da jim bodo v šoli grozili, in da je bilo v preteklem letu več poskusov samomora.

Nasprotno pa se je izkazalo, da podpora osebja deluje kot pomemben varovalni dejavnik proti poskusom samomora, in sicer celo tedaj, ko je že prišlo do vikti-

mizacije (Goodenow, Szalacha in Westheimer, 2006). To ugotovitev so podkrepili tudi J. McGuire, Anderson, Toomey in Russell (2010), ki so na podlagi vzorca 59 transspolnih dijakov ugotovili, da se otroci v šoli počutijo bolj varne in povezane, če pedagogi in šolsko osebje dejavno preprečujejo medvrstniško nasilje. Dijaki, ki doživljajo homofobno viktimizacijo, so v šoli bolj zavzeti, če imajo pedagoga, za katerega verjamejo, da je čuteč (Alexander in dr., 2011).

V preteklosti je bilo že več prizadevanj za razvoj takih šol, ki bi mladim pripadnikom spolnih manjšin dajale bolj razumevajoče okolje. V okviru teh prizadevanj velja omeniti izobraževanje šolskega osebja, namenjeno povečevanju občutljivosti in ozaveščanju, vključevanje gradiva z gejevske in lezbično tematiko v učne načrte ter sistemske spremembe, ki naj bi v šolsko kulturo vnesle več sprejemanja raznolikosti (Goodenow, Szalacha in Westheimer, 2006). Doslej opravljene raziskave potrjujejo, da so nekateri od omenjenih pristopov učinkoviti. Na šolah, kjer so učitelji pri predmetih, povezanih z zdravjem, o HIV govorili na način, ki so ga ocenili kot primernega prav za mlade LGBT-osebe, so se pripadniki spolnih manjšin redkeje zatekali k vedenju, ki ogroža zdravje, med drugim so manjkrat poročali o visoko tveganem spolnem vedenju, manj so izostajali iz šole zaradi strahu in redkeje razmišljali o samomoru. Podobno je bila ugotovljena tudi statistično pomembna povezava med izobraževanjem osebja na področju spolne raznolikosti in šolskim ozračjem, bolj naklonjenim spolnim manjšinam, čeprav večina prizadevanj v smeri izboljševanja šolskega okolja za spolne manjšine za zdaj še ni bila dovolj natančno ovrednotena (Goodenow, Szalacha in Westheimer, 2006).

Neustreznost sedanjih strategij posredovanja

Čeprav raziskave kažejo, da imajo mlade LGBT-osebe močnejši občutek opore, če so deležne učiteljeve spodbude in izkusijo pozitivno šolsko ozračje, pa obstoječe strategije posredovanja s strani šole morda ne bodo zadostovale za blažitev učinkov, ki jih ima izkušnja medvrstniškega nasilja. Med učitelji in učiteljicami po vsej državi je bila izvedena anketa, s katero so želeli raziskovalci oceniti, kako vprašani zaznavajo medvrstniško nasilje in kako ob njem ravnajo. V odgovorih je 86,3 % vprašanih navedlo, da je bil edini ukrep, za katerega so se odločili pri posredovanju ob medvrstniškem nasilju, »resen pogovor« z obema udeležencema incidenta (Dake in dr., 2003), čeprav je več kot štiri petine pedagogov zaznalo, da je medvrstniško nasilje v razredu problem (ibid.).

Obstoječi odzivi šole in pedagogov na medvrstniško nasilje nad mladimi LGBT-osebami so spodbudni, vendar nezadostni. Da bi ugotovili, kaj ovira razvoj bolj naklonjenih in učinkovitih odzivov pedagogov ter oblikovanje uradne šolske strategije posredovanja v primeru medvrstniškega nasilja nad LGBT-dijaki, skušamo s

sedanjo študijo² še bolj poglobljeno razumeti, kako pedagogi zaznavajo podporo, ki so je LGBT-dijaki deležni v šoli. Vodilni raziskovalni vprašanji, ki ju zajema študija, sta: (1) Kako učitelji zaznavajo podporo, ki so je mladi pripadniki spolnih manjšin deležni v šoli, in kako je ta podpora povezana s številom prijavljenih incidentov medvrstniškega nasilja nad LGBT-dijaki?; (2) Ali obstoj eksplicitnih politik in programov glede medvrstniškega nasilja vpliva na to, kako učitelji zaznavajo medvrstniško nasilje nad LGBT-dijaki v šolah? Raziskavo smo izvedli tudi zato, da bi v teoretsko podlago vključili še stališče pedagogov do izkušenj LGBT-dijakov v šolah ter se na tovrstne informacije po možnosti oprli pri razvijanju boljših intervencijskih ukrepov in politik, namenjenih zaščiti LGBT-dijakov pred medvrstniškim nasiljem.

Metode

Sodelujoči

Da bi ocenili, kako učitelji zaznavajo izkušnje lezbičnih, gejevskih, biseksualnih in transspolnih dijakov ter dijakov, ki so v procesu odkrivanja lastne spolne usmerjenosti (LGBTQ), z medvrstniškim nasiljem, in koliko so učitelji seznanjeni s politikami za preprečevanje medvrstniškega nasilja, smo se po elektronski pošti obrnili na 3652 pedagogov osnovnih šol (zadnja triada) in srednjih šol, zaposlenih v 42 različnih šolskih okrožjih enega samega okraja jugozahodne Pensilvanije, ter jih povabili k sodelovanju v študiji. Naslove elektronske pošte učiteljev smo pridobili s pregledovanjem javno dostopnih spletišč posameznih okrožij. K sodelovanju smo povabili učitelje in učiteljice, o katerih smo prebrali, da delajo predvsem z osnovnošolci zadnje triade oziroma s srednješolci, in katerih naslovi elektronske pošte so bili javno dostopni. Elektronsko sporočilo, s katerim smo jih povabili k sodelovanju, je vsebovalo opis študije ter povezavi do obrazca za soglasje in do ankete.

Po dvomesečnem zbiranju podatkov, v katerem smo poslali prvo povabilo in en opomnik, je vsaj del ankete izpolnilo 217 različnih pedagogov, kar pomeni 5,94-odstotno odzivno stopnjo. Omenjena odzivna stopnja je glede na nedavne raziskave, v katerih poročajo o učinkovitosti spletnih anket pri pridobivanju sodelujočih, nižja od pričakovane. Tako denimo v neki metaanalizi odzivnih stopenj v spletnih anketah navajajo 45 različnih študij, v katerih se je odzivna stopnja gibala med 11,13 % in 82,13 %, v povprečju pa je znašala 32,65 % (Manfreda in dr., 2008).

Druge študije, v katerih so eksperimentalno proučevali, kako na odzivno stopnjo vplivajo različne metode pridobivanja sodelujočih, so pokazale, da imajo spletne ankete dosledno najnižje odzivne stopnje, čeprav so omenjene stopnje še

² Raziskava je bila opravljena na zahtevo centra PERSAD iz Pittsburgha ter s podporo odsekov GLESEN-Pittsburgh in PFLAG-Pittsburgh. Projekt je prejel financiranje iz programa manjših subvencij Centra Canevin na Univerzi Duquesne, ki je omogočilo pravočasno analizo in razširjanje rezultatov.

vedno precej nad tem, kar smo dosegli v tej raziskavi (npr. 20,4 % (Deutschens in dr., 2004) in 17,1 % (Sax, Gilmartin in Bryant, 2003)). Zdi se, da trend, po katerem imajo spletne ankete najnižje odzivne stopnje, vztraja tudi v času, ko se je spletna pismenost povečala, in da se sodelujoči še vedno najboljše odzivajo na metode pridobivanja, ki zajemajo različne taktike, med njimi tudi navadno pošto (Millar in Dillman, 2011).

Raziskovalcem, ki si želijo pri svojih spletnih anketah čim bolj zvišati odzivno stopnjo, ponujajo več predlogov Joanne McPeake, Meghan Bateson in Anna O'Neill (2014). Avtorice predlagajo raziskovalcem, naj personalizirajo elektronska sporočila z vabilom, naj s skrbnim zapisovanjem naslovov poskusijo omejiti število nedostavljivih vabil, pošljejo naj vsaj dve sporočili z opomnikom in vključijo povezavo do ankete že v sporočilo z vabilom. Medtem ko smo pri naši raziskavi lahko upoštevali nekaj zgornjih predlogov, pa so drugi pristopi manj uporabni zaradi narave raziskave. Tako smo denimo vključili povezavo do ankete že v sporočilo z vabilom, prav tako smo s skrbnim zapisovanjem naslovov omejili število nedostavljivih elektronskih sporočil. Vseeno smo potencialnim sodelujočim poslali zgolj po en opomnik, zaradi potrebe po anonimnosti vzorca pa elektronskih vabil nismo personalizirali. Med drugimi dejavniki, ki bi utegnili negativno vplivati na odzivno stopnjo pri tej raziskavi, velja omeniti občutljivost tematike, možnost, da so potencialni sodelujoči obravnavali elektronska sporočila z vabilom kot neželjeno pošto (Millar in Dillman, 2011), požarne zidove, ki jih uporabljajo šole in ki so učiteljem morda onemogočili dostop do ankete, dolžino ankete in dejstvo, da za izpolnitev ankete niso prejeli nobene spodbude.

Od 217 pedagogov, ki so se odzvali, jih je le 192 izpolnilo vse postavke ankete. Da bi čim bolj zmanjšali učinke morebitnih manjkajočih podatkov in čim bolj povečali število odgovorov, je bil opravljen postopek vstavljanja manjkajočih vrednosti, pri čemer je bila izbrana metoda vstavljanja manjkajočih vrednosti z algoritmom EM (*expectation maximization*). Algoritem EM je empirično podprt statistični postopek, ki z uporabo regresijskih metod, temelječih na izmerjenih vrednostih, izračuna najboljšo oceno posameznih manjkajočih vrednosti. Analiza nato izmeri učinek, ki je posledica dodajanja vrednosti, da zagotovi, da omenjene ocene posameznih podatkov ne povzročijo pomembnih sprememb v skupnih ocenah parametrov (Schlomer, Bauman in Card, 2010). Po končanem postopku vstavljanja manjkajočih vrednosti z algoritmom EM smo zbrali 201 popoln odgovor. Eden od sodelujočih učiteljev je navedel, da dela predvsem v osnovni šoli. Ker se v tej študiji osredinjamo na osnovnošolske (zadnja triada) in srednješolske učitelje, tega anketiranca v nadaljnjih analizah nismo upoštevali. Tako smo dobili končni vzorec dvesto učiteljev, ki smo ga uporabili za analizo.

Mere

Trenutno nimamo empirično podprte lestvice, ki bi merila konstrukte naše študije, zato so raziskovalci posebej zanjo razvili vprašalnik. Lestvico sta razvila dva doktorska raziskovalca, ki sta dobro seznanjena s tematiko medvrstniškega nasilja in z vprašanji, povezanimi s področjem LGBTQ, v sodelovanju z raziskovalno skupino treh magistrskih študentov. Informacije smo pridobili tudi od lokalnih in državnih zagovorniških skupin za LGBTQ ter od šolskih strokovnjakov, s čimer smo poglobili razumevanje izkušenj, ki jih imajo v današnjem času ciljne populacije te študije. Tako oblikovana lestvica je bila namenjena ocenjevanju zaznav pedagogov, ki zadevajo medvrstniško nasilje nad LGBTQ-dijaki. Anketa, ki je vsebovala 35 vprašanj, je zajemala demografska vprašanja glede anketirančevega spola, starosti, barve kože, šole, religije, političnega prepričanja in spolne usmerjenosti. V anketo so bila vključena tudi vprašanja o tem, kako pedagogi zaznavajo podporo, ki jo dijakom namenja šola, koliko so seznanjeni s skupnostjo LGBTQ in kako zaznavajo politike, ki jih je šola oblikovala glede medvrstniškega nasilja.

Demografskim vprašanjem so sledila vprašanja, pri katerih so pedagogi na večino postavk odgovarjali s petstopenjsko Likertovo lestvico. Pri večini odgovorov so lahko izbirali na lestvici od »Nikoli« do »Vedno«, pri nekaterih pa od »Veliko manj« do »Veliko več« oziroma od »Sploh se ne strinjam« do »Povsem se strinjam«, odvisno od formulacije vprašanja. Sodelujoči pedagogi so lahko pri nekaterih vprašanjih izbrali več odgovorov; to so bila vprašanja o tem, katere razrede poučujejo, kje so največkrat priča medvrstniškemu nasilju, komu najlaže prijavijo medvrstniško nasilje ter koliko dijakov in učiteljev sebe opisuje kot LGBTQ. Anketiranci so imeli možnost, da na nekatera vprašanja odgovorijo s svojimi besedami (npr. glede krajev, kjer so bili priča oz. so opazili medvrstniško nasilje, in glede šolskega osebja, ki mu lahko prijavijo medvrstniško nasilje v šoli).

Ker je bila anketa oblikovana posebej za pričujočo raziskavo, je bilo mogoče postavke formulirati tako, da so bile čim bolj relevantne za študijo. Na podlagi znanja, ki ga imajo raziskovalci o zadevni teoretski podlagi, ter na podlagi njihovih praktičnih izkušenj in podatkov, ki so jih pridobili od drugih pomembnih deležnikov, je raziskovalna skupina razvila lestvice z eno spremenljivko, ki imajo pri merjenju zelenih konstruktov zadostno razvidno veljavnost. Zaradi jasnega razmerja med postavkami ankete in konstrukti, ki so bili predmet našega zanimanja, menimo, da je s tako oblikovano anketo mogoče pridobiti zanesljive ocene resničnih misli, zaznav in vedenj anketirancev.

Na koncu ankete smo med seboj povezali štiri postavke, da bi pridobili lestvico medvrstniškega nasilja, gledanega v celoti. Pri teh štirih postavkah smo anketirance izrecno prosili, naj navedejo, kako zaznavajo izkušnje dijakov z verbalnim nasiljem, fizičnim nasiljem, odnosnim nasiljem in spletnim trpinčenjem. Lestvica, ki vsebuje to povezavo, daje skupno oceno tega, kako učitelji zaznavajo stopnjo viktimizacije LGBTQ-dijakov, ki je posledica medvrstniškega nasilja. Kot je bilo že

omenjeno, so lestvico sestavljale štiri postavke. Ocenili smo, da ima lestvica močno interno konsistentnost (Cronbachov alfa = 0,78).

Postopki

Pred začetkom raziskave je raziskovalna skupina zaprosila za soglasje etično komisijo matične univerze vsakega od avtorjev in ga tudi pridobila. Ko smo prejeli soglasje, smo z vabilom, poslanim po elektronski pošti, povabili učitelje k sodelovanju v študiji. Ker smo želeli zagotoviti ustrezen raven sodelovanja, smo dali učiteljem možnost, da sodelujejo v žrebanju za eno od treh nagrad (npr. spletne darilne kartice). Za sodelovanje v študiji so učitelji kliknili na povezavo do ankete, ki smo jo poslali v elektronskem sporočilu z vabilom. Anketo smo oblikovali in jo razposlali po spletišču za spletne ankete SurveyMonkey, ki raziskovalcem omogoča oblikovanje in razpošiljanje posebej prirejenih anket ter zbiranje odgovorov z oblikovanjem podatkovne zbirke, zaščitene z geslom, ne da bi se beležili osebni podatki anketirancev, s čimer je zagotovljena anonimnost. Sodelujoči so strinjanje izrazili z aktiviranjem hiperpovezav, ki so jim omogočile odgovarjanje na vprašanja, zastavljena v okviru študije, ter imeli možnost, da se že med izpolnjevanjem ankete oziroma po njem umaknejo, in sicer tako, da so izbrali možnost, ki je onemogočila vnos njihovih odgovorov v podatkovni niz.

Rezultati

Opisna statistika

Omenjeni vzorec dvesto anketirancev je sestavljalo 61 % žensk, od katerih je večina (96,5 %) navedla svojo barvo kože oz. etnijo kot belo (glej tabelo 1). Zaradi zahteve po anonimnosti postopka zbiranja podatkov učitelji in učiteljice niso navajali šolskega okrožja, v katerem so zaposleni, zato tudi nismo mogli opraviti specifičnih primerjav med zbranim vzorcem in populacijo. Da bi ocenili podobnosti med zbranim vzorcem in populacijo, smo si pomagali s podatki pensilvanskega ministrstva za izobraževanje (Pennsylvania Department of Education, PDE) in podatki popisa prebivalstva v ZDA. Statistični podatki pensilvanskega ministrstva za šolstvo kažejo, da je v okraju, kjer smo izvajali anketo, 71 % učiteljev ženskega spola (Pennsylvania Department of Education, 2013), iz podatkov popisa prebivalstva pa je bilo razvidno, da je 81,3 % prebivalcev okraja opredelilo svojo barvo kože oz. etnijo kot belo (U.S. Census Bureau, 2015). Ti podatki kažejo, da je naš vzorec podoben celotni populaciji, zabeležili smo le nekaj manj učiteljev ženskega spola in nekaj več posameznikov, ki se opredeljujejo kot belopoltni. Povprečna starost anketirancev je bila 40,6 leta (SD = 8,16). Skupaj 66,5 % anketirancev je navedlo, da delajo predvsem v osnovnošolskem okolju (zadnja triada), 33,5 % pa v

srednješolskem. Omeniti velja še to, da je 14 (7 %) anketirancev navedlo, da njihova spolna usmerjenost ni heteroseksualna, pri čemer se jih je 10 (5 %) izreklo za »geje/lezbijke«, 4 (2 %) pa za »biseksualne« osebe. Eden od sodelujočih učiteljev je navedel, da dela predvsem v osnovni šoli. Ker se v tej študiji osredinjamo na osnovnošolske (zadnja triada) in srednješolske učitelje, smo tega anketiranca izpustili iz nadaljnjih analiz. Tako smo prišli do končnega vzorca dvesto učiteljev.

Tabela 1: Opisna statistika vzorca

Kategorija	Število (N = 201)	Odstotek
	Spol	
Moški	78	38,8 %
Ženski	123	61,0 %
	Barva kože/etnijska	
Bela	194	96,5 %
Črna	2	1 %
Azijska	0	0 %
Hispanjska	1	0,5 %
Ameriška staroselska	0	0 %
Mešana	2	1 %
	Spolna usmerjenost	
Heteroseksualna	186	93 %
Gejevska/lezbična	10	5 %
Biseksualna	4	2 %
	Stopnja izobraževanja	
Srednja šola	133	66,5 %
Osnovna šola (zadnja triada)	67	33,5 %

Pedagoško zaznavanje podpore

Ko smo pedagoge vprašali, kako pogosto zaznajo, da šolsko osebje podpira LGBTQ-dijake, je večina učiteljev svoje šole ocenila pozitivno. Navedli so, da njihove šole bodisi »vedno« (51,5 %) ali »pogosto« (33,0 %) podprejo vse dijake ne glede na njihovo spolno usmerjenost, spolno identiteto ali spolni izraz. Učitelji so pogosto navajali, da dijaki na njihovih šolah v primerjavi z učitelji na splošno manj pogosto podpirajo svoje vrstnike ne glede na njihovo spolno usmerjenost, spolno identiteto

ali spolni izraz. Tako so vprašani pedagogi ocenili, da njihovi dijaki podprejo svoje vrstnike zgolj »pogosto« (57,0 %) ali »včasih« (32,5 %). Kljub omenjenim razlikam pa učitelji na splošno očitno zaznavajo, da šole namenjajo dijakom podporo ne glede na spolno usmerjenost, spolno identiteto ali spolni izraz dijakov.

A tisti učitelji, ki so poročali, da LGBTQ-dijaki uživajo podporo šole (tako učiteljev kot vrstnikov), so tudi večkrat zaznali, da LGBTQ-dijaki doživljajo višjo stopnjo viktimizacije kot drugi dijaki. Pearsonovi koeficienti korelacije (glej tabelo 2) kažejo na statistično pomembno povezavo med tem, kako učitelji zaznavajo podporo, ki jo dijakom namenja šolsko osebje ne glede na spolno usmerjenost, in tem, kako pogosto ti učitelji poročajo o vsakršni viktimizaciji zaradi medvrstniškega nasilja, ki jo doživljajo LGBTQ-dijaki. Tisti učitelji, ki so poročali o močnejši podpori s strani osebja, so poročali tudi o pogostejši rabi omalovažujočega govora o LGBTQ-posameznikih s strani dijakov ($r = 0,14$, $p = 0,045$), rabi omalovažujočega govora o LGBTQ-posameznikih s strani učiteljev ($r = 0,19$, $p = 0,008$), verbalnem nasilju ($r = 0,22$, $p = 0,002$), fizičnem nasilju ($r = 0,15$, $p = 0,03$), odnosnem nasilju ($r = 0,23$, $p = 0,001$), spolnem nadlegovanju ($r = 0,20$, $p = 0,004$) in spletnem trpinčenju ($r = 0,14$, $p = 0,046$), pa tudi o pogostejši izkušnji medvrstniškega nasilja na strani LGBTQ-dijakov, gledanega v celoti.

Pearsonovi koeficienti korelacije so podobno pokazali, da so tisti učitelji, ki so poročali o močnejši podpori s strani vrstnikov, poročali tudi o pogostejši rabi omalovažujočega govora o LGBTQ-posameznikih s strani dijakov ($r = 0,27$, $p < 0,001$), o fizičnem nasilju ($r = 0,21$, $p = 0,003$), odnosnem nasilju ($r = 0,23$, $p = 0,001$), spolnem nadlegovanju ($r = 0,24$, $p < 0,001$) in spletnem trpinčenju ($r = 0,15$, $p = 0,038$), pa tudi o pogostejši viktimizaciji mladih LGBTQ-oseb zaradi medvrstniškega nasilja, gledanega v celoti ($r = 0,23$, $p = 0,001$). Zaznave učiteljev glede podpore, ki so je bili dijaki deležni od vrstnikov, niso bile v pomembni povezavi s pogosto rabo omalovažujočega govora s strani učiteljev ali z izkušnjo verbalnega nasilja nad LGBTQ-dijaki. Čeprav te rezultate lahko pripišemo globlji ozaveščenosti, ki je povezana z večjim številom prijav, kar smo omenili že zgoraj, pa nadaljnje analize kažejo, da nekatere zaznave učiteljev morda niso pravilne.

Tabela 2: Pearsonovi koeficienti korelacije med spremenljivkami, ki se nanašajo na podporo in na medvrstniško nasilje

	Podpora šolskega osebja	Podpora dijakov	Verbalno nasilje	Fizično nasilje	Odnosno nasilje
Podpora šolskega osebja	1	0,42 **	0,21 **	0,15 *	0,23 **
Podpora dijakov	0,42 **	1	0,13	0,21 **	0,23 **
Verbalno nasilje	0,22 **	0,13	1	0,45 **	0,62 **
Fizično nasilje	0,15 *	0,21 **	0,45 **	1	0,38 **
Odnosno nasilje	0,23 **	0,23 **	0,62 **	0,38 **	1
Spolno nadlegovanje	0,20 **	0,24 **	0,49 **	0,56 **	0,52 **
Spletno trpinčenje	0,14 *	0,15 *	0,41 **	0,38 **	0,56 **
Omalovažujoči govor dijakov	0,14 *	0,27 **	0,39 **	0,20 **	0,42 **
Omalovažujoči govor učiteljev	0,19 **	0,13	0,25 **	0,09	0,14
Medvrstniško nasilje, gledano v celoti	0,24 **	0,23 **	0,79 **	0,68 **	0,83 **

* Pomembno pri 0,05; ** pomembno pri 0,01.

Ko smo odgovore učiteljev, ki zase navajajo lezbično, gejevsko ali biseksualno spolno usmerjenost, primerjali z odgovori učiteljev, ki se imajo za heteroseksualne, se je izkazalo, da učitelji z lezbično, gejevsko ali biseksualno usmerjenostjo ocenjujejo šolsko osebje v stavbah, v katerih delajo, kot precej manj razumevajoče do dijakov ne glede na spolno usmerjenost, spolno identiteto ali spolni izraz dijakov, $t(198) = 4,95$, $p < 0,001$ z velikostjo učinka (Cohenov d) v višini 1,49. Enakost varianc vzorca smo zagotovili z Levenovim testom, ki je dal rezultat, ki ni statistično pomemben ($F = 0,111$, $p = 0,74$). Poleg tega so lezbični, gejevski ali biseksualni učitelji v primerjavi s heteroseksualnimi učitelji tudi dijake v svojih šolah ocenili kot precej manj razumevajoče do vrstnikov ne glede na spolno usmerjenost, spolno identiteto ali spolni izraz teh vrstnikov, $t(198) = 2,08$, $p = 0,039$ z velikostjo učinka (Cohenov d) v višini 0,65. Tudi tukaj je Levenov test pokazal, da različnost varianc vzorca ni statistično pomembna ($F = 0,286$, $p = 0,594$). Te ugotovitve morda kažejo, da tisti učitelji, ki se zaradi lastnih izkušenj v adolescenci (npr. lezbični, gejevski ali biseksualni učitelji) najbolj zavedajo izkušenj LGBTQ-dijakov, zaznavajo šolsko okolje kot precej manj razumevajoče kot učitelji, ki se takih izkušenj morda manj zavedajo. Vseeno pa je zanimivo, da lezbični, gejevski ali biseksualni učitelji v primerjavi s heteroseksualnimi kolegi ne zaznavajo višje stopnje medvrstniškega nasilja nad LGBTQ-dijaki, $t(198) = 1,26$, $p = 0,210$ z velikostjo učinka (Cohenov d) v višini 0,38. Za variance vzorca se je z Levenovim testom tudi tukaj pokazalo, da njihova različnost ni statistično pomembna ($F = 0,021$, $p = 0,886$).

Spolno nadlegovanje	Spletno trpinčenje	Omalovažujoči govor dijakov	Omalovažujoči govor učiteljev	Medvrstnišk o nasilje, gledano v celoti
0,20 **	0,14 *	0,14 *	0,19 **	0,24 **
0,24 **	0,15 *	0,27 **	0,13	0,23 **
0,49 **	0,41 **	0,39 **	0,25 **	0,80 **
0,56 **	0,38 **	0,20 **	0,09	0,68 **
0,52 **	0,56 **	0,42 **	0,14	0,83 **
1	0,44 **	0,36 **	0,17 *	0,64 **
0,44 **	1	0,16 **	0,01	0,79 **
0,36 **	0,16*	1	0,41 **	0,38 **
0,17 *	0,01	0,41 **	1	0,15 *
0,64 **	0,79 **	0,38 **	0,15 *	1

Učinek seznanjenosti učiteljev s šolskimi politikami za preprečevanje medvrstniškega nasilja

Kot smo že omenili, je medvrstniško nasilje v središču zanimanja skupin, ki se ukvarjajo s politikami in zakonodajo na področju izobraževanja in ki skušajo oblikovati ustrezne smernice in programe za zniževanje stopnje tovrstnega nasilja. Zakon na državni ravni v Pensilvaniji tudi v resnici zahteva od vsakega šolskega okrožja, da objavi izjavo ali politiko za preprečevanje medvrstniškega nasilja, v kateri je izrecno zapisano, da medvrstniško nasilje v tem okrožju ni dovoljeno (PA Code § 12.3, (c)). V nedavni raziskavi, ki je bila izvedena skupaj s to študijo, so ugotovili, da zahtevo državnega zakona izpolnjuje vseh 42 okrožij, iz katerih prihajajo učitelji, ki sodelujejo v tej študiji. To z drugimi besedami pomeni, da imajo vse šole, kjer so zaposleni vprašani učitelji, politiko, ki izrecno prepoveduje medvrstniško nasilje (Dalton in dr., 2014). Kljub temu se je izkazalo, da se omenjene politike razlikujejo po specifičnosti, s katero obravnavajo to problematiko, zlasti kar zadeva obravnavanje spolnih manjšin dijakov. Tako je bilo ugotovljeno, da v politikah večine okrožij (93 %) niso bile specifično navedene populacije, ki potrebujejo zaščito. Čeprav pedagogov, ki so odgovarjali na spletno anketo, nismo povprašali po okrožju, v katerem so zaposleni, in zato njihovih odgovorov tudi nismo mogli povezati s konkretnimi politikami za preprečevanje medvrstniškega nasilja, nam bodo za kvalitativno primerjavo učiteljskih odgovorov služile skupne stopnje, ki se nanašajo na obstoj politik in na izrecno omembo težav LGBTQ-dijakov.

Ko smo pedagoge preprosto vprašali, ali ima njihovo šolsko okrožje politiko, ki se izrecno nanaša na medvrstniško nasilje, je 29 vprašanih (14,5 %) odgovorilo, da njihovo okrožje nima take politike oziroma da je oni ne poznajo, čeprav imajo tovrstno politiko vsa okrožja, iz katerih prihajajo učitelji, ki so sodelovali v raziskavi. Ko smo pedagoge vprašali, ali politika za preprečevanje medvrstniškega nasilja, ki jo ima njihovo okrožje, vsebuje jezik, specifičen za LGBTQ-dijake, je 51 vprašanih (25,4 %) odgovorilo, da politika njihovega okrožja vsebuje tak jezik, kar je nekoliko presenetljivo glede na to, da ima v resnici le 7 % okrožij politike, ki dejansko vsebujejo tovrstne navedbe. Te ugotovitve kažejo, da čeprav se šolska okrožja trudijo, da bi s politikami za preprečevanje medvrstniškega nasilja znižala stopnjo viktimizacije zaradi medvrstniškega nasilja, pa prav pedagogi, ki so odgovorni za izvajanje teh politik, morda sploh ne vedo za njihov obstoj oziroma za informacije, ki jih vsebujejo.

Zdi se, da je slabo poznavanje povezano tudi s tem, kako učitelji in učiteljice zaznavajo, ali njihove šole storijo dovolj za preprečevanje viktimizacije dijakov, ki je posledica medvrstniškega nasilja. Tisti učitelji, ki so mislili, da njihovo šolsko okrožje nima politike za preprečevanje medvrstniškega nasilja, oziroma niso vedeli, da jo ima, so svojo šolo ocenili precej nižje, kar zadeva vprašanje, ali šola stori dovolj za preprečevanje vsakršnega medvrstniškega nasilja, $t(198) = 3,86$, $p < 0,001$ z velikostjo učinka (Cohenov d) v višini 0,73. Za varianco med dvema merjenima skupinama se je z Levenovim testom pokazalo, da njena različnost ni statistično pomembna ($F = 0,79$, $p = 0,375$). Opažanje, da šole ne storijo dovolj, je bilo prisotno tudi takrat, ko so pedagogi odgovarjali na vprašanje o tem, kakšno je ravnanje z LGBTQ-dijaki. Tisti učitelji, ki so mislili, da politika njihove šole za preprečevanje medvrstniškega nasilja ne vsebuje jezika, specifičnega za LGBTQ, oziroma niso vedeli, da ga vsebuje, so svoje šole ocenili precej nižje, kar zadeva vprašanje, ali šola stori dovolj za preprečevanje medvrstniškega nasilja nad LGBTQ-dijaki, $t(198) = 4,3$, $p < 0,001$ z velikostjo učinka (Cohenov d) v višini 0,72. Tudi tukaj smo z Levenovim testom potrdili enakost variance ($F = 0,85$, $p = 0,358$).

Glede na to, da učitelji, ki niso povsem prepričani o obstoju oziroma vsebini uradne politike za preprečevanje medvrstniškega nasilja, menijo, da njihove šole ne storijo dovolj, da bi vse dijake na splošno, še posebej pa LGBTQ-dijake, zaščitile pred viktimizacijo zaradi medvrstniškega nasilja, smo nazadnje opravili še analize, s katerimi smo želeli ugotoviti, ali so ti učitelji poročali, da so jim dijaki povedali za svoje izkušnje z medvrstniškim nasiljem na podlagi spolne usmerjenosti ali spolnega izraza. Z enosmerno analizo variance (ANOVA) smo ugotovili, da so učitelji, ki niso vedeli, da ima njihova šola politiko za preprečevanje medvrstniškega nasilja, oziroma so mislili, da je nima, poročali o precej višji stopnji viktimizacije zaradi fizičnega nasilja pri LGBTQ-dijakih kot učitelji, ki so navedli, da so seznanjeni s politiko, ki jo ima njihova šola za preprečevanje medvrstniškega nasilja, $F(1,198) = 7,89$, $p = 0,005$ (glej tabelo 3). Seznanjenost s šolsko politiko za preprečevanje medvrstniškega nasilja pa ni bila v statistično pomembni povezavi z različnimi stopnjami pri

katerikoli drugi vrsti agresije vrstnikov, usmerjene proti mladim LGBTQ-osebam. Podobno tudi seznanjenost z vsebino šolskih politik za preprečevanje medvrstniškega nasilja, ki se nanaša na posebno zaščito, povezano s spolno usmerjenostjo ali spolnim izrazom, ni bila v statistično pomembni povezavi s tem, koliko so učitelji seznanjeni z agresijo dijakov (glej tabelo 4).

Tabela 3: Rezultati analize ANOVA za učitelje, ki so bili oziroma niso bili seznanjeni s šolskimi politikami za preprečevanje medvrstniškega nasilja

		Vsota kvadratov	Stopnje svobode	Povprečni kvadrat	F	Vrednost p
Verbalno nasilje	Med skupinami	0,59	1	0,59	9,27	0,34
	V skupinah	125,00	198	0,63		
	Skupaj	125,58				
Fizično nasilje	Med skupinami	3,40	1	3,40	7,89	0,00 **
	V skupinah	85,32	198	0,43		
	Skupaj	88,72	199			
Odnosno nasilje	Med skupinami	1,55	1	1,55	2,47	0,12
	V skupinah	124,45	198	0,63		
	Skupaj	126,00	199			
Spolno nadlegovanje	Med skupinami	0,00	1	0,00	0,01	0,94
	V skupinah	98,55	198	0,50		
	Skupaj	98,55	199			
Spletno trpinčenje	Med skupinami	0,30	1	0,30	0,35	0,56
	V skupinah	169,69	198	0,86		
	Skupaj	169,96	199			
Medvrstniško nasilje, gledano v celoti	Med skupinami	10,95	1	10,95	1,80	0,18
	V skupinah	1.208,17	198	6,10		
	Skupaj	1.219,12	199			

* Pomembno pri 0,05; ** pomembno pri 0,01.

Tabela 4: Rezultati analize ANOVA za učitelje, ki so bili oziroma niso bili seznanjeni s posebnim jezikom, povezanim s posebno spolno usmerjenostjo in spolnim izrazom

		Vsota kvadratov	Stopnje svobode	Povprečni kvadrat	F	Vrednost p
Verbalno nasilje	Med skupinami	1,44	1	1,44	2,92	0,13
	V skupinah	124,14	198	0,63		
	Skupaj	125,58				
Fizično nasilje	Med skupinami	0,05	1	0,05	0,12	0,73
	V skupinah	88,67	198	0,45		
	Skupaj	88,72	199			
Odnosno nasilje	Med skupinami	0,71	1	0,71	1,13	0,29
	V skupinah	125,29	198	0,63		
	Skupaj	126,00	199			
Spolno nadlegovanje	Med skupinami	0,03	1	0,03	0,06	0,80
	V skupinah	98,52	198	0,50		
	Skupaj	99	199			
Spletno trpinčenje	Med skupinami	0,32	1	0,32	0,38	0,54
	V skupinah	169,66	198	0,86		
	Skupaj	169,98	199			
Medvrstniško nasilje skupaj	Med skupinami	1,33	1	1,33	0,22	0,64
	V skupinah	1.217,79	198	6,15		
	Skupaj	1.219,12	199			

* Pomembno pri 0,05; ** pomembno pri 0,01.

Razprava

Pri prvem raziskovalnem vprašanju študije, torej kako učitelji zaznavajo raven podpore, ki so je v njihovih šolah deležne spolne manjšine dijakov, je mogočih več interpretacij navidezno protislovne ugotovitve, da je raven podpore, ki jo LGBTQ-dijakom – glede na zaznave učiteljev – namenjajo osebje in dijaki na njihovi šoli, v očitni povezavi z medvrstniškim nasiljem nad LGBTQ-dijaki in rabo omalovažujočega govora s strani osebja in dijakov. Medtem ko so lezbični, gejevski ali biseksualni učitelji poročali o manjši stopnji podpore, ki jo osebje in dijaki namenjajo LGBTQ-dijakom, kot heteroseksualni učitelji, LGB-učitelji morda natančneje zaznavajo

podporo osebja in dijakov kot njihovi heteroseksualni kolegi. Mogoče je, da je podpora osebja in dijakov močnejša v okolju, za katero sta značilna raba omalovažujočega govora in medvrstniško nasilje do LGBTQ-dijakov.

S prvim raziskovalnim vprašanjem študije smo prav tako želeli dognati, kako je zaznana podpora povezana s poročano ravno medvrstniškega nasilja nad LGBTQ-dijaki. Pri tem vprašanju so rezultati pokazali, da si heteroseksualni učitelji morda želijo, da bi osebje in dijaki na njihovi šoli namenjali enako podporo tako LGBTQ kot heteroseksualnim dijakom, ki doživljajo viktimizacijo zaradi medvrstniškega nasilja, čeprav je v resnici verjetno ne namenjajo. Vprašanje spolne usmeritve bi torej lahko pomenilo vir emocionalne občutljivosti pri heteroseksualnih učiteljih, ki si želijo doživljati šolsko okolje, kot da je enako razumevajoče do LGBTQ in heteroseksualnih dijakov v smislu politične korektnosti. Heteroseksualni učitelji morda ne vidijo, da je šolsko okolje manj razumevajoče do LGBTQ-dijakov kot do heteroseksualnih dijakov, saj bi si morali v nasprotnem primeru dejavno prizadevati za odpravo take neenake obravnave. To trditev podpira dejstvo, da tudi druge študije kažejo, da se učitelji počutijo nepripravljeni pomagati LGBTQ-dijakom (Sheffiff in dr., 2014).

Druga trditev glede navidezne protislovnosti rezultatov bi se lahko glasila, da je zaznavanje splošnega šolskega okolja s strani heteroseksualnih učiteljev v resnici točno, njihova poročila o stopnji viktimizacije zaradi medvrstniškega nasilja pa se nanašajo na manjšino med dijaki. Z drugimi besedami to pomeni, da je šolsko okolje na splošno sicer razumevajoče do LGBTQ-dijakov, na šoli pa je kljub temu nekaj osebja in dijakov, ki so še posebej sovražni do mladih LGBTQ-oseb in uporabljajo omalovažujoči govor oziroma izvajajo medvrstniško nasilje. Ta možnost nakazuje, da taki učitelji vidijo šolo kot politično polarizirano institucijo, kar pomeni, da večina osebja in dijakov LGBTQ-dijake podpira, manjšina osebja in dijakov pa ne. Čeprav rezultati te študije niso nujno podprli trditve, po kateri naj bi imelo večje zavedanje o medvrstniškem nasilju za posledico večjo verjetnost, da bodo viktimizirani prav LGBTQ-dijaki, ne pa njihovi heteroseksualni vrstniki, je vseeno mogoče, da ima globlje zavedanje o problemu medvrstniškega nasilja za posledico polarizacijo v šolski skupnosti. Čeprav se nekateri učitelj in dijaki morda negativno odzovejo na poziv k zaščiti dijakov, še zlasti mladih LGBTQ-oseb, pa učitelji, ki podpirajo LGBTQ-dijake, ostajajo v svojih prepričanjih neomajni.

V tej študiji smo s primerjavo odgovorov LGB-učiteljev in heteroseksualnih učiteljev prišli do nekaterih zanimivih ugotovitev. Očitno je, da LGB-učitelji zaznavajo šolsko osebje in dijake kot manj razumevajoče do žrtev medvrstniškega nasilja, čeprav niso navedli razlik med podporo, ki jo pedagogi in dijaki namenjajo LGBTQ-dijakom, in tisto, ki so je deležni heteroseksualni dijaki. Lahko bi oblikovali naslednjo trditev: če so zaznave LGB-učiteljev točnejše od zaznav heteroseksualnih učiteljev, je mogoče to pripisati dejstvu, da ima spolna manjšina med učitelji manjšo potrebo po tem, da bi rekla, da stvari potekajo dobro. Z drugimi besedami to pomeni, da jim dejstvo, da so pripadniki manjšinske populacije, ki je že tradicio-

nalno viktimizirana, omogoča boljši vpogled v to, da razmere niso tako dobre, kot se zdijo, čeprav je lahko šolsko ozračje glede viktimizacije zaradi medvrstniškega nasilja enako za LGBTQ-dijake in njihove heteroseksualne vrstnike.

Pri drugem raziskovalnem vprašanju te študije, torej ali obstoj izrecnih politik in programov za preprečevanje medvrstniškega nasilja vpliva na to, kako učitelji zaznavajo medvrstniško nasilje nad LGBT-dijaki v šolah, je iz rezultatov mogoče razbrati več neposrednih implikacij za preprečevanje medvrstniškega nasilja. Učitelji, ki so mislili, da njihova šola nima politike za preprečevanje medvrstniškega nasilja, oziroma niso vedeli, da jo ima, so redkeje poročali, da njihova šola stori dovolj za preprečevanje medvrstniškega nasilja. To pomeni, da morajo vodilni v šolah pogosteje ali z boljšimi metodami seznanjati pedagoško osebje s politikami za preprečevanje medvrstniškega nasilja. Nedavna metaanaliza, v kateri so proučevali učinkovitost programov za preprečevanje medvrstniškega nasilja, je pokazala na »učinek odmerka«, kar pomeni, da je za šole, ki izvajajo več dejavnosti za preprečevanje medvrstniškega nasilja in to počnejo pogosteje, verjetneje, da bodo v resnici zmanjšale ta problem (Ttofi in Farrington, 2011). Učitelji, ki so mislili, da njihova šolska politika za preprečevanje medvrstniškega nasilja ne omenja LGBTQ-dijakov kot populacije, ki jo je treba posebej zaščititi, oziroma niso vedeli, da jih, so precej redkeje navajali, da njihova šola stori dovolj za preprečevanje medvrstniškega nasilja nad LGBTQ-dijaki. Mogoča interpretacija te ugotovitve bi se lahko glasila, da učitelji morda podpirajo prizadevanja države ali šole, da bi LGBTQ-posameznike opredelila kot skupino, ki jo je treba posebej zaščititi pred medvrstniškim nasiljem.

Nadaljnje raziskave

Kar nekaj ugotovitev te študije bi veljalo nameniti še več pozornosti. Še zlasti etnografske kvalitativne študije bi utegnile biti v pomoč pri ugotavljanju, kako oblikovanje šolske politike za zaščito žrtev medvrstniškega nasilja ter učiteljsko zaznavanje takih politik in odzivi nanje medsebojno vplivajo drug na drugega. S tovrstnimi kvalitativnimi raziskavami bi lahko proučevali tudi to, kako dijaki zaznavajo odzive učiteljev na oblikovanje politik za preprečevanje medvrstniškega nasilja. Molly Mulcahy, Sarah Dalton, Jered Kolbert in Laura Crothers (2016) so ugotovili, da bodo LGBT-dijaki, ki si med učitelji iščejo neformalne mentorje/zaveznike, pozorni na komaj zaznavne znake prepričanj, ki jih učitelji gojijo glede vprašanj spola in religije, in da bodo na njihovi podlagi ocenjevali morebitna prepričanja učiteljev glede razlik v spolni usmerjenosti. Prav tako je mogoče, da bodo dijaki, ki na splošno ne podpirajo politik ali programov, ki naj bi zagotovili zaščito tradicionalno zatiranim skupinam, iskali prikrito podporo pri učiteljih, ki imajo podobna prepričanja kot oni.

Sklep

Če pedagogi in šolsko osebje niso ustrezno usposobljeni za to, da postanejo zavezniki LGBTQ-dijakom, niso pripravljeni na odzivanje na njihove potrebe. Z nezadostnim odzivom pa bodo verjetno implicitno sporočali, da se strinjajo z nadlegovanjem mladih LGBTQ-oseb, in pripomogli k okolju, ki za take dijake ne bo varno. Za LGBTQ-dijake je prisotnost razumevajočih odraslih pomembna, saj lahko pripomore k oblikovanju prijaznega in varnega okolja, v katerem se lahko LGBTQ-dijaki učijo, dosegajo uspehe in se razvijajo. Ta študija pomeni prispevek k razumevanju spremenljivk, ki se nanašajo na odzive učiteljev na medvrstniško nasilje nad mladimi LGBTQ-osebami, to pa lahko pomaga pojasniti tudi pogostnost nasilja nad temi dijaki.

Prevod: Marjana Karer

Literatura

- ALEXANDER, MANDI M., JONATHAN B. SANTO, JOSAFÁ DE CUHNA, LIDIA WEBER IN STEPHEN T. RUSSELL (2011): Effects of Homophobic versus Nonhomophobic Victimization on School Commitment and the Moderating Effect of Teacher Attitudes in Brazilian Public Schools. *Journal of LGBT Youth* 8(4): 289–308.
- BRADSHAW, CATHERINE P., TRACY E. WAASDORP, LINDSEY M. O'BRENNAN IN MICHAELA GULEMETOVA (2013): Teachers' and Education Support Professionals' Perspectives on Bullying and Prevention: Findings from a National Education Association study. *School Psychology Review* 42(3): 280–297.
- BROWMAN, DARCIA H. (2001): Report Says Schools Often Ignore Harassment of Gay Students. *Education Week* 20(39): 5.
- D'AUGELLI, ANTHONY (1998): Developmental Implications of Victimization of Lesbian, Gay and Bisexual Youths. V *Stigma and Sexual Orientation: Understanding Prejudice Against Lesbians, Gay Men, and Bisexuals*, G. Herek (ur.), 187–210. Thousand Oaks: Sage Publications.
- DAKE, JOSEPH A., JAMES H. PRICE, SUSAN K. TELLJOHANN IN JEANNE B. FUNK (2003): Teacher Perceptions and Practices Regarding School Bullying Prevention. *Journal of School Health* 73(9): 347–355.
- DALTON, SARAH, JERED B. KOLBERT, LAURA M. CROTHERS, MATT J. BUNDICK, DANIEL S. WELLS, CHARLES M. ALBRIGHT, CASSANDRA BERBARY IN A. GRIFFIN (2014): *Bullying Experiences of Lesbian, Gay, Bisexual, Transgender, and Questioning Students in a Southwestern Pennsylvania County*. Neobjavljeno besedilo.
- DEUTSKENS, ELISABETH, KO DE RUYTER, MARTIN WETZELS IN PAUL OOSTERVELD (2004): Response Rate and Response Quality of Internet-Based Surveys: An Experimental Study. *Marketing Letters* 15(1): 21–36.

- ESPELAGE, DOROTHY L. IN SUSAN M. SWEARER (2009): A Social-ecological Model for Bullying Prevention and Intervention: Understanding the Impact of Adults in the Social Ecology of Youngsters. V *Handbook of Bullying in Schools: An International Perspective*, S. R. Jimerson, S. M. Swearer in D. L. Espelage (ur.), 61–72. New York, NY: Routledge.
- GOODENOW, CAROL, LAURA SZALACHA IN KIM WESTHEIMER (2006): School Support Groups, Other School Factors, and the Safety of Sexual Minority Adolescents. *Psychology in the Schools* 43(5): 573–589.
- HONG, JUN SUNG IN JAMES GARBARINO (2012): Risk and Protective Factors for Homophobic Bullying in Schools: An application of the Social-Ecological Framework. *Educational Psychology Review* 24(2): 271–285.
- KOSCIW, JOSEPH G., EMILY A. GREYTAK, NEAL A. PALMER IN MADELYN J. BOESEN (2014): *The 2013 National School Climate Survey: The Experiences of Lesbian, Gay, Bisexual and Transgender Youth in Our Nation's Schools*. New York: GLSEN. Dostopno na: https://www.glsen.org/sites/default/files/2013%20National%20School%20Climate%20Survey%20Full%20Report_0.pdf (16. november 2018).
- MANFREDA, KATJA LOZAR, MICHAEL BOSNJAK, JERNEJ BERZELAK, IRIS HAAS IN VASJA VEHOVAR (2008): Web Surveys versus other Survey Modes: A Meta-Analysis Comparing Response Rates. *International Journal of Market Research* 50(1): 79–104.
- MCGUIRE, JENIFER K., CHARLES R. ANDERSON, RUSSELL B. TOOMEY IN STEPHEN T. RUSSELL (2010): School Climate for Transgender Youth: A Mixed Method Investigation of Student Experiences and School Responses. *Journal of Youth and Adolescence* 39(10): 1175–1188.
- MCPEAKE, JOANNE, MEGHAN BATESON IN ANNA O'NEILL (2014): Electronic Surveys: How to Maximise Success. *Nurse Researcher* 21(3): 24–26.
- MILLAR, MORGAN M. IN DON A. DILLMAN (2011): Improving Response to Web and Mixed-Mode Surveys. *Public Opinion Quarterly* 75(2): 249–269.
- MULCAHY, MOLLY, SARAH DALTON, JERED B. COLBERT IN LAURA M. CROTHERS (2016): Informal Mentoring for Lesbian, Gay, Bisexual, and Transgender Students. *Journal of Educational Research* 109(4): 405–412.
- NORMAN, JAMES (2004): *Survey of Teachers on Homophobic Bullying in Second-Level Schools*. Dublin: Dublin City University.
- PA CODE § 12.3. School rules. Dostopno na: <https://www.pacode.com/secure/data/022/chapter12/s12.3.html> (4. marec 2019).
- PENNSYLVANIA DEPARTMENT OF EDUCATION (2013): *2012–2013 Professional Personnel Summary Public Schools*. Dostopno na: <https://www.education.pa.gov/Data-and-Statistics/Pages/Professional-and-Support-Personnel.aspx> (4. marec 2019).
- ROBERS, SIMONA, JANA KEMP IN JENNIFER TRUMAN (2013): *Indicators of School Crime and Safety: 2012 (NCES 2013-036/ NCJ 241446)*. Washington, DC: National Center for Education Statistics, U.S. Department of Education, and Bureau of Justice Statistics, Office of Justice Programs, U.S. Department of Justice. Dostopno na: <https://nces.ed.gov/pubs2013/2013036.pdf> (16. november 2018).
- SAX, LINDA J., SHANNON K. GILMARTIN IN ALYSSA N. BRYANT (2003): Assessing Response Rates and Nonresponse Bias in Web and Paper Surveys. *Research in Higher Education* 44(4): 409–432.

- SCHLOMER, GABRIEL L., SHERI BAUMAN IN NOEL A. CARD (2010): Best Practices for Missing Data Management in Counseling Psychology. *Journal of Counseling Psychology* 57(1): 1–10.
- SHERRIFF, NIGEL S., WOOK E. HAMILTON, SHELBY WIGMORE IN BRODEN L. B. GIAMBRONE (2014): "What do you say to them?" Investigating and Supporting the Needs of Lesbian, Gay, Bisexual, Trans, and Questioning (LGBTQ) Young People. *Journal of Community Psychology* 39(8): 939–955.
- SWEARER, SUSAN M. IN DOROTHY L. ESPELAGE (2004): A Social-ecological Framework of Bullying among Youth. V *Bullying in American Schools: A Social-Ecological Perspective on Prevention and Intervention*, D. L. Espelage in S. M. Swearer (ur.), 1–12. Mahwah, NJ: Erlbaum.
- TTOFI, MARIA M. IN DAVID P. FARRINGTON (2011): Effectiveness of School-Based Programs to Reduce Bullying: A Systematic and Meta-Analytic Review. *Journal of Experimental Criminology* 7(1): 27–56.
- U.S. CENSUS BUREAU (2015): *State and County QuickFacts: Allegheny County, Pennsylvania*. Dostopno na: <https://www.census.gov/quickfacts/alleghenycountypennsylvania> (4. marec 2019).

Education Sector Responses to Violence and Discrimination Based on Sexual Orientation and Gender Identity/Expression

Povzetek

Odzivi izobraževalnega sektorja na nasilje in diskriminacijo na podlagi spolne usmerjenosti in identitete/izraza

Nasilje na podlagi spolne usmerjenosti in identitete oz. izraza je oblika spolnega nasilja, ki prizadene tiste, ki so ali pa jih družba dojema, kot da so lezbijke, geji, biseksualne ali transseksualne osebe. V zadnjem desetletju sta se ta oblika nasilja in njen vpliv začela tudi v Evropi pripoznavati kot pomemben pojav v izobraževalnem sektorju. Številne države so se, da bi opozorile na diskriminacijo in zlorabe, usmerjene na spolne manjšine v šolah, odzvale z različnimi ukrepi, predvsem na ravni šolskih politik. Da bi dobili vpogled v to dogajanje ter oblikovali podlago za oceno prihodnjih trendov, je Svet Evrope naročil celostno raziskavo o tem, kako izobraževalni sistemi ustvarjajo varno okolje za učečo se LGBT-populacijo. Izhajajoč iz ključnih ugotovitev te študije so v članku predstavljeni podatki o naravi in vplivu nasilja na podlagi spolne usmerjenosti in identitete oz. izraza. Bralec se seznaní z ukrepi držav članic EU na področju varnosti šolajočih se lezbijk, gejev, biseksualnih in transseksualnih oseb, tako na nacionalni ravni kot na ravni posameznih šol, tematiziramo pa tudi pozitivne učinke inkluzivnih šolskih politik.

Ključne besede: LGBT-mladina, varne šole, šolsko nasilje, inkluzivne politike

Jasna Magić, dr., je raziskovalka in svetovalka z več kot petnajstletnimi izkušnjami v kvalitativnem raziskovanju, oblikovanju anket, analizi, evalvaciji in svetovanju deležnikom na področju zločinov, storjenih iz sovraštva, ter intimnega nasilja nad populacijo LGBT. Trenutno živi in dela v Združenem kraljestvu, kjer raziskuje predvsem intimno nasilje in sodeluje pri razvoju politik na tem področju. (jasnamagich@gmail.com)

Abstract

Violence based on sexual orientation and gender identity/expression is a form of gender-based violence that targets those who are, or are perceived to be, lesbian, gay, bisexual or transgender. In the last decade, education sectors in Europe have started to increasingly acknowledge and recognise this form of violence and its impact in schools. Furthermore, a number of states have developed a range of responses, predominantly on the level of policy, to address discrimination and abuse targeting sexual and gender minorities in schools. To review the situation in Europe and to produce a baseline for assessing future trends, the Council of Europe commissioned a comprehensive study examining how education systems work to create safe learning environments for LGBT students. Drawing on the key findings of the aforementioned study, the article outlines data on the nature and impact of violence based on sexual orientation and gender identity/expression, advances knowledge on how the member states address the safety of lesbian, gay, bisexual and transgender students in national and school-level policies and discusses positive outcomes of an inclusive school policy.

Keywords: LGBT youth, safe schools, school violence, inclusive policy

Jasna Magić, PhD, is a research consultant with over 15 years' experience in qualitative research, survey design, analysis, evaluation and stakeholder consultations in the area of anti-LGBT+ hate crime and domestic abuse. She lives and works in the United Kingdom and specialises in LGBT domestic abuse research and policy development. (jasnamagich@gmail.com)

Context and Background

European institutions and education stakeholders are slowly beginning to recognise violence on the basis of sexual orientation, gender identity and expression (SOGIE-based violence). The Council of Europe, Europe's leading human rights organisation, with 47 member states, have developed and proposed several tools to fight discrimination against LGBT people in educational settings.¹ Most notable are the Committee of Ministers recommendation CM/Rec(2010) (CoE, 2010) and Resolution 2097(2016) (Parliamentary Assembly, 2016), both of which call on member states to promote respect and inclusion of LGBT persons in schools.

Furthermore, in 2016, the Council of Europe commissioned and published the first comprehensive European review on how education sectors in Europe respond to SOGIE-based violence (Magić and Selun, 2018). The study draws on data from 35 member states and has also benefited from collaboration with civil servants, academics and community advocates.² The researchers also relied on an advisory body which included representatives from civil society organisations from Poland, Ireland and the United States, as well as European and international organisations including IGLYO (The International Lesbian, Gay, Bisexual, Transgender, Queer and Intersex Youth and Student Organisation), ILGA-Europe (The European region of the International Lesbian, Gay, Bisexual, Trans and Intersex Association) and UNESCO. Their advice and feedback considerably strengthened the validity of the main findings.

The study was published as a report titled *Safe at School: Education Sector Responses to Violence Based on Sexual Orientation, Gender Identity/Expression or Sex Characteristics in Europe* (Magić and Selun, 2018) (hereafter referred to as the Council of Europe Study). The report provides insights into the nature, scope and impact of SOGIE-based violence and highlights best practice interventions addressing and responding to this violence in schools. The main analysis also proposes a framework for the education sectors to plan, develop and implement effective responses and endorses a comprehensive, whole-school intervention as most effective in promoting the social and emotional wellbeing of students. This framework conceptualises a SOGIE-inclusive policy as a first step to safeguarding the health and wellbeing of LGBT students.

¹ UNESCO defines educational settings as “an establishment whose primary activity is education. These include: schools (from pre-primary levels through primary grades onto secondary schooling); colleges; universities; and other places of learning that provide tertiary or higher education.” (UNESCO, 2016: 10) In this article, the term “schools” is used with reference to all educational settings, unless specified otherwise.

² The author would like to acknowledge that the study commissioned by the Council of Europe built on the 2016 global study, commissioned by UNESCO titled *Out in the Open: Education Sector Responses to Violence Based on Sexual Orientation and Gender Identity/Expression*. The researchers drew on the regional data already reviewed by the UNESCO study and adopted the same methodological approach, theoretical framework and terminology.

Drawing on data collected for the Council of Europe study, this article summarises data on the nature and impact of SOGIE-based violence in schools, advances knowledge on SOGIE-inclusive policies in Europe and discusses the positive outcomes of an inclusive school policy.

SOGIE-Based Violence in Schools across Europe

SOGIE-based violence is a form of gender-based violence that targets those who identify as, or are perceived to be, lesbian, gay, bisexual and/or transgender (Leach et al., 2014). It can manifest itself as physical, and/or psychological violence, including verbal and emotional abuse, and sexual violence, including sexual coercion and harassment (Minton et al., 2008; Passani and Debicki, 2016; Takács, 2009). In education, this violence typically occurs in or around school and on the way to and from school.

Research from Europe and beyond continuously indicates a significant number of LGBT students feel unsafe at school due to anti-LGBT name-calling, bullying, harassment, physical violence and other aspects of the hostile social climate in many schools (Barron, 2015; Formby, 2013; IGLYO and OBESSU, 2006; Takács, 2006). The largest LGBT survey in Europe to date, carried out by the Fundamental Rights Agency, with over 93,000 respondents, found that 91% of all respondents had experienced negative comments or witnessed negative attitudes or conduct during their schooling before the age of 18. Furthermore, 67% disclosed that they always hide their sexual orientation and/or gender identity in school (FRA, 2013). FRA (2016) also found that most European countries lack objective information about sexual orientation and gender identity in the curriculum and do not provide adequate training for staff on the rights and needs of LGBT students. In addition, most schools do not specifically refer to LGBT students in anti-violence or anti-bullying policies. Consequently, a large number of LGBT students can feel vulnerable, isolated and invisible (Magić and Maljevac, 2016). A negative school climate can also impact on students' self-esteem and mental and physical health and may result in, for example, lower academic achievement and an increased risk of dropping out (Formby, 2013; O'Higgins-Norman, 2009).

Most recent studies examining the experiences LGBT youth (Hamm et al., 2015; Tokunaga, 2010) have also examined violence and harassment perpetuated by use of communication technology, known as cyberbullying. Although most cyberbullying incidents occur outside of the school environment, research notes that the effect of such bullying will often have repercussions spilling over into the school setting.

SOGIE-based violence adversely impacts on the mental and physical health of those involved and may, among other things, result in students internalising problems, feeling unsafe at school (Bradlow et al., 2017), experiencing a

higher degree of isolation, loneliness anxiety and stress (Makuchowska (ed.), 2011; Kuyper, 2015), having lower levels of self-esteem and sense of “belonging” at school (Aerts et al., 2012; Cox et al., 2010; Hamm et al., 2015). In addition, cyberbullying may lead to more frequent attempts at self-harm and suicidal ideation (Hatzenbuehler and Keyes, 2013; Ploederl et al., 2010). Finally, this violence may have a negative impact on educational achievement. Several studies suggest it may lead to lower motivation and lower participation in class or school activities (Bradlow et al., 2017; Formby, 2013), poorer academic results and retention rates (Grossman et al., 2009; Higgins et al., 2016) and lower school attendance or dropping out of school (Higgins et al., 2016; Ryan and Rivers, 2003).

Research Methods, Data Collection and Analysis

The study uses a combination of methods including a desk-based narrative review, and a mixed-method design for collecting primary data (expanded in full in Magić and Selun, 2018):

- The desk-based literature review included 312 online resources, published between January 2007 and October 2017, written in English or French. A review of materials included national or regional laws and policies referring to LGBT and education; peer-reviewed literature or evidence reviews; original research and evaluation reports; and pedagogical guides, manuals and toolkits. Researchers sought information from all 47 Council of Europe member states and prioritised data from countries where the area of SOGIE-based violence in education is under-researched.
- An online survey distributed among 122 national civil servants across Council of Europe member states. This includes 91 members and one observer of the Council of Europe’s Steering Committee for Education Policy and Practice (CDPPE), and 30 members of the Governmental LGBTI Focal Points Network from Council of Europe member states. Responses from 35 member states were received: Albania, Andorra, Austria, Belgium, Bosnia and Herzegovina, Croatia, Cyprus, Czech Republic, Denmark, Estonia, Finland, France, Georgia, Germany, Greece, Hungary, Iceland, Ireland, Italy, Latvia, Liechtenstein, Luxemburg, Moldova, Montenegro, the Netherlands, Norway, Portugal, the Russian Federation, Slovakia, Slovenia, Spain, Sweden, Switzerland, Ukraine and the United Kingdom. The survey was based on a template developed by UNESCO (2016) and gathered data on the nature and prevalence of: SOGIE-based violence, inclusive policies, curricula, staff training and support, student support, information and partnerships with civil society and monitoring and evaluation.
- Twelve semi-structured interviews with education-sector civil servants from 12 different member states. Participating countries included: Albania,

Belgium, Denmark, France, Iceland, Ireland, Malta, Montenegro, the Netherlands, Portugal, Serbia, and the United Kingdom. The interviews provided a deeper insight into the themes derived from analysing the online survey or uncovered by the desk-based literature review of online resources.

Data from the interviews and online surveys was analysed by means of an open coding method (Thody, 2006), which allowed the researchers to identify recurring themes and topics related to state responses to SOGIE-based violence. Researchers summarised all notes into memos which typically contained a short description of the themes that emerged. The memos further facilitated a cross-comparison of the data from the interviews, desk-based review and online surveys.

Responding to SOGIE-Based Violence in the Council of Europe Member States

Drawing on a theoretical framework proposed by UNESCO (UNESCO, 2016; 2017), the study suggests that the most effective responses to SOGIE-based violence in schools consist of a number of mutually reinforcing elements, which form a comprehensive or whole-school approach. This approach most typically includes six mutually supportive interventions:

1. national and school-level policies to prevent and address SOGIE-based violence;
2. curricula and learning materials supportive of diversity;
3. support and training for educational staff, especially teachers;
4. support for students;
5. partnerships with civil society, in part to inform about SOGIE-based violence; and
6. monitoring violence and evaluating responses.

However, data gathered through interviews with education sector officials suggests that interventions preventing and/or addressing SOGIE-based violence in schools are neither universal nor linear in their development and implementation. Education sectors design and introduce responses at different paces, with the progress depending on a range of factors, most often availability of resources, cultural context and political will. Even though a number of education sectors demonstrated some form of responses, these mostly remain unsystematic and, where they exist, they vary greatly in their scope.

A comprehensive approach to SOGIE-based violence was found in six member states: Belgium (regionally), Ireland, the Netherlands, Norway, Sweden and the United Kingdom.

Reviewing individual responses, the study also found that:

- 32 member states as well as Kosovo have enacted laws or policies on sexual orientation in education, and 24 member states as well as Kosovo have adopted laws or policies on gender identity/expression in education;
- 26 member states have curricula featuring sexual and gender diversity;
- 24 member states have provided or started providing training or support on sexual orientation or gender identity/expression to teachers and other staff;
- 16 member states have provided or started providing support to students affected by SOGIE-based violence;
- 22 member states have partnered with civil society to prevent and address SOGIE-based violence in education; and
- 11 member states have monitored SOGIE-based violence, and/or evaluated responses to it.

Finally, in 12 member states,³ no responses were found. Lack of political will in combination with a conservative and anti-gender movement (ILGA-Europe, 2017) have been cited to affect the development of inclusive interventions. For example, two member states, Lithuania and the Russian Federation, directly outlaw the discussion of sexual orientation or gender identity in objective or positive terms, either in public or in the presence of minors. In 2010, Lithuania amended its Law on the Protection of Minors against the Detrimental Effect of Public Information to outlaw sharing or discussing information that would “promote” (speak objectively or positively about) sexual relations or other concepts of family other than heterosexual relations (Republic of Lithuania, 2009). In addition, in 2013, the Russian Federation amended its federal Law on the Protection of Children from Information Liable to Be Injurious to their Health and Development to prohibit any discussion of LGBTI issues in the presence of minors (Human Dignity Trust, 2014).

Safeguarding the Rights of LGBT Students at the Level of Policy-Making

Education sectors in Europe address the situation of LGBT students across policy in different ways. Most typically, policies that specifically enumerate SOGIE characteristics broadly fit within the following approaches:

1. national anti-discrimination or equality legislation applicable to education;
2. national education policy or action plan; and
3. anti-violence or anti-bullying school-level policies.

³ Armenia, Azerbaijan, Greece, Latvia, Liechtenstein, Macedonia, Moldova, Monaco, Russia, San Marino, Turkey, Ukraine.

National anti-discrimination or equality legislation applicable to education

Currently, in 32⁴ Council of Europe member states, anti-discrimination or equality laws explicitly offer protection on the basis of sexual orientation or gender identity/expression indication. Of these, all 32 specifically prohibit discrimination on the basis of sexual orientation, while 24 prohibit discrimination based on gender identity/expression.

States may address the situation of LGBT students within the framework of a single law. For example, Albania, Bosnia and Herzegovina, Croatia, Kosovo, Montenegro and Slovenia prohibit discrimination within the general anti-discrimination legislation. While in Germany, Finland and the United Kingdom, LGBT students are protected within a national equality law.

In other countries, two pieces of legislation operate jointly to safeguard the rights of sexual and gender minorities. In Serbia, for example, anti-discrimination legislation, in conjunction with national education policy, guarantees equal rights of lesbian, gay and bisexual students in higher education. This national law, however, does not explicitly enumerate gender identity/expression as protected characteristics. Similarly, in Norway, the equality law, combined with the anti-discrimination law, mandates all educational institutions to develop interventions to prevent and address harassment and discrimination based on SOGIE.

National education policy or action plan

Data from interviews also suggest that in many cases national equality or anti-discrimination legislation serves as an impetus for area-specific policy-making. This may also include policies specific to the education sector.

Currently, 18⁵ member states explicitly prohibit violence based on sexual orientation and gender identity/expression in their national education policy. For example, in Portugal, the national Student Statute prohibits any discrimination on grounds of SOGIE in a school environment and, in Spain, the Law on Improving the Quality of Education views SOGIE-based discrimination as a serious offence. In federal states, such as Belgium, Germany and Spain, where education is de-centralised, individual regions have adopted their own inclusive education policies, as is the case, for example, for the city of Berlin in Germany and the Community of Madrid in Spain.

⁴ Albania, Austria, Belgium, Bosnia and Herzegovina, Bulgaria, Croatia, Czech Republic, Denmark, Estonia, Finland, France, Georgia, Germany, Hungary, Iceland, Ireland, Kosovo, Lithuania, Luxembourg, Malta, Montenegro, the Netherlands, Norway, Portugal, Romania, Serbia, Slovakia, Slovenia, Spain, Sweden, Switzerland and the United Kingdom.

⁵ Albania, Belgium, Cyprus, the Czech Republic, Denmark, Finland, France, Germany, Ireland, Italy, Malta, Montenegro, the Netherlands, Norway, Portugal, Spain, Sweden and the United Kingdom.

There is also a notable trend towards addressing the situation of LGBT students within broader national action plans or strategies. This is the case, for example, in Belgium, Denmark, Ireland, France, Malta, Portugal and the UK. In Germany, action plans setting out SOGIE-inclusive measures for the education sector were adopted by at least two regions, the state of Berlin and the region of North-Rhine Westphalia.

National action plans have also started to emerge in the Western Balkans. Albania and Montenegro have both included education as one of the areas within their national LGBT action plans. In addition, in Serbia the general anti-discrimination strategy explicitly refers to sexual orientation and gender identity and mandates specific actions in secondary schools and higher education.

Anti-violence or anti-bullying school-level policies

Data from interviews also suggests that for national and educational policies and action plans to have the desired effect, they need to be translated into measures and procedures at the level of schools.

Several individual educational institutions in various geographic settings across Europe have introduced inclusive anti-violence and anti-bullying policies. For example, the Faculty of Medicine at the University of Montenegro adopted a policy against discrimination for LGBT students and staff in 2014. In the Netherlands, all primary and secondary schools have a comprehensive social safety plan which, in most schools, includes explicit references to sexual orientation or gender identity/ expression. Similarly, in Ireland, Spain and the UK, equality legislation or a national strategy mandates all public and private schools to develop and promote SOGIE-inclusive anti-bullying policies.

To safeguard the health and wellbeing of transgender students, a primary school in Iceland adopted a gender-neutral policy in 2016, which among other things, mandates schools to remove gendered signs in bathrooms. In the same year, the University of Iceland changed registration procedures to allow transgender students to change their names on all documents. In 2015, the Maltese government introduced a comprehensive policy for transgender, gender-variant and intersex children in education. The policy, which is deemed among the most progressive in the world, highlights specific procedures schools need to adopt to protect students' privacy, such as: offer gender-neutral facilities, provide counselling and supportive information, and adopt inclusive policies and language. In the Netherlands, the Ministry of Education, Culture and Science produced guidance for universities in 2010, encouraging them to reflect students' self-determined gender accurately on diplomas. In addition, in Spain, the University Complutense of Madrid set up an LGBT support office in 2017, which supports transgender students seeking to change their name and gender on the register.

Effect of a SOGIE-Inclusive School Policy on Student Wellbeing

Integrating specific references to SOGIE into broader policies challenges stereotypes related to LGBT issues and acknowledges that LGBT students are a valuable part of the school community. Where policies lack a clear reference, SOGIE-based violence may often be overlooked and remains unaddressed (Magić and Selun, 2018; UNESCO, 2016). Tackling the generic nature of policy response to SOGIE-based violence in the European region, the Fundamental Rights Agency (2016), for example, found that educational policies are inadequate and ineffective in dealing with bullying on the specific grounds of sexual orientation or gender identity.

Academic literature discussing implications of SOGIE-inclusive policies in Europe is still scarce. However, several studies, conducted across various geographic settings have linked policies that prohibit discrimination and bullying based on sexual orientation and gender identity/expression with multiple positive outcomes for students. For example, in Chile, Berger et al. (2017) found that students who were aware of having a SOGIE-inclusive anti-bullying policy reported less frequently hearing teachers or staff make homophobic comments. In an Australian study, Jones (2016) suggests that anti-bullying policies explicitly enumerating SOGIE protections may contribute to supportive educational environments by giving a clear indication to teachers and staff that SOGIE-based bullying is unacceptable. Research from the United Kingdom confirms that students in schools with inclusive anti-bullying policies report better health and academic outcomes than students in schools without policies (Ttofi and Farrington, 2010); they are also less likely to worry about being bullied and more likely to tell someone if they are bullied (Bradlow et al., 2017). In addition, evidence from the US suggests that LGBT students in school districts with inclusive policies reported greater school safety, less victimization based on their sexual orientation and gender identity/expression, and less social aggression than students attending schools with generic policies (Kull et al., 2016). Lesbian, gay, and bisexual students in more supportive educational environments also report a lower risk of suicide attempts (Hatzenbuehler and Keyes, 2013).

Moreover, Berger et al. (2017) suggest SOGIE-inclusive school policies might also give assurance to students that biased victimisation will be taken seriously and that teachers and staff are supported to follow a set of procedures to respond to it. This may be of particular importance as violence experienced by LGBT students is frequently minimised by victims as well as educational staff and acutely underreported. For instance, almost half (45%) of gay, lesbian, bisexual and transgender secondary school students in the United Kingdom who are bullied never tell anyone (Bradlow et al., 2017). Furthermore, in France, 82% of LGBT young people, who have been subjected to homophobic insults never reported the victimisation to any authority (Larchet, 2017).

Conclusion

The European regional study, commissioned by the Council of Europe, is the first comprehensive overview of how education sectors respond to SOGIE-based violence in Europe. The study provides a significant contribution to the efforts examining the situation of LGBT students in Council of Europe member states. Key findings bring together information on the nature and impact of SOGIE-based violence in Europe, applicable international and European legal frameworks and a summary of current responses implemented by the education sectors. With a focus on policy-level response, this article provides a summary of actions that safeguard LGBT students at the level of national and school policy. The article summarises a variety of approaches undertaken by member states to address the safety of lesbian, gay, bisexual and transgender students in national and school-level policies and lends further support to the argument that inclusive policies can contribute to a safer educational and social environment.

Although the increase of national policies, action plans and other strategy mechanisms to prevent and address SOGIE-violence and discrimination is positive, it is important to recall that policies alone are not enough. Without adequate dissemination and implementation of policy measures that include training of education staff, inclusive curricula and monitoring of violence, the policy framework may remain without effect. Future research should focus on and examine whether and how effectively policy responses, enumerating SOGIE characteristics in education, have been implemented across Europe.

Research Limitations

The following observation related to data analysis and key findings of this study should be considered.

Firstly, research on the experiences of LGBT students in the Council of Europe member states varies widely in quality, reliability of data and availability. The majority of the data is generated by small-scale studies, using non-random sampling methods, which means that the findings are not directly comparable nor can they be extrapolated and generalised to represent experiences of all LGBT students. Secondly, the authors relied on information and research available in English and only included resources that were publicly available online or provided by key informants. Finally, the information relating to SOGIE-inclusive policies, obtained by the online surveys and semi-structured interviews, demonstrated a great variance between the member states in understanding of the questions. In some cases, this may have led to conflicting information being provided by the respondent, as opposed to information obtained through the literature review. Where data was inconsistent or contradictory, the researchers initiated follow-up inquiries in an attempt to clarify the questions and re-assess the information provi-

ded. Where that was not possible, the data, considered erroneous, was consequently cross-referenced with sources identified via the literature review in order to establish accuracy and validity of data used.

References

- AERTS, SASKIA, MIEKE VAN HOUTTE, ALEXIS DEWAELE, NELE COX, AND JOHN VINCKE (2012): Sense of Belonging in Secondary Schools: A Survey of LGB and Heterosexual Students in Flanders. *Journal of Homosexuality* 59(1): 90–113.
- BARRON, MICHAEL (2015): LGBT Young People and Homophobic and Transphobic Bullying – The European and International Human Rights Context. In *Perspectives on Youth: Healthy Europe -Confidence and Uncertainty for Young People in Contemporary Europe*, H. Williamson, and A. Wulff (eds.), 107–120. Strasbourg: Council of Europe Publishing.
- BERGER, CHRISTIAN, V. PAUL POTEAT, AND JULIO DANTAS (2017): Should I Report? The Role of General and Sexual Orientation-Specific Bullying Policies and Teacher Behavior on Adolescents' Reporting of Victimization Experiences. *Journal of School Violence* 00(00): 1–14.
- BRADLOW, JOSH, FAY BARTRAM, APRIL GUASP, AND VASANTI JADVA (2017): *The Experiences of Lesbian, Gay, Bi and Trans Young People in Britain's Schools in 2017*. London, UK: Stonewall UK.
- COE (2010): *Recommendation CM/Rec(2010)5 of the Committee of Ministers to Member states on Measures to Combat Discrimination on Grounds of Sexual Orientation or Gender Identity*. Available at: <https://www.coe.int/en/web/sogi/rec-2010-5> (11 March 2019).
- COX, NELE, ALEXIS DEWAELE, MIEKE VAN HOUTTE, AND JOHN VINCKE (2010): Stress-Related Growth, Coming Out, and Internalized Homonegativity in Lesbian, Gay, and Bisexual Youth. An Examination of Stress-Related Growth Within the Minority Stress Model. *Journal of Homosexuality* 58(1): 117–137.
- FORMBY, ELEANOR (2013): *The Impact of Homophobic and Transphobic Bullying on Education and Employment: A European Survey 2013*. Sheffield, UK: IGLYO and Sheffield Hallam University.
- FRA (2013): *EU LGBT Survey: Results At A Glance*. Vienna, Austria: European Union Agency for Fundamental Rights.
- FRA (2016): *Professionally Speaking: Challenges to Achieving Equality for LGBT People*. Vienna, Austria: European Union Agency for Fundamental Rights.
- GROSSMAN, ARNOLD H., ADAM P. HANEY, PERRY EDWARDS, EDWARD ALESSI, MAYA ARDON, AND TAMIKA JARRETT HOWELL (2009): Lesbian, Gay, Bisexual and Transgender Youth Talk About Experiencing and Coping with School Violence: A Qualitative Study. *Journal of LGBT Youth* 6(1): 24–46.
- HAMM, MICHELE P., AMANDA S. NEWTON, ANNABRITT CHISHOLM, JOCELYN SHULDAN, ANDREA MILNE, PURNIMA SUNDAR, HEATHER ENNIS, SHANNON D. SCOTT, AND LISA HARTLING (2015): Prevalence and Effect of Cyberbullying on Children and Young People: A Scoping Review of Social Media Studies. *JAMA Pediatrics* 169(8): 770–777.

- HATZENBUEHLER, MARK L., AND KATHERINE M. KEYES (2013): Inclusive Anti-Bullying Policies and Reduced Risk of Suicide Attempts in Lesbian and Gay Youth. *Journal of Adolescent Health* 53(1 suppl): S21–S26.
- HIGGINS, AGNES, LOUISE DOYLE, CARMEL DOWNES, REBECCA MURPHY, DANIKA SHAREK, JAN DEVRIES, THELMA BEGLEY, EDWARD MCCANN, FINTAN SHEERIN, AND SIOBHÁIN SMYTH (2016): *The LGBT Ireland Report: National Study of the Mental Health and Wellbeing of Lesbian, Gay, Bisexual, Transgender and Intersex People in Ireland*. Dublin, Ireland: GLEN and BeLonGTo.
- HUMAN DIGNITY TRUST (2014): *Briefing on Russia: The Anti-Propaganda Law*. Human Dignity Trust.
- IGLYO, AND OBESSU (2006): *Guidelines for an LGBTQ-Inclusive Education*. Brussels, Belgium: International Lesbian, Gay, Bisexual, Transgender and Queer Youth and Student Organisation.
- ILGA-EUROPE (2017): *Annual Review of the Human Rights Situation of Lesbian, Gay, Bisexual, Trans and Intersex People in Europe 2017*. Brussels, Belgium: ILGA-Europe.
- JONES, TIFFANY (2016): Education Policies: Potential Impacts and Implications in Australia and Beyond. *Journal of LGBT Youth* 13(1): 141–160.
- KULL, RYAN M., EMILY A. GREYTAK, JOSEPH G. KOSCIW, AND CHRISTIAN VILLENAS (2016): Effectiveness of School District Anti-Bullying Policies in Improving LGBT Youths' School Climate. *Psychology of Sexual Orientation and Gender Diversity* 3(4): 407–415.
- KUYPER, LISETTE (2015): *Young People and Sexual Orientation: Summary and Discussion*. Amsterdam, the Netherlands: The Dutch Institute for Social Research.
- LARCHET, KELTOUME (2017): *Les injures à caractère homophobe: Exploitation des enquêtes Cadre de vie et sécurité*. Paris, France: Institut National des Hautes Études de la Sécurité et de la Justice.
- LEACH, FIONA, MÁIRÉAD DUNNE, AND FRANCESCA SALVI (2014): *School-Related Gender based Violence: A Global Review of Current Issues and Approaches in Policy, Programming and Implementation Responses to School-Related Gender-Based Violence (SRGBV) for the Education Sector*. UNESCO.
- MAKUCHOWSKA, MIROŚLAWA (ED.) (2011): *Violence Motivated by Homophobia. KPH 2011 Report*. Warsaw, Poland: KPH – Kampania Przeciw Homofobii.
- MAGIĆ, JASNA, AND SIMON MALJEVAC (2016): Research for Action: Challenging Homophobia in Slovene Secondary Education. *Journal of LGBT Youth* 13(1–2): 28–45.
- MAGIĆ, JASNA, AND BRUNO SELUN (2018): *Safe at School: Education Sector Responses to Violence Based on Sexual Orientation, Gender Identity/Expression or Sex Characteristics in Europe*. Strasbourg, France: Council of Europe.
- MINTON, STEPHEN J., TORUNN DAHL, ASTRID MONA O'MOORE, AND DONNELLY TUCK (2008): An Exploratory Survey of the Experiences of Homophobic Bullying Among Lesbian, Gay, Bisexual and Transgendered Young People in Ireland. *Irish Educational Studies* 27(2): 177–191.
- O'HIGGINS-NORMAN, JAMES (2009): Straight Talking: Explorations on Homosexuality and Homophobia in Secondary Schools in Ireland. *Sex Education* 9(4): 381–393.

- PARLIAMENTARY ASSEMBLY (2016): *Access to School and Education for all Children (Resolution 2097 (2016))*. Available at: <http://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=22510> (11 March 2019).
- PASSANI, ANTONELLA, AND MARIE DEBICKI (2016): Students Opinions and Attitudes Toward LGBT Persons and Rights: Results of a Transnational European Project. *Journal of LGBT Youth* 13(1): 67–88.
- PATCHIN JUSTIN W., AND SAMEER HINDUJA (2006): Bullies Move Beyond the Schoolyard: A Preliminary Look at Cyberbullying. *Youth Violence and Juvenile Justice* 4(2): 148–169.
- PLOEDERL, MARTIN, GREGOR FAISTAUER, AND REINHOLD FARTACEK (2010): The Contribution of School to the Feeling of Acceptance and the Risk of Suicide Attempts among Austrian Gay and Bisexual Males. *Journal of Homosexuality* 57(7): 819–841.
- REPUBLIC OF LITHUANIA (2009): *Law on the Protection of Minors against the Detrimental Effect of Public Information*. Vilnius, Lithuania: Republic of Lithuania. Available at: <http://www.iglhr.org/sites/default/files/319-1.pdf> (11 March 2019).
- RYAN, CAITLIN, AND IAN RIVERS (2003): Lesbian, Gay, Bisexual and Transgender Youth: Victimization and its Correlates in the USA and UK. *Culture, Health and Sexuality* 5(2): 103–119.
- TAKÁCS, JUDIT (2006): *Social Exclusion of Young Lesbian, Gay, Bisexual and Transgender (LGBT) People in Europe*. Brussels, Belgium: ILGA Europe, IGLYO.
- TAKÁCS, JUDIT (2009): LGBT Youth at School: Being Threatened by Heteronormative Oppression. *Journal of Contemporary Educational Studies* 60(4): 68–90.
- THODY, ANGELA (2006): *Writing and Presenting Research*. London: SAGE Publications, Ltd.
- TOKUNAGA, ROBERT S. (2010): Following You Home from School: A Critical Review and Synthesis of Research on Cyberbullying Victimization. *Computers in Human Behavior* 26(3): 277–287.
- TTOFI, MARIA M., AND DAVID P. FARRINGTON (2010): Effectiveness of School-Based Programs to Reduce Bullying: A Systematic and Meta-Analytic Review. *Journal of Experimental Criminology* 7(1): 27–56.
- UNESCO (2016): *Out In The Open: Education Sector Responses to Violence Based on Sexual Orientation and Gender Identity/Expression*. Paris, France: UNESCO.
- UNESCO (2017): *School Violence and Bullying: Global Status Report*. Paris, France: UNESCO.

So šolske politike, ki postavljajo v središče spolno usmerjenost in identiteto, povezane z manj medvrstniškega nasilja? Vidiki učiteljev¹

Abstract

Are School Policies That Are Focused on Sexual Orientation and Gender Identity Associated with Less Bullying? Teachers' Perspectives

Bullying is common in U.S. schools and is linked to emotional, behavioral, and academic risk for school-aged students. School policies and practices focused on sexual orientation and gender identity (SOGI) have been designed to reduce bullying and show promising results. Most studies focusing on this subject matter have drawn from students' reports. In this study, however, the authors examined teachers' reports of bullying problems in their schools along with their assessments of school safety, combined with principals' reports of SOGI-focused policies and practices. Merging two independent sources of data from over 3,000 teachers (California School Climate Survey) and nearly 100 school principals (School Health Profiles) at the school level, the authors utilized multi-level models to understand bullying problems in schools. The results show that SOGI-focused policies reported by principals do not have a strong independent association with teachers' reports of bullying problems in their schools. However, in schools with more SOGI-focused policies, the association between teachers' assessments of school safety and bullying problems is stronger. Recent developments in education law and policy in the United States and their relevance for student well-being are discussed as well.

Keywords: bullying, SOGI-focused policies, teachers' reports, principals' reports

Povzetek

Medvrstniško nasilje je na ameriških šolah pogosto in je povezano s čustvenim, vedenjskim in akademskim tveganjem za učence. Šolske politike in prakse, ki postavljajo v središče spolno usmerjenost in identiteto (SOGI), so oblikovane tako, da zmanjšujejo medvrstniško nasilje, in kažejo obetavne rezultate. Večina študij o medvrstniškemu nasilju je črpala iz prijav učencev, mi pa smo pregledali poročila učiteljev skupaj z njihovimi ocenami varnosti na šoli in poročila ravnateljev o politikah in praksah, usmerjenih v SOGI. Pri združevanju dveh neodvisnih virov podatkov več kot tri tisoč učiteljev (*California School Climate Survey*) in skoraj sto šolskih ravnateljev (*School Health Profiles*) smo uporabili večstopenjske modele za razumevanje problemov medvrstniškega nasilja na šolah. Naši rezultati kažejo, da poročanje ravnateljev o politikah, usmerjenih v SOGI, nima močne neodvisne zveze s poročili učiteljev o težavah z medvrstniškim nasiljem na njihovih šolah. Vendar pa na šolah, kjer izvajajo več politik, usmerjenih v SOGI, ocene učiteljev o varnosti na šoli in prepoznana stopnja medvrstniškega nasilja sovpadajo močneje. Razpravljamo tudi o nedavnih zakonodajnih spremembah in politiki izobraževanja v ZDA ter o njihovem pomenu za dobro počutje učencev.

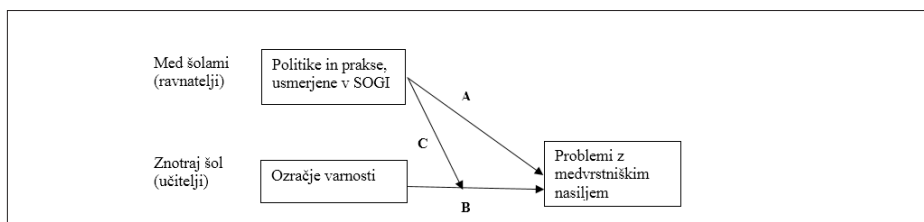
Ključne besede: medvrstniško nasilje, politike, usmerjene v SOGI, poročila učiteljev, poročila ravnateljev

¹ Prispevek je prevod rokopisa, ki so ga avtorji 30. junija 2016 objavili v bazi PMC, ki sledi politiki prostega dostopa.

Medvrstniškemu nasilju v šolah je bilo v zadnjih letih namenjene precej javne pozornosti. Vse bolj nas skrbi, da so izkušnje s takšnim nasiljem povezane s čustvenim, vedenjskim in akademskim tveganjem za šolsko mladino (Hong in Espelage, 2012), čedalje več pa je tudi zanimanja za šolske politike in prakse, ki bi ga lahko zmanjšale (Hatzenbeuhler in Keyes, 2013; Russell in dr., 2010); tako so se v zadnjih desetletjih uveljavile prakse, ki v središče postavljajo spolno usmerjenost in identiteto (SOGI), kot odgovor na dobro dokumentiran problem medvrstniškega nasilja in premajhne varnosti za lezbične, gejevske, biseksualne, transseksualne, kvir učence ter učence, ki so v procesu odkrivanja svoje spolne usmerjenosti (v nadaljevanju LGBTQ-učenci) (Collier in dr., 2013; Russell in dr., 2010). Raziskave so pokazale, katere politike, usmerjene v SOGI, so povezane z nižjimi stopnjami medvrstniškega nasilja (npr. Kosciw in dr., 2014; O'Shaughnessy in dr., 2004; Russell in dr., 2010). Takšne politike in prakse vključujejo politike nediskriminacije in boja proti nasilju; razpoložljivost zdravstvenih, psiholoških in socialnih storitev, namenjenih obravnavi specifičnih potreb LGBTQ-učencev; strokovni razvoj učiteljev za obravnavanje vprašanj SOGI in obstoj varnih prostorov in šolskih klubov, kot so zveze gejev in heteroseksualcev (GSA; za pregled raziskav o politikah in praksah, usmerjenih v SOGI, glej Russell in dr., 2010).

Poleg politik in praks, usmerjenih v SOGI, je pomemben dejavnik v zvezi z medvrstniškim nasiljem tudi vzdušje varnosti na šolah. V številnih študijah je dokumentirana močna povezava med občutkom učencev, da niso varni, in njihovimi izkušnjami z nasiljem na šoli (Berkowitz in Benbenishty, 2012; Glew in dr., 2007; Srabstein in Piazza, 2008), obstajajo pa tudi dokazi, da je manj nasilja v šolah, za katere je značilno varno šolsko okolje (Espelage, Low in Jimerson, 2014; Hong in Espelage, 2012). Kot prikazuje konceptualni model na sliki 1, sta tako prisotnost politik in praks, namenjenih zmanjševanju medvrstniškega nasilja (pot A), kot ozračje varnosti v šolah (pot B) povezana z nižjo stopnjo nasilja ali manjšimi težavami z njim v šolah. Ker so politike in prakse, usmerjene v SOGI, namenjene ustvarjanju širšega konteksta za pozitivne šolske razmere in manj medvrstniškega nasilja, je povezava med varnostjo na šoli in nasiljem lahko močnejša, če takšnih politik in praks ni na voljo (ponazorjena z moderacijsko potjo, C).

V tej študiji smo uporabili večstopenjske modele, da bi proučili, kako medvrstniško nasilje na šolah dojemajo učitelji, pri čemer smo upoštevali njihova poročila o splošnem varnostnem ozračju na šolah ter razlike med šolami v politikah in

Slika 1: Konceptualni model, ki ponazarja moderacijo varnosti šol s politikami in praksami, usmerjenimi v SOGI

praksah, usmerjenih v SOGI, o katerih so poročali ravnatelji šol. Ta pristop je poseben iz več razlogov. Prvič, večina raziskav o medvrstniškem nasilju, šolski varnosti in politikah in praksah, usmerjenih v SOGI, se opira na podatke, ki jih je pridobila od učencev. Pri relativno malo raziskavah so bila uporabljena administrativna poročila o šolskih politikah ali pa upoštevani pogledi učiteljev glede nasilja na šolah (Espelage in dr., 2014; Yoon in Bauman, 2014). Vloga učiteljev zaradi njihovega položaja v šolah presega poučevanje in učitelji so v središču vsakdanje interakcije med učenci. So v edinstvenem in tipično spregledanem položaju, da podajo stališče glede medvrstniškega nasilja v šolah, ki upošteva njihovo razumevanje ozračja varnosti in izkušenj učencev (Troop-Gordon in Ladd, 2015). Drugič, pomembna ugotovitev, ki temelji na študijah o medvrstniškem nasilju in varnosti v šolah, je, da niso vse šole enake: stopnje nasilja in varnosti se po šolah močno razlikujejo (Russell in McGuire, 2008; Toomey, McGuire, in Russell, 2012). Te razlike so deloma posledica izobraževalnih politik in praks, namenjenih ustvarjanju varnega in podpornega ozračja na šoli (Russell in McGuire, 2008; Toomey in dr., 2012), pa vendar se z njimi ne ukvarja prav veliko študij.

V naslednjih poglavjih bomo najprej proučili to, kar poznamo pod imenom politike in prakse, usmerjene v SOGI. Nato bomo razmišljali o predhodnih raziskavah o medvrstniškem nasilju in varnosti na šolah; v to bomo vključili tudi pregled skopega obstoječega raziskovalnega dela, ki se izrecno osredinja na učitelje in drugo šolsko osebje ter na njihovo vlogo pri ustvarjanju varnih šol in zmanjševanju nasilja. Predstavili bomo analizo, za potrebe katere smo združili dve neodvisni kalifornijski podatkovni bazi s podatki iz celotne zvezne države – prva se osredinja na ravnatelje, druga na učitelje. Ti podatki so nam omogočili statistično modeliranje opažanj učiteljev o šolskem ozračju v zvezi z medvrstniškim nasiljem, upoštevajoč njihove vidike varnosti, pa tudi razlike med šolami v politikah in praksah, usmerjenih v SOGI, o katerih poročajo ravnatelji.

Politike in prakse, usmerjene v SOGI

Pokazalo se je, da več politik in praks, usmerjenih v SOGI, povečuje varnost v šolah in zmanjšuje medvrstniško nasilje. Nekatere relevantne študije so izvedli na vzorcih LGBT-učencev, druge pa so učinkovitost tovrstnih politik in praks pokazale na vzorcih splošne populacije učencev.

Prvič, na najosnovnejši ravni so našete politike, ki preprečujejo diskriminacijo in nasilje na podlagi spolne usmerjenosti in identitete ali izražanja, povezali s številnimi pozitivnimi rezultati za učence. Učenci v šolah z omenjenimi politikami poročajo o močnejši vezi s šolo, večji varnosti in manjši stopnji nasilja in nadlegovanja (O'Shaughnessy in dr., 2004; Kosciw in dr., 2014), mladi iz skupine LGBTQ pa o manj poskusih samomora (Goodenow, Szalacha in Westheimer, 2006; Hatzenbuehler in Keyes, 2013). Take politike, usmerjene v SOGI, ustvarjajo

politični kontekst za druge prakse, ki v šolah povečujejo varnost in zmanjšujejo nasilje (Black, Fedewa in Gonzales, 2012; Russell in McGuire, 2008).

Drugič, z naštetimi politikami kot temeljem postane razpoložljivost informacij, virov in učnih načrtov, usmerjenih v SOGI, še eno področje šolske politike in prakse, povezane s pozitivnim šolskim ozračjem (Lipkin, 1999). Študija, v katero je bilo zajetih več kot 6000 študentov na 17 šolah v Kaliforniji, je pokazala, da so učenci, ki so vedeli, kje naj iščejo »informacije in podporo o vprašanih spolne usmerjenosti, spolne identitete ali LGBT«, poročali o manj zmerjanja, povezanega z LGBT; delež učencev, ki so poročali, da vedo, kje naj iščejo informacije in podporo, je povezan tudi s stopnjami prijavljenega zmerjanja v zvezi z LGBT-tematiko v šolah (Russell in McGuire, 2008). LGBTQ-učenci, sodelujoči v neki študiji na državni ravni, ki so poročali, da so o vprašanih LGBTQ izvedeli v šoli, so poročali tudi o manjši prisotnosti homofobnih zmerljivk, nižji stopnji homofobne viktimizacije, o močnejšem občutku varnosti in več podpornih pogovorih z učitelji (Kosciw in dr., 2014).

Vseeno pa večina javnih šol v ZDA nima institucionaliziranih politik in programov za odpravljanje težav z medvrstniškim nasiljem, naperjenim proti LGBTQ-učencem, niti za spodbujanje varnosti v šolah za mlade iz skupine LGBTQ (Rienzo in dr., 2006). Večina LGBTQ-učencev (89,9 %) je v nacionalni študiji na primer poročala, da v šoli nimajo dostopa do izčrpnih virov, povezanih s spolno usmerjenostjo in identiteto (Kosciw in dr., 2014). Poleg tega se glede na podatke iz celotne države, pridobljene od ravnateljev v anketah *School Health Profile* (Brenner in dr., 2013), navzočnost politik in praks, usmerjenih v SOGI, po zveznih državah ZDA močno razlikuje. Delež šol, ki omogočajo dostop izvajalcem, ki imajo izkušnje pri izvajanju socialnih in psiholoških storitev za LGBTQ-mladino, je od 29- do 63-odstoten, delež šol, ki ponujajo gradiva o HIV, spolno prenosljivih boleznih in preprečevanju nosečnosti, ki se nanašajo na LGBT-mladino, pa je od 8- do 44-odstoten (Brenner in dr., 2013). Te študije dokumentirajo, da se dostop do virov in podpore v zvezi z LGBTQ-mladino in temami po šolah in zveznih državah močno razlikuje, je pa pomemben za ustvarjanje ozračja varnosti na šolah in za preprečevanje medvrstniškega nasilja.

Tretjič, ugotovili so, da je pomembna strategija za spodbujanje varnosti na šolah in zmanjševanje medvrstniškega nasilja tudi usposabljanje učiteljev o vprašanih SOGI (Sawyer in dr., 2006), in številne šole učiteljem in zaposlenim ponujajo priložnosti za poklicni razvoj na področju SOGI (npr. Brenner in dr., 2013). Takšno usposabljanje je potrebno, ker je šolsko osebje poročalo o nelagodju pri obravnavi vprašanj SOGI v razredu, nekateri pa poročajo celo o prepričanju, da žrtve same povzročijo ali razpihujejo nadlegovanje (Human Rights Watch, 2001). Študija, ki so jo izvedli po vsej državi Massachusetts, je pokazala, da so učenci poročali o varnejšem ozračju na šolah, kjer so se učitelji usposabljali na področju preprečevanja nasilja in samomora pri LGBTQ-mladini (Szalacha, 2003). Pomembno je, da študije o posredovanju pri medvrstniškem nasilju kažejo, da učitelji s posredovanjem dajejo vzor učencem in poglobijo njihovo samozavest, ki jo potrebujejo, ko govo-

rijo o nasilju (Hirschstein in dr., 2007), ter zmanjšajo negativne učinke sovražno naravnane šole (Greytak, Kosciw in Boesen, 2013; Russell, Seif in Truong, 2001). Nedavna raziskava na vzorcu LGBTQ-srednješolcev (Kosciw in dr., 2014) je pokazala, da so učenci, ki s^b poročali o večjem številu razumevajočih šolskih uslužbencev, poročali tudi o tem, da se v šoli počutijo varnejše, da manj pogosto izostajajo, imajo močnejši občutek povezanosti s šolo in višje povprečje ocen.

Končno je z varnostjo na šoli in manj pogostim ustrahovanjem tako LGBTQ kot heteroseksualnih učencev povezana tudi dostopnost varnih prostorov, vključno s klubi učencev. Učenci v šolah z GSA poročajo o manj homofobnih pripombah, redkejšem ustrahovanju in nadlegovanju na podlagi spolne usmerjenosti ali identitete, manj verjetno bodo izostali iz šole zaradi občutka nevarnosti, in bolj verjetno je, da bodo čutili pripadnost svoji šoli (npr. Toomey in Russell, 2013; Kosciw in dr., 2014). V študiji, ki so jo izvedli po vsej zvezni državi Massachusetts, je Laura Szalacha (2003) odkrila, da je navzočnost GSA (ne nujno članstvo ali sodelovanje v njem) statistično močan dejavnik predvidevanja pri zaznavi varnosti za LGBTQ, pa tudi heteroseksualne učence. Druga študija je dokumentirala, da navzočnost GSA zmanjšuje spolne predsodke med heteroseksualnimi učenci (Horn in Szalacha, 2009). Poleg tega so v več študijah ugotovili povezavo med navzočnostjo GSA in redkejšo pojavnostjo vedenja, ki ogroža zdravje, kot so kajenje, pitje ali tvegano spolno vedenje (npr. Poteat in dr., 2013), ter med navzočnostjo GSA in manjšo možnostjo za razvoj duševnih težav (npr. depresije; Toomey in dr., 2011).

Če povzamemo, se je izkazalo, da so številne politike in prakse, usmerjene v SOGI, povezane z varnostjo in dobrim počutjem učencev ter redkejšim medvrstniškim nasiljem. Večina študij je sicer te politike in prakse obravnavala ločeno. Le nekaj študij obravnava več šolskih politik in praks, usmerjenih v SOGI (za te izjeme glej Kosciw in dr., 2014; O'Shaughnessy in dr., 2004; Szalacha, 2003).

Varnost v šolah: pogledi učiteljev

V zadnjih letih se osredinjenost na posameznega učenca vedno pogosteje zamenjuje s proučevanjem ozračja v šolah kot ključnega dejavnika za razumevanje varnosti in dobrega počutja učencev (Horn, Kosciw in Russell, 2009; Szalacha, 2003). Pri proučevanju vrstniških skupin v šolah je na primer Paul Poteat (2008) ugotovil, da je za mlade, ki so del homofobnih vrstniških skupin, bolj verjetno, da se bodo na osebno viktimizacijo odzvali agresivno (tako da bodo vrstniku nadeli homofobni vzdevek), medtem ko je pri mladih, ki so del manj homofobne vrstniške skupine, ta verjetnost manjša. Druge študije so dokumentirale razlike med šolami glede na izkušnje mladih z varnostjo na šoli. Podatki iz neke študije na državni ravni so pokazali, da je med šolami velik delež statistične variabilnosti v zaznavanju varnosti v šolah (intraklasna korelacija 8-odstotna; Russell in McGuire, 2008). V velikem vzorcu kalifornijskih srednješolcev je med šolami obstajala več

kot 10-odstotna varianca pri zaznavanju varnosti za LGBTQ-učence (Russell in McGuire, 2008) ter 13–18-odstotna varianca pri zaznavanju varnosti za učence, ki se ne identificirajo z enim samim spolom (Toomey in dr., 2012). Primerjava s študijami variabilnosti o zdravju in vedenju adolescentov na ravni šol (npr. Anderman, 2002; Murray in Blitstein, 2003) kaže, da je variabilnost pri zaznavanju varnosti opazna in nezanemarljiva.

Osredinjanje na razlike med šolami daje poudarek pomembnosti proučevanja učiteljskih pogledov na šolsko vzdušje in medvrstniško nasilje, pa tudi na administrativne informacije o šolskih politikah in praksah. Učitelji v primerjavi z učenci na splošno podcenjujejo medvrstniško nasilje v šolah (npr. Bradshaw, Sawyer in O'Brennan, 2007); kljub temu pa podatki kažejo, da učitelji in učenci stopnjo medvrstniškega nasilja in vzdušje na šoli ocenjujejo zelo podobno. Ena nedavnih študij (Espelage, Polanin in Low, 2014) je z uporabo večstopenjskega modela z več informanti odkrila, da se zaznava šolskega okolja s strani učiteljev, drugih zaposlenih in učencev prekrivajo: v šolah, kjer so učitelji zaznali problem agresivnosti, so učenci poročali o pogostejšem ustrahovanju, viktimizaciji in agresivnosti. Druge raziskave so proučile učiteljsko zaznavanje delovanja šolske uprave in ugotovile, da lahko učitelji, ki verjamejo, da so politike učinkovito artikulirane in se izvajajo, tudi zaznavajo ali opažajo, da je stopnja medvrstniškega nasilja na njihovih šolah nižja. Pri eni teh študij so na primer ugotovili, da je zaznava učiteljev, da je uprava zavezana k preprečevanju nasilja, dejansko povezana z redkejšim nasiljem na šolah (npr. Low in Van Ryzin, 2014).

Učitelji igrajo pomembno vlogo pri spodbujanju varnosti in zmanjševanju nasilja na šolah. Študije kažejo, da je nasilje redkejše oziroma da se sčasoma zmanjša v osnovnih šolah, v katerih učenci zaznavajo večjo podporo učiteljev (Gage, Prykanowski in Larson, 2014), ali pa so nasilje prej pripravljeni prijaviti učiteljem (Cortes in Kochenderfer-Ladd, 2014). Podobni so bili rezultati med srednješolci (Turner in dr., 2014). Na vlogo učiteljev pri dejavnem zmanjševanju medvrstniškega nasilja vpliva tako njihovo dožemanje problema nasilja na svojih šolah (npr. Holt in Keyes, 2004) kot njihovo dožemanje splošnega ozračja na šoli. Nedavna študija (Oldenburg in dr. 2014) je na primer pokazala, da so višje stopnje viktimizacije v učilnicah povezane z večjo nagnjenostjo učiteljev, da vzrok nasilja pripišejo dejavnikom, na katere ne morejo vplivati, in se zato počutijo manj samozavestne glede svojih sposobnosti poseganja v nasilne situacije. Dorothy Espelage, Sabina Low in Shane Jimerson (2014) so poročali, da je zavezanost uslužbencev in učiteljev preprečevanju medvrstniškega nasilja povezana z manj pogostim ustrahovanjem, pretepanjem in viktimizacijo med vrstniki. Lowova in Mark Ryzin (2014) sta tudi opravila enoletno študijo o tem, kako vzdušje na šoli pomaga pri preprečevanju nasilja, in odkrila, da se nasilje zmanjša na šolah, na katerih so uslužbenci in učitelji jasno zavezani njegovemu preprečevanju in na katerih zaznavajo pozitivnejše psihosocialno vzdušje. Čeprav učitelji na splošno morda zaznavajo manj medvrstniškega nasilja kot učenci, pa obstajajo dokazi, da so njihovi pogledi na

nasilje zanesljivi in povezani z zaznavanjem upravljanja šole in vzdušja na šoli.

Končno so tu še druge značilnosti učiteljev (Hold in Keyes, 2004) in šol (Kasen in dr., 2004), ki lahko vplivajo na težave z nasiljem ali poglede učiteljev nanj. Programi, usmerjeni neposredno v preprečevanje nasilja, so na splošno učinkoviti pri njegovem zmanjševanju (Ttofi in Farrington, 2010). Prav tako so za nasilje, ki je lahko pogostejše na šolah z večjim deležem posameznikov iz prikrajšanih skupnosti in s splošno slabšim učnim uspehom, bolj dojemljivi učitelji z več izkušnjami in iz rasnih/etničnih manjšin (Gregory in dr., 2010).

Pričujoča študija

V pričujoči študiji smo proučili razlike med šolami glede politik in praks, usmerjenih v SOGI, kot jih zaznavajo učiteljev v zvezi z medvrstniškim nasiljem na šoli. Vključili smo zaznave učiteljev o varnosti na šoli in proučili, ali je pomanjkanje varnosti povezano z več nasilja, če šola ne sledi politikam in praksam, usmerjenim v SOGI. Postavili smo tri hipoteze:

- H_1 : Več politik in praks, usmerjenih v SOGI, bo povezanih z manj težavami z ustrahovanjem, o katerih poročajo učitelji po različnih šolah (slika 1, pot A).
- H_2 : Poročila učiteljev o varnosti na šolah bodo negativno povezana s poročili o težavah z ustrahovanjem (pot B).
- H_3 : Povezava med varnostjo na šoli in ustrahovanjem bo tesnejša, če politike in prakse, usmerjene v SOGI, niso na voljo (pot C).

Metode

Vzorec

Združili smo dve neodvisni anketi s prekrivajočimi se vzorci; ena temelji na poročilih šolskih ravnateljev, druga na poročilih učiteljev. Podatki na ravni šol temeljijo na poročilih kalifornijskih ravnateljev iz *School Health Profile* (SHP) iz leta 2010, ki ga je razvil Center za nadzor in preprečevanje bolezni (*Center for Disease Control and Prevention*) in ga na dve leti izvajajo na javnih šolah po vsej ZDA (Brener in dr., 2013). Podatki na ravni učiteljev so prišli iz ankete *California School Climate Survey* (CSCS), zbrali pa so jih pozneje kot podatke iz SHP, tj. v letih 2011 in 2013. CSCS izvajajo na vseh šolah v Kaliforniji najmanj na dve leti, je pa sodelovanje učiteljev prostovoljno ter poteka v navezavi z anketo *California Healthy Kids Survey* (CHKS) in v skladu z zakonom *No Child Left Behind*. Tema anketama smo pridružili še tretji vir podatkov: administrativne podatke o šolskih akademskih in demografskih značilnostih, ki so javno dostopni na Kalifornijskem ministrstvu za izobraževanje (CDE).

Mere

- *Težave z medvrstniškim nasiljem*: Zaznavanje medvrstniškega nasilja pri učiteljih ocenjujemo z odgovori na vprašanje v CSCS: »Kako velik problem je na tej šoli nadlegovanje ali ustrahovanje med učenci?« To izmerimo na lestvici od 0 (nepomemben problem) do 3 (resen problem).
- *Politike, usmerjene v SOGI*. O navzočnosti ali odsotnosti politik, usmerjenih v SOGI, so poročali v SHP. Ravnatelji so poročali o petih politikah, usmerjenih v SOGI (1 = politika je navzoča, 0 = politika ni navzoča) z odgovori na vprašanja: 1. »Ali vaša šola prepoveduje nadlegovanje na podlagi zaznane ali dejanske spolne usmerjenosti in identitete?«; 2. »Ali vaša šola spodbuja osebe, da se udeleži strokovnega razvoja na temo varnih in podpornih šolskih okoljih?«; 3. »Ali ima vaša šola varne prostore za mlade iz populacije LGBTQ?«; 4. »Ali vaša šola olajšuje dostop do zunajšolskih ponudnikov, ki imajo izkušnje pri zagotavljanju zdravstvenih storitev, vključno s testiranjem in svetovanjem o virusu HIV/spolno prenosljivih boleznih, za LGBTQ-mladino?« oziroma »Ali vaša šola olajšuje dostop do zunajšolskih ponudnikov, ki imajo izkušnje pri zagotavljanju socialnih in psiholoških storitev za LGBTQ-mladino?« (1 = pritrديلen odgovor na obe); in 5. »Ali ima vaša šola združenja učencev, ki bi se ukvarjala z ustvarjanjem varnega šolskega okolja za vse mlade, ne glede na spolno usmerjenost in identiteto?«. Indeks smo oblikovali tako, da smo upoštevali skupno vrednost teh vprašanj (0 = nobenih politik, usmerjenih v SOGI; 5 = vseh 5 politik; $M = 3,59$). Opisna statistika je razvidna v spodnji tabeli, v kateri se k nanaša na število šol, n na skupno število učiteljev na teh šolah, na katerih je navzoča vsaka od politik; ns za posamezne vrednosti temeljijo na podatkih pred imputacijo, zato se vzorci razlikujejo po velikosti.

Tabela 1: Pogostnost in delež politik, usmerjenih v SOGI, po šolah, ter učitelji na teh šolah

	Šole		Učitelji	
	%	k	%	n
Politike, usmerjene v SOGI (povzetek)	—	96	—	3404
Prepoved nadlegovanja LGBTQ-posameznikov	95,83	92	97,09	3404
Skrb za poklicni razvoj populacije LGBTQ	67,02	63	71,76	3201
Varen prostor za populacijo LGBTQ	67,00	57	69,28	3311
Zdravstvene storitve za LGBTQ	64,89	61	73,00	3307
Združenja učencev SOGI	42,71	41	52,79	3404
Program proti medvrstniškemu nasilju	70,83	68	72,08	3404

- *Varnost na šolah.* Indeks varnosti na šolah smo izdelali iz odgovorov učiteljev na sedem vprašanj iz CSCS ($\alpha = 0,87$): 1. »Šola je varno mesto za učence.« (0 = močno se strinjam, 3 = močno se ne strinjam); 2. »Šola je varno mesto za osebje.« (0 = močno se strinjam, 3 = močno se ne strinjam); 3. »Kolikšen problem te šole je pretepanje med učenci?« (0 = neznatni problem, 3 = pomemben problem); 4. »Kolikšen problem so na tej šoli dejavnosti, povezane s tolpami?« (0 = neznatni problem, 3 = pomemben problem); 5. »Kolikšen problem je na tej šoli posedovanje orožja (0 = neznatni problem, 3 = pomemben problem); 6. »Kolikšen problem je na tej šoli vandalizem?« (0 = neznatni problem, 3 = pomemben problem); in 7. »Kolikšen problem so na tej šoli kraje?« (0 = neznatni problem, 3 = pomemben problem). Srednjo vrednost smo izračunali iz standardizirane z-vrednosti za vsako od vprašanj, lestvica pa je bila kodirana nasprotno (nižje ocene odražajo nižje ocene varnosti).
- *Lastnosti učiteljev in šol.* Na ravni učiteljev vključujemo podatke iz CSCS o rasni/etnični pripadnosti učiteljev (1 = belci, 2 = nebelci) in število let dela na določeni šoli (0 = manj kot 1 leto, 1 = 1 do 2 leti, 2 = 3 do 5 let, 3 = 6 do 10 let, 4 = več kot 10 let). Na ravni šol uporabljamo podatke, dostopne na CDE, vključno z deležem učencev, upravičenih do brezplačnih in cenejših obrokov (kot približek za družbeno-ekonomski položaj) in Academic Performance Index (API), merilo za akademsko uspešnost šol, ki temelji na ocenah na ravni zveznih držav za povzetek uspešnosti učencev na različnih vsebinskih področjih v enoten indeks, ki sega od 200 do 1000. Vključili smo tudi poročila ravnateljev iz SHP o navzočnosti programa za preprečevanje ustrahovanja (»Ali imate na šoli program za preprečevanje ustrahovanja?«, 1 = da, 0 = ne).

Analitična strategija

Tako v SHP kot v CHKS je v letih 2011–2013 sodelovalo skupaj 154 šol; 96 jih je imelo ustrezne podatke CSCS za skupaj 3756 učiteljev na teh šolah (čeprav so uporabljali multiplo imputiranje za manjkajoče podatke, se velikost vzorcev za opisno statistiko in modele razlikuje od skupne velikosti vzorca zaradi manjkajočih podatkov pri vseh spremenljivkah). Na šole je bilo vpisanih od 106 do 4540 učencev ($M = 1814$, $SD = 659$). Na 53 % šol je več kot 50 % učencev upravičenih do brezplačnih in cenejših obrokov. Devet odstotkov učiteljev je delalo na šoli manj kot eno leto, 28 % jih je delalo od 1 do 5 let, 26 % od 6 do 10 let in 37 % deset let ali več. Večina učiteljev v našem vzorcu je bilo belcev (74 %), druga največja rasna/etnična skupina pa je bila hispanska oziroma latinska (11 %). Rasna sestava analiziranega vzorca je reprezentativna za celoten vzorec učiteljev, ki so izpolnili CSCS med letoma 2011 in 2013.

Leta dela in brezplačni in cenejši obroki so bili nasprotno šifrirani, da bi poenostavili interpretacijo, zveznim spremenljivkam (leta dela in varnost na šoli) pa smo določili srednjo vrednost ($M = 2,73$ oziroma $M = -0,15$).

Iterativno smo prilagodili večstopenjske modele z ukazom `meologit`, da bi upravičili kategorialno naravo spremenljivke izida `Stata MP 13` (Rabe-Hesketh in Skrondal, 2012). Uporabili smo večstopenjske analize, da bi upravičili gnezdasto naravo podatkov ter testirali povezave med šolskimi politikami, usmerjenimi v SOGI, in ocene varnosti na šoli, o katerih so poročali učitelji, s težavami z medvrstniškim nasiljem (Raudenbush in Byrk, 2002). Najprej smo ocenili brezpogojni model, da bi ocenili stopnjo variance, ki jo razložimo z razlikami med šolami (intraklasna korelacija – ICC). Nato smo izvedli pogojni model, vključno s kazalci na ravni učiteljev (tj. kovariance, ki upoštevajo demografske podatke učiteljev in dožemanje varnosti in izvajanja na šoli, kot jo zaznavajo učitelji; slika 1, pot A), temu pa je sledil model, ki je vključeval kazalce na ravni šole (tj. točke, povezane s politikami, usmerjenimi v SOGI; slika 1, pot B). Nazadnje smo opredelili model, ki je vključeval navzkrižno interakcijo med sumarnim merilom SOGI in lestvico varnosti na šolah (slika 1, pot C).

Da bi ugotovili, ali so posamezne politike, usmerjene v SOGI, najtesneje povezane z učiteljskim zaznavanjem težav z medvrstniškim nasiljem, smo v nadaljnjih analizah testirali popolni model z navzkrižno interakcijo posebej za vsako politiko, usmerjeno v SOGI. Enostavne analize naklona so bile izvedene z robnim ukazom `v Stati`, da bi razčlenili pomemben učinek interakcije (Preacher, Curran in Bauer, 2006), naklon varnosti na šolah pa je bil ocenjen za vsako stopnjo politik, usmerjenih v SOGI. Ker se rezultati ne razlikujejo bistveno od logističnih analiz, za lažjo interpretacijo ilustriramo in poročamo o enostavnih naklonih iz testov linearnega modela.

Manjkajoči podatki so bili določeni kot MAR in pripisani z uporabo postopka večkratne imputacije v `Stati` (*mi imput*); analiza na podlagi nepopolnih enot bi povzročila izgubo 46 % vzorca (Acock, 2005; Allison, 2002; Rubin, 1996). Izdelanih je bilo petdeset (50) imputiranih podatkovnih nizov, ki so bili zaradi ponovljivosti pomnoženi na 29.390 (Allison, 2001; McKnight in dr., 2007). Parametre smo ocenili z uporabo ocene največje verjetnosti z robustnimi standardnimi napakami.

Rezultati

O rezultatih za vsak model in za ICC zaznanih težav z ustrahovanjem pri učiteljih poročamo v tabeli 2. Večino variance pri nasilnih težavah (83 %) razložimo z razlikami med učitelji, vendar je videti, da 17 % variance pri težavah z ustrahovanjem pripisujemo razlikam med šolami. To je pomembna uvodna ugotovitev: povedano preprosto imajo nekatere šole večje težave z ustrahovanjem kot druge ne glede na različnost pogledov učiteljev na ustrahovanje na njihovi šoli.

Tabela 2: Večstopenjski model z ordinalnim rezultatom za učitelje in učinki poročil učiteljev, da je medvrstniško nasilje problem, na šolski ravni

	Brepogojni model OR (SE)	Pogojni model s kazalci 1. stopnje OR (SE)	Pogojni model s kazalci 2. stopnje OR (SE)	Popolni model z interakcijami OR (SE)
<i>Kazalci na ravni učiteljev</i>				
Leta dela	—	1,11*** (.03)	1,11*** (.03)	1,12*** (.03)
Rasna/etnična pripadnost	—	1,09 (.09)	1,06 (.09)	1,06 (.09)
Lestvica varnosti na šolah	—	,14*** (.01)	,14*** (.01)	,09*** (.02)
<i>Kazalci na ravni šol</i>				
Program brezplačnih/cenejših obrokov	—	—	1,84 (.62)	2,07* (.73)
Indeks akademske uspešnosti	—	—	1,00 (.00)	1,00 (.00)
Program proti ustrahovanju	—	—	,99 (.21)	1,00 (.21)
Politike, usmerjene v SOGI	—	—	0,96 (.06)	,97 (.06)
Varna šola x politike SOGI	—	—	—	1,13** (.05)
Varianca ostanka	,83 (.16)	,56 (.11)	,52 (.12)	,48 (.11)
ICC	,17 (.03)	—	—	—

* $p \leq ,050$

** $p \leq ,010$

*** $p \leq ,001$

Prva hipoteza, ki smo jo preskusili s pogojnim modelom le s kazalci 2. stopnje, ni bila potrjena: poročila ravnateljcev o politikah, usmerjenih v SOGI, niso bila povezana z zaznavanjem težav z medvrstniškim nasiljem pri učiteljih ($OR = ,99, p = ,576$). Poleg tega tudi navzočnost programa proti medvrstniškemu nasilju ni bila povezana s težavami z nasiljem ($OR = 1,00, p = ,997$). Poudariti je treba, da tudi poročilo ravnateljcev – niti o politikah, usmerjenih v SOGI, niti o navzočnosti programov proti nasilju – ni bilo sorazmerno z učiteljskim zaznavanjem težav z nasiljem ($r = ,04$ oziroma $r = ,01$; glej tabelo 3).

Tabela 3: Korelacijska matrika in opisna statistika za vprašanja, vključena v končni analitični model

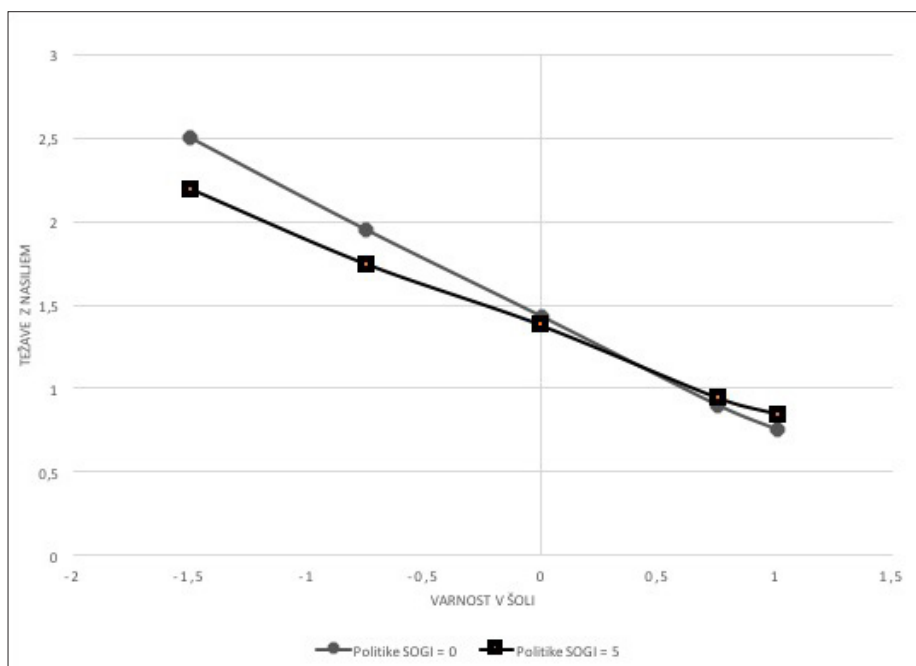
	Težave z nasiljem	Leta dela	Barva kože (bela)	Lestvica varnosti	Politike SOGI	Politika proti nasilju	FRMP	API
Težave z nasiljem	1,000							
Leta dela	-0,050**	1,000						
Barva kože (bela)	-0,010	0,105***	1,000					
Lestvica varnosti	-0,531***	-0,001	0,068***	1,000				
Politike SOGI	0,042*	-0,017	0,024	-0,064***	1,000			
Politika proti nasilju	0,011	0,072***	0,065***	0,078***	-0,027	1,000		
Program brezplačnega oz. cenejšega obroka	0,157***	-0,055**	-0,120***	-0,460***	-0,031	-0,020	1,000	
Indeks akademske uspešnosti	-0,218***	0,070***	0,124***	0,547***	-0,133***	0,197***	-0,789***	1,000
Srednja vrednost (%)	1,45	2,73	—	-,15	3,55	72,39	45,39	794,27
SD	,77	1,29	—	,77	1,31	—	—	82,10
n	3.408	3.418	3.398	3.445	3.756	3.756	2.417	3.634

Težave z nasiljem (0 = nepomembna težava, 3 = resna težava). Lestvica varnosti, sestavljena s standardiziranimi rezultati z in obratno kodirana (-3,16 = šola je nevarna, 1,01 = šola je varna). Strategija za preprečevanje nasilja je prikazana kot odstotek ravnateljev, ki potrjujejo, da šola izvaja politiko. Program brezplačnih/cenejših obrokov je prikazan kot povprečen odstotek upravičenih učencev na šolah. Indeks akademske uspešnosti (API) meri akademsko uspešnost šole, ki sega od 200 (nizka) do 1000 (visoka). Srednje vrednosti, standardni odkloni in *ns* temeljijo na podatkih pred imputacijo, zato se vzorci razlikujejo po velikosti.

V skladu z našo drugo hipotezo, ki smo jo preskusili s pogojnim modelom le s kazalci 1. stopnje, je bila varnost na šoli povezana s težavami z medvrstniškim nasiljem. Glavni učinek kaže manjšo verjetnost poročanja, da je nasilje težava, pri višjih stopnjah varnosti na šoli ($OR = ,14, p \leq ,001$). Poleg tega je bilo manjše število let učiteljskega dela povezano z večjo možnostjo, da učitelji nasilje zaznavajo kot težavo ($OR = 1,11, p \leq ,001$).

Za testiranje tretje hipoteze smo zmodelirali interakcijo med politikami, usmerjenimi v SOGI, o katerih so poročali ravnatelji, in varnostjo na šoli, o kateri so poročali učitelji. Interakcija je bila statistično značilna ($OR = 1,13, p = 0,010$; glej tabelo 2). Poleg tega je bila na šolah z manjšim deležem učencev, ki so upravičeni do brezplačnega ali cenejšega obroka, večja verjetnost, da so učitelji poročali o nasilju kot o problemu ($OR = 2,07, p = ,042$); vse druge značilne kovariance iz prejšnjih modelov so ostale značilne. Interakcija je prikazana na grafu 1: v skladu

z našo hipotezo je v šolah brez politik, osredinjenih na SOGI, močnejša povezava med varnostjo in medvrstniškim nasiljem. Poleg tega so imele v primerjavi z varnimi šolami nevarne šole manj težav z nasiljem ob navzočnosti vseh petih politik in praks, usmerjenih v SOGI. Preprosto testiranje je pokazalo, da se nakloni za šole brez politik, usmerjenih v SOGI ($b = -,73$, $p \leq ,001$), in s petimi politikami, usmerjenimi v SOGI ($b = -,56$, $p \leq ,001$), značilno razlikujejo od ničle. Analize kovariance med težavami z nasiljem in varnostjo na šoli kažejo večjo varianco, kadar ni politik in praks, usmerjenih v SOGI ($F = 287,79$, $p \leq ,001$).

Interakcija med lestvico varnosti na šoli in politikami, usmerjenimi v SOGI

Nadaljnje analize posameznih politik, usmerjenih v SOGI, so pokazale, da je bila statistično značilna le interakcija med šolsko varnostjo in varnim prostorom za LGBTQ-mladino ($OR = 1,34$, $p = 0,011$). Ti rezultati kažejo na pomen varnih prostorov v kontekstu šolske varnosti, vendar tudi kažejo, da ima lahko navzočnost več politik večji vpliv kot katerakoli posamezna politika sama po sebi.

Razprava

Izkoristili smo edinstveno priložnost za združevanje podatkovnih zbirk, ki se po navadi ne uporabljajo v raziskavah, da bi obravnavali pereče vprašanje o vlogi politik, usmerjenih v SOGI, v povezavi z medvrstniškim nasiljem. Ugotovili smo, da šolske politike in prakse, usmerjene v SOGI, nimajo močnega neodvisnega vpliva na poglede učiteljev na težave z nasiljem na šolah, je pa razmerje med zaznavanjem varnosti na šoli in nasiljem moderirano s politikami, usmerjenimi v SOGI. Pomembno je, da na šolah, kjer te politike najbolj potrebujejo – tistih, ki jih učitelji štejejo za najmanj varne –, poročajo o manjšem nasilju, če je navzočih več politik, usmerjenih v SOGI.

Pomembna uvodna ugotovitev je bila, da učitelji na različnih šolah dojemajo medvrstniško nasilje precej različno (17 % variance je na ravni šol). V raziskovanju izobraževalnega sektorja so variance, višje od 5 %, indikator precejšnjih razlik v šolskem vzdušju in kulturi (Anderman, 2002; Murray in Blitstein, 2003). V takih primerih je verjetneje, da lahko variance na šolah razložimo z vlogo šolskih politik in praks.

Pričakovali smo, da bodo politike in programi, usmerjeni v SOGI, neposredno povezani s poročili učiteljev o medvrstniškem nasilju na šolah, vendar močnega učinka nismo ugotovili. Ta rezultat prinaša razočaranje, zlasti če upoštevamo veliko variabilnost med šolami glede na poročila učiteljev o nasilju. Ena mogočih razlag je, da lahko druge šolske značilnosti, politike ali prakse igrajo močnejšo vlogo pri razlagi razlik med šolami glede dojemanja medvrstniškega nasilja pri učiteljih (najmočnejša korelacija na ravni šole je bil zlasti delež učencev, ki so prejeli brezplačne ali cenejše obroke). Drugič, rezultati so morda posledica skupne variance metod (Podsakoff in dr., 2003), saj so bile mere, o katerih so poročali učitelji, na splošno močnejše povezane s poročili učiteljev o nasilju kot mere iz podatkov uprave ali poročil ravnateljev. Poleg tega več študij, ki se osredinjajo le na posamezna poročila učencev (ne upoštevajo razlik med šolami), ugotovi trdne povezave med politikami, usmerjenimi v SOGI, in poročili o nižji stopnji medvrstniškega nasilja (Black in dr., 2012; Chesir-Teran in Hughes, 2009; Goodenow in dr., 2006). Morda so te povezave močnejše, ker upoštevajo raznolikost učencev in njihove osebne izkušnje z nasiljem: vidne politike, usmerjene v SOGI, so lahko posebej pomembne za učence, ki so žrtve nasilja. Nasprotno pa se je naša študija opirala na splošno oceno učiteljev o medvrstniškem nasilju na šolah – ta pa morda ne zazna tega, kar poročajo posamezni učenci (Bradshaw, Sawyer in O'Brennan, 2007).

Izvedli smo dodatne analize za vsako politiko, usmerjeno v SOGI, zlasti zato, da bi odkrili morebitne razlike med njimi. Rezultati so pokazali, da so varni prostori za LGBT-učence povezani z redkejšim poročanjem učiteljev o težavah z nasiljem, ko so učitelji ocenili, da šole niso varne, vendar učinek ni bil tako močan kot vsota vseh petih politik, kar kaže, da na težave z nasiljem najbolj vpliva kombinacija več politik. Na splošno se naši rezultati ujemajo z obsežnimi raziskavami, ki kažejo, da politike

in prakse, usmerjene v SOGI, vplivajo na številne pozitivne rezultate, vključno s stopnjo medvrstniškega nasilja (Kosciw in dr., 2014; O'Shaughnessy in dr., 2004). Te študije kažejo, da so politike in prakse, usmerjene v SOGI, pomembne ne le za učence LGBTQ, temveč za vse učence na šolah, kjer jih izvajajo (npr. Poteat in dr., 2013; 2014).

Naša študija prispeva k tem raziskavam v več pogledih. Pomeni pomemben premik k razširjanju poudarka onkraj skoraj izključne usmerjenosti v izkušnje učencev in vključuje perspektive učiteljev: upoštevali smo poglede več kot 3700 učiteljev v zvezi z medvrstniškim nasiljem in varnostjo na šolah v povezavi s podatki o politikah in praksah, usmerjenih v SOGI, o katerih so neodvisno poročali ravnatelji šol. Raziskave o nasilju in varnosti na šolah so bile tipično usmerjene k posameznim učencem namesto k proučevanju vzdušja v instituciji ali na šoli, zato se prizadevanja za izboljšanje izkušenj učencev logično osredinjajo na spreminjanje zaznavanja, vedenja ali izkušenj učečih se. Takšen poudarek na učencih pa lahko povzroči, da odgovornost za osebno varnost pripišemo posameznemu učencu namesto šoli in njenemu osebju – nehote lahko za nevarno vzdušje na šoli krivimo žrtve. Dejansko obstajajo anekdotična poročila, ki se skladajo s to trditvijo (Human Rights Watch, 2001). Strategije, usmerjene k učencem, lahko odvrnejo pozornost od odgovornosti šol za zagotavljanje varnosti vseh učencev.

Naši rezultati lahko pomagajo osvetliti nasprotujoče si in protiintuitivne ugotovitve prejšnjih študij. V eni od študij o kalifornijskih šolah so bila poročila učencev o politikah, usmerjenih v SOGI, povezana z več (namesto manj) nasilja (Russell in McGuire, 2008), v drugi študiji o kalifornijskih učencih pa so ugotovili, da so politike, usmerjene v SOGI, povezane z manjšo (namesto večjo) varnostjo (Toomey in dr., 2012). Te študije so morda zajele šole v različnih fazah uvajanja sprememb, ki so bile usmerjene v SOGI, ali drugih sprememb na šolah, rezultate pa lahko razložimo z uvajanjem politik ali praks, usmerjenih v SOGI, na šolah, ki imajo z nasiljem več težav. Naša študija, ki temelji na obsežnejših podatkih, zbranih iz neodvisnih virov, vendar z istih šol, kaže, da je sprejetje več programov in praks, usmerjenih v SOGI, lahko najbolj koristno za šole, ki so najmanj varne ali kjer te programe in prakse najbolj potrebujejo. Najboljši način za obvladovanje takšnih kompleksnosti bodo obsežne študije na več mestih, ki spremljajo spremembe v šolskih politikah in perspektivah učiteljev ter izkušnje učencev v daljšem času.

Omejitve

SHP ponuja edinstvene podatke o šolskih politikah in praksah, usmerjenih v SOGI, CSCS pa ne vsebuje nikakršnih vprašanj, specifičnih za politike ali prakse, usmerjene v SOGI, ali izkušnje LGBTQ-učencev. Idealno bi bilo, če bi lahko učitelji posebej merili spremenljivke v zvezi s politikami in praksami SOGI, vključno z diskriminacijskim ali proti-LGBTQ-nasiljem, ter kazalce ozračja za LGBTQ-učence.

Politike in prakse, usmerjene v SOGI, so lahko jasno povezane z LGBTQ-učenci; dejansko večina raziskav o takih programih in praksah temelji na vzorcih, namejenih LGBTQ-učencem (npr. Kosciw in dr., 2014; Russell in McGuire, 2008; Toomey in dr., 2012). Prihodnje študije bi lahko povezale informacije o ukrepih in politikah uprav s poročili učencev in njihovimi izkušnjami medvrstniškega nasilja; take študije bi morale v idealnem primeru vključevati tako merjenje nasilja, uperjenega proti LGBTQ, kot pogostnost identitete LGBTQ pri učencih.

Enkratne vire podatkov smo strateško kombinirali, vendar pa je bil vsak od njih omejen, kar je tipičen izziv pri analiziranju sekundarnih podatkov (Russell in Matthews, 2011). Prvič, kombinirani vzorec je zajemal 96 šol in več kot 3700 učiteljev, vendar pa so se ankete med ravnatelji (SHP) in učitelji (CSCS) prekrivale le 62-odstotno. Tehnična poročila opozarjajo na nizko odzivno stopnjo med učitelji (obstajajo nekatere šole s podatki za SHP, za katere podatkov o učiteljih ni na voljo, čeprav je šola sodelovala v CHKS; glej Austin in Bailey, 2008). Tako je ta zasnova nekaj novega in vključuje nenavadno velik vzorec učiteljev, vendar pomeni le majhen delež javnih šol in učiteljev v Kaliforniji. Druga omejitev se nanaša na merjenje: opirali smo se na merjenje enega samega problema, tj. medvrstniškega nasilja v šolah, lestvica, ki smo jo uporabili za merjenje šolske varnosti, pa temelji na razpoložljivih točkah v anketi in ni bila potrjena v drugih študijah. Tretjič, meritev politik in praks, usmerjenih v SOGI, o katerih so poročali ravnatelji, preprosto nakazuje prisotnost ali odsotnost vsake od politik ali praks, zato nimamo dodatnih informacij o njihovem izvajanju. Tako ne moremo razlikovati med šolami, v katerih so politike obelodanjene, se aktivno promovirajo in/ali izvajajo, in tistimi, ki jih preprosto sprejme vodstveni organ, nato pa jih zanemarijo. Poleg tega ne moremo izključiti večje verjetnosti, da so ravnatelji v naši študiji poročali o politikah in praksah, usmerjenih v SOGI, samo zaradi resničnih ali zaznanih težav z nasiljem v šolah.

Prav tako smo ugotovili, da so štirje od 96 šolskih ravnateljev poročali, da njihova šola ni »prepovedala nadlegovanja na podlagi zaznane ali dejanske spolne usmerjenosti ali spolne identitete učenca«, čeprav je Kalifornija pred več kot desetletjem sprejela zakon (AB537, Zakon o varnosti učencev in preprečevanju nasilja iz leta 2000), ki na državni ravni vzpostavlja nediskriminacijo v izobraževanju, ki temelji na dejanski ali domnevni spolni usmerjenosti ter spolni identiteti ali izražanju. V prihodnjih študijah bi lahko raziskovali varnostno ozračje na šolah, kjer so ravnatelji navajali, da njihove politike niso skladne z državnimi zakoni (v našem primeru smo podatke analizirali ponovno, pri čemer smo te štiri šole izpustili, da bi zagotovili, da povezave, ki smo jih odkrili, niso bile posledica teh nenavadnih primerov; rezultati so bili nespremenjeni).

In nazadnje, podatki, ki smo jih uporabili, so bili zbrani med letoma 2010 in 2013; čeprav gre za sorazmerno nove vire podatkov, pa je bil tempo družbenih sprememb v zvezi z vprašanji SOGI dramatičen in zna biti, da je v zadnjih letih prišlo do sprememb v številu politik in praks, usmerjenih v SOGI, tako v kalifornijskih šolah kot drugod v ZDA in svetu. Na primer, leta 2011 je Kalifornija sprejela Zakon o pravičnem, natančnem, vključujočem in spoštljivem izobraževanju (FAIR);

zakon ureja vključevanje političnih, ekonomskih in družbenih prispevkov LGBTQ-posameznikov v učbenike in učne načrte družbenih ved v kalifornijskih javnih šolah. Mogoče je, da bo že čez pet let več šol v Kaliforniji izvajalo politike, usmerjene v SOGI.

Sklep

Prizadevanja za zmanjševanje nadlegovanja in medvrstniškega nasilja v ameriških šolah z uporabo sistemskih strategij so se začela uveljavljati pred desetletjem. Izrecno zaščito LGBTQ-učencem na javnih šolah sta predvidela predloga dveh zveznih zakonov ZDA, ki pa nista bila sprejeta: Zakon za izboljšanje varnosti v šolah (SSIA) iz leta 2007 in Zakon o nediskriminaciji učencev (SNDA) iz leta 2011 (SSIA, 2013; SNDA, 2013). Te zvezne politike bi vzpostavile naštetih politike za nediskriminacijo in proti nasilju za učence po vsej državi. Čeprav naša študija skupaj z drugimi (Russell & McGuire, 2008) kaže, da lahko tako široke politike le posredno vplivajo na nasilje na šolah, pa ponujajo kontekst za izvajanje drugih strategij za varnost na šolah, ki neposredno vplivajo na vzdušje na šoli in dobro počutje učencev. Naša študija skupaj z drugimi kaže, da so strukturni pogoji na šolah pomembni za zmanjševanje medvrstniškega nasilja, in poudarja pomen prizadevanj za zagotavljanje in izvajanje enakovrednega učnega okolja za vse učence.

Prevod: Polona Glavan

Literatura

- ACOCK, ALAN C. (2005): Working with Missing Values. *Journal of Marriage and Family* 67: 1012–1028.
- AKAIKE, HIROTUGU (1974): A New Look at the Statistical Model Identification. *IEEE Transactions of Automatic Control* 19(6): 716–723.
- ALLISON, PAUL D. (2001): *Missing Data*. Thousand Oaks, CA: Sage Publications.
- ANDERMAN ERIC M. (2002): School Effects on Psychological Outcomes during Adolescence. *Journal of Educational Psychology* 94(4): 795–809.
- BERKOWITZ, RUTH IN RAMI BENBENISHTY (2012): Perceptions of Teachers' Support, Safety, and Absence from School because of Fear among Victimised, Bullies, and Bully-Victims. *American Journal of Orthopsychiatry* 82(1): 67–74.
- BLACK, WHITNEY W., ALICIA L. FEDEWA IN KIRSTEN A. GONZALEZ (2012): Effects of "Safe School" Programs and Policies on the Social Climate for Sexual-Minority Youth: A Review of the Literature. *Journal of LGBT Youth* 9(4): 321–339.
- BRADSHAW, CATHERINE P., ANNE L. SAWYER IN LINDSEY M. O'BRENNAN (2007): Bullying and Peer Victimization at School: Perceptual Differences between Students and School Staff. *School Psychology Review* 36(3): 361–382.

- BRADSHAW, CATHERINE P., TRACY EVIAN WAASDORP, LINDSEY M. O'BRENNAN IN MICHAELA GULEMETOVA (2013): Teachers' and Education Support Professionals' Perspectives on Bullying and Prevention: Findings from a National Education Association Study. *School Psychology Review* 42(3): 280–297.
- BRENER, NANCY D., ZEWDITU DEMISSIE, TIM MCMANUS, SHARI L. SHANKLIN, BARBARA QUEEN IN LAURA KANN (2013): *School Health Profiles 2012: Characteristics of Health Programs among Secondary Schools*. Atlanta, GA: Centers for Disease Control and Prevention.
- CHESIR-TERAN, DANIEL (2003): Conceptualizing and Assessing Heterosexism in High Schools: A Setting-Level approach. *American Journal of Community Psychology* 31(3–4): 267–279.
- CHESIR-TERAN, DANIEL IN DIANE HUGHES (2009): Heterosexism in High School and Victimization among Lesbian, Gay, Bisexual, and Questioning Students. *Journal of Youth and Adolescence* 38(7): 963–975.
- COLLIER, KATE L., GABRIËL VAN BEUSEKOM, HENNY M. W. BOS IN THEO G. M. SANDFORT (2013): Sexual Orientation and Gender Identity/Expression Related Peer Victimization in Adolescence: A Systematic Review of Associated Psychosocial and Health Outcomes. *The Journal of Sex Research* 50 (3–4): 299–317.
- CORTES, KHAERANNISA IN BECKY KOCHENDERFER-LADD (2014): To Tell or Not to Tell: What Influences Children's Decisions to Report Bullying to Their Teachers? *School Psychology Quarterly* 29(3): 336–348.
- ESPELAGE, DOROTHY L., SABINA K. LOW IN SHANE R. JIMERSON (2014): Understanding School Climate, Aggression, Peer Victimization, and Bully Perpetration: Contemporary Science, Practice, and Policy. *School Psychology Quarterly* 29(3): 233–237.
- ESPELAGE, DOROTHY L., JOSHUA R. POLANIN IN SABINA K. LOW (2014): Teacher and Staff Perceptions of School Environment as Predictors of Student Aggression, Victimization, and Willingness to Intervene in Bullying Situations. *School Psychology Quarterly* 29(3): 287–305.
- GAGE, NICHOLAS A., DEBRA A. PRYKANOWSKI IN ALVIN LARSON (2014): School Climate and Bullying Victimization: A Latent Class Growth Model Analysis. *School Psychology Quarterly* 29(3): 256–271.
- GLEW, GWEN M., MING-YU FAN, WAYNE KATON IN FREDERICK P. RIVARA (2007): Bullying and School Safety. *The Journal of Pediatrics* 152(1): 123–128.
- GLSEN IN HARRIS INTERACTIVE (2008): *The Principal's Perspective: School Safety, Bullying and Harassment, a Survey of Public School Principals*. New York: GLSEN.
- GOODENOW, CAROL, LAURA SZALACHA IN KIM WESTHEIMER (2006): School Support Groups, Other School Factors, and the Safety of Sexual Minority Adolescents. *Psychology in the Schools* 43: 573–589.
- GREGORY, ANNE, DEWEY CORNELL, XITAO FAN, PETER SHERAS, TSE-HUA SHIH IN FRANCIS HUANG (2010): Authoritative School Discipline: High School Practices Associated with Lower Bullying and Victimization. *Journal of Educational Psychology* 102(2): 483–496.
- GREYTAK, EMILY A., JOSEPH G. KOSCIW, MADELYN J. BOESEN (2013): Educating the Educator: Creating Supportive School Personnel through Professional Development. *Journal of School Violence* 12(1): 80–97.

- HATZENBUEHLER, MARK L. IN KATHERINE M. KEYES (2013): Inclusive Anti-Bullying Policies and Reduced Risk of Suicide Attempts in Lesbian and Gay Youth. *Journal of Adolescent Health* 53(1): S21–S26.
- HECK, NICHOLAS C., ANNESA FLENTJE IN BRYAN N. COCHRAN (2011): Offsetting Risks: High School Gay-Straight Alliances and Lesbian, Gay, Bisexual, and Transgender (LGBT) Youth. *School Psychology Quarterly* 26: 161–174.
- HIRSCHSTEIN, MIRIAM K., LEIHUA VAN SCHOIACK EDSTROM, KARIN S. FREY, JENNIE L. SNELL IN ELIZABETH P. MACKENZIE (2007): Walking the Talk in Bullying Prevention: Teacher Implementation Variables Related to Initial Impact of the Steps to Respect program. *School Psychology Review* 36: 3–21.
- HOLT, MELISSA K. IN MELISSA A. KEYES (2004): Teachers' Attitudes toward Bullying. V *Bullying in American Schools: A Social-Ecological Perspective on Prevention and Intervention*, D. Espelage in S. M. Swearer (ur.), 121–140. Mahwah, NJ: Erlbaum.
- HONG, JUN SUNG IN DOROTHY L. ESPELAGE (2012): A Review of Research on Bullying and Peer Victimization in School: An Ecological System Analysis. *Aggression and Violent Behavior* 17(4): 311–322.
- HORN, STACEY S., JOSEPH G. KOSCIW IN STEPHEN T. RUSSELL (2009): New Research on Lesbian, Gay, Bisexual, and Transgender Youth: Studying Lives in Context. *Journal of Youth and Adolescence* 38: 863–866.
- HORN, STACEY S. IN LAURA A. SZALACHA (2009): School Differences in Heterosexual Students' Attitudes about Homosexuality and Prejudice Based on Sexual Orientation. *European Journal of Developmental Sciences* 3: 66–81.
- HORN, STACEY S. IN STACEY SULLIVAN (2012): Addressing Anti-LGBT Bias in Schools: Changing Educators' Knowledge, Beliefs, and Behaviours through Professional Development. Paper presented at the *American Educational Research Association Annual Meeting*. Vancouver, BC.
- HUMAN RIGHTS WATCH (2001): *Hatred in the Hallways: Violence and Discrimination against Lesbian, Gay, Bisexual, and Transgender Students in U.S. Schools*. New York: Human Rights Watch.
- KASEN, STEPHANIE, KATHY BERENSON, PATRICIA COHEN IN JEFFREY G. JOHNSON (2004): The Effects of School Climate on Change in Aggressive and Other Behaviors Related to Bullying. V *Bullying in American Schools: A Social-Ecological Perspective on Prevention and Intervention*, D. Espelage in S. M. Swearer (ur.), 187–210. Mahwah, NJ: Erlbaum.
- KOSCIW, JOSEPH, G., EMILY A. GREYTAK, NEAL A. PALMER IN MADELYN J. BOESEN (2014): *The 2013 National School Climate Survey: The Experiences of Lesbian, Gay, Bisexual and Transgender Youth in Our Nation's Schools*. New York: GLSEN.
- LIPKIN, ARTHUR (1999): *Understanding Homosexuality, Changing Schools*. Boulder, CO: Westview Press.
- LOW, SABINA, MARK J. VAN RYZIN, ERIC C. BROWN, BRIAN H. SMITH IN KEVIN P. HAGGERTY (2014): Engagement Matters: Lessons from Assessing Classroom Implementation of Steps to Respect: A Bullying Prevention Program over a One-Year Period. *Prevention Science* 15: 165–176.
- LOW, SABINA IN MARK J. VAN RYZIN (2014): The Moderating Effects of School Climate on Bullying Prevention Efforts. *School Psychology Quarterly* 29: 306–319.

- MCKNIGHT, PATRICK E., KATHERINE M. MCKNIGHT, SOURAYA SIDANI IN AURELIO JOSÉ FIGUEREDO (2007): *Missing Data: A Gentle Introduction*. New York, NY: Guilford Press.
- MIGLIACCIO, TODD (2015): Teacher Engagement with Bullying: Managing an Identity within a School. *Sociological Spectrum* 35: 84–108.
- MURRAY, DAVID M. IN JONATHAN L. BLITSTEIN (2003): Methods to Reduce the Impact of Intra-class Correlation in Group-Randomized Trials. *Evaluation Review* 27: 79–103.
- O'SHAUGHNESSY, MOLLY, STEPHEN RUSSELL, KATHERINE HECK, CHRISTOPHER CALHOUN IN CAROLYN LAUB (2004): *Safe Place to Learn: Consequences of Harassment Based on Actual or Perceived Sexual Orientation and Gender Non-conformity and Steps for Making Schools Safer*. San Francisco, CA: California Safe Schools Coalition.
- OLDENBURG, BEAU, MARIJTJE VAN DUIJN, MIRANDA SENTSE, GIJS HUIJSING, ROZEMARIJN VAN DER PLOEG, CHRISTINA SALMIVALLI IN RENÉ VEENSTRA (2014): Teacher Characteristics and Peer Victimization in Elementary Schools: A Classroom-Level Perspective. *Journal of Abnormal Child Psychology* 43: 33–34.
- PODSAKOFF, PHILIP M., SCOTT B. MACKENZIE, JEONG-YEON LEE IN NATHAN P. PODSAKOFF (2003): Common Method Biases in Behavioral Research: A Critical Review of the Literature and Recommended Remedies. *Journal of Applied Psychology* 88(5): 879–903.
- POTEAT, PAUL (2008): Contextual and Moderating Effects of the Peer Group Climate on Use of Homophobic Epithets. *School Psychology Review* 37: 188–201.
- POTEAT, PAUL, KATERINA O. SINCLAIR, CRAIG D. DIGIOVANNI, BRIAN W. KOENIG IN STEPHEN T. RUSSEL (2013): Gay–Straight Alliances are Associated with Student Health: A Multischool Comparison of LGBTQ and Heterosexual Youth. *Journal of Research on Adolescence* 23: 319–330.
- POTEAT, PAUL V., HIROKAZU YOSHIKAWA, JEREL P. CALZO, MARY L. GRAY, CRAIG D. DIGIOVANNI, ARTHUR LIPKIN, ADRIENNE MUNDY-SHEPARD, JEFF PERROTTI, JILLIAN R. SCHEER IN MATHEW P. SHAW (2014): Contextualizing Gay–Straight Alliances: Student, Advisor, and Structural Factors Related to Positive Youth Development among Members. *Child Development* 86(1): 176–193.
- PREACHER, KRISTOPHER J., PATRICK J. CURRAN IN DANIEL J. BAUER (2006): Computational Tools for Probing Interaction Effects in Multiple Linear Regression, Multilevel Modeling, and Latent Curve Analysis. *Journal of Educational and Behavioral Statistics* 31: 437–448.
- RABE-HESKETH, SOPHIA IN ANDERS SKRONDAL (2012): *Multilevel and Longitudinal Modeling Using Stata*. College Station, TX: Stata Press.
- RAUDENBUSH, STEPHEN W. IN ANHTONY S. BRYK (2002): *Hierarchical Linear Models: Applications and Data Analysis Methods*. Newbury Park, CA: Sage.
- RIENZO, BARBARA A., JAMES W. BUTTON, JUNN-JYE SHEU IN YING LI (2006): The Politics of Sexual Orientation Issues in American Schools. *Journal of School Health* 76: 93–97.
- RUBIN, DONALD B. (1996): Multiple Imputation after 18+ Years (with Discussion). *Journal of the American Statistical Association* 91(434): 473–489.
- RUSSEL, STEPHEN T., JOSHUA KOSCIW, STACEY HORN IN ELIZABETH SAEWYC (2010): Safe Schools Policy for LGBTQ Students. *Social Policy Report* 24(4): 1–17.

- RUSSELL, STEPHEN T. IN E. M. MATTHEWS (2011): Using Archival Data to Study Adolescence and Adolescent Development. V *Obtaining and Analyzing Archival Data: Methods and Illustrations*, K. Trzesniewski, M. B. Donnellan in R. E. Lucas (ur.), 163–176. Washington, DC: APA Books.
- RUSSELL, STEPHEN T., CAITLIN RYAN, RUSSELL B. TOOMEY, RAFAEL M. DIAZ IN JORGE SANCHEZ (2011): Lesbian, Gay, Bisexual, and Transgender Adolescent School Victimization: Implications for Young Adult Health and Adjustment. *Journal of School Health* 81: 223–230.
- RUSSELL, STEPHEN T. IN JENIFER K. MCGUIRE (2008): The School Climate for Lesbian, Gay, Bisexual, and Transgender (LGBT) Students. V *Toward Positive Youth Development: Transforming Schools and Community Programs*, M. Shinn in H. Yoshikawa (ur.), 133–149. New York: Oxford University Press.
- RUSSELL, STEPHEN T., HINDA SEIF IN NHAN L. TRUONG (2001): School Outcomes of Sexual Minority Youth in the United States: Evidence from a National Study. *Journal of Adolescence* 24: 111–127.
- RUSSELL, STEPHEN T., KATERINA O. SINCLAIR, V. PAUL POTEAT IN BRIAN W. KOENIG (2012): Adolescent Health and Harassment Based on Discriminatory Bias. *American Journal of Public Health* 102: 493–495.
- SAEWYC, ELIZABETH, CHIAKI KONISHI, HILLARY A. ROSE IN YUKKO HOMMA (2014): School-Based Strategies to Reduce Suicidal Ideation, Suicide Attempts, and Discrimination among Sexual Minority and Heterosexual Adolescents in Western Canada. *International Journal of Child, Youth and Family Studies* 5(1): 89–112.
- SAFE SCHOOLS IMPROVEMENT ACT OF 2007, H.R. 3132, 110th Congress (2007–2008).
- SAFE SCHOOLS IMPROVEMENT ACT OF 2013, S. 403, 113th Congress (2013–2014).
- SANDOVAL, JONATHAN, MELINDA D. LONDON IN TONI REY (1994): Status of Suicide Prevention in California Schools. *Death Studies* 18(6): 595–608.
- SAWYER, RICHARD J., J. DAVIDSON PORTER, THOMAS C. LEHMAN, CLINTON ANDERSON IN KAREN M. ANDERSON (2006): Education and Training Needs of School Staff Relevant to Preventing Risk Behaviors and Promoting Health Behaviors Among Gay, Lesbian, Bisexual, and Questioning Youth. *Journal of HIV/AIDS Prevention in Children and Youth* 7: 55–73.
- SINCLAIR, KATERINA O., SHERI BAUMAN, PAUL POTEAT, BRIAN KOENIG IN STEPHEN T. RUSSELL (2012): Cyber and Bias-based Harassment: Associations With Academic, Substance Use, and Mental Health Problems. *Journal of Adolescent Health* 50: 521–523.
- SRABSTEIN, JORGE IN THOMAS PIAZZA (2008): Public Health, Safety, and Educational Risks Associated with Bullying Behaviors in American Adolescents. *International Journal of Adolescent Medicine and Health* 20(2): 223–233.
- STUDENT NON-DISCRIMINATION ACT OF 2011, H.R.998, 112th Congress (2011–2012).
- STUDENT NON-DISCRIMINATION ACT OF 2013, H.R.1652, 113th Congress (2013–2014).
- SZALACHA, LAURA A. (2003): Safer Sexual Diversity Climates: Lessons Learned from an Evaluation of Massachusetts Safe Schools Program for Gay and Lesbian Students. *American Journal of Education* 110: 58–88.
- TOOMEY, RUSSELL B., JENIFER K. MCGUIRE IN STEPHEN T. RUSSELL (2012): Heteronormativity, School Climates, and Safety for Gender Nonconforming Students. *Journal of Adolescence* 35: 187–196.

- TOOMEY, RUSSELL B. IN STEPHEN T. RUSSELL (2013): Gay-Straight Alliances, Social Justice Involvement, and School Victimization of Lesbian, Gay, Bisexual, and Queer Youth: Implications for School Well-being and Future Civic Engagement. *Youth and Society* 45: 500–522.
- TOOMEY, RUSSELL B., CAITLIN RYAN, RAFAEL M. DIAZ IN STEPHEN T. RUSSELL (2011): High School Gay–Straight Alliances (GSAs) and Young Adult Well-being: An examination of GSA Presence, Participation, and Perceived Effectiveness. *Applied Developmental Science* 15(4): 175–185.
- TROOP-GORDON, WENDY IN GARY W. LADD (2015): Teachers' Victimization-Related Beliefs and Strategies: Associations with Students' Aggressive Behavior and Peer Victimization. *Journal of Abnormal Child Psychology* 43: 45–60.
- TTOFI, MARIA M. IN DAVID P. FARRINGTON (2010): Effectiveness of School-Based Programs to Reduce Bullying: A Systematic and Meta-analytic Review. *Journal of Experimental Criminology* 7: 27–56.
- TURNER, ISOBEL, KATHERINE J. REYNOLDS, EUNRO LEE, EMINA SUBASIC IN DAVID BROMHEAD (2014): Well-being, School Climate, and the Social Identity Process: A Latent Growth Model Study of Bullying Perpetration and Peer Victimization. *School Psychology Quarterly* 29: 320–335.
- YOON, JINA IN SHERI BAUMAN (2014): Teachers: A Critical but Overlooked Component of Bullying Prevention and Intervention. *Theory Into Practice* 53: 308–314.

DOSJE

Trpinčenje LGBT-otrok v Sloveniji in po svetu: primer osnovnih in srednjih šol

Abstract

Bullying of LGBT Children in Slovenia and Elsewhere: Primary and Secondary Schools

The author introduces the article by describing four cases of school bullying on the basis of sexual orientation and identity that ended in suicide and were widely publicized. She continues by presenting the attempts of three countries (U.K. – Scotland, Japan and Chile) to combat bullying on the basis of sexual orientation and identity, as well as the measures they have employed to this end. The third part of the article focuses on the situation in Slovenian schools. Slovenia has no systematic approach to the issue, and there are indications that the situation is deteriorating (reduction of certain content in curricula, perceived growth of violence). The author therefore concludes that several changes are required to adequately address the bullying of LGBT children in Slovenia.

Keywords: peer violence and bullying, sexual orientation, sexual identity, LGBT students, LGBT teachers, primary school, secondary school, Scotland, Chile, Japan, Slovenia

Katarina Majerhold holds an MA Degree in Philosophy and is a member of the editorial board of the Journal for the Critique of Science, Imagination, and New Anthropology. (katarina.majerhold@gmail.com)

Povzetek

V prispevku najprej navedem štiri znane primere šolskega medvrstniškega trpinčenja zaradi spolne usmerjenosti in spolne identitete, ki so se znašli na naslovnica znanih časopisov in spletnih strani ter se končali s samomorom. Temu sledi predstavitev primerov treh držav (Združeno kraljestvo – Škotska, Japonska in Čile), ki imajo vsaj delno urejeno sistemsko preprečevanje trpinčenja otrok v šolah na podlagi spolne usmerjenosti in spolne identitete, ter njihovih ukrepov za izboljšanje stanja. Sledi predstavitev razmer na slovenskih šolah. V Sloveniji teh vprašanj ne obravnavamo sistemsko, nekateri indici (zmanjševanje določenih vsebin v učnih načrtih, zaznana povečanje nasilja) pa kažejo, da se razmere poslabšujejo. Prispevek tako sklenem z ugotovitvijo, da mora Slovenija na tem področju narediti še veliko.

Ključne besede: medvrstniško nasilje in trpinčenje, spolna usmerjenost, spolna identiteta, LGBT-učenci in dijaki, LGBT-učitelji, osnovna šola, srednja šola, Škotska, Čile, Japonska, Slovenija

Katarina Majerhold je magistrica filozofije in članica uredništva Časopisa za kritiko znanosti, domišljijo in novo antropologijo. (katarina.majerhold@gmail.com)

Uvod

LGBT-učenci in učenke ter dijaki in dijakinje v Sloveniji in po svetu so v šolah tarča verbalnega, čustvenega in fizičnega nasilja in trpinčenja. V nekaterih državah se tega precej dobro zavedajo in delajo v smeri preprečevanja medvrstniškega nasilja nad to populacijo, a jih pogosto posebej predramijo šele primeri samomorov ali celo umorov zaradi spolne usmerjenosti in/ali spolne identitete. Zato bomo v prispevku prikazali različne sistemske rešitve obravnavanja nasilja in trpinčenja LGBT-otrok v različnih državah po svetu. Opazili bomo, da se pri oblikovanju (primernih in učinkovitih) ukrepov sistemskega obravnavanja vlade (pristojna ministrstva) pogosto odločajo za sodelovanje z LGBT-organizacijami (na primer Čile, Združeno kraljestvo), tam, kjer tega sodelovanja ni, pa si za izboljšanje razmer in preprečevanje nasilja in trpinčenja prizadevajo LGBT-učitelji oz. učiteljice na podlagi svojih zmožnosti ter zakonskih določil (na primer Japonska). Kako pomembno je primerno obravnavanje tudi transspolnosti, bomo videli zlasti na primeru Japonske, kjer so ponekod še danes prisotni predsodki in stereotipi, da je transspolnost psihična motnja in da morajo imeti transspolni učenci in učenke za obiskovanje šole potrdilo psihiatra, čeprav je japonsko ministrstvo za šolstvo že določilo, da takšno dokazilo ni potrebno, prav tako pa je izdalo navodila za delo s to ciljno populacijo.

Vse to bo uvod v predstavitev stanja v Sloveniji, ki je danes celo slabše kot pred desetimi leti, saj je nasilja in trpinčenja nad LGBT-učenci in učenkami oziroma dijaki in dijakinjami v šolah več, pouka na temo LGBT pa manj. Skozi redke raziskave, v katerih so proučevali stopnjo nasilja in trpinčenja nad populacijo LGBT v šolah, bomo opozorili na najpogostejše vzroke za nasilje, njegove oblike, načine sankcioniranja, stopnjo obveščenosti o LGBT-vsebinah in opolnomočenosti za pomoč trpinčenim posameznikom. Raziskave kažejo tudi, da so vzrok nasilja in trpinčenja predsodki, sovražnost in stereotipi, ki se jih otroci naučijo od staršev, iz medijev, pri verskem pouku, včasih pa to sovražnost, stereotipe in predsodke posredno podpirajo in spodbujajo celo sami učitelji in učiteljice, saj nasilja in trpinčenja predvsem zaradi nepoznavanja tematike in s tem neprepoznavanja ne sankcionirajo (Magič, 2012: 24). Nazadnje pa opozarjamo tudi, da država v okviru učnih načrtov niti ne vključuje LGBT-vsebin niti ne sprejme sistemskih ukrepov za obravnavo nasilja nad to populacijo.

Primeri trpinčenih LGBT-otrok v šoli po svetu

Vsakič, ko preberemo, da je kakšen otrok iz kateregakoli predela sveta ali iz Slovenije storil samomor, ker so ga sošolci zaradi spolne usmerjenosti in/ali spolne identitete trpinčili ali nad njimi izvajali nasilje, se ob tem zamislimo. Noben otrok si ne zasluži, da ga drugi otroci trpinčijo do smrti, zato je toliko pomembnejše, da se poučimo o vzrokih za medvrstniško nasilje, ustrahovanje in trpinčenje ter

v šolah sprejmemo sistemske rešitve za njegovo odpravo. Predočimo si najprej nekaj konkretnih primerov, ko sta trpinčenje in medvrstniško nasilje zaradi spolne usmerjenosti in spolne identitete peljala v samomor.

Tyrone Unsworth iz Brisbana (Winsor, 2016) je avstralski 13-letni deček, ki si je novembra 2016 vzel življenje po večletnem medvrstniškem trpinčenju in nasilju sošolcev in sošolk zaradi spolne usmerjenosti: v šoli so ga nenehno zbadali z besedami, kot so »gej«, »peder« in »vila«. Leta 2016 pa ga je neki sošolec s kolom najprej napadel od zadaj, ga podrl na tla, nato pa ga tako močno udaril, da mu je zlomil čeljust, tako da so ga morali operirati. Po večmesečnem okrevanju ni hotel več v šolo in dan, preden si je vzel življenje, je materi dejal, da mu sošolci in sošolke ves čas govorijo, da naj si vzame življenje. Sicer pa je mati Amanda Unsworth dejala, da je bil Tyrone na zunaj vesel deček, ki si je želel postati veterinar ali modni oblikovalec. Ozadje Tyronove smrti sta preiskovali tako policija kot šola.

Drugi primer je samomor 20-letnega študenta Trevorja O'Briena (Ring, 2016), ki so ga prav tako leta 2016 našli mrtvega v parku v Wyomingu v ZDA. Tudi on si je vzel življenje po večletnem homofobičnem medvrstniškem trpinčenju in nasilju. Leta 2012 je policiji tudi prijavil škodo na avtu (ta je bil poškodovan na več mestih, na desnih zadnjih vratih je bil velik napis: »Peder.«). Fotografije avtomobila je objavil na družbenem omrežju Facebook, tako kot tudi fotografije poškodovanega (opraskanega) obraza, posledice fizičnega napada. Družinski člani so na policijski postaji povedali, da se je počutil, kot da nima nikogar, na kogar bi se lahko obrnil po pomoč.

Tretji primer je iz leta 2015, ko je po večletnem trpinčenju zaradi spolne identitete pred avto skočil in si tako vzel življenje 16-letni transspolni fant Ash Haffner (Wee, 2015) iz Severne Karoline v ZDA. Njegova mati je povedala, da se je trpinčenje povečalo vedno, ko je svojo tranzicijo začel kazati navzven, in nekoliko zmanjšalo, ko si je denimo ostrigel lase in je bil videti bolj fantovski. Mati je po smrti na njegovi Facebook strani objavila naslednje njegove misli:

Ne želim, da se me spominjajo kot pe**sko homoseksualno dekle z vsemi brazgotinami na svoji roki. Na žalost pa sem takšen za veliko ljudi ... Preprosto nisem razumel, zakaj sem se počutil, kot sem se, ko sem imel še spodobno življenje. Spominjajte se me kot nekoga, ki je razumel in bil močan, dokler je bil lahko.

Četrti primer pa je iz leta 2014. Gre za medijsko zelo izpostavljen primer samomora 17-letnega transspolnega dekleta Leelah Alcom (Malmo, 2014) iz Ohia v ZDA, ki ji starši niso dovolili tranzicije. Namesto tega so jo peljali h krščanskemu terapevtu, ki opravlja t. i. spreobrnitveno terapijo. Ta ji je dejal, da je sebična in da ni prav, da si želi postati dekle. Leelah je zapisala, da so njeni prijatelji in prijateljice tranzicijo sprejeli, toda starši so bili zelo proti. Kot verni kristjani so si želeli, da bi bil njihov otrok popoln heteroseksualni deček. Starši tudi po smrti niso upoštevali njenih želja ter jo pokopali kot fanta z rojstnim imenom Joshua.

Škotska, Japonska in Čile: stanje in ukrepi

Škotska (Združeno kraljestvo)

Po podatkih dobrodelne organizacije *LGBT Youth Scotland* je trpinčenje in nasilje nad LGBT-učenci in učenkami v škotskih šolah, kot lahko preberemo v priročniku *Addressing Inclusion: Effectively Challenging Homophobia, Biphobia and Transphobia* (2017: 7), še vedno zelo močno prisotno. Omenjena organizacija poroča, da se učenci in učenke še vedno ne počutijo dovolj močni in samozavestni za prijavljanje »zlorab« (verbalnega, čustvenega in fizičnega nasilja) na podlagi spolne usmerjenosti in spolne identitete, čeprav vemo, da lahko homofobično, bifobično in transfobično trpinčenje ter nasilje močno vplivajo na samopodobo, samozavest, čustvene odzive in težave, psihične težave in težave pri učenju, da lahko vplivajo na šolski uspeh, izostanke iz šole ter končno na prenehanje šolanja (ibid: 6). Pri tem v organizaciji poudarjajo, da so v primerjavi z LGB-učenci in učenkami nasilju v šoli še posebej izpostavljeni transspolni učenci in učenke (ibid: 7). Zato se je organizacija aprila 2017 vključila v vladno kampanjo Čas za inkluzivno izobraževanje (ČII), ki poudarja pomen in zahteva akcijo za preprečevanje nasilja in trpinčenja v šoli. Šole in lokalne oblasti so pozvale k učinkovitim in odločnim ukrepom proti (verbalnemu, čustvenemu in fizičnemu) nasilju. Škotska vlada je nato v sodelovanju z LGBT-organizacijami sprejela strategijo proti trpinčenju LGBT-otrok v škotskih šolah.

V *LGBT Youth Scotland* pravijo, da je bilo kar nekaj pomembnega dela v škotskih šolah že opravljenega, vendar potrebujejo in zahtevajo organiziranje več delavnic in sredstev za poučevanje učiteljev in učiteljic na tem področju, kakor tudi izboljšano zakonsko urejenost ter pregled nad šolami glede nasilja nad ciljno populacijo. Pri tem so svoje izkušnje šolskega trpinčenja in nasilja na podlagi spolne usmerjenosti in spolne identitete podelili tudi člani in članice organizacije ter tudi na podlagi tega predstavili razloge za preprečevanje šolskega nasilja nad LGBT-otroki. Megan McIntyre, ena od članic mladinskega nacionalnega sveta omenjene organizacije, je povedala, da je morala zaradi neresne obravnave homofobnega medvrstniškega trpinčenja v šoli celo zamenjati šolo, kar pa ni res pomagalo, saj tudi v drugi šoli ni bilo nič boljše – s homofobnim nasiljem se preprosto niso hoteli spoprijeti. »Rezultat tega je bila pogosta odsotnost, saj nisem hotela hoditi v takšno šolo. Preprosto se nisem dobro počutila,« je zapisala na spletni strani *LGBT Youth Scotland*, ki jo je organizacija vzpostavila ob vključitvi v omenjeno vladno kampanjo.

Fergus McMillan, izvršna direktorica *LGBT Youth Scotland*, pa je za isto stran izjavila:

Želimo si izobraževalnega sistema, o katerem bodo lezbijke, geji, biseksualni, transspolni in interpolni učenci in učenke poročali, da so vključeni v svoje šole, da v njih ni homofobnega, bifobnega in transfobnega nasilja, da se njihove realnosti odražajo tudi v učnem načrtu [...] Zato podpiramo temeljna

izhodišča kampanje Čas je za inkluzivno izobraževanje in pozivamo ravnatelje in ravnateljice šol ter snovalce in snovalke šolskih politik na vseh ravneh, da se osredinijo na polno implementacijo Zakona o enakopravnosti iz leta 2010, ki preprečuje diskriminacijo in spodbuja enake možnosti za vse.

Sicer pa je organizacija v *Strategiji za trajnostno prihodnost (2018–2023)* zastavila naslednje prioritete za ozaveščanje in opolnomočenje LGBT-otrok in mladine: neposredno nagovarjanje in delo z LGBT-otroki in mladino, vključeno v organizacijo (2018: 14), vključevanje LGBT-mladine v delo organizacije, kjer se bodo učili vodstvenih in drugih veščin, ki jim bodo pomagale pri graditvi kariere in življenju (ibid.: 15), vzpostavitev spletne platforme za mreženje in podporo škotskim šolam pri vzpostavljanju zavezništev med LGBT-učenci in učenkami ter njihovimi zavezniki (ibid.: 18), izpostavljanje dobrih šolskih praks za učitelje pri delu s ciljno populacijo (ibid.: 19), izpopolnjevanje dela organizacije in njenih zaposlenih ter ne nazadnje pripovedovanje osebnih zgodb LGBT-otrok in mladine (ibid.: 22–23).

Oktobra 2018 pa je škotska vlada izdala dokument *LGBT Inclusive Education Working Group*, ki je plod skupnega dela vladne delovne skupine za vključevanje populacije LGBT, *LGBT Youth Scotland* in udeleženi v kampanji *Čas je za inkluzivno izobraževanje*. Dokument podaja najnovejše ugotovitve in priporočila za preprečevanje predsodkov, stereotipov in nasilja nad LGBT-učenci in učenkami, predloge za posodobitev vodnika za poučevanje odnosov za učitelje in posodobitev učnih načrtov z vsebinami LGBT (Škotska vlada, 2018a: 15–16).

Japonska

Human Rights Watch poroča, da japonski vladi ni uspelo zaščititi svojih LGBT-učencev in učenk pred nasiljem ter da nacionalni učni načrt in šolske politike ignorirajo spolno usmerjenost in identiteto kljub politiki preprečevanja trpinčenja in nasilja v šoli. Japonska vlada (Ministrstvo za šolstvo, kulturo, šport, znanost in tehnologijo – MŠKŠZT) je namreč oktobra leta 2013 izdala dokument *Temeljna politika preprečevanja trpinčenja*, vendar pa ta govori le o izobraževanju učencev o družbenih normah, učiteljev o pravicah otrok ter obveznem usposabljanju za učitelje, LGBT-populacije pa sploh ne omenja.

Zato 84 strani dolgo poročilo Human Rights Watch »*The Nail That Sticks Out Gets Hammered Down*«: *LGBT Bullying and Exclusion in Japanese Schools* (Human Rights Watch, 2016a) natančno predstavi neučinkovitost japonske vlade pri preprečevanju trpinčenja in nasilja nad LGBT-učenci in učenkami. Poročilo opozarja tudi, da vlada preprečuje dostop do informacij, zavira samoizražanje in javno izražanje spolne usmerjenosti in identitete.

Ker je nasilje v japonskih šolah zelo razširjeno, razvpito in pogosto brutalno, še posebej do populacije LGBT, je MŠKŠZT izdalo poseben vodnik o pravicah LGBT-učencev in učenk. V *Japan: Bullied LGBT Students Unprotected* (Human Rights Watch,

2016b) lahko preberemo, da so japonski uradniki, zaposleni na MŠKŠZT, večkrat ponovili, da se problema nasilja v šolah lotevajo »holistično«, vendar bi morali potrebe LGBT-učencev in učenk obravnavati posebej. Torej imamo dvojno pozicijo vlade: nacionalne politike se sicer borijo proti šolskemu trpinčenju in nasilju, vendar pri tem kot oblike trpinčenja ne prepoznavajo trpinčenja na podlagi spola, spolne usmerjenosti in spolne identitete, zato v svoje učne načrte tudi ne vključujejo LGBT-tem. Shoko Yoneyama vladno razumevanje boja proti medvrstniškemu nasilju v japonskih šolah v članku *Theorizing School Bullying: Insights from Japan* (2015) na podlagi analize vladnega dokumenta *Medvrstniško nasilje v šoli: temeljno razumevanje in navodila za preprečevanje medvrstniškega nasilja* (MŠKŠZT, 2014) interpretira takole: »Objekt medvrstniškega nasilja je lahko katerikoli otrok na katerikoli šoli. Z drugimi besedami, (uradniki) razumejo, da medvrstniško nasilje ni omejeno na majhno število 'nasilnežev' ali 'žrtev' z določenimi osebnimi značilnostmi ali specifičnimi družinskimi situacijami, ampak lahko vključuje 'običajnega učenca'.« (Yoneyama, 2015: 125) Kanae Doi, direktor japonskega Human Rights Watch, pa ugotavlja: »Čeprav je japonska vlada v zadnjih letih veliko naredila za podporo LGBT-učencem in učenkam ter študentom in študentkam, pa nacionalne politike preprečevanja nasilja še vedno ne omenjajo nasilja na podlagi spolne usmerjenosti in spolne identitete.« (Human Rights Watch, 2016b) Zato poziva japonsko vlado, da nemudoma uvede politike, ki varujejo populacijo LGBT ter so usklajene z mednarodnimi standardi in dobrimi praksami na tem področju.

Human Rights Watch je opravil več kot dvajset intervjujev z LGBT-mladimi, ki so se nedavno vključili v različne oblike šolanja v štirinajstih japonskih prefekturah. Prav tako je intervjuval sociologe, odvetnike, psihologe, psihiatre, vladne uradnike in strokovnjake na področju šolske politike. Izsledki intervjujev so na voljo v ilustrirani obliki, v obliki manga stripov, ki so pogost vir informacij in zgledov za LGBT-mladino na Japonskem.

Tako je Kiyoko N., dijakinja in lezbijka iz Tokia, kakor preberemo v že omenjenem poročilu (Human Rights Watch, 2016b), povedala, da so bili sošolci in sošolke v prvem letniku srednje šole do nje večkrat nasilni zato, ker naj bi bila premalo feminilna: zbrali so se okoli nje in jo topli z rolo papirja. Učiteljica je bila velikokrat priča temu trpinčenju, a ni nikoli nič naredila oziroma ukrepala (2016b: 44).

Tadashi I., 17-letni dijak iz Nagoye, je za Human Rights Watch povedal, da bi šola morda celo želela rešiti problem nasilja, če bi o njem povedal kakšnemu učitelju, vendar verjetno ne bi znali ukrepati na primeren način, saj imajo premalo znanja o LGBT (ibid.: 65).

Ai K., nekdanji osnovnošolski učitelj, ki zdaj dela kot svetovalec za LGBT-mladino, pa je povedal, da učiteljem, ki so pripravljene pomagati LGBT-učencem in učenkam, šolska administracija ne bi stopila naproti, zato so v svojem sočutju do nasilja nad to populacijo pogosto prepuščeni sami sebi (ibid.: 72).

Nekateri LGBT-učenci in učenke ter študenti in študentke pa so za Human Rights Watch povedali, da so jim učitelji celo rekli, da so vsi tisti, ki javno razkrijejo

svojo spolno usmerjenost in identiteto, sebični in da naj ne pričakujejo, da bodo v šoli zelo uspešni. Nekateri so poročali tudi, da so jim učitelji in učiteljice svetovali, naj se v izogib morebitnemu trpinčenju preprosto podredijo socialnim normam, ki se kažejo tudi skozi nošenje šolskih uniform, v nekaterih primerih so jim celo pripovedovali homofobične šale in izrekli žaljivke na njihov račun. Logična posledica tega je, da ti učenci šolskim oblastem ne poročajo (več) o primerih homofobičnega nasilja.

Še slabše se godi transspolnim učencem in učenkam, saj je zanje že obiskovanje šole težek preizkus. Zaradi predpisanega nošenja šolskih uniform, ki so spolno zaznamovane, za nekatere obliko stresa in tesnobe pomeni že sama obleka, prav tako pa se morajo udeleževati aktivnosti, pri katerih se ne počutijo lagodno. Zato so pogosteje tarče zbadljivk, žaljivk in tudi fizičnega nasilja, nekateri morajo za obiskovanje šole tudi pridobiti potrdilo psihiatra o motnji spolne identitete (MSI). V nekaterih primerih so posamezniki prenehali hoditi v šolo (Human Rights Watch, 2016a: 52). Svojo izkušnjo s šolskim sistemom je razkril tudi zdaj 18-letni fant Akemi N. iz Okinawe.

Ko je bil star 16 let, so mu v šolski administraciji rekli, da mora prinesiti potrdilo o MSI, da bi lahko spremenil šolsko uniformo. Potrdilo je dobil v nekaj tednih, vendar pa so mu tudi potem v šoli odrekli možnost nošenja moških oblek z utemeljitvijo, da pred tem niso imeli nobenega podobnega primera, po katerem bi se lahko zgledovali. (Ibid.: 53)

Nacionalni zakon namreč določa, da mora imeti transspolna oseba diagnozo o mentalni motnji in dokazila o drugih medicinskih postopkih, vključno s sterilizacijo, da bi ji priznali njen »pravi« spol ter s tem omogočili obiskovanje šole, kar je zastarel postopek, ki ga določa Zakon št. 111 iz leta 2003, ki je začel veljati 16. julija 2004.

Je pa MŠKŠZT pred kratkim izdalo knjigo *Vodič za učitelje in učiteljice o motnji glede spolne identitete in spolne usmerjenosti*, ki napoveduje obdobje, ko naj bi bila šola varen prostor za vse učence (ibid.: 60). Human Rights Watch povzema, da vodnik ni zavezujoč, vendar je vseeno korak naprej v ozaveščanju učiteljev in učiteljic o tem, da transspolni učenci in učenke za obiskovanje šole ne potrebujejo diagnoze. Doi (v ibid.: 73) še pravi, da

varnost in zdravje nobenega učenca ne bi smela biti odvisna od sočutne odrasle osebe. Vlada je odgovorna, da izobrazi učitelje in učiteljice, ki se morajo primerno odzvati na primere trpinčenja na podlagi spolne usmerjenosti in spolne identitete ter populacijo LGBT zaščititi pred nadlegovanjem in diskriminacijo.

Čile

Položaj šolajoče se LGBT-mladine je težak tudi v Južni Ameriki. Unescova študija iz leta 2013 je pokazala, da je bilo kar 68 % južnoameriških LGBT-učencev in učenk izpostavljenih homofobičnemu nasilju; 40 % gejev je bilo zaradi svoje spolne usmerjenosti v šoli žrtev fizičnih napadov, v Argentini pa je bila skoraj polovica, tj. 45,3 % vseh transspolnih učencev in učenk zaradi medvrstniškega nasilja prisiljenih zapustiti šolo.

Med vsemi južnoameriški državami ima najvišjo stopnjo nasilja v šoli (in posledičnih samomorov), tako med heteroseksualno kot LGBT-populacijo, Čile. V čilskih šolah je ne glede na spolno usmerjenost in identiteto kar 86 % populacije izpostavljene občasnemu nasilju, 50 % jih priznava, da trpinčijo tudi sami. Vendar je bilo v zvezi z nasiljem specifično nad LGBT-populacijo le malo narejenega vse do marca 2012, ko je bil brutalno pretepen, mučen in umorjen 24-letni Daniel Zamudio. Tragična smrt je spodbudila nacionalno razpravo, ki je vodila v sprejetje antidiskriminacijske zakonodaje (Zakon št. 20609) julija 2012, začelo pa se je tudi ozaveščanje o LGBT-temah ter o nasilju nad to populacijo, še zlasti nad otroki in mladino.

Ena vodilnih organizacij tega gibanja je *Todo Mejora*, latinskoameriška verzija projekta *It Gets Better*, ki je bolj kot njegova globalna inspiracija osredinjena na preprečevanje samomorov in nasilja na podlagi spolne usmerjenosti, spolne identitete in spolnega izraza (Gonzalez, 2014). *Todo Mejora* (<https://todomejora.org>) sodeluje pri izobraževanju učiteljev in učiteljic ter strokovnjakov in strokovnjakinj, ki se ukvarjajo z vprašanjem mentalnega zdravja in večje vidnosti LGBT-posameznikov in posameznic, razvija in diseminira izobraževalne vire, ki so namenjeni deljenju njihovih izkušenj, ter se s svojimi pobudami proti trpinčenju in nasilju obrača na politiko. Organizirali so prva dva seminarja s področja nasilja nad LGBT-študenti in študentkami na univerzah v Temucu in Santiagu (vsebina seminarja iz Santiaga je dostopna na Infante, 2016).

Vzrokov za pogosto nasilje nad šolajočo se LGBT-populacijo v Čilu je kar nekaj, naštejmo zgolj tri. Prvič, visok je odstotek tistih, ki se izobražujejo v javnih in subvencioniranih (zasebnih) šolah, v katerih učitelji in učiteljice niso deležni skoraj nikakršnih informacij o različnih spolnih usmerjenostih in identitetah.

Na začetku 80. let prejšnjega stoletja so v čilski izobraževalni sistem uvedli dolgoročne reforme, ki so vključevale decentralizacijo javnega šolskega sistema in prenos šolske administracije na lokalno raven (občine). Reforme so prav tako vzpostavile javno financiranje zasebnih šol prek subvencioniranja vpisa. (Mizala, Romaguera in Ostoic, 2005: 3)

Drugič, čilska skupnost LGBT je skoncentrirana predvsem v Santiagu, od koder se nato informacije, izkušnje in znanje širijo na ruralna območja. Zato ni presenetljivo, da Čile še leta 2013 ni imel nikakršnih empiričnih podatkov o

preprečevanju nasilja nad LGBT-učenci in učenkami, čeprav je nekdanja predsednica Čila Michelle Bachelet odkrito izražala podporo LGBT-osebam in njihovim pravicam, vključno z enakopravnostjo glede izenačitve na področju zakonskih zvez. In tretjič, eden od vzrokov nasilja na podlagi spolne usmerjenosti in identitete je tudi splošna konservativnost družbe; tako v zvezi s spolno usmerjenostjo in identiteto še vedno namesto sekularnih pogosto prevladajo katoliška stališča. Ta so pomembno vplivala tudi na dvig starostne meje legalnosti homoseksualnih spolnih odnosov: ti so legalni šele pri 18 letih (prej pri 16 letih), heteroseksualni spolni odnosi pa že pri 14 letih.

Je pa treba poudariti, da je Čile – verjetno tudi zaradi velikega števila zabeleženih primerov nasilja in posledičnih samomorov – ena redkih južnoameriških držav, ki si sistematično prizadevajo za širšo družbeno spremembo na obravnavanem področju. Tako je država pred nekaj leti sprejela antidiskriminacijski zakon, ki se osredinja na varovanje LGBT-oseb in na podlagi katerega so ustanovili tudi sedem antidiskriminacijskih centrov po vsem Čilu. Ministrstvo za šolstvo si prav tako prizadeva za izboljšanje počutja LGBT-učencev in učenk, pri čemer izhaja iz predpostavke, da je sprejemanje različnih spolnih usmerjenosti in identitet pomembno za razvoj dobrega vzdušja v šolah po vsem Čilu (Gonzalez, 2014). Dva največja šolska in univerzitetna centra – Santiago in Maipu – sodelujeta z organizacijo Todo Mejora pri razvijanju strokovnih seminarjev za preprečevanje nasilja nad populacijo LGBT in spodbujanje raznolikosti glede spolne usmerjenosti in spolne identitete. Tako je Todo Mejora leta 2015 uspešno izvedla delavnice na treh šolah (eni javni, eni zasebni in eni subvencionirani, vse so v Santiagu); razdelili so 91 kompletov za varnost LGBT-učencev in učenk, vsakega učitelja in učiteljico so posebej poučili o njegovi uporabi; 45 zaposlenih na šolah so poučili o varovanju, spoštovanju in krepitvi pravic populacije LGBT; vzpostavili so devet zavezništev s študentskimi organizacijami, ki zdaj nadaljujejo izobraževanje drugih; in ne nazadnje so uspešno začeli kampanjo s področja vidnosti svojega projekta, ki je dosegel tudi odločevalce s področja šolskih politik (Infante, 2016).

Kljub tem izboljšavam pa so v Čilu še vedno na začetku poti. Zato si vlada prizadeva širiti ozaveščenost, predvsem z diseminacijo izobraževalnega gradiva. Ministrstvo za šolstvo je med drugim pripravilo smernice za soočenje in preprečevanje šolskega nasilja v obliki šestih korakov: 1. prekinitev molka (žrtev ali priča spregovori o nasilju); 2. obstajati morajo jasna in konsistentna pravila (ki jih morajo poznati in upoštevati vsi udeleženi); 3. v proces morajo biti vpleteni starši ali skrbniki (tako se zmanjša verjetnost, da otrok postane bodisi žrtev bodisi nasilnež); 4. med odmorom in počitnicami naj bo organiziran dodaten nadzor; 5. vsi vpleteni naj se učijo večščin za premagovanje konfliktov; 6. nična toleranca do vsakršnih predsodkov in nestrpnosti.

Slovenija

V Sloveniji tako tragični primeri kot denimo v ZDA, na Japonskem in v Južni Ameriki niso bili zaznani, prav tako ne poznamo poskusov samomora mladih LGBT-oseb zaradi medvrstniškega nasilja; so pa zato pogosti sprenevedanje, ignoranca, odkriti predsodki ter celo neposredno nasprotovanje ozaveščanju o homofobičnem, bifobičnem in transfobičnem nasilju ter umeščanju LGBT-tem v učne načrte. Eden glavnih vzrokov za zadnje je pritisk nekaterih staršev, ki menijo, da bi seznanjanje s temami, povezanimi s homoseksualnostjo, lahko vplivalo na otrokovo spolno usmerjenost in identiteto (pobudnike takšnega razmišljanja zlahka najdemo v javnem prostoru). Tako se je, kot lahko beremo v uvodu poročila o izkušnjah srednješolskih učiteljev in učiteljic s homofobijo v šolskem prostoru v Sloveniji *Homofobija na naši šoli?* (Magić, 2012),

Društvo informacijski center Legebitra leta 2010 prvič soočilo z močnim nasprotovanjem izvedbi enega svojih osnovnih projektov, izvajanju izobraževalnih delavnic o učenju o človekovih pravicah. S podporo tudi nekaterih političnih strank sta Zavod Kul.si – Zavod za družino in kulturo življenja ter Civilna iniciativa za družino in pravice otrok obtožila organizaciji Društvo Legebitra ter Amnesty International Slovenije, da s temi delavnicami v srednjih šolah promovirata radikalno homoseksualno ideologijo, novačita mladostnike v lastne organizacije ter jih prepričujeta v prespraševanje lastne spolne usmerjenosti in spola [...] Na Ministrstvo za šolstvo in šport sta Zavod Kul.si ter Civilna iniciativa naslovili zahtevo, naj se Društvo Legebitra in Amnesty International Slovenija prepove sodelovanje s srednjimi in osnovnimi šolami. (Magić, 2012: 5)

Na nasprotovanje omenjenih organizacij so nekateri avtorji in avtorice znanstvenih prispevkov posebne izdaje revije *Sodobna pedagogika (Homoseksualnost in šola, 2009)* odgovorili, da vsebine in delovanje organizacij, ki poučujejo o človekovih pravicah, »ustrezajo vsebinam Evropske konvencije o človekovih pravicah, ki poudarja bistvo drugega stavka 2. člena Protokola k Evropski konvenciji o varstvu človekovih pravic in temeljnih svoboščin: 'varovanje pluralizma in tolerance v javnem izobraževanju ter prepoved indoktrinacije'.« (Komidar in Mandeljc, 2009: 166) In v nadaljevanju:

Opisana problematika opozarja, da je treba v učne načrte osnovne šole vključiti eksplicitne cilje in standarde znanja o homoseksualnosti, programi na fakultetah, ki izobražujejo učitelje, pa bi morali diplomante usposobiti za obravnavo predstavljene tematike, hkrati pa bi moralo potekati stalno strokovno izpopolnjevanje učiteljev, ki že poučujejo v šolah. (Ibid.: 178)

Avtorici navajata tudi ugotovitev Marte Pirnar, da

slovenska mladina ni nikakršna izjema, ki je vprašanje homoseksualnosti ne bi zadevalo, zato mladi nikakor ne bi smeli biti prikrajšani za literaturo, ki jim lahko predstavi homoseksualnost ne zgolj kot tabu, skrivnost in zlo, pač pa kot eno od oblik ljubezni, pred katero ne bi smeli imeti predsodkov in strahov (ibid.: 178).

Homofobično nasilje v slovenskih šolah

Medvrstniško nasilje in trpinčenje ne glede na spolno usmerjenost in identiteto je v slovenskih srednjih šolah precej prisotno in pogosto ostaja nesankcionirano. Leta 2008 je Dijaška organizacija Slovenije izvedla *Raziskavo o nasilju na slovenskih srednjih šolah*. Avtorji raziskave (Aleš Kramer, Mateja Kundija, Eva Semič, Andrej Čuš, Teja Velkavrh in Natalija Pavlin) so podatke pridobili z anketnim vprašalnikom, ki so ga posredovali 135 slovenskim srednjim šolam in na katerega je odgovarjalo šeststo dijakov in dijakinj prvih in tretjih letnikov. Kot je pokazala analiza,

40 % dijakov in dijakinj prvega letnika meni, da učitelji oz. učiteljice zelo redko ustavijo nasilje, dodatnih 10 % jih je menilo, da nikoli ne posežejo v nasilje. Podobno je tudi 43 % dijakov in dijakinj tretjega letnika odgovorilo, da učitelji oz. učiteljice zelo redko ustavijo nasilje, 11 % pa jih je menilo, da nikoli ne posežejo v nasilje. Oba letnika sta pri odgovorih enotna. Po njihovem mnenju učitelji oz. učiteljice nikoli ali zelo redko pomagajo ustaviti nasilje [...], za kar je lahko krivo to, da nasilja ne opazijo oz. je to prikrito. (Kramer in dr., 2008: 38–39)

In kako učitelji ustavijo nasilje, če se odločijo za posredovanje? »Pri primerjavi med prvim in tretjim letnikom je očitno, da je več dijakov prvega letnika (49 %) kot dijakov tretjega letnika (25 %) kot pristop pri preprečitvi nasilja navedlo grožnjo s kaznijo.« (Ibid.: 40) Učitelji torej medvrstniško nasilje in trpinčenje pogosto preprečijo z grožnjami povračilnih ukrepov.

V raziskavi so dijake spraševali tudi o vzrokih za nasilje; med drugim so jih vprašali: »Ali bi lahko izvajal/-a nasilje nad dijakom/-injo, ki je ne maraš?«

Dijaki prvega letnika so skoraj večinoma odgovorili, da ne bi sodelovali pri izvajanju nasilja (47 %), četrtnina (25 %) jih je odgovorila, da bi to le redko lahko počeli, 15 % dijakov bi to storilo pogosto, 13 % pa zelo pogosto. [...] Le tretjina (33 %) dijakov tretjega letnika je odgovorila, da ne bi sodelovali pri izvajanju nasilja, 28 % jih je odgovorilo, da bi to le redko počelo, 21 % dijakov bi to storilo pogosto, 18 % pa zelo pogosto. (Ibid.: 45)

Zanimivo je, da je lahko za dijake in dijakinje povod za nasilje preprosto že to, da nekoga ne marajo (pogosto so to izobčenci, pripadniki različnih manjšin) – pri tem so iz tega razloga pogosteje pripravljeni izvajati nasilje fantje (ibid.: 47).

Druga raziskava, ki se dotika tudi šolskega prostora, je *Neznosno udobje zasebnosti: vsakdanje življenje gejev in lezbijk* (Švab in Kuhar, 2005), ki je temeljila na vprašalniku *face-to-face*, izvedena pa je bila med koncem marca in začetkom julija 2003. Vzorec je sestavljalo 443 samoidentificiranih lezbijk in gejev, od tega 151 (34 %) žensk in 292 (66 %) moških, v starostnem razponu od 16 do 60 let, s povprečno starostjo 28 let. Kar 53 % sodelujočih pri raziskavi je poročalo o izkušnji šolskega nasilja zaradi svoje spolne usmerjenosti. Do podobnih ugotovitev so prišli tudi avtorji raziskave *Vsakdanje življenje istospolno usmerjenih mladih v Sloveniji* (Maljevac, Magić in Koletnik, 2008), v kateri je od marca do maja 2008 na spletni vprašalnik odgovarjalo 221 posameznikov (29 % lezbijk, 44 % gejev, 21 % biseksualnih oseb in 5 % kvir oseb; od tega 21 % dijakov, 51 % študentov in 27 % zaposlenih oz. brezposelnih). Raziskava je pokazala, da je

26,6 % gejev, 15,9 % lezbijk in 7,7 % biseksualnih oseb doživelo nasilje v srednji šoli zaradi svoje spolne usmerjenosti [...] Več kot 35 % vprašanih dijakov ima vsaj eno izkušnjo nasilja zaradi svoje spolne usmerjenosti [...] skoraj 11 % dijakov je pogosto doživelo verbalno nasilje in nekaj več kot 2 % pogosto fizično nasilje. (Maljevac, Magić in Koletnik, 2012: 10)

Podobni rezultati so se pokazali v ponovitveni raziskavi Romana Kuharja in Alenke Švab *Raziskava o pravni podinformiranosti LGBT skupnosti in vsakdanjem življenju gejev in lezbijk*, ki je s pomočjo spletnega vprašalnika, ki so ga izpolnjevali samoidentificirani geji in lezbijke, potekala med majem in septembrom 2014 (vzorec je sestavljalo 1145 oseb, med njimi 417 oz. 36,5 % žensk ter 727 pz. 63,5 % moških). Avtorja analizirata, da je skoraj

30 % vprašanih potrdilo, da so bili v času svojega šolanja – osnovna in srednja šola – diskriminirani ali nadlegovani zaradi svoje spolne usmerjenosti. Glavnina je tovrstno diskriminacijo doživela nekajkrat, 6 % vprašanih pa je poročalo, da so bili pogosto diskriminirani ali nadlegovani zaradi svoje spolne usmerjenosti. Glavnino nadlegovanja zaradi spolne usmerjenosti so izvajali sošolci in sošolke. Čeprav tovrstno diskriminacijo lahko razumemo tudi kot del medvrstniškega zbadanja, to ne zmanjšuje resnosti problema, na katerega kaže podatek: šola ostaja nevaren prostor za istospolno usmerjene in zdi se, da učitelji in učiteljice preredko, če sploh, posežejo v tovrstno nadlegovanje. Skrb zbujajoč je podatek, da je skoraj 17 % teh, ki so doživeli diskriminacijo ali nadlegovanje v šoli, poročalo, da so jih diskriminirali prav učitelji oz. učiteljice. (Kuhar in Švab, 2014: 12).

Stanje medvrstniškega nasilja in trpinčenja LGBT-učencev in učenk pa se je v Sloveniji celo še poslabšalo:

V vzorcu iz leta 2014 se je statistično značilno nasilje pogosteje pojavljalo v kontekstu šole: leta 2014 jih je še enkrat več (44 %) kot leta 2003 (22 %) poročalo, da so bili zaradi svoje spolne usmerjenosti žrtve nasilja s strani sošolcev in sošolk. To je lahko posledica več dejavnikov: deloma to lahko pripišemo večji vidnosti gejev in lezbijk v šolskem prostoru, saj se ti že med šolanjem razkrijejo. Drugi razlog lahko iščemo v večji senzibilnosti respondentov in respondentk, ki prepoznajo homofobično nasilje in so nanj pozorni. Ob tem pa ne smemo spregledati tudi vloge šole in učiteljev oz. učiteljic: odsotnost sistemskega obravnavanja problema homofobije in sploh nasilja v šoli zagotovo vodi k reprodukciji tovrstnega nasilja tudi v šolskem prostoru. Ob tem je zanimiv (in skrb zbujajoč) podatek, da je leta 2003 dobrih 55 % vprašanih potrdilo, da so v osnovni oziroma srednji šoli pri pouku obravnavali homoseksualnost (pri tem zanemarjamo vprašanje, koliko in kako so o tem govorili), medtem ko je leta 2014 o tovrstni razpravi pri pouku poročalo statistično značilno manj vprašanih, 46 odstotkov. (Ibid.: 32)

Podobno kaže že omenjena raziskava *Homofobija na naši šoli?* iz leta 2012, v katero je bilo v prvem delu zajetih 323 šolskih delavcev (večinoma učiteljev) iz vseh statističnih regij, v drugem delu (fokusne skupine) pa 14 učiteljev s treh različnih šol. Dobrih 35 % vprašanih je v raziskavi potrdilo, da so na delovnem mestu zaznali verbalno homofobično nasilje, 5 % pa jih je poročalo tudi o fizičnem homofobičnem nasilju (Magić, 2012: 23). Verbalno nasilje se nanaša predvsem na neposredne zmerljivke (»peder«, »gej«, »homič«), izrečene predsodke (»nenaravno«, »nagravžno«) ter kletvice in šale, ki jih večinoma izrekajo dijaki: »Večkrat sem pri urah doživela globoke in odkrite predsodke, največ od dijakov, tudi od dijakinj, vendar dijaki tu bolj prevladujejo (Taja, 28).« (Ibid.: 25) Ne drži torej samo, da so fantje pogosteje kot dekleta pripravljene izvajati nasilje (Kramer in dr., 2008) – prav tako je res, da fantje pogosteje kot dekleta izražajo nestrpnost in predsodke.

Tudi raziskava *Homoseksualnost in šola* (2009), ki jo je Tanja Renner izvedla med 45 študenti in študentkami pri predmetu gejevske in lezbične študije na Fakulteti za družbene vede in v kateri se je osredinila na njihova mnenja in stališča o tem, ali in kako naj se homoseksualnost obravnava pri pouku, nakazuje, da v šolah prevladuje izrazito negativno dojemanje homoseksualnosti:

Na vprašanje, ki smo ga postavili študentom in študentkam: »Ali se spomnite, kdaj ste prvič slišali za homoseksualnost, kje in v kakšnem kontekstu?«, so odgovorili takole: 18 jih je prvič slišalo za homoseksualnost od (starejših) vrstnikov v osnovni šoli, vsi v negativnih povezavah, homoseksualnost kot žaljivka, zmerljivka; 15 jih je prve informacije o homoseksualnosti dobilo iz medijev (revije, časniki, filmi, nadaljevanke); 8 jih je informacije poiskalo na spletu, potem ko so srečali pojem, ki ga niso razumeli. (Renner, 2009: 110)

In kdo je najbolj izpostavljen homofobiji v šoli? V raziskavi *Homofobija na naši šoli?* je

82,5 % respondentov in respondentk menilo, da so v šolskem okolju homofobnemu nasilju (lahko) najbolj izpostavljeni dijaki in dijakinje, za katere sovrstniki in/ali okolica meni, da bi lahko bili istospolno usmerjeni; 62,5 % [...], da so tovrstnemu nasilju izpostavljeni dijaki in dijakinje, ki svoje spolne usmerjenosti ne skrivajo, 56,6 % [...] pa jih je menilo, da so žrtve homofobije tudi dijaki (fantje), ki niso dovolj »možati«, ter učitelji in učiteljice (in drugi zaposleni), ki opozarjajo na homofobijo v šoli (52,8 %). Visokemu tveganju so po mnenju in izkušnjah sodelujočih izpostavljeni tudi učitelji in učiteljice, ki svoje spolne usmerjenosti ne skrivajo (44,7 %). (Magić, 2012: 23)

Eden od učiteljev je tudi opozoril, da je lahko homofobnemu nasilju in zmerljivkam (»peder«, »homič«) nekdo izpostavljen že, če o homoseksualnosti zgolj spregovori (ibid.). Zanimivo je, da so vprašani odgovorili, da so visokemu tveganju izpostavljeni tudi LGBT-učitelji in učiteljice, kar lahko negativno vpliva tudi na (stopnjo) razkritosti LGBT-učencev in učenk, saj jim reakcije na učiteljevo razkritje sporočajo, da razkritje ni dobra strategija.

In kako učitelji oz. učiteljice odreagirajo na različne vrste in oblike nasilja?

Na nasilje lahko, na samem kraju incidenta, odreagira učitelj oz. učiteljica, ki ga zazna, ali pa se posvetuje s svetovalno službo oziroma z vodstvom šole, če gre za resnejši primer. [...] Kot metodo za obravnavo homofobnega nasilja so učitelji in učiteljice največkrat omenili pogovor, kar nekaj pa jih je pri obravnavi nasilja izrazilo dvom o tem, da jim kljub argumentom dijakov in dijakinj uspe prepričati, da je bilo njihovo dejanje nasilno in nesprejemljivo. (Magić, 2012: 31–32)

Vzrok za zadnje so predvsem družinske vrednote in okolje, iz katerega prihajajo:

Dijaki in dijakinje, šolski delavci in delavke ter starši namreč v šolski prostor in medsebojne odnose prinašajo lastne vrednote, stališča, stereotipe in predsodke, kar potrjujejo tudi rezultati [...], saj so respondenti in respondentke ocenili, da so največja ovira pri premagovanju homofobije v šoli negativen odnos in predsodki staršev (68,3 %) ter negativen odnos oziroma predsodki dijakov in dijakinj (62,8 %). Sodelujoči so tu znova poudarili potrebo po širši strategiji (lokalne in nacionalne politike), ki eksplicitno uvajajo pristope za odpravljanje homofobnega nasilja v šolskem okolju. (Ibid: 34)

Podobno kažejo tudi tuje raziskave. Tako denimo Tanja Renner (2009: 108) povzema, da ameriško šolsko osebje zelo redko intervenira v primerih nasilja zaradi spolne usmerjenosti:

Po raziskavi National School Climate Survey, v katero je bilo zajetih 1732 istospolno usmerjenih srednješolk in srednješolcev [...], je v polovici primerov ponavljajočega se nasilja kdo interveniral le včasih, v tretjini primerov ponavljajočega se nasilja pa sploh nihče. Searsova [...] je v svoji raziskavi odnosa do istospolno usmerjenih pri šolskem svetovalnem osebju ugotovila, da dve tretjini svetovalcev in svetovalk goji negativna občutja do istospolno usmerjenih, 20 % svetovalnega osebja se ni nikoli izobrazevalo o možnostih podpore istospolno usmerjenim učencem in učenkam ter dijakom in dijakinjam in 25 % svetovalnega osebja o sebi meni, da so visoko usposobljeni za svetovanje in pomoč istospolno usmerjenim mladim.

Viktimizacija zaradi znane ali domnevne istospolne usmerjenosti vpliva na duševno zdravje mladih, ki se v šolah ne počutijo varne, pripomore pa tudi k slabšemu šolskemu uspehu in pogostejšim izostankom od pouka: »V adolescenci geji in lezbijke od 2- do 7-krat pogosteje kot njihovi heteroseksualni vrstniki iz primerljivih kategorij poskušajo narediti samomor.« (Ibid.)

Homoseksualnost in učni načrti ter spopadanje s homofobijo

Zanimivo je, da so se nekateri učitelji homofobičnega nasilja in trpinčenja začeli zavedati šele med raziskavo *Homofobija na naši šoli?* (2012). Kuhar (2012) takole citira eno od učiteljic ter analizira:

»V okviru reševanja te ankete začenjam razmišljati, da je homofobije najbrž več, kot je opazimo, vendar je (če obstaja) verjetno v šolskih prostorih zelo prikrita.« Težava torej ne tiči toliko v neodzivanju na nasilje, saj je večina respondentov poročala, da so odreagirali na homofobično nasilje, če so ga zaznali, temveč v neprepoznavanju homofobije kot nasilja in tudi v prelaganju odgovornosti na starše, češ, te stvari prinesejo od doma. »Ker okolje ni permissivno do tega, na naši šoli ni razkritih dijakov ali dijakinj, zato mi kakšnega drugega vzgojnega ukrepa, kot je pogovor ob homofobni zmerljivki ali grobi šali, do zdaj še ni bilo treba uporabiti. Tudi nisem opazila kakšnega resnejšega nasilja.« (Ika, 46)

Hkrati pa je (ibid.):

12 % sodelujočih menilo, da imajo dovolj veččin, kako se spopasti s homofobičnim nasiljem v šolah – o tem so se poučili na dodatnih izobraževanjih. Nasprotno pa 42 % vprašanih meni, da nimajo ustrezne strokovne podlage za soočanje z verbalnim homofobičnim nasiljem, 60 % pa se jih ne počuti kompetentne za soočanje s fizičnim homofobičnim nasiljem. »Nekega posebnega znanja o tem nimamo in osebno se tudi nisem udeležila nobenega seminarja na to temo.« (Ana, 55)

Temu pritrjujejo tudi izkušnje sogovornikov in sogovornic iz fokusnih skupin te raziskave.

V eni od skupin je bilo poudarjeno, da šola ne organizira delavnic ali dogodkov o nasilju, niti ne sodeluje z zunanjimi izvajalci. V tej skupini je prevladovalo splošno prepričanje, da so tovrstne dejavnosti lahko koristne, vendar ne kot preventiva, temveč kot rešitev za obvladovanje in obravnavo nasilja, ko se to že zgodi. V nasprotnem primeru bi lahko že sama omemba potencialno sporne teme sprožila nepotrebne konflikte. (Magić, 2012: 15)

Nekoliko drugačno sliko je dala druga fokusna skupina iste raziskave, kjer so sodelujoči prihajali s šole, ki aktivno obravnava

vprašanja o nasilju in diskriminaciji ter [...] predsodke o homoseksualnosti, tako v sodelovanju z zunanjimi predavatelji in strokovnjaki, kot tudi z organizacijo ali sodelovanjem na različnih dogodkih. Učitelji in učiteljice so tu poročali o pozitivnih učinkih tovrstnih dejavnosti, ki jih opažajo pri dijakih in dijakinjah, ki pri tem aktivno sodelujejo. Poudarili so, da je konkreten stik z različnostjo pripomogel k izkušnji bolj odprtega okolja, ki aktivno promovira razumevanje in empatijo do položaja manjšin. (Ibid: 16)

Glede poučevanja in razlage o homoseksualnosti na šoli pa:

Le 6,8 % vprašanih učiteljev in učiteljic je odgovorilo, da pri pouku pogosto razpravljajo o homoseksualnosti, 35 % jih o tej temi razpravlja včasih, 24,9 % redko, 12 % jih meni, da razprava ne spada k predmetu, ki ga učijo [...] 29,4 % tistih, ki z dijaki in dijakinjami razpravljajo o homoseksualnosti, pravi, da razpravo v razredu največkrat začne učitelj oziroma učiteljica; 33,5 %, da razpravo odpirajo dijaki in dijakinje; 35,3 %, da razpravo enakovredno odpirajo [...] Skoraj polovica (48,9 %) tistih, ki o homoseksualnosti ne razpravljajo (N=92), meni, da je tako zato, ker teme ne poznajo dobro, 19,6 % pa [...], da razprava ne spada k njihovemu pouku. (Ibid.: 17–18)

Zanimivo je tudi, da več kot:

60 % vprašanih meni, da bi morala biti razprava o homoseksualnosti sestavni del učnih načrtov vsaj pri nekaterih predmetih; 12 % respondentov meni, da naj bo razprava sicer del vzgojno-izobraževalnega procesa, vendar v okviru obveznih izbirnih vsebin, 4 % vprašanih pa meni, da razprava ne spada k rednemu pouku. (Ibid: 19)

Tudi že obravnavana raziskava Tanje Renner kaže naklonjenost izobraževanju o homoseksualnosti v šolah.

Na vprašanje o tem, ali bi morala biti homoseksualnost in z njo povezane vsebine obvezna sestavina vzgojno-izobraževalnega procesa v šoli, so anketiranci odgovorili pritrdilno (77,7 %), 22,2 % pa jih je menilo, da ni potrebno, da bi bila to obvezna vsebina, lahko pa bi se pri pouku o njej pogovarjali. Za odgovora »mislim, da to ni potrebno« in »odločno sem proti« se ni odločil nihče. Večina vprašanih (32) meni, da naj bi o homoseksualnosti govorili pri pouku v osnovni šoli. [...] Dvajset odstotkov vprašanih meni, da bi morali za to oblikovati poseben predmet, večina pa, da bi vsebine, povezane s homoseksualnostjo, lahko dodali sedanjim predmetom, med katerimi so najpogosteje navajali spoznavanje družbe, etiko in družbo, zgodovino, biologijo, slovenski jezik in geografijo v osnovni šoli ter sociologijo, psihologijo in umetnostno zgodovino v srednji šoli. (Renner, 2009: 110)

Raziskava *Homofobija na naši šoli?* pa nakazuje, da so poučevanju o homoseksualnosti najbolj naklonjeni učitelji in učiteljice s področja humanistike in družboslovja (na primer sociologije, psihologije, zgodovine, umetnosti), pa tudi biologije. Tako ena od respondentk pravi:

Menim, da lahko posamezen učitelj že zdaj kar veliko naredi na to temo, če seveda želi. Pri nas imamo odlično metodo prikazovanja dosežkov znanih posameznikov prek zgodb, anekdot in biografij. Tu se lahko pri umetnostni zgodovini, zgodovini ali slovenščini naredi zelo veliko. Predvsem pa [je treba] iz homoseksualnih avtorjev, izumiteljev in umetnikov postaviti vzor dijakom in dijakinjam in jim homoseksualnost približati na neogrožajoč način (Benka, 45). (Magič, 2012: 22)

Manj so poučevanju o homoseksualnosti naklonjeni učitelji naravoslovja in strokovnih, poklicnih predmetov: menijo, da v okviru svojih predmetov ne bi mogli spregovoriti o homoseksualnosti, saj ne najdejo stičnih točk.

Zanimivo je tudi vprašanje Tanje Renner (2009): »Kdo bi po vašem mnenju

nasprotoval ideji, da bi se pri pouku govorilo o homoseksualnosti?» Respondenti so odgovorili takole: »Učenci/-ke, dijaki/-nje sami: 2 (4,4 %), učitelji/-ice: 20 (44,4 %), starši: 37 (82,2 %), nekatere politične stranke: 23 (51,1 %), cerkev: 40 (88,8 %).« (Rener, 2009: 110–111) Hkrati pa so sodelujoči v tej isti raziskavi večkrat poudarili stališče, da bi zgodnji pouk o homoseksualnosti pripomogel k zmanjševanju predsodkov in stereotipov (ibid.: 114).

A od kod in zakaj toliko predsodkov o homoseksualnosti?

Funkcionalistična interpretacija prakticiranja predsodkov in stereotipov o homoseksualnosti navaja štiri vrste »psiholoških dobitkov«: 1. izkustvena funkcija predsodkov: pretekla izkušnja s homoseksualno osebo se posploši, lastnosti ene osebe se pripišejo vsem osebam »iste vrste«; 2. predsodki omogočajo »izražanje vrednot«: oseba pretirano izraža družbeno dominantna prepričanja na diskriminacijski način, kar ji omogoča občutek varnosti in pripadanja; 3. izražanje predsodkov o homoseksualnosti omogoča sprejetje in potrditev od pomembnih (referenčnih) oseb; 4. obrambna funkcija predsodkov osebi omogoča, da zmanjša napetosti in tesnobo, ki izvirata iz lastne latentne homoerotičnosti, ki je za osebo nesprejemljiva [...] Predsodki so predvsem ideološke pripovedi, so del pogona obstoječih družb, so sestavina konstrukcije socialnega sveta in zato v jedru razmerij moči. Stereotipov in predsodkov posameznik ne izumlja vedno znova, ko jih uporablja, temveč je to kolektiven ideološki proces, je tako rekoč odslikava strukture moči. (Rener, 2009: 116–117)

Namesto sklepa: Šola naj bo varen prostor za vse učence in učenke

Kot je pokazala raziskava *Homofobija na naši šoli?*, se učitelji s homofobičnim nasiljem ne znajo soočiti prav dobro, zadrego pa zbuja tudi razkritje istospolne usmerjenosti. Kuhar (2012) o rezultatih omenjene raziskave zapiše:

Čeprav je 47 % vprašanih menilo, da je za učence in učenke pomembno, da se počutijo varne, skoraj polovica – 49 % – sodelujočih meni, da ni potrebno, da učenke in učenci razkrijejo istospolno usmerjenost. Z drugimi, bolj krutimi besedami: v šolah se raje skrivajte in pretvarjajte.

Takšno stališče je bržkone odraz dejstva, da glavnina srednješolcev res skriva svojo spolno usmerjenost. A tisti, ki imajo izkušnjo z razkritjem katerega od svojih učencev, položaj vidijo nekoliko drugače: »V tem položaju sem se znašla večkrat in razkritje je bilo ena najpomembnejših izkušenj za razvoj dijakov in ustvarjanja tesnih in iskrenih povezav med njimi.« (Magić, 2012: 29)

Čeprav je samo razkritje zelo pomembno za učence in učenke, pa učitelji oziroma učiteljice praviloma ne vedo, kaj bi v takšnih situacijah storili. Takole pravi ena od respondentk (ibid.: 30):

O tem smo razpravljali tudi, ko smo imeli konkreten primer dekleta, ki se je opredelilo kot lezbijka in se obrnilo na enega od učiteljev po pomoč. Takrat smo na ravni zbornice razpravljali o tem, ali gre za resnično soočanje z lastno spolno identiteto ali bolj za neko modno usmeritev. Ali je morda dekleta želelo pozornost zaradi družinskih razmer. [...] Skratka, kar nekaj časa smo potrebovali, da smo dorekli, kje in kako bi ji lahko pomagali in ji ponudili podporo (Češnja, 60).

Skratka, čeprav so homofobično, bifobično in transfobično nasilje ter predsodki in stereotipi pogosti tudi v slovenskih šolah, učitelji preredko reagirajo. Eden od vzrokov je gotovo preslaba strokovna podkovanost in z gotovostjo lahko rečemo, da je premalo storjenega na področju prepoznavanja ter systemskega obravnavanja in reševanja problema nasilja in trpinčenja na podlagi spolne usmerjenosti in identitete. Skrb zbujaajoče je, da se nasilje in trpinčenje nad LGBT-učenci in učenkami povečuje, znanje s tega področja v okviru učnega načrta pa zmanjšuje. Prav zato bi morali učitelje in učiteljice opremiti s primernimi veščinami, da bi znali v primeru nasilja reagirati, LGBT-teme pa bi morale postati tudi del kurikulumata.

Različni zakonodajni dokumenti omogočajo bolj sistematično ravnanje, ki pa ga je treba še udejanjiti (in zagotovo se poraja vprašanje, zakaj država kljub skrb zbujaajočim podatkom na tem področju ne sprejme določnejših ukrepov). Tako *Zakon o organizaciji in financiranju vzgoje in izobraževanja v Republiki Sloveniji* (Uradni list RS, št. 16/2007) v svojem drugem členu med cilji vzgoje in izobraževanja navaja:

zagotavljanje optimalnega razvoja posameznika ne glede na spol, socialno in kulturno poreklo, veroizpoved, narodno pripadnost ter telesno in duševno konstitucijo oziroma invalidnost, *vzgojanje za medsebojno strpnost, razvijanje zavesti o enakopravnosti spolov, spoštovanje drugačnosti in sodelovanje z drugimi, spoštovanje otrokovih in človekovih pravic in temeljnih svoboščin*, razvijanje enakih možnosti obeh spolov ter s tem razvijanje sposobnosti za življenje v demokratični družbi (poudarila K. M.).

V *Programskih smernicah* Ministrstva za šolstvo in šport iz leta 2005 je pod točko Razvoj preventivnih dejavnosti (2005: 10–11) zapisano:

Delo s skupinami učencev ali celotnim oddelkom na temo »Zdravo življenje«: kako reči »NE«, *kako prepoznati prijatelja v stiski, kako pomagati sebi in drugim, kako poiskati pomoč zase ali za prijatelja, kako se pogovarjati, odnosi s starši,*

Ljubezen, kaj početi z neprijetnimi čustvi in občutki [...] Preventivna dejavnost naj bo zasnovana predvsem kot skrb za razvijanje zdravih vzorcev življenja. Vsebine: [...] Vsebine naj se nanašajo na preventivo proti nasilju vseh vrst (spolno nasilje, nasilje med vrstniki, itd.), proti zasvojenosti, motnjam hranjenja, preventiva proti samomoru, spolna vzgoja [...] Te vsebine naj bodo temelj za delo s celotno skupino učencev. Priporočljiva metoda je izkustveno učenje. Delež teh vsebin pa se določa v skladu z možnostmi in specifičnimi potrebami posamezne oddelčne skupnosti (poudarila K. M.).

Na istih straneh beremo tudi:

Delo s skupinami učencev ali celotnim oddelkom na temo »Učiti se živeti z drugimi«: šolska in razredna pravila, odnosi med učenci in učitelji, zagotavljanje temeljnih potreb vsakega člana oddelčne in šolske skupnosti, varnost, pripadnost, sprejetost, uveljavljanje, spoštovanje, prijateljstvo [...], konstruktivno reševanje konfliktov, spoštovanje drugačnosti itd.

Skratka, tudi programske smernice ministrstva za šolstvo in šport vključujejo možnost učenja o LGBT-temah, o preventivi pred vsakršnim nasiljem.

V tem besedilu obravnavani individualni primeri in primeri ravnanja različnih držav kažejo na raznolikost obstoječih in mogočih ukrepov za zmanjševanje nasilja na podlagi spolne usmerjenosti in identitete. V Sloveniji nas na tem področju čaka še precej dela, saj lahko trenutno učitelji in učiteljice v primeru takšnega nasilja ukrepajo le posredno. Preventiva in preprečevanje nasilja nad LGBT-učenci in učenkami nista urejena sistemsko, prav tako pa se je – in ta podatek zbuja največjo skrb – šolsko nasilje zaradi spolne usmerjenosti in identitete začelo povečevati, količina vsebin na to temo pa zmanjševati. Zgledov uspešnih politik za preprečevanje nasilja nad obravnavano populacijo je kar nekaj.

Viri in literatura

- BBC (2012): Chile Prosecutors Seek Murder Charges over Gay Attack. *BBC News*, 28. marec. Dostopno na: <http://www.bbc.co.uk/news/world-latin-america-17544423> (24. januar 2019).
- BUTTERWORTH, BENJAMIN (2016): Gay Teen Cried Hysterically and Told of Torment Day before He Took His Own Life. *Pink News*, 5. december. Dostopno na: <http://www.pinknews.co.uk/2016/12/05/gay-teen-who-took-his-own-life-cried-hysterically-as-he-told-of-torment-day-before/> (24. januar 2019).

- ESTABLECE MEDIDAS CONTRA LA DISCRIMINACIÓN (ČILSKI PROTIDISKRIMINACIJSKI ZAKON). LEY NO. 20609. Dostopno na: <http://bcn.cl/scdh> (7. marec 2019).
- HUMAN RIGHTS WATCH (2016a): »*The Nail That Sticks Out Gets Hammered Down*«: *LGBT Bullying and Exclusion in Japanese Schools*. Human Rights Watch. Dostopno na: https://www.hrw.org/sites/default/files/report_pdf/japan0516web.pdf (24. januar 2019).
- HUMAN RIGHTS WATCH (2016b): Japan: Bullied LGBT Students Unprotected. Policies, National Curriculum Ignore Sexual Orientation, Gender Identity. *Human Rights Watch*, 5. maj. Dostopno na: <https://www.hrw.org/news/2016/05/05/japan-bullied-lgbt-students-unprotected> (24. januar 2019).
- HUMAN RIGHTS WATCH (2017): Japan Forces Sterilization on Transgender People, Government Shouldn't Require Surgery for Rights Protection. *Human Rights Watch*, 29. november. Dostopno na: <https://www.hrw.org/news/2017/11/29/japan-forces-sterilization-transgender-people> (24. januar 2019).
- GONZALEZ, MARU (2014): In Latin America, Chile is 'Making it Better' for LGBTQ Youth. *HuffPost*, 16. februar. Dostopno na: http://www.huffingtonpost.com/maru-gonzalez/in-latin-america-chile-is_b_4461067.html (24. januar 2014).
- INFANTE, ANDREA (2015): Goals Achieved! *Global Giving*. Dostopno na: <https://www.globalgiving.org/donate/29171/fundacion-todo-mejora-chile/reports/> (24. januar 2019).
- KATZ, JOEL (30.7.2014): It Is Getting Better for LGBT Youth in Chile with Todo Mejora. *Glaad*, 30. julij. Dostopno na: <https://www.glaad.org/blog/it-getting-better-lgbt-youth-chile-todo-mejora> (24. januar 2019).
- KRAMER, ALEŠ, MATEJA KUNDIJA, EVA SEMIČ, ANDREJ ČUŠ, TEJA VELKAVRH IN NATALIJA PAVLIN (2008): *Raziskava o nasilju na slovenskih srednjih šolah (2008)*. Ljubljana: Dijaška organizacija Slovenije.
- KOMIDAR, KSENIJA IN SAŠA MANDELJC (2009): Homoseksualnost skozi analizo učnih načrtov, šolskih učbenikov in šolske prakse. *Sodobna pedagogika* 60(4): 164–181.
- KUHAR, ROMAN (2012): Homofobija na naši šoli? *Narobe*, 25. maj. Dostopno na: <https://narobe.si/homofobija-na-nai-oli/> (24. januar 2019).
- KUHAR, ROMAN IN ALENKA ŠVAB (2014): *Raziskava o pravni podinformiranosti LGBT skupnosti in vsakdanjem življenju gejev in lezbijk: raziskovalno poročilo*. Ljubljana: Mirovni inštitut.
- LGBT YOUTH SCOTLAND IN RESPECT ME (2017): *Addressing Inclusion: Effectively Challenging Homophobia, Biphobia and Transphobia*. Dostopno na: <https://www.lgbtyouth.org.uk/media/1299/addressing-inclusion.pdf> (24. januar 2019).
- LGBT YOUTH SCOTLAND (2018a): *LGBT Charter. Your Journey to Lesbian, Gay, Bisexual and Transgender Inclusion*. Dostopno na: <https://www.lgbtyouth.org.uk/media/1511/lgbt-charter-brochure.pdf> (24. januar 2019).
- LGBT YOUTH SCOTLAND (2018b): *Strategy for a Sustainable Future. LGBT Youth Scotland 2018–2023*. Dostopno na: <https://www.lgbtyouth.org.uk/media/1388/lgbtys-strategy-2018-e-use.pdf> (24. januar 2019).
- MALM, SARA (2014): Transgender Teenager, 17, Leaves Heartbreaking Suicide Note Blaming Her Christian Parents before Walking in Front of Tractor Trailer on Highway. *Mail*

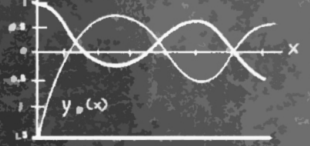
- Online, 30. december. Dostopno na: <http://www.dailymail.co.uk/news/article-2891267/Transgender-teenager-leaves-heartbreaking-suicide-note-blaming-Christian-parents-walking-tractor-trailer-highway.html> (24. januar 2019).
- MAGIČ, JASNA (2012): »Homofobija na naši šoli?« Poročilo o izkušnjah srednješolskih učiteljev in učiteljic s homofobijo v šolskem prostoru v Sloveniji. Ljubljana: Legebitra.
- MALJEVAC, SIMON, JASNA MAGIČ IN ANJA KOLETNIK (2008): *Vsakdanje življenje istospolno usmerjenih mladih v Sloveniji. Raziskovalno poročilo*. Ljubljana: Legebitra. Dostopno na: <https://issuu.com/legebitra/docs/raziskava> (24. januar 2019).
- MIZALA, ALEJANDRA, PILAR ROMAGUERA IN CAROLINA OSTOIC (2005): *Equity and Achievement in the Chilean School Choice System*. Center for Applied Economics Department of Industrial Engineering, Universidad de Chile. Dostopno na: <http://www.educacion-udla.cl/portales/tp7289fde89b21/uploadImg/File/equity-achievement-chilean-school-system.pdf> (24. januar 2019).
- MINISTRSTVO ZA ŠOLSTVO IN ŠPORT (2005): *Programske smernice za delo oddelčnega učiteljskega zbora in oddelčne skupnosti v osnovnih in srednjih šolah ter v dijaških domovih*. Dostopno na: http://www.mizs.gov.si/fileadmin/mizs.gov.si/pageuploads/podrocje/os/devetletka/program_drugo/Programske_smernice_za_delo_ouz_in_os.pdf (24. januar 2019).
- RING, TRUDY (2016): Family Says Bullying Led to Gay Wyoming Man's Suicide. *Advocate*, 12. marec. Dostopno na: <https://www.advocate.com/youth/2016/3/12/family-says-bullying-led-gay-wyoming-mans-suicide> (24. januar 2019).
- RENER, TANJA (2009): Homoseksualnost in šola: stališča študentk in študentov do obravnave homoseksualnosti pri pouku. *Sodobna pedagogika* 60(4): 106–119.
- STERN, JESSICA (2012): Creating Legacy Today: The First LGBT Ruling by the Inter-American Court of Human Rights. *City University of New York Law Review* 15(2): 247–253.
- ŠKOTSKA VLADA (2017): *LGBTI Inclusive Education. Working Group to Improve Experiences*. Dostopno na: <https://news.gov.scot/news/lgbti-inclusive-education> (24. januar 2019).
- ŠKOTSKA VLADA (2018a): *LGBTI Inclusive Education Working Group. Report to the Scottish Ministers*. Dostopno na: <https://www.gov.scot/binaries/content/documents/govscot/publications/report/2018/11/lgbti-inclusive-education-working-group-report/documents/lgbti-inclusive-education-working-group-report-scottish-ministers/lgbti-inclusive-education-working-group-report-scottish-ministers/govscot%3Adocument> (24. januar 2019).
- ŠKOTSKA VLADA (2018b): EQIA: *National Approach to Anti-Bullying. Revision of the Existing National Approach to Anti-Bullying for Scotland's Children and Young People Policy Guidance*. Dostopno na: <https://www.gov.scot/publications/equality-impact-assessment-record-national-approach-anti-bullying-scotlands-children-young-people/> (24. januar 2019).
- ŠVAB, ALENKA IN ROMAN KUCHAR (2005): *Neznosno udobje zasebnosti: vsakdanje življenje gejev in lezbijk*. Ljubljana: Mirovni inštitut.

- THE ASSOCIATED PRESS (2012): Chile: President Signs Anti-Discrimination Law. *The New York Times*, 12. julij. Dostopno na: <http://www.nytimes.com/2012/07/13/world/americas/chile-president-signs-anti-discrimination-law.html> (24. januar 2019).
- WEE, DARREN (2015): Transgender Boy, 16, Commits Suicide after Years of Bullying. *GayStarNews*, 2. marec. Dostopno na: http://www.gaystarnews.com/article/transgender-boy-16-commits-suicide-after-years-bullying020315/#gs.=DTD_1U (24. januar 2019).
- WINSOR, BEN (2016). A Gay 13-Year-Old Brisbane Boy is Dead after »Constant« Bullying. *SBS*, 25. november. Dostopno na: <http://www.sbs.com.au/topics/sexuality/agenda/article/2016/11/25/gay-13-year-old-brisbane-boy-dead-after-constant-bullying> (24. januar 2019).
- YONEYAMA, SHOKO (2015). Theorizing School Bullying: Insights from Japan. *Confero* 3(2): 120–160.
- ZAKON O ORGANIZACIJI IN FINANCIRANJU VZGOJE IN IZOBRAŽEVANJA (ZOFVI). Uradni list RS 16/07. Dostopno na: <http://pisrs.si/Pis.web/pregledPredpisa?id=ZAKO445> (24. januar 2019).

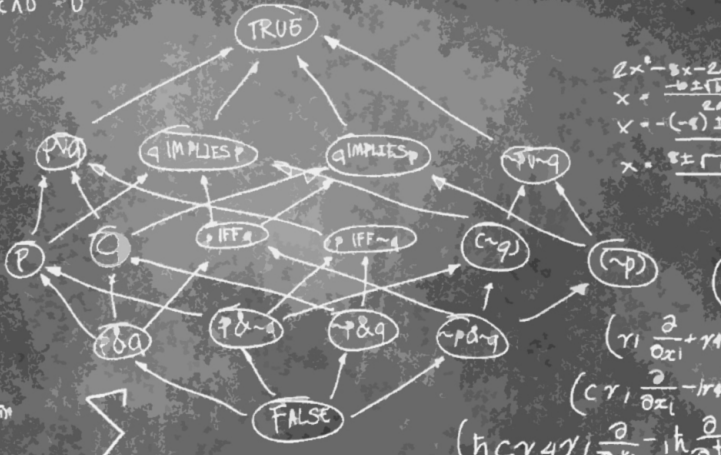

$$\begin{aligned} \vec{x} \cdot \vec{y} &= |\vec{x}| |\vec{y}| \cos \theta \\ \vec{x} \wedge (\vec{y} \wedge \vec{z}) &= (\vec{x} \wedge \vec{y}) \wedge \vec{z} \\ \vec{x} \wedge (\vec{y} \wedge \vec{z}) &= (\vec{x} \wedge \vec{z}) \wedge \vec{y} \\ \vec{x} \wedge (\vec{y} \wedge \vec{z}) &= (\vec{x} \wedge \vec{y}) \wedge \vec{z} \\ \vec{x} \wedge (\vec{y} \wedge \vec{z}) &= (\vec{x} \wedge \vec{z}) \wedge \vec{y} \\ \vec{x} \wedge (\vec{y} \wedge \vec{z}) &= (\vec{x} \wedge \vec{y}) \wedge \vec{z} \\ \vec{x} \wedge (\vec{y} \wedge \vec{z}) &= (\vec{x} \wedge \vec{z}) \wedge \vec{y} \end{aligned}$$

$$\begin{aligned} \vec{E} &= -\nabla \phi \\ \vec{E} &= -\nabla \left(\frac{1}{r} \right) \\ \vec{E} &= \frac{1}{r^3} \vec{r} \\ \vec{E} &= \frac{1}{r^3} (x\vec{i} + y\vec{j} + z\vec{k}) \\ \vec{E} &= \frac{1}{r^3} \vec{r} \end{aligned}$$

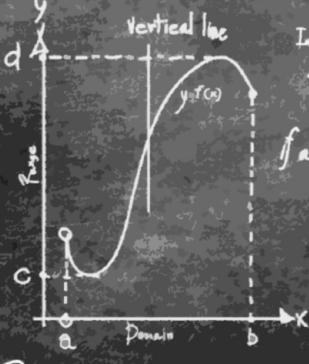
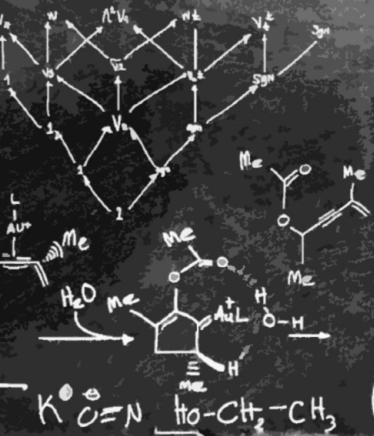

$$\langle N_i, v_i, N_j, v_j | C_{ij} | N_i, v_i, N_j, v_j \rangle$$

$$\int \frac{x^2 - 2x}{x} dx = 4 \left[(v_1 + v_2)^2 - (v_1 + v_2)(N_1 + N_2) \right]$$

$$E = \sum_i \lambda_i \int \dots \int \delta_c(\phi(x, y)) \dots$$

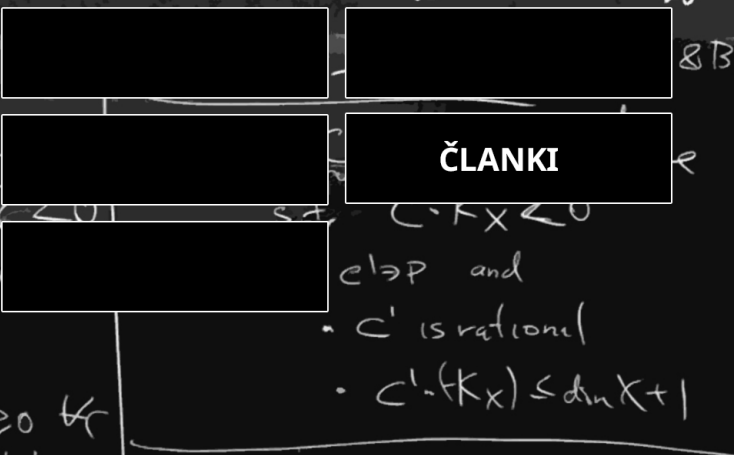

In (Δ) is the intersection of $f^{-1}(c_0)$ and $f^{-1}(a_0)$
 $\Delta(c_1) = b_1$
 $y_1, y_2 \in C\{c_0\}$ satisfy $\Delta(y_1) = \Delta(y_2)$
 if and only if there are elements $a_1 \in A\{a_0\}, \delta_1 \in D\{\delta_0\}$ such that
 $y_1 = f(a_1) \delta_1$
 $B\{b_0\}$ is the pullback of $A\{a_0\} \xrightarrow{f} C\{c_0\} \xleftarrow{p} D\{\delta_0\}$

$$\left| \Psi_{\Sigma}(t) \right| = \left| \sum_{\alpha} \text{Seite } \alpha \cdot \tau(x) \right| \leq \sum_{\alpha} \epsilon$$

MMP for surfaces

Castelnuovo contraction h_m (*)
 look for curves $C \subset S$ (K_S)
 find such C with $g(C) = 0, C \cdot K_S = -1$
 contract it using h
 minimal model \rightarrow either $K_S \cdot C \geq 0$ or S is uniruled
 \downarrow
 B
 \downarrow
 \mathbb{P}^1
 \downarrow
 \mathbb{P}^1

Raziskovalna dinamika na področju diskriminacije v Sloveniji: uveljavljanje intersekcionalne analize

Abstract

The Dynamics of Research on Discrimination in Slovenia: Implementing Intersectional Analysis

The paper aims to critically examine existing research conducted in Slovenia on the topic of discrimination. The authors focus on research on intersectional discrimination, which provides new insight into the substance and realities of discrimination in modern societies. An overview of the research carried out in the field of discrimination in Slovenia between 1991 and 2018 shows that research on discrimination is most often focused on a one-dimensional experience of discrimination. So far, only two empirical studies that directly address the intersectional approach to discrimination have been carried out in Slovenia. This, however, does not mean that other studies do not deal with intersectionality. Even when it comes to research from the 1990s, the authors find examples of studies that draw attention to the effects of several personal circumstances on the position of an individual and the new social realities that arise at these intersections.

Keywords: discrimination, intersectional discrimination, intersectionality, Slovenia

Tjaša Učakar, PhD, is a researcher at the Faculty of Arts, University of Ljubljana. (tjasaučakar@gmail.com)

Emanuela Fabijan is a young researcher at the Faculty of Arts, University of Ljubljana. (emanuela.fabijan@hotmail.com)

Rok Smrdelj is a young researcher at the Faculty of Arts, University of Ljubljana. He is a recipient of the scholarship awarded by the University Institute of Ing. Lenarčič Milan. (rok.smrdelj@gmail.com)

Ana Ješe Perkovič, PhD, is a researcher at the Faculty of Arts, University of Ljubljana. (ana.jese@gmail.com)

Povzetek

Cilj pričujočega prispevka je kritično analizirati dosedanje raziskovanje diskriminacije v Sloveniji s poudarkom na raziskovanju intersekcijske diskriminacije, ki omogoča razumevanje novih vsebin in novih realnosti diskriminacije v sodobnih družbah. Prispevek predstavi pregled opravljenih raziskav s področja diskriminacije v slovenskem prostoru med letoma 1991 in 2018, ki pokaže, da je raziskovanje diskriminacije najpogosteje osredinjeno na enodimenzionalno izkušnjo diskriminacije. Doslej sta bili v Sloveniji opravljeni samo dve empirični študiji, ki neposredno obravnavata intersekcijski pristop k diskriminaciji. To pa ne pomeni, da se z intersekcionalnostjo ne ukvarjajo oziroma je ne obravnavajo druge študije. Nasprotno, že v 90. letih zasledimo raziskave, ki so opozarjale na součinkovanje več osebnih okoliščin na položaj posameznika oziroma posameznice ter na nove družbene realnosti, ki nastajajo na teh presečiščih in s katerimi se srečujejo diskriminirani posamezniki in posameznice.

Ključne besede: diskriminacija, intersekcijska diskriminacija, intersekcionalnost, Slovenija

Tjaša Učakar, dr., je raziskovalka na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani. (tjasaucakar@gmail.com)

Emanuela Fabijan je mlada raziskovalka na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani. (emanuela.fabijan@hotmail.com)

Rok Smrdelj je mladi raziskovalec na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani in štipendist Univerzitetne ustanove ing. Lenarčič Milana. (rok.smrdelj@gmail.com)

Ana Ješe Perkovič, dr., je raziskovalka na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani. (ana.jese@gmail.com)

Diskriminacija, identitetne politike in intersekcionalnost: k proučevanju presekov neenakosti

Diskriminacija je ena najboljšežnejših tematik sociološkega raziskovanja, saj gre za kompleksen pojav, ki se nanaša na posameznike, družbene skupine in institucije. Ima mnogotere pojavne oblike in posledice, ki se skozi čas spreminjajo. Tudi v Sloveniji je raziskovanje diskriminacije plodno področje raziskovanja. Cilj pričujočega prispevka¹ je kritično analizirati dosedanje raziskovanje diskriminacije v Sloveniji s poudarkom na raziskovanju intersekcijske diskriminacije, ki omogoča razumevanje novih vsebin in novih realnosti diskriminacije v sodobnih družbah.

S pojmom diskriminacija v sociologiji označujemo družbene prakse, ki vodijo v različne oblike družbenega izključevanja posameznikov ali skupin. Kot je zapisal Roman Kuhar (2009: 15), je diskriminacija

vsaka praksa, ki določenim posameznikom ali skupinam onemogoči uživanje njihovih pravic in svoboščin in jih v primerjavi s preostalimi člani in članicami določene politične ali družbene entitete postavlja v slabši položaj in v fizičnem ali simbolnem pogledu odrinja na rob družbe.

Diskriminacija poteka na podlagi določenih osebnih okoliščin, ki posameznice in posameznike povezujejo v družbene skupine. Te osebne okoliščine so lahko zelo raznolike, najpogosteje pa gre za spol, raso ali etnično pripadnost/narodnost, vero ali prepričanje, invalidnost, starost in spolno usmerjenost. Teh šest osebnih okoliščin je zapisanih tudi v Amsterdamski pogodbi iz leta 1997, v kateri so se članice EU zavezale k preprečevanju diskriminacije (Kuhar, 2009). V tem kontekstu govorimo o etnični ali rasni diskriminaciji² in diskriminaciji na

¹ Članek je nastal v okviru temeljnega raziskovalnega projekta ARRS *Državljanstvo in diskriminacija: intersekcijski pristop k raziskovanju družbene izključenosti* (J6-9381).

² V vzhodnoevropskem kontekstu se pogosteje srečamo z etnično diskriminacijo, medtem ko sociologi iz ZDA pogosteje govorijo o rasni diskriminaciji predvsem zaradi diskriminacije črnega prebivalstva. Obe diskriminaciji temeljita na podlagi predsodkov o izvoru človeka oziroma njegovega dednega zapisa (Prepoznavanje rasne diskriminacije, 2003).

podlagi spola, ki sta najpogosteje tematizirani osebni okoliščini v različnih politikah, vključno z identitetnimi politikami (Kuhar, 2009: 16). Glede na druge osebne okoliščine nato ločimo še diskriminacijo na podlagi starosti, vere, hendikepa, spolne usmerjenosti in podobno (ibid.).

Neža Kogovšek in Brankica Petković (2007: 15–16) diskriminacijo delita na neposredno in posredno, kjer neposredna diskriminacija pomeni, da je posameznik ali družbena skupina obravnavana neenakopravno zaradi določene osebne okoliščine, medtem ko posredna diskriminacija pomeni prakse, ki so na pogled nevtralne, a so zaradi njih določeni posamezniki ali družbene skupine zaradi svoje osebne okoliščine postavljeni v slabši položaj. Diskriminacijo lahko delimo tudi na individualno in sistemsko oziroma strukturno. Individualno diskriminacijo izvaja ena oseba oziroma skupina nad drugo osebo oziroma skupino, medtem ko je sistemska diskriminacija tista, ki v neenak položaj oziroma neenakopravno obravnavo postavlja določeno osebo ali skupino na ravni samega sistema oziroma pravil delovanja družbene institucije (Kuhar, 2009: 17). V okviru različnih praks diskriminacije N. Kogovšek in B. Petković (2007) navajata nadlegovanje, viktimizacijo, etnično profiliranje, dajanje navodil za diskriminacijo ter sovražni govor. Kot poseben sklop praks diskriminacije Kuhar (2009) opozarja še na diskurzivno diskriminacijo oziroma diskriminacijo, ki je povezana z različnimi diskurzivnimi oblikami izključevanja.

Raziskovanje in obravnavanje diskriminacije je zgodovinsko večinoma potekalo po liniji ene od kategorizacij oziroma tipologij. Najpogosteje je osredinjeno na enodimenzionalno izkušnjo, kjer je fokus raziskovalnega interesa na eni od osebnih okoliščin, na podlagi katere lahko prihaja do diskriminacije, ali na posamezno področje diskriminatorskih praks (npr. delovno mesto, javni prostor ipd.). Na ravni antidiskriminacijskih politik nekje od 1970. leta in vznika manjšinjskih družbenih gibanj prevladuje paradigma identitetnih politik, ki družbo deli v skupine glede na različne identitete – spolno, etnično, razredno ipd., ob tem pa predvideva, da se pripadnice in pripadniki določene družbene skupine srečujejo s podobnimi problemi ter da bi bile zanje sprejemljive podobne rešitve teh problemov – da imajo te skupine neko skupno, imaginarno identiteto. »Identiteta je torej vir problema, hkrati pa se v politiki, ki je zasnovana na tej identiteti, skriva rešitev problema.« (Kuhar, 2009: 24) Majda Hrženjak in Vlasta Jalušič (2011: 12) poudarjata, da so »javne politike [...] vpete v to nenehno kategoriziranje in tudi ustvarjajo kategorizacije, ki so ponavadi še statistično in strokovno podkrepjene ter so tako podlage ukrepanja akterjev javnih politik,« zato tudi raziskovalci problemov neenakosti in diskriminacije sledijo tem kategorijam. Pomembno pa je zavedanje, da »kategorije, s katerimi operiramo v javnih politikah, [...], nikdar niso nevtralne in prazne oznake – tudi če se tako predstavljajo –, temveč so uokvirjene v specifičnih kontekstih in v njih se vedno zrcalijo obstoječa razmerja moči« (ibid.: 13).

Čeprav so raziskovalci že v 70. in 80. letih 20. stoletja ugotavljali, da je diskriminacija lahko večplastna in da enodimenzionalno obravnavanje ni zadostno,

je koncept interseksionalnosti nastal šele leta 1989, ko je Kimberlé Crenshaw, ameriška feministka in teoretičarka, razpravljala o okoliščinah, ki spremljajo zaposlovanje temnopoltih žensk v ZDA, in se njihovo izkoriščanje ter izključevanje nahajata na presečišču spola, rase in razreda (Yuval-Davis, 2011: 4–5). Skoraj sočasno se je tudi v Evropi na področju postkolonialnega feminizma razvijala teorija, ki bi jo lahko poimenovali interseksionalnost (ibid.). Floya Anthias in Nira Yuval-Davis sta že na začetku 80. let raziskovali spol in etnično ločevanje v jugovzhodnem Londonu (ibid.: 5). Ker je bil to čas številnih razprav o rasi in rasizmu, sta želeli razmisliti o analitičnem statusu kategorije rase ter načinih konceptualizacije rasizma in nacionalizma, vprašanjih rase in razreda, rase in spola, vlogi kategorije »črnca« v procesu rasizacije ter vlogi ideologij multikulturalizma, skupnosti in identitetnih politik v antirasističnih strategijah (Anthias in Yuval-Davis, 1996: vii). Zagovarjali sta, da se interseksijska analiza ne bi smela omejiti zgolj na tiste, ki se znajdejo na različnih robovih družbe, ampak bi se morale meje te analize razširiti na vse člane družbe, s tem pa bi interseksionalnost postala teoretski okvir za analizo družbene stratifikacije (Yuval-Davis, 2011: 8). F. Anthias (2002: 501) pozneje vpelje koncept translokalne pozicionalnosti in poudari, da vprašanj izključevanja, politične mobilizacije na podlagi kolektivne identitete ter naracije pripadanja in »drugega« ni mogoče ustrezno obravnavati, če se ne nahajajo znotraj drugih konstrukcij razlikovanja in identitete, zlasti okoli spola in razreda. Zato predlaga, da je »translokalna pozicionalnost« primernejši koncept za obravnavo vrste vprašanj, ki se nanašajo na pripadanje, ki ga pogosto pojmuje kot večplastno (ali hibridno) identiteto (ibid.).³

M. Hrženjak in V. Jalušič (2011: 33) interseksionalnost opredelita kot

orientacijo, načelo in pot v raziskovanju kompleksnih neenakosti [...], ki izhaja iz [...] spoznanja, da diskriminacija, neenakosti in nasilje nimajo enega samega ali enotnega vira: denimo, diskriminacija na podlagi spola ne zajame enotno vseh žensk enako, temveč se dimenzija spola križa z drugimi strukturnimi viri neenakosti ali privilegijev (z razredno, narodno pripadnostjo ali s kakšnim drugim položajem).

Koncept intersekcije se oblikuje kot odgovor na kritiko identitetnih politik. K. Crenshaw (1991) izhaja iz teze, da je ključni problem identitetne politike v tem, da pogosto prekrije ali ignorira medskupinske razlike. Poleg tega ignoriranje razlik v skupinah pogosto pripomore k napetostim med skupinami, kar je še en problem

³ »Osredinjenost na lokalnost (in translokalnost) priznava pomen konteksta, naravo trditev in atributov ter njihovo produkcijo v kompleksnih in spreminjajočih se okoljih. Priznava tudi variabilnost nekaterih procesov, ki vodijo do bolj zapletenih, protislovnih in včasih dialoških položajev: to je tisto, kar je mišljeno z izrazom 'translokalnost'. Slednje se nanaša na zapletenost pozicionalnosti, s katero se soočajo tisti, ki se srečujejo z različnimi lokalnostmi in dislokalnostmi glede na spol, etnično pripadnost, nacionalno pripadnost, razred in rasizacijo.« (Anthias, 2002: 502)

identitetnih politik. In naprej, opozarja Kuhar (2009), se morajo posamezniki in posameznice, kadar antidiskriminacijske politike temeljijo na identitetnih politikah, identificirati z eno samo dimenzijo svojega lastnega kompleksnega položaja, da bi imeli dostop do pravic, svoje preostale identifikacije pa morajo zanemariti. Identitetna politika posamezne skupine unificira, ukrepi pa se nato sprejemajo v imenu te skupine, katere posamezniki naj bi imeli enake težave, pri čemer so spregledane druge osebne okoliščine, ki lahko součinkujejo in pripomorejo k diskriminatornim praksam, ki jih izkušajo posameznice in posamezniki v določeni identitetni skupini.

V nasprotju z identitetnimi politikami intersekcija pomeni obliko obravnavanja kompleksnih neenakosti. Pri tem ne gre zgolj za seštevanje različnih oblik in ravni diskriminacije, temveč za »novo realnost oziroma novo vsebino« (Kuhar, 2009: 26), ki nastaja na presečišču različnih osebnih okoliščin:

Posameznika, ki je diskriminiran zaradi več osebnih okoliščin hkrati, ne moremo v politiki obravnavati po posameznih osebnih okoliščinah ali v smislu seštevka diskriminacij, temveč skozi avtentično novo realnost diskriminacije, ki se vzpostavlja na intersekciji (ibid.).

»Intersekcionalni pristop naj bi tako zajel in prepoznal čim bolj realne življenjske situacije in procese, v katerih so posamezniki in posameznice izpostavljeni različnim mehanizmom politik diskriminacije in izenačevanja,« pravita M. Hrženjak in V. Jalušič (2011: 33–34), ki hkrati poudarjata, da »pri tem ponavadi ne gre za enosmerne procese in preproste povezave, temveč za kompleksen spoj različnih dimenzij, vplivov struktur in različnih akterjev.« Kuhar (2009: 28) opozarja na prehitro in nereflektirano navdušenje nad intersekcijskim pristopom, ki, kot zapiše, »nagovarja le drugi del problema identitetne politike«, in sicer problem prelitja ene identitete prek drugih, ne razrešuje pa popolnoma problema unifikacije identitetne skupine, ki se lahko z intersekcijo sicer bolj razdrobi, ne pa nujno preseže. Zato predlaga dopolnitev intersekcijskega pristopa z razumevanjem identitete kot kontinuuma, ki bi preprečeval »vzpostavljanje unificiranih in fiksnih identitetnih pozicij in bi hkrati nagovarjal tudi vprašanje intersekcije identitet«.

K. Crenshaw (1991) razlikuje med tremi tipi intersekcij, strukturno in politično intersekcijo ter intersekcijo reprezentacij. Pri strukturni intersekciji gre za vprašanje »ojačevanja« (Verloo v Kuhar, 2009: 29), torej kako ena identitetna pozicija krepi drugo, npr. »kako rasizem okrepi oziroma 'ojači' seksizem, kako razredne strukture okrepijo homofobijo, kako homofobija okrepi rasizem in tako naprej« (Kuhar, 2009: 29). Strukturna intersekcionalnost je torej razumljena kot položaj, ko posamezniki oziroma posameznice izkusijo neenakost zaradi navzkrižja strukturnih neenakosti in položajev, ki jih ustvarjajo institucije s svojimi definicijami položajev (Hrženjak in Jalušič, 2011). Politična intersekcija se nanaša na vprašanje, kako so si politike različnih skupin, ki jim posameznik ali posameznica hkrati pripada, lahko celo v nasprotju ali se popolnoma izključujejo. Lahko se je namreč zgodilo,

da je uspeh zahteve po večji enakosti ene skupine (definirane z eno samo dimenzijo) pripomogel bodisi k neenakosti posameznikov/posameznic te skupine, katerih položaj se je križal še s kakšno drugo dimenzijo, ali pa k diskriminaciji in celo stigmatiziranju neke druge skupine, ki se je znašla na skupnem identitetnem/kategorialnem presečišču. (Hrženjak in Jalušič, 2011: 36)

Politična intersekcionalnost se torej nanaša na vprašanje, ali (in kako) so kompleksne neenakosti in navzkrižni diskriminacijski mehanizmi pomembni za oblikovanje strategij v boju za odpravo neenakosti. Miele Verloo (v Kuhar, 2009: 29) politično intersekcijo opiše z »marginalizacijo določenih izključevanj«. Intersekcija reprezentacij nagovarja strukturo in politiko skozi optiko diskurza: »Crenshaw opozarja, da se takrat, ko en tip diskurza ne prepozna pomembnosti drugega tipa diskurza, pozicije moči, proti katerim sta oba diskurza usmerjena, okrepijo.« (Kuhar, 2009: 30) Poleg tipov intersekcije M. Hrženjak in V. Jalušič navajata še različne poti aplikacije intersekcionalnosti v raziskovanje, kar povzemata po McCallu (v Hrženjak in Jalušič, 2011: 40–41): antikategorialni pristop, intrakategorialni pristop in interkategorialni pristop. »Pri antikategorialnem pristopu gre za kritiko konstruiranih kategorij in za njihovo razgaljanje.« (ibid.) Ta pristop ne problematizira zgolj posameznih kategorij, temveč kakršnokoli kategorizacijo, kar lahko ima, kot opozarjata avtorici, »v realpolitičnem svetu za posledico izgubo osnove za kakršnokoli zahtevo po politični enakosti skupin in popolno individualizacijo problemov ali popolno politiko razlik«. Interkategorialni pristop poudarja različnost in multiplost identitet znotraj kategorije, intrakategorialni pristop pa poskuša kombinirati različne kategorije med seboj.

Na tem mestu je pomembno analitično ločiti še multiplo oziroma večplastno diskriminacijo od intersekcijske diskriminacije:

Multipla ali večplastna diskriminacija v nasprotju z intersekcijsko ne govori o »novi vsebini«, ki se vzpostavlja ob križanju več osebnih okoliščin, temveč različne oblike diskriminacije, ki jim je posameznik potencialno izpostavljen, razume v obliki seštevek. (Kuhar, 2009: 30)

Ključna razlika med intersekcijsko in multiplo diskriminacijo je torej ta, da intersekcijska upošteva presek diskriminacij (presek je nova vsebina diskriminacije), multipla diskriminacija pa označuje seštevek diskriminacije. V realnosti je seveda včasih težko razlikovati med oblikami diskriminacije (ibid.: 31). M. Hrženjak in V. Jalušič (2009: 34) temu dodajata, da intersekcijski pristop ne dodaja novih dimenzij ali virov neenakosti, temveč se ukvarja z njihovo prepletenostjo in načinom, kako so utemeljeni v konkretnih situacijah in v času. Pri multipli diskriminaciji pa gre za postopke in dejanja, ki posameznika ali posameznico diskriminirajo na podlagi več okoliščin hkrati, pri čemer gre ponavadi za seštevek dimenzij ali osi diskriminacije.

Interseksijski pristop je torej v slovenskem raziskovalnem prostoru teoretsko dobro utemeljen. Na področju empiričnih raziskav sicer prevladuje enodimenzionalni pristop, a so slovenske raziskovalke in raziskovalci, kot bomo pokazali v nadaljevanju, že zgodaj v svoje raziskovalne načrte začeli vpeljevati elemente interseksijske metode, da bi preseglji omejitve osredinjenosti zgolj na eno osebno okoliščino, ki pogosto spregleda kompleksnost družbene realnosti.

Prevlada enodimenzionalnega pristopa k raziskovanju diskriminacije

Obravnava raziskav o diskriminaciji v Sloveniji, ki so bile objavljene med letoma 1991 in 2018, vključuje zbrane raziskave s področja diskriminacije na podlagi spola, etnične ali nacionalne pripadnosti, spolne usmerjenosti in religije. V nadaljevanju je predstavljena vsaka od naštetih skupin raziskav s poudarkom na obravnavi ugotovitev vidnejših raziskav.⁴

Spol kot temeljna raven diskriminacije

Zbrane raziskave s področja diskriminacije na podlagi spola se tematsko osredinjajo na mehanizme in prakse diskriminacije žensk na področjih političnega delovanja in njihove zastopanosti v politični sferi,⁵ zaposlovanja in dela,⁶ raziskovanja in znanosti,⁷ izobraževanja⁸ in zasebne sfere.⁹ Poleg tega so med

⁴ Zbiranje raziskav je potekalo na dva načina. Večino raziskav smo našli v bazi Cobiss pod ključno besedo »diskriminacija«, pregledali pa smo še zadetke po 14 avtorjih, ki se pogosteje pojavljajo pod ključno besedo »diskriminacija«. Ker predvsem v obdobju med letoma 1991 in 2004 beseda »diskriminacija« pogosto ni bila označena med predmetnimi oznakami in zato sistem Cobiss ni prikazal določene raziskave, smo ta način iskanja dopolnili še s pregledom publikacij založb in organizacij, ki so objavljale s področja (anti)diskriminacije, kot so Mirovni inštitut, FSD, ZRC SAZU ipd., pa tudi z zadetki prek iskalnika Google.

⁵ Npr. Antić Gaber, 2000; 2006a; 2006b; 2011; Antić Gaber in dr., 2003; 2009; Antić Gaber in Ilonczki, 2003; Fink Hafner in Krašovec, 2000; 2004; Gortnar, 2004; Jalušič in Antić Gaber, 2001; Krašovec in Fink Hafner, 2004; Podreka in Antić Gaber, 2015; Primorac in dr., 2018; Selišnik in Antić Gaber, 2015; Šori in Humer, 2015.

⁶ Npr. Barbič, 2000; Hrženjak, 2007; Kanjuo-Mrčela, 1996; Kanjuo-Mrčela in dr., 2010; 2012; Sedmak in Medarič, 2007; Slana, 2010.

⁷ Npr. Jogan, 1997; 2001; 2006; Mladenić, 2006a; 2006b; Novak, 2006; Oblak, 2010; Šadl, 2006; Ule, 2013; Zgaga, 2015.

⁸ Npr. Jogan, 2009; Mencin Čepkac in Tašner, 2009; Tašner in Rožman, 2015.

⁹ Npr. Antić Gaber, 2017; Hrženjak, 2001; Humer in dr., 2016; Leskošek in dr., 2010; Mednarodna splošna družboslovna anketa, 2002; Podreka, 2017; Sedmak in dr., 2006; Šadl, 2000; Urek, 2013.

zbranimi raziskavami tudi študije s področja prostitucije,¹⁰ vloge žensk v RKC,¹¹ seksističnega diskurza¹² in medijskih sistemov glede na enakost spolov.¹³

Na področju politične participacije žensk je pomembna raziskava Milice Antić Gaber (2000), ki se ukvarja z vlogo žensk v strankarski politiki v državah vzhodne in srednje Evrope in ugotavlja, da so politične stranke ključni dejavnik, ki posredno in neposredno vpliva na možnosti za politično delovanje žensk. Posreden vpliv se kaže predvsem v ideologiji stranke, organiziranosti strank in (ne)formalnih pravilih. Neposreden vpliv pa je mogoče zaznati v programih stranke, načinih kandidiranja in odnosu stranke do kvot, kar pomeni znatno oviro za številnejše vstopanje žensk v politiko (ibid.). Raziskava Danice Fink Hafner in Alenke Krašovec (2000) ugotavlja, da so do žensk bolj odprte majhne nove stranke, ki se v javnosti pojavijo tik pred volitvami, ter majhne nove stranke, pri katerih obstaja negotovost v zvezi s prestopanjem parlamentarnega praga. Ugotovitve raziskav iz tujine so pokazale, da se stranke najprej in v večji meri odprejo do žensk na lokalni ravni, kar pa se pri omenjeni raziskavi v Sloveniji ni potrdilo (ibid.). S sorodno temo se ukvarja raziskava o zastopanosti žensk v predstavniških političnih telesih na lokalni in nacionalni ravni (Fink Hafner in Krašovec, 2004), ki poskuša odgovoriti na vprašanje, ali proporcionalni volilni sistemi omogočajo večjo izvoljivost žensk v politična predstavniška telesa kot večinski volilni sistemi. Rezultati med drugim kažejo, da je delež kandidat in izvoljenih svetnic, ki so kandidirale na lokalnih volitvah po proporcionalnem sistemu, večji od deleža kandidat in izvoljenih svetnic, ki so kandidirale na lokalnih volitvah po večinskem sistemu. Ena pomembnejših ugotovitev raziskave je, da zvrst volilnega sistema na lokalni in nacionalni ravni ni bistveni dejavnik za izvolitev žensk v institucionalno politiko (ibid.), da so torej ženske v političnih telesih neenako zastopane ne glede na značilnosti volilnega sistema.

Naslednji sklop raziskav obravnava diskriminacijo žensk na področju zaposlovanja in dela, kjer omenjamo raziskavo Aleksandre Kanjuo-Mrčela (1996), ki na podlagi intervjujev in ankete analizira spolno konstrukcijo menedžerskih vlog in obstoj steklenih stropov za ženske v menedžmentu. Ugotovitve kažejo, da so ženske na najvišjih položajih podreprezentirane kljub njihovi visoki prisotnosti na področju plačanega dela s polnim delovnim časom, visoki stopnji izobrazbe in relativno ugodnemu institucionalnemu okolju. Raziskava potrди prisotnost spolno strukturiranih vzorcev v podjetjih. Med razloge za podzastopanost žensk spadajo po mnenju intervjuvanih njihove obveznosti v družini, pomanjkanje samozavesti, nizke aspiracije, emocionalna nestabilnost, pogostejša odsotnost z dela, stereotip-

¹⁰ Npr. Pajnik, 2004; 2008; Radačić in Pajnik, 2017; Zavratnik Zimic in dr., 2005.

¹¹ Npr. Jogan, 2005; 2013.

¹² Npr. Jogan, 2001; Kuhar, 2001a.

¹³ Npr. Pajnik in Petković, 2017; Petković, 2016.

ne predstave o menedžerkah in diskriminacija na področju zaposlovanja in napredovanja. Raziskava ugotavlja še, da je pomemben dejavnik, ki vpliva na uspeh menedžerk, družina, iz katere izhajajo (ibid.).

Pri delitvi plačanega in neplačanega dela na podlagi spola je pomembna študija Majde Hrženjak (2007), ki ugotavlja, da bi večina respondentk (ženske v gospodinjstvih z malimi otroki) bila pripravljena plačevati storitve na področju plačanega domačega dela, predvsem zato, da bi imele več prostega časa in bi se lahko posvetile izobraževanju in karieri. V segmentu dolgotrajno brezposelnih žensk bi se za primerno plačilo na področju plačanega domačega dela zaposlila nekaj več kot polovica intervjuvanih, predvsem mlajše dolgotrajno brezposelne ženske s končano osnovnošolsko ali strokovno izobrazbo. Domače neplačano delo je za precej vprašanih žensk v gospodinjstvih z malimi otroki ovira pri plačanem poklicnem delu in uveljavljanju. Raziskava kaže na prevladovanje asimetrične delitve domačega dela, kar rezultira tudi v neenakopravnem položaju žensk na trgu dela (ibid.).

S položajem žensk na področju raziskovanja in znanosti se je že v 90. letih ukvarjala raziskava, ki se osredinja na asistentke in docentke z Univerze v Ljubljani in Univerze v Mariboru (Jogan, 1997). Izsledki kažejo, da se omenjene še vedno srečujejo z ovirami, ki se manifestirajo v prikritih in neposrednih oblikah diskriminacije. Sem spadajo negativni predsodki do žensk v znanosti, večji nadzor v zvezi z učinkovitostjo dela in preobremenjevanje z rutinskimi deli. Študija kaže, da je akademska kariera žensk povezana z večjimi vlaganji in odrekani (še posebno v zasebnem življenju) (ibid.). Tudi novejša raziskava položaja znanstvenic v slovenski akademski sferi (Hofman, 2017) kaže na večji delež žensk z bolj prekarnimi zaposlitvami, kot so pogodbe za določen čas ali krajši delovni čas, in to celo na družboslovnih in humanističnih področjih, kjer je številčno več študentk, doktorskih kandidatk in asistentk z doktoratom kot njihovih moških kolegov. Raziskava dodaja še perspektivo generacijske pripadnosti na intersekciji s spolom (ibid.). Ena vidnejših raziskav na področju raziskovanja in znanosti v luči diskriminacije na podlagi spola je bila opravljena v okviru Komisije za ženske v znanosti pri Ministrstvu za znanost RS (Ule, 2013). Izsledki kažejo, da je spol še vedno pomemben dejavnik institucionalnega in poklicnega življenja v znanosti. To med drugim potrjuje tudi dejstvo, da je večina položajev, ki jih zasedajo znanstvenice, vezanih predvsem na pedagoško delo, ki ima manjši vpliv na karierno napredovanje in ugled v akademski sferi (ibid.). Podobno kot Mirjana Ule, ki opozarja na obstoj t. i. »moške akademske kulture«, tudi Zdenka Šadl (2006) omenja t. i. »moška omrežja«, ki znanstvenicam pomenijo oviro pri akademskem napredovanju.

Prva večja kvantitativna javnomnenjska raziskava o položaju žensk v zasebni sferi, ki je obravnavala odnos do nasilja v družinah v Sloveniji in analizo obstoječega stanja na tem področju (Sedmak in dr., 2006), ugotavlja, da so ženske, ki so na splošno pogosteje žrtve nasilja v družini, bolj občutljive za nasilje v družini in družbi na splošno. Kljub večji izpostavljenosti fizičnemu, psihičnemu in/ali spolnemu nasilju so slabše informirane glede zakonodaje s tega področja, hkrati pa

izkazujejo manjšo pripravljenost po boljši informiranosti o tej problematiki kot moški. Čeprav ženske dojemajo nasilje v družini kot problematiko, ki bi potrebovala več javne razprave, in menijo, da je prepogosto skrita za štirimi stenami, pa tedaj, ko so žrtve nasilja, iščejo pomoč in podporo v neformalni socialni opori (npr. pri prijateljih in članih družine) in se redko obrnejo na policijo (ibid.). Ključna ugotovitev ene od raziskav, ki specifično obravnava nasilje nad ženskami v zasebni sferi (Urek, 2013), je, da je bila v Sloveniji vsaka druga ženska od dopolnjenega 15. leta starosti žrtev katere od oblik nasilja. Najpogostejše je psihično in fizično nasilje, sledi premoženjsko nasilje, nasilje, povezano z omejevanjem gibanja, in spolno nasilje. Vsaka druga ženska je doživela nasilje tudi v zadnjem letu pred raziskavo, najpogostejše psihično nasilje. Raziskava je ovrgla mit, da se nasilje dogaja samo med pripadnicami nižjih družbenih razredov in/ali ženskami iz drugih deprivilegiranih družbenih skupin (ibid.).

Na podlagi pregleda zbranih raziskav o diskriminaciji na podlagi spola je videti, da so bile v 90. letih opravljene raziskave, ki analizirajo diskriminacijo žensk na vodilnih položajih v gospodarstvu ter položaj znanstvenic v Sloveniji in ovire, s katerimi se pri svojem delu srečujejo, torej tematike, ki so v raziskovanju aktualne še danes. Na začetku novega tisočletja prevladujejo študije, ki tematizirajo položaj žensk v parlamentarni politiki, mehanizme in politike, ki spodbujajo participacijo žensk v institucionalni in strankarski politiki, ter zastopanost interesov žensk v javnem življenju. Poleg tega v tem obdobju zasledimo tudi obravnavo diskurza o samskih ženskah v povezavi z zdravljenjem neplodnosti z biomedicinsko pomočjo in dostopom do umetne oploditve. V obdobju po letu 2005 pa je mogoče zaznati porast raziskav, ki se osredinjajo na položaj žensk v znanosti, na trgu delovne sile na splošno ter usklajevanje plačanega in skrbstvenega dela v zasebni sferi. Po letu 2006 postane pomembna tema raziskovanja nasilje nad ženskami v zasebni sferi.

Homofobija in prevlada heteronormativnega okvira v javnosti

Zbrane raziskave o diskriminaciji na podlagi spolne usmerjenosti se ukvarjajo s področji, ki se nanašajo na vsakdanje življenje gejev in lezbijk,¹⁴ homofobijo,¹⁵ diskurz o homoseksualnosti,¹⁶ vprašanje homoseksualnosti v okviru izobraževal-

¹⁴ Npr. Blažič, 2016; Kuhar, 2001c; 2007; Perger in dr., 2018; Švab in Kuhar, 2005a; 2005b; 2014.

¹⁵ Npr. Kuhar in dr., 2011; Kuhar in Magič, 2008.

¹⁶ Npr. Kuhar, 2003a; 2003b; 2004; Kuhar in Šori, 2017; Perger in Mencin Čepelak, 2017.

nega procesa,¹⁷ istospolne družine¹⁸ ter na vprašanje pravne ureditve položaja istospolno usmerjenih oseb (kot posameznikov) ter pravno ureditev istospolnih partnerstev in razmerij, ki so povezana s položajem otrok v istospolnih družinah.¹⁹

Prva slovenska sociološka empirična raziskava, ki tematizira vsakdanje življenje gejev in lezbijk, temelji na longitudinalni študiji, ki sta jo opravila Alenka Švab in Roman Kuhar (2005a; 2005b; 2014). Temeljna ugotovitev raziskave pravi, da so geji in lezbijke v Sloveniji heterogena skupnost, ki pa jim je skupna izpostavljenost visoki stopnji nasilja oziroma strahu pred morebitnim nasiljem v vsakdanjem življenju.

Pri proučevanju homofobije je relevantna monografija *Obrazi homofobije* (Kuhar in dr., 2011), ki iz sociološke in pravne perspektive obravnava različne vidike in funkcije homofobije ter nagovarja družbeno dimenzijo sovraštva do istospolnih oseb v Sloveniji. Raziskava je pokazala, da se respondenti in respondentke, ki so sodelovali v fokusnih skupinah, v času svojega šolanja pri pouku niso pogovarjali o temah, ki so povezane s homoseksualnostjo. Ta ugotovitev drži zlasti za starejše od trideset let, medtem ko so mlajši poročali, da je bila homoseksualnost pri pouku občasno omenjena, kar pa je bilo predvsem odvisno od lastne pobude učitelja oziroma učiteljice. Temeljni prispevek raziskave je v ugotovitvi, da intervjuvani homoseksualnosti niso razumeli kot duševno bolezen ali za šolski prostor neprimerno temo, ampak so v njej videli predsodek, ki izključuje določeno družbeno skupino posameznikov in posameznic. Na drugi strani pa so pri iskanju rešitev respondenti še vedno izhajali iz heteronormativnega okvira (npr. eden od odgovorov se je glasil, da je treba pokazati, da so prav taki kot mi) (ibid.).

V okviru diskriminacije na podlagi spolne usmerjenosti beležimo tudi raziskave, ki se dotikajo homoseksualnosti v procesu izobraževanja. Raziskava, ki jo je opravila Tanja Rener (2009), ugotavlja, da bi obravnava tem, povezanih s homoseksualnostjo, v zgodnjih letih izobraževanja pripomogla k zmanjševanju predsodkov in stereotipov, ki se pojavljajo v povezavi z njo. Druga od raziskav s tega področja (Komidar in Mandeljc, 2009) ugotavlja visoko stopnjo heteronormativnosti slovenskega šolskega sistema. Ta se kaže v tem, da so v učbenikih obravnavane le heteroseksualne podobe, v učnih načrtih pa niso jasno navedeni učni cilji, ki bi bili povezani s homoseksualnostjo. Poleg tega učenci poročajo, da se o homoseksualnosti niso veliko pogovarjali v šoli (ibid.). Omeniti velja tudi raziskavo (Tuš Špilak, 2010), ki se v tem pogledu osredinja na vzgojiteljice in njihove pomočnice v slovenskih vrtcih. Čeprav analiza kurikuluma kaže, da so v njem nastavki za govor o istospolnih družinah v vrtcu, pa avtorica ugotavlja, da so slovenski vrtci še vedno izrazito heteronormativno naravnani (ibid.).

¹⁷ Npr. Komidar in Mandeljc, 2009; Maljevac in Magić, 2009; Rener, 2009; Tuš Špilak, 2010.

¹⁸ Npr. Sobočan, 2009; Zaviršek in Sobočan, 2012.

¹⁹ Npr. Kogovšek Šalamon, 2010; Mencin Čeplak in Kuhar, 2010; Rajgelj, 2010; 2015.

V letu 2009 sledi prva raziskava o istospolnih družinah v Sloveniji (Sobočan, 2009), ki opozarja na probleme istospolnih družin (npr. njihova nevidnost v javnosti, priprava otroka na vsakdanje izzive), kot tudi teme, ki jih postavljajo visoko na vrednotni lestvici (npr. pomen skupnosti »roza mamic«, želja po vključenosti in razkritju v javnosti). Kljub nekaterim identificiranim težavam je raziskava pokazala, da imajo družine, ki so bile vključene v raziskavo, pozitivne izkušnje s širšo družbo in javnimi institucijami. Pri tem pa velja pripomniti, da je bila večina otrok v času izvajanja raziskave v zgodnjem otroštvu, zato še niso bili soočeni z izkušnjo umeščnosti v kompleksnejša družbena okolja (ibid.).

Največ zbranih raziskav o diskriminaciji na podlagi spolne usmerjenosti je bilo opravljenih na področju vsakdanjega življenja gejev in lezbijk. Po številčnosti jim sledijo raziskave, ki tematizirajo diskurz o homoseksualnosti, in sicer v medijskih besedilih, spletnih komentarjih, sovražnih grafitih in s strani predstavnikov RKC. V nasprotju z raziskavami s področja vsakdanjega življenja gejev in lezbijk, ki jih beležimo od leta 2001 naprej, se raziskave, ki se nanašajo na položaj istospolnih družin, pojavijo šele po letu 2009. Po tem letu pa zasledimo tudi raziskave, ki proučujejo vprašanje homoseksualnosti v okviru izobraževalnega procesa ter pravne ureditve položaja istospolno usmerjenih oseb in njihovih partnerskih razmerij.

Begunci, izbrisani, migrantke: diskriminacija na trgu dela in nevidnost v družbi

Zbrane raziskave s tega področja tematizirajo različne prakse diskriminacije beguncev na začetku 90. let; »prebežnikov« v času t. i. »prebežniške krize« in beguncev v času t. i. »begunske krize« ter migrantov iz »tretjih držav«. Večina omenjenih raziskav temelji na diskurzivni analizi medijskih besedil.²⁰ Prav tako smo zaznali raziskave, ki obravnavajo življenjske izkušnje prebežnikov;²¹ položaj potomcev priseljencev iz držav nekdanje Jugoslavije;²² oseb, ki so bile leta 1992 izbrisane iz Registra stalnega prebivalstva Republike Slovenije;²³ Romov;²⁴ pripadnikov in

²⁰ Npr. Doupona in dr., 2001; Jalušič, 2001; Janko Spreizer in dr., 2004; Kogovšek Šalomon in Bajt, 2016; Kovačič, 2001; Kuhar, 2001b; Kuzmanič, 1998; 1999; 2001; Pajnik, 2007; Šaina in Turnšek, 2017; Velikonja, 2017; Žagar, 2002.

²¹ Npr. Pajnik in dr., 2001.

²² Npr. Medvešek, 2006; 2007; Medvešek in dr., 2009; Mujkanović, 2013.

²³ Npr. Čuček, 2006; Dedić in dr., 2003; Kogovšek Šalomon, 2008; Kogovšek Šalomon in dr., 2010; Kovačič, 2006; Vezovnik, 2010; Zorn, 2004.

²⁴ Npr. Dedić, 2003; Dedić in Kogovšek Šalomon, 2006; Erjavec in dr., 2000; Gomboc Mrzлак, 2009; Komac, 2005; Krek, 2005; Kuhar, 2012; Muršič, 2012; Oberstar, 2005; Peček in Munda, 2015; Petković, 2003; 2004; 2005; Podvršič, 2012; Pureber, 2012; Urh, 2012; Urh in Demšar, 2005; Vezjak, 2008; Videmšek in Sobočan, 2012; Vzporedna življenja, 2011; Zorn in Sobočan, 2010.

pripadnic slovenske manjšine v Italiji in italijanske manjšine v Sloveniji;²⁵ državljanov iz t. i. »tretjih držav«²⁶ in pripadnikov in pripadnic etničnih manjšin na splošno.²⁷

Najprej omenimo raziskave, ki obravnavajo prihod beguncev v Slovenijo na začetku 90. let. Analiza javne retorike v Sloveniji v obdobju med letoma 1992 in 1993 je denimo pokazala na tematizacijo beguncev kot varnostnega problema in grožnje javnemu redu (Doupona in dr., 2001). Druga pomembna študija s tega področja (Spreizer in dr., 2004) se fokusira na položaj beguncev iz Bosne in Hercegovine, ki jim status beguncev ni bil uradno podeljen, in ugotavlja, da je konstrukcija tujstva pri beguncih povezana z izkušnjo ksenofobije in diskriminacije s strani slovenskih državnih institucij in širše družbe (ibid.). Poleg tega je bila opravljena primerjava (Žagar, 2002) med medijskim poročanjem v primeru prihodov beguncev v Slovenijo na začetku 90. let in v primeru »prebežniške krize« v letu 2001, ki ugotavlja, da so tako begunci kot prebežniki predstavljeni kot »družbeni škodljivci« in da generiranje ksenofobije ne poteka le prek glasnih manifestacij in militantnih sloganov, ampak tudi z uporabo »mehkih« besed in spodbujanja podobe »normalnosti« (ibid.).

Glede položaja priseljencev na trgu dela so Mojca Pajnik, Veronika Bajt in Sanja Herič (2010) obravnavale položaj migrantov iz »tretjih držav« na trgu dela v Sloveniji in ugotovile, da aktualne politike, usmerjene v domnevno zaščito domačega trga dela (pred migranti), poglobljajo slabe delovne in življenjske razmere migrantov, ki se soočajo z nizko ali nikakršno stopnjo socialne varnosti, devaluacijo znanja in izobrazbe, jezikovnimi ovirami in diskriminacijo. Z ekonomsko krizo je položaj migrantskih delavcev zaradi protekcionistične državne politike zaposlovanja postal še bolj ranljiv, kot sta v analizi migrantskih nakazil v države izvora ugotavljali M. Pajnik in V. Bajt (2010). Omenimo še raziskavo (Medvešek in dr., 2009), ki tematizira položaj priseljencev iz nekdanje Jugoslavije in njihovih potomcev na trgu dela v Sloveniji. V izsledkih raziskave je bilo mogoče zaznati t. i. »mehko etnično diskriminacijo«, ki je na delovnem mestu vpeta v medosebne odnose. Poleg tega je bila etničnost pripoznana kot pomemben dejavnik družbene stratifikacije (ibid.).

Beležimo tudi raziskave, ki se osredinjajo na položaj potomcev priseljencev v Sloveniji. Zasledili smo dve raziskavi, ki tematizirata vlogo vzgojno-izobraževalnega sistema pri družbenem vključevanju/izključevanju potomcev priseljencev z območja držav nekdanje Jugoslavije. Prva (Medvešek, 2006) zaznava diskriminacijo teh učencev s strani pedagoškega osebja in kaže na to, da vzgojno-izobraževalni sistem v Sloveniji ne daje ustreznih znanj, ki bi pripomogla k razvoju spoštovanja etnične in kulturne raznolikosti. Druga raziskava (Mujkanović, 2013) podobno

²⁵ Npr. Medarič, 2009.

²⁶ Npr. Medvešek in Bešter, 2010; Pajnik in Bajt, 2010; 2011; Pajnik in dr., 2010.

²⁷ Npr. Brezigar, 2009; Kralj, A., 2008; Nahtigal, 2009.

ugotavlja diskriminacijo priseljencev iz držav nekdanje Jugoslavije v vzgojno-izobraževalnih institucijah v Sloveniji, in sicer s strani vrstnikov in pedagoškega osebja, odgovornost za obstoječe stanje pa pripisuje tudi šolskemu sistemu in državni politiki. Na podlagi izsledkov raziskave so bile oblikovane smernice za odpravo diskriminacije na podlagi etnične pripadnosti, ki zajemajo izobraževanje pedagoškega osebja za interkulturno pedagogiko ter spodbujanje strpnosti (ibid.). Na področju raziskav, povezanih z obravnavo potomcev priseljencev, beležimo še študijo (Medvešek, 2007), ki poskuša ugotoviti, kako se potomci priseljencev z območja nekdanje Jugoslavije identificirajo glede na nekatere demografske in druge kazalce (npr. državljanstvo, etnična pripadnost, jezik, religija, spol, starost, stopnja izobrazbe). Raziskava med drugim ugotavlja boljši položaj potomcev priseljencev v primerjavi s položajem priseljencev, saj se glede več kazalnikov približuje strukturi večinskega prebivalstva (ibid.).

Zbornik z naslovom *Izbrisani: organizirana nedolžnost in politike izključevanja* (Dedić in dr., 2003) vključuje dve raziskavi s področja etnične diskriminacije. Prva temelji na analizi diskriminacije v postopkih pridobivanja oz. dodeljevanja državljanstva Republike Slovenije po osamosvojitvi Slovenije. Avtorice raziskave sklenejo, da je v postopkih pridobivanja slovenskega državljanstva na področju sukcesijske problematike mogoče zaznati sistematično in množično kršenje človekovih pravic. Poudarek študije vključuje kritično razumevanje preteklosti v obdobju po osamosvojitvi Slovenije, saj prepozna kršitve človekovih pravic, ki so direktno povezane z graditvijo nacionalne države. Druga študija s področja izbrisa se osredinja na analizo vsakdanjih izkušenj izbrisanih. Ugotovitve kažejo, da so bile izbrisanim kršene številne pravice, med drugim: nezmožnost legalne zaposlitve ali izguba zaposlitve; odrekanje pravice do prislužene pokojnine; nemožnost nakupa in prodaje nepremičnine; razdruževanje družinskih skupnosti; onemogočanje prostega gibanja prek državnih meja; izključenost iz politične participacije in onemogočanje javnega delovanja ter onemogočen prejem socialne pomoči. Raziskava torej opozarja na sistematičnost kršenja pravic določene skupine ljudi na podlagi državljanstva (ibid.).

Pri diskriminaciji na podlagi etničnosti beležimo po letu 2000 številne raziskave, ki tematizirajo romsko skupnost. Med njimi velja posebej omeniti dve, ki sta objavljeni v zborniku *Država želi, da ostanemo cigani!*. Prva (Urh, 2012) obravnava etnično diskriminacijo in zatiranje Romov s poudarkom na analizi etničnih predsodkov do Romov. V tem okviru avtorica proučuje razsežnosti besede »cigan« in z njo povezana rekla, ki so močno vpeta v slovenski kulturni prostor. Raziskava se dotakne tudi institucionalne diskriminacije in pokaže, da so strokovni delavci na področju vzgoje in izobraževanja soudeleženi v procesih, ki pripomorejo k diskriminaciji Romov (ibid.). Druga raziskava iz tega zbornika (Kuhar, 2012) analizira medijske podobe Romov v tiskanih in elektronskih medijih v Sloveniji, pri čemer avtor na podlagi analize poročanja o Romih v dvanajstih slovenskih medijih ugotavlja, da je podoba Romov pogosto enodimenzionalna in da se Romi najpogosteje

pojavnajo v binarnem diskurzivnem razmerju, ki temelji na distinkciji med nami in onimi.

Pozornost velja nameniti tudi raziskavam, ki se ukvarjajo s pojavom nestrpnosti in etnične distance v slovenski družbi na podlagi analize stališč. Raziskava Mojce Medvešek (2007) pokaže na porast etnične distance ob koncu 80. in v začetku 90. let ter bolj omiljena stališča v letu 2003, ki so podobna stališčem iz 70. in z začetka 80. let. Druga vidnejša ugotovitev raziskave je, da priseljenci in njihovi potomci doživljajo več nestrpnosti s strani pripadnikov večinskega naroda, kot so je v obdobju pred letom 1991. O večji nestrpnosti so poročali pripadniki srbske in bošnjaške manjšine, pri čemer so moški pogosteje zaznavali porast nestrpnosti kot ženske (ibid.).

Medtem ko v 90. letih spolno specifične izkušnje priseljenk niso bile v ospredju raziskovanja, postane tako proučevanje bolj razširjeno po letu 2005. Sanja Cukut Krilić (2009) je raziskovala pomen spola za razumevanje migracijskih procesov in njihovih različnih klasifikacij in prek analize osebnih zgodb priseljenk pokazala, da ne gre zgolj za individualne izkušnje drugosti, temveč za diskriminacijo, ki jo sistematično oblikujejo družbeni odnosi, povezani s spolom, razredom, etnično pripadnostjo in zakonitim statusom posameznice. Špela Razpotnik (2013) je raziskovala izkušnje potomcev in potomk priseljencev v Sloveniji in opozorila na specifičnost izkušnje kulturne in identitetne dvojne pripadnosti državi izvora in priselitve, ki pa se pri ženskah še dodatno zaplete zaradi novih in starih spolnih vlog. Te raziskave²⁸ torej presegajo enodimenzionalnost in razkrivajo interseksionalne dimenzije.

Obravnava raziskav s področja diskriminacije na podlagi etnične ali nacionalne pripadnosti v obdobju med letoma 1991 in 2018 kaže, da je bilo največ zbranih raziskav opravljenih na temo romske skupnosti. Te se začnejo pojavljati po letu 2000 in se kontinuirano pojavljajo do leta 2015. Po številčnosti sledijo raziskave s področja analize diskurza o beguncih v začetku 90. let, »prebežnikih« v času t. i. »prebežniške krize« ali beguncih v času t. i. »begunske krize. Šlo je predvsem za analizo medijskih besedil, izjav politikov in državnih uradnikov. Čeprav je bil izbris oseb iz Registra stalnega prebivalstva Republike Slovenije opravljen v letu 1992, zasledimo prve raziskave o tej problematiki šele po letu 2003, kar je posledica dejstva, da je bil izbris šele deset let po dogodku javno prepoznan kot diskriminatorno dejanje države, pred tem pa je bil skrit v individualnih zgodbah izbrisanih. Po letu 2006 pa opazimo raziskave, ki proučujejo položaj potomcev priseljencev iz nekdanje Jugoslavije, pa tudi položaj migrantov iz drugih držav. Prav tako začnejo raziskave upoštevati spol kot dodatno osebno okoliščino in raziskovati specifične izkušnje migrantk in priseljenk.

²⁸ Poleg izpostavljenih npr. tudi Bajt in Pajnik, 2010; Cukut Krilić, 2009; Hrženjak in Pajnik, 2015; Milharčič Hladnik in Mlekuž, 2009; Razpotnik, 2013; Vidmar Horvat, 2014.

Muslimani kot Drugi

Zbrane raziskave o diskriminaciji na podlagi religije se pretežno ukvarjajo z odnosom slovenskega prebivalstva do islama,²⁹ v tem kontekstu pa je tematiziran tudi diskurz o muslimanih v Sloveniji³⁰ in pokrivanje muslimanskih žensk.³¹

Na področju verske diskriminacije velja najprej omeniti raziskavo Anje Zalta (2007), ki proučuje odnos slovenskega prebivalstva do islama. Izsledki ankete med islamskimi skupnostmi v Sloveniji osvetlijo težave, s katerimi se soočajo muslimani v Sloveniji, hkrati pa pokažejo na njihovo pripravljenost na dialog s slovensko družbo. Med imanentne problematike, ki jih zaznavajo muslimani v Sloveniji, spadajo nepoznavanje islama, njegovo enačenje s terorizmom, ksenofobija in dolgotrajni postopki v zvezi z gradnjo ustreznega verskega objekta (ibid.). Diskurze ob načrtovanju in gradnji islamskega versko-kulturnega centra sta analizirala Robert Bobnič in Andreja Vezovnik (2013) in pokazala, da argumenti proti gradnji temeljijo na esencialističnih predpostavkah, ki islam slikajo kot grožnjo, kot mitsko tujost, ki je zastrta in sovražna, pripadnike islamske skupnosti pa kot tujce, ki so nezdržljivi z narodovim bistvom. Analizi medijskih diskurzov sta dodala še analizo arhitekturne podobe centra, ki z modernim arhitekturnim slogom pripomore k normalizaciji in demistifikaciji islama (ibid.).

Maja Pucelj in Ksenija Šabec (2017) sta opravili kvalitativno in kvantitativno raziskavo, ki se osredinja na obravnavo sovražnega govora, usmerjenega proti beguncem in migrantom z Bližnjega vzhoda in severne Afrike v času t. i. »begunske krize« ter proti pokritim muslimanskim ženskam v Sloveniji. Ugotovitve na podlagi spletne ankete in polstrukturiranih intervjujev kažejo na obstoj in krepitev sovražnega govora do obravnavanih družbenih skupin (ibid.). Fenomen pokrivanja v religijskem kontekstu obravnava tudi A. Zalta (2018), ki tematizira motive pokrivanja med muslimankami in kristjankami (krščanskimi redovnicami) v Sloveniji. Raziskava poskuša identificirati razloge za pokrivanje in detektirati diskriminatorne prakse, ki so z njim povezane. Poleg tega se je kot relevantno vprašanje pojavljalo nošenje verskih simbolov v javni sferi. Ugotovitve kažejo na dve vrsti diskriminacije na podlagi vidnih verskih znakov, in sicer diskriminacijo na javnih mestih (neodobravanje in izogibanje s strani mimoidočih) in diskriminacijo pri iskanju zaposlitve (ibid.). Pri raziskavah diskriminacije muslimanskih žensk gre za vpeljevanje intersekcijskega vidika, saj gre v teh primerih za preplet in součinkovanje osebnih okoliščin spola in verske pripadnosti.

V ospredje zbranih raziskav o diskriminaciji na podlagi religije je postavljen položaj muslimanov v Sloveniji, odnos večinskega prebivalstva do te manjšine in diskurz o muslimanih v Sloveniji. Ena ključnih problematik, v okviru katerih je bil

²⁹ Npr. Dragoš, 2002; Zalta, 2007.

³⁰ Npr. Dragoš, 2004; Kalčič, 2006; Pucelj in Šabec, 2017.

³¹ Npr. Zalta, 2018.

analiziran diskurz o muslimanih, je bila povezana z gradnjo muslimanskega kulturnega centra z džamijo v Ljubljani. Obravnava vseh zbranih raziskav pa pokaže, da je področje raziskovanja diskriminacije na podlagi religije najmanj zastopano v primerjavi z raziskavami o diskriminaciji na podlagi spola, spolne usmerjenosti in etnične pripadnosti.

Uveljavitev intersekcijske perspektive

Obilica raziskav, omenjenih zgoraj, sicer kaže na prevlado enodimenzionalnega pristopa pri proučevanju diskriminacije, torej osredinjenost na eno od osebnih okoliščin, ki posameznice in posameznike postavljajo v manjšinski družbeni položaj. Kljub temu pa že zgornji pregled kaže, da lahko skozi celotno analizirano obdobje sledimo občasnemu pojavljanju intersekcionalne metode oziroma razmisleka o morebitnih součinkovanih več osebnih okoliščin na marginalizacijo posameznic in posameznikov.

Na področju raziskovanja intersekcijske diskriminacije sta bili v Sloveniji doslej opravljeni dve empirični študiji. Prva in najširša (v smislu zajetih osebnih okoliščin) raziskava je iz leta 2009, objavljena v znanstveni monografiji *Na križiščih diskriminacije* (Kuhar, 2009). Ključni ugotovitvi raziskave sta dve. Potrdila se je izhodiščna hipoteza, da se z upoštevanjem zgolj enodimenzionalne diskriminacije spregledajo »dimenzije, ki učinkujejo hkrati in vzpostavljajo neko 'novo vsebino' diskriminacije« (ibid.: 133). Avtor pri tem poudarja, da različnih dimenzij diskriminacije ne moremo postavljati v hierarhično razmerje, da torej intersekcijska diskriminacija ni nujno hujša, nevarnejša oziroma nima nujno bolj uničujočih posledic kot klasična »enodimenzionalna« diskriminacija, vzpostavlja pa novo družbeno realnost, ki jo je treba prepoznati in obravnavati. Druga ključna ugotovitev pa je pomembna predvsem z vidika nadaljnjega raziskovanja intersekcijske diskriminacije. Kot so ugotavljali tudi tuji avtorji (Bowleg v Kuhar, 2009: 53), je težava že pri zastavljanju vprašanj respondentom, saj so že v njih različne osebne okoliščine obravnavane ločeno oziroma seštevalno. Enako se zgodi pri odgovorih, saj respondentke in respondenti sami svojo identiteto dojemajo seštevalno, ne pa intersekcijsko. To pomeni, da svoje različne identitete hierarhično rangirajo in nato razmišljajo o diskriminaciji v okviru posamezne identitete, ne pa o presečišču identitet, ki vzpostavlja novo in individualno realnost. Poleg tega se lahko prevladujoča identiteta skozi čas tudi spreminja, ponavadi je najpomembnejša tista, ki je bolj ogrožena ali pa najbolj fiksna, kot na primer hendikep (Kuhar, 2009).

Raziskava *Na križiščih diskriminacije* je za slovenski raziskovalni prostor pomembna že zato, ker je prva, ki se posebej posveča intersekcijski diskriminaciji. Kot taka vnaša in razjasnjuje pripadajočo terminologijo ter celoten konceptualni aparat intersekcionalnosti. V raziskavah diskriminacije v Sloveniji so se sicer že prej uporabljali določeni vidiki intersekcionalnega pristopa, a pogosto niso bili

tako poimenovani. Zdaj, ko je konceptualno področje raziskovanja intersekcionalne diskriminacije vzpostavljeno, je mogoča večja senzibilnost za tako obliko diskriminacije, tako v nadaljnjih raziskavah kot med diskriminiranimi posamezniki in posameznicami, pa tudi na ravni odločevalcev in drugih deležnikov. Z vidika uporabljene metodologije je raziskava pokazala na omejitve individualnih intervjujev, saj so posameznice in posamezniki v individualnih pogovorih večinoma razmišljali o diskriminaciji enodimenzionalno. Ena od rešitev se nakazuje v izvedbi mešanih fokusnih skupin s posameznicami in posamezniki iz različnih manjšinskih skupin, kjer bi lahko interakcija med njimi razkrila nova križišča diskriminacije.

Drugo študijo s področja raziskovanja intersekcijske diskriminacije sta objavili Majda Hrženjak in Vlasta Jalušič (2011) v monografiji *Perspektive v reševanju kompleksnih neenakosti*. Avtorici sta poleg strukturne intersekcije, ki jo nagovarja tudi Kuharjeva študija, obravnavali še politično intersekcijo s kritično analizo politik. Na mikroravni individualnih življenjskih izkušenj avtorici ugotavljata, da so posamezne izkušnje kompleksnih neenakosti zelo individualizirane, saj prihaja v vsakem posameznem primeru do specifične intersekcije različnih osebnih okoliščin, ki so bile že vnaprej predvidene »od zunaj«, hkrati pa intervjuvanke same k temu dodajajo še subjektivno dožemanje lastne identitete, ki kompleksnost še širi. Avtorici svarita pred interpretacijo takih ugotovitev v smer individualizacije problemov, saj je pomembno, da tudi diskriminacije na intersekcijah razumemo kot »strukturne neenakosti, ki jih kot taka ohranjajo strukturna razmerja moči« (Hrženjak in Jalušič, 2011: 80). To navajanje strukturnih vzrokov za diskriminacijo je v primeru intersekcionalnosti zelo pomembno, saj intersekcijska analiza s tem, ko se oddaljuje od identitetne politike, premika fokus od kolektivitete k posamezniku oziroma od širše k ožji kolektiviteti in opozarja na razlike in individualnosti tudi v manjšinskih skupinah. Nove oblike diskriminacije, ki nastajajo na intersekcijah, pa morajo biti prepoznane kot splet součinkovanja več strukturnih neenakosti in kot take nato upoštevane v antidiskriminacijskih politikah in ukrepih.

Na makroravni analize politik avtorici ugotavljata, da kompleksne neenakosti v zakonodaji so prepoznane, a je njihovo poimenovanje precej različno, kar kaže na to, da »osnovni pojmi za označevanje kompleksnih neenakosti še niso definirani« (ibid.: 103). Poleg tega so »intersekcije zvečine obravnavane kot 'dodajanje' dimenzij in redko razumljene kot kompleksni statusi neenakosti« (ibid.: 109). Glede na to, da je bila Kuharjeva raziskava (glej zgoraj) prva sistematična raziskava intersekcijske diskriminacije v Sloveniji, ni nenavadno, da tudi na področju političnih ukrepov intersekcijska dimenzija še ni jasno in sistematično upoštevana. Je pa delo M. Hrženjak in V. Jalušič pomembno izhodišče za oblikovanje takšnih politik v prihodnje, saj izrisuje pot, kako bi lahko obravnavali kompleksne neenakosti na ravni institucij in zakonodaje. Oblikujeta namreč osem kriterijev, po katerih lahko presojamo kakovost politik kompleksnih neenakosti, ki vključujejo jasnost razumevanja konceptov neenakosti in njihove strukturne pogojenosti, nestigmatizacijo posameznih skupin, vidnost raznolikih skupin, povezovanje različnih akterjev in

individualizacijo politik (ibid.: 112–114). Dobrodošel je še terminološki prispevek raziskave, predvsem z vpeljavo pojma »kompleksna neenakost«, ki združuje medsebojne preplete, součinkovanja – zaporedna ali vzporedna – različnih neenakosti na položaj diskriminirane posameznice ali posameznika v družbi.

Drugih obsežnejših empiričnih študij intersekcijske diskriminacije v Sloveniji ni bilo, vsaj ne z osrednjim namenom raziskovanja intersekcijske diskriminacije. To pa ne pomeni, da se, kot rečeno, nekateri vidiki intersekcijskega raziskovanja niso pojavljali že prej – nekatere smo omenili v prejšnjem poglavju. Na tem mestu je treba poudariti predvsem študije Darje Zaviršek, ki je za različna področja raziskovanja opozorila na součinkovanje več osebnih okoliščin. V 90. letih je na primer raziskovala življenjske zgodbe posameznic v psihiatrični bolnišnici in opozorila na součinkovanje slojevske deprivacije in partnerskega nasilja v osebnih zgodbah posameznic, poudarila pa je še poglobljanje deprivacije pri ženskah, ki jih je zaznamovala še drugačna etnična pripadnost (Zaviršek, 1994). Naslednja raziskava se je nanašala na ranljivost žensk na področju stanovanjske politike (Zaviršek, 1999) in ugotovila, da so ženske najranjlivejša skupina prebivalstva na področju stanovanj, na kar pa vpliva več dejavnikov: večja izpostavljenost domačemu nasilju, večja odgovornost za skrbstveno delo v družini, brezposelnost in slabše plačilo za delo, torej deprivacija na področju dela, ki pa se še okrepi ob pogojih drugačnega etničnega porekla. Vito Flaker (1999) je v svoji raziskavi povezal tematiki stanovanjske problematike in duševnega zdravja ter zaključil, da sta med seboj prepleteni in se spodbujata ter da ni jasno, kaj je vzrok in kaj posledica. Dodal je dimenzijo spola, saj je ugotovil, da se stiska žensk še poglobi, ker so v večji meri izpostavljene nasilju in zlorabam svojih partnerjev (ibid.). Med letoma 1998 in 2000 je D. Zaviršek (2013) opravila kvalitativno raziskavo o nasilju nad hendikepiranimi ženskami v Sloveniji (ženskami z gibalnimi, senzoričnimi in intelektualnimi ovirami). Upoštevala je tako nasilje doma kot v socialnovarstvenih ustanovah ter javni sferi in ugotovila, da hendikep okrepi izpostavljenost nasilju, ki so mu ženske na splošno bolj izpostavljene. Med ženskami z ovirami je manj zavedanja pravic do lastnega telesa, manj imajo informacij o spolnosti ter manj znanja in odločnosti, da bi te pravice uveljavile. Fizični hendikep pa pripomore tudi k manjši fizični možnosti, da bi se nasilju izognile. Zaradi hendikepa se pogosto soočajo tudi s težavo, da se njihovi zgodbi ne verjame in se jo pripisuje posledicam njihovega hendikepa (ibid.). Podobno raziskavo o součinkovanju spola in hendikepa je leta 1998 opravila Julijana Kralj (2008) in ugotovila, da parapleginje in tetrapleginje doma doživljajo različne zlorabe in nimajo možnosti za beg v varno okolje.

Večina raziskav, v katerih zasledimo elemente intersekcionalnosti, torej iskanja součinkovanja več osebnih okoliščin ter nove realnosti, ki nastaja na tem presečišču, kot ključno osebno okoliščino, ki součinkuje z drugimi, navaja spol. V zgornjem pregledu študij diskriminacije smo že omenili intersekcijsko dimenzijo v raziskavah o položaju znanstvenic v akademskem prostoru (Jogan, 1997; Hofman, 2017), pa tudi na področju migrantske izkušnje (Cukut Krilić, 2009; Milharčič Hladnik in

Mlekuž, 2009) in preseku vere in spola pri muslimankah (Zalta, 2018). V tem kontekstu bi omenili še raziskavo Majde Hrženjak *Nevidno delo* (2007), ki se osredinja na dolgotrajno brezposelne delavke in na plačano in neplačano reproduktivno delo. Domače neplačano delo je razumljeno kot žensko delo »iz ljubezni«, torej kot nedelo, za področje plačanega domačega dela pa je značilno sovpadanje spola, nacionalnosti, rase, razreda, državljanstva in življenjskega obdobja (ibid.). Raziskava povezuje različna področja, kot so neenakost spolov na trgu dela in v intimni sferi, prekrivanje različnih družbenih položajev, vprašanja družbene ekonomije, strukturne brezposelnosti in njihovega součinkovanja, torej uporablja tudi pristop intersekcije.

Intersekcijska perspektiva oziroma intersekcija kot metoda analize postaja čedalje bolj prepoznana in uporabljena na različnih področjih družboslovnega raziskovanja. V zadnjih letih intersekcijsko perspektivo omenjajo predvsem raziskave s področja izobraževanja. Raziskovalke in raziskovalci s teh področij vidijo prednosti intersekcijskega pristopa v tem, da se neenakosti analizirajo na sistemski ravni, ne pa kot individualne in partikularne razlike med posameznicami in posamezniki, ter da se razumejo kot večplastne. Ana Mladenović (2016) intersekcijski pristop uporabi za pojasnitev različnih učnih uspehov dečkov in deklic in opozori na kompleksnost neenakosti v izobraževalnih dosežkih in izkušnjah učencev in učenk, ki se »prepogosto poskuša zreducirati na posledice biološkega spola ali individualnih (ne)sposobnosti« (ibid.: 111). Različen učni uspeh dečkov in deklic torej ni zgolj posledica različne spolne biologije, temveč posledica součinkovanja več osebnih in družbenih okoliščin, kot so predpostavke učiteljev o spolu, javni diskurzi o spolnih razlikah, učni načrti in edukacijske politike ipd. (ibid.). Do podobnih ugotovitev pride M. Hrženjak (2011) v svoji raziskavi vrstniškega nasilja. Ugotavlja, da se v šolskem prostoru vrstniško nasilje obravnava individualizirano in na področju psihologije, ne pa kot povezano s širšimi družbeno-ekonomskimi razmerami. Trdi, da intersekcijska »odpira perspektivo strukturnega razumevanja vrstniškega nasilja, s tem ko ga opredeljuje kot posledico strukturnih neenakosti na podlagi spola, etničnosti in razreda [...], ki se prevajajo v individualno nasilje« (ibid.: 131). Na primeru fokusne skupine pokaže, kako součinkovanje spola, etničnosti in razreda vzpostavlja specifično identitetno pozicijo mladih priseljencev prve in druge generacije kot nosilcev t. i. »čefurske kulture« (ibid.: 144), ki jim zagotavlja status med vrstniki, zapira pa pot do uspeha v šoli. Iz zgornjih primerov uporabe intersekcijskega pristopa na področju edukacije vidimo, da le-ta omogoča proučevanje součinkovanja različnih osebnih in družbenih okoliščin, ki odpira področje za povsem nove učinke, kot bi jih zaznali zgolj z enodimenzionalno analizo.

Omenimo še raziskavo Darje Zaviršek (2018) o vplivu revščine, prekarnosti in zdravja na spretnosti odraslih, kjer je avtorica z uporabo intersekcijske perspektive pokazala, da »ljudje, ki jih radi uvrščamo med t. i. 'ranljive družbene skupine', dosežajo najslabše rezultate« (ibid.: 109). Opozorila je na součinkovanje hendikepa, spola in na primeru Rominj še etničnosti. Avtorica pri tem opozori na problematič-

nost pojma »ranljive skupine«, »kot da bi bila to v resnici esencialna ranljivost njih samih, namesto da bi opozorili na diskriminirajoče kontekste, ki jih delajo ranljive« (ibid.: 115). Namesto termina ranljive skupine uporablja izraz »ranljivi družbeni konteksti« (ibid.: 109), s čimer skuša opozoriti na preplet sistemskih vzrokov, ki vplivajo na slabše dosežke določenih posameznic in pozameznikov, onkraj njihovih osebnih sposobnosti. Še ena študija s področja učenja spretnosti (Hrženjak, 2014) opozarja na pomen interseksijskega pristopa v raziskovanju, in sicer raziskava o državljski participaciji med mladimi, ki je pokazala, da zgolj digitalna neenakost ne more zadostno pojasniti razlik v uporabi modernih tehnologij ter družbene vključenosti. Zato je avtorica predlagala »dopolnitev koncepta digitalne neenakosti s konceptom interseksionalnosti v analizah učinkov NKT na (ne)enake možnosti, (ne)enakost, družbeno vključenost/izključenost, vključno s pogoji za politično participacijo« (ibid.: 1318). Interseksionalnost kot metoda raziskovanja naj bi torej omogočala razumevanje součinkovanja različnih osebnih okoliščin in socialnih pogojenosti, ki bi pomenilo globlje razumevanje aktualnih družbenih procesov.

Sklep

Interseksionalnost je v slovenskem raziskovalnem prostoru koncept, ki je uporabljen bolj, kot se kaže na prvi pogled. Večina raziskav diskriminacije, ki smo jih zajeli z analizo, se je sicer najpogosteje osredinjala na enodimenzionalno izkušnjo diskriminacije, kjer je bil fokus raziskovalnega interesa na eni od osebnih okoliščin, na podlagi katerih lahko prihaja do diskriminacije, npr. spol, etničnost, religija, spolna usmerjenost. A že v 90. letih, torej v celotnem obdobju zajete analize tega prispevka, najdemo raziskave, ki so se ukvarjale z analizo součinkovanja več osebnih okoliščin v različnih družbenih kontekstih, čeprav raziskovalke in raziskovalci v tistem času svojega pristopa še niso poimenovali kot interseksijskega. Večinoma je šlo za raziskovanje součinkovanja spola z drugimi okoliščinami, npr. etničnostjo, hendikepom, socialnim statusom, družinskim statusom, stanovanjsko politiko ipd. Analize so pokazale, da preplet več osebnih okoliščin pogloblja in utrjuje neenakosti, ki manjšinske skupine ohranja na marginah družbe. Sistematično raziskovanje interseksijske diskriminacije se je v Sloveniji začelo s študijo Romana Kuharja *Na križiščih diskriminacije*, ki je vzpostavila terminologijo in konceptualni okvir za raziskovanje ter pripomogla k senzibilizaciji znanstvene in strokovne javnosti. Kmalu zatem je raziskava Majde Hrženjak in Vlaste Jalušič prispevala še vidik politične intersekcije in okvire, kako interseksijsko diskriminacijo obravnavati v politikah. Ti dve raziskavi sta do zdaj v slovenskem prostoru edini, ki neposredno nagovarjata interseksijski pristop k diskriminaciji. V zadnjem času, tudi z razvojem in uveljavitvijo terminologije, pa postaja intersekcija kot metoda analize prepoznana in uporabljena na različnih področjih družboslovnega raziskovanja. Uporabna je predvsem zato, ker daje kompleksne rezultate, saj nobena osebna

okolščina posameznika ali posameznice nikoli ni izolirana od drugih in tako sama vzrok za določeno družbeno situacijo neenakosti, temveč gre vedno za preplet več osebnih okoliščin, ki sovplivajo na različne načine. Intersekcionalnost kot metoda torej omogoča razumevanje večplastnosti družbene realnosti in zaznavanje povsem novih učinkov, ki jih enodimenzionalne analize neenakosti spregledajo. Vendar pa intersekcijska analiza na drugi strani oži fokus iz manjšinskih skupin na še manjše skupine oziroma ga celo individualizira, zato je pomembno, da se pri intersekcijskem raziskovanju nove oblike neenakosti in diskriminacije, ki se razkrijejo na križiščih, ne razumejo kot individualizirani problemi, temveč še vedno kot sistemske neenakosti, ki so posledica aktualnega strukturnega razmerja moči.

Literatura

- ANTHIAS, FLOYA (2002): Where Do I Belong? Narrating Collective Identity and Translocational Positionality. *Ethnicities* 2(4): 491–514.
- ANTHIAS, FLOYA IN NIRA YUVAL-DAVIS (1996): *Racialized Boundaries. Race, Nation, Gender, Colour and Class and the Anti-Racist Struggle*. Oxon: Routledge.
- ANTIĆ GABER, MILICA (2000): Ne-srečno razmerje: strankarska politika in ženske v državah Vzhodne in Srednje Evrope. *Tranzicija in (ne)enakost med spoloma – tematska številka*: 127–139.
- ANTIĆ GABER, MILICA (2006a): Gospod predsednik, ali sem jaz slišal iste besede kot vi? *Poročilo Skupine za spremljanje nestrpnosti* 05: 136–146.
- ANTIĆ-GABER, MILICA (2006b): Gender Equality in Slovenia: Continuity and Changes in the 1990s. V *Democratic Transition in Slovenia: Value Transformation, Education, and Media*, P. S. Ramet in D. Fink Hafner (ur.), 215–232. College Station: Texas A&M University Press.
- ANTIĆ GABER, MILICA (UR.) (2011): *Ženske na robovih politike*. Ljubljana: Sophia.
- ANTIĆ GABER, MILICA (UR.) (2017): *Začasno bivališče: Na grad 25, Ig: življenjske zgodbe žensk na prestajanju kazni zapora*. Ljubljana: JAK.
- ANTIĆ GABER, MILICA IN GABRIELLA ILONSZKI (2003): *Women in Parliamentary Politics: Hungarian and Slovene Cases Compared*. Ljubljana: Peace Institute.
- ANTIĆ GABER, MILICA, SARA ROŽMAN IN IRENA SELIŠNIK (2009): Zagotavljanje enakih pravic moških in žensk. V *Brez spopada*, V. Tašner (ur.), 129–142. Ljubljana: Pedagoška fakulteta.
- ANTIĆ GABER, MILICA, IRENA SELIŠNIK, MARUŠA GORTNAR IN NATAŠA PURKAT (2003): *Ženske v slovenskem parlamentu: pod kritično maso zastopanosti. Raziskovalno poročilo*. Ljubljana: Mirovni inštitut.
- BAJT, VERONIKA IN MOJCA PAJNIK (2010): Studying Migrations in Slovenia: The Need for Tracing Gender. V *Women in New Migrations: Current Debates in European Societies*, K. Slany, M. Kontos in M. Liapi (ur.), 299–322. Krakow: Jagiellonian University Press.
- BARBIČ, ANA (2000): Kmetica in kmečka družina v tranziciji: teoretična razmišljanja in empirične ugotovitve. *Tranzicija in (ne)enakost med spoloma – tematska številka*: 97–125.
- BLAŽIČ, MITJA (UR.) (2016): *LGBT pravice: sociološka raziskava, monitoring, situacijsko testiranje*,

- gradiva za odvetnice in odvetnike*. Ljubljana: Društvo informacijski center Legebitra.
- BOBNIČ, ROBERT IN ANDREJA VEZOVIK (2013): Diskurz o islamu ali dispozitiv izjav in objekta: primer islamskega versko-kulturnega centra. *Časopis za kritiko znanosti* 40(251): 34–53.
- BREZIGAR, SARA (2009): Pravnoformalni okvir boja zoper diskriminacijo na etnični osnovi. *Razprave in gradivo* (59): 152–175.
- CRENSHAW, KIMBERLÉ (1991): Mapping the Margins: Intersectionality, Identity, Politics, and Violence against Women of Color. *Stanford Law Review* 43(6): 1241–1299.
- CUKUT KRILIĆ, SANJA (2009): *Spol in migracija. Izkušnje žensk kot akterk migracij*. Ljubljana: Založba ZRC.
- ČUČEK, TINA (2006): Slovenski poslanci o izbrisanih: analiza parlamentarnih razprav. *Poročilo skupine za spremljanje nestrpnosti* 05: 190–211.
- DEDIČ, JASMINKA (2003): *Romi brez državljanstva in/ali osebnih dokumentov v Sloveniji: terenska raziskava, izvedena v okviru projekta Evropskega centra za pravice Romov v Budimpešti*. Ljubljana: Mirovni inštitut.
- DEDIČ, JASMINKA IN NEŽA KOGOVŠEK ŠALAMON (2006): Konec pravne države: pravna in sociološka analiza preselitve Romov iz Ambrusa. *Poročilo Skupine za spremljanje nestrpnosti* 05: 84–95.
- DEDIČ, JASMINKA, VLASTA JALUŠIČ IN JELKA ZORN (2003): *Izbrisani: organizirana nedolžnost in politike izključevanja*. Ljubljana: Mirovni inštitut.
- DOUPONA, MARJETA, JEF VERSCHUEREN IN IGOR, Ž. ŽAGAR (2001): *Retorika begunske politike v Sloveniji: pragmatika legitimizacije*. Ljubljana: Mirovni inštitut.
- DRAGOŠ, SREČO (2002): Islam in suicidalno podalpsko pleme. *Poročilo Skupine za spremljanje nestrpnosti* II(2): 34–53.
- DRAGOŠ, SREČO (2004): Islamofobija na Slovenskem. *Poročilo Skupine za spremljanje nestrpnosti* 03: 10–27.
- ERJAVEC, KARMEN, SANDRA BAŠIĆ HRVATIN IN BARBARA KELBL (2000): *Mi o Romih: diskriminatorni diskurz v medijih v Sloveniji*. Ljubljana: Open Society Institute-Slovenia.
- FINK HAFNER, DANICA IN ALENKA KRAŠOVEC (2000): Dejavniki strankarske podpore kandidatkam na lokalni in nacionalni ravni političnega sistema. *Družboslovne razprave* XVI(34/35): 141–165.
- FINK HAFNER, DANICA IN ALENKA KRAŠOVEC (2004): Vpliv volilnega sistema na delež žensk v nacionalnem in lokalnih predstavnih telesih v Sloveniji. V *Lokalna demokracija. 1, Analiza lokalnih volitev 2002*, M. Brezovšek, M. Haček in A. Krašovec (ur.), 102–124. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- FLAKER, VITO (1999): Stanovanjske težave ljudi z dolgotrajnimi duševnimi stiskami in možne rešitve. V *Pravica do stanovanja: brezdomstvo in druga stanovanjska tveganja ranljivih skupin*, S. Mandič (ur.), 43–70. Ljubljana: Visoka šola za socialno delo.
- GOMBOC MRZLAK, SERGEJA (2009): Romi v procesu integracije pri nas in v Evropi. *Sodobna pedagogika* 60(5): 26–42.
- GORTNAR, MARUŠA (2004): Razprave o kvotah v slovenskem parlamentu: obravnave Zakona o političnih strankah in Zakona o enakih možnostih žensk in moških. *Teorija in praksa* 41(5/6): 1034–1050.

- HOFMAN, ANA (UR.) (2017): *Znanost (brez) mladih. Zgodnje stopnje znanstvene kariere skozi perspektivo spola*. Ljubljana: Založba ZRC.
- HRŽENJAK, MAJDA (2001): Legitimiziranje neenakosti. *Poročilo Skupine za spremljanje nestrpnosti* I(1): 104–113.
- HRŽENJAK, MAJDA (2007): *Nevidno delo*. Ljubljana: Mirovni inštitut.
- HRŽENJAK, MAJDA (2011): Vrstniško nasilje v perspektivi dominantnih konstrukcij ženskosti in moškosti ter sovpadanja strukturnih neenakosti. *Šolsko polje: revija za teorijo in raziskave vzgoje in izobraževanja* 22(3/4): 131–147.
- HRŽENJAK, MAJDA (2014): Državlanske prakse mladih z vidika digitalne neenakosti in interseksionalnosti. *Teorija in praksa* 51(6): 1304–1320.
- HRŽENJAK, MAJDA IN MOJCA PAJNIK (2015): In the Grips of Work/Family Imbalance: Local and Migrant Domestic Workers in Slovenia. V *Migrant Domestic Workers and Family Life: International Perspectives*, M. Kontos in G. Tibe Bonifacio (ur.), 211–230. Basingstoke; New York: Palgrave Macmillan.
- HRŽENJAK, MAJDA IN VLASTA JALUŠIČ (2011): *Vrata niso baš odprta (treba da jih gurneš, pa da se odvaraju)*. *Perspektive v reševanju kompleksnih neenakosti*. Ljubljana: Mirovni inštitut.
- HUMER, ŽIVA, ANDREJ POJE, MOJCA FRELIH IN IRENA ŠTAMFELJ (2016): *Ukrepi za usklajevanje plačanega dela in družine*. Ljubljana: Mirovni inštitut.
- JALUŠIČ, VLASTA (2001): Ksenofobija ali samozaščita? O vzpostavljanju nove slovenske državljske identitete. *Poročilo Skupine za spremljanje nestrpnosti* I(1): 12–43.
- JALUŠIČ, VLASTA IN MILICA ANTIČ GABER (2001): Ženske, politike, možnosti: perspektive politike enakih možnosti v Srednji in Vzhodni Evropi. Ljubljana: Mirovni inštitut.
- JANKO SPREIZER, ALENKA, ŠPELA KALČIČ, DEAN ŠUŠMELJ IN TATJANA PEZDIR (2004): Oblike ljudske in birokratske diskriminacije skozi pogled ljudi, ki jih uradno nikoli niso poimenovali za begunce. *Razprave in gradivo* (45): 226–255.
- JOGAN, MACA (1997): *Položaj znanstvenic v Sloveniji: Univerza – docentke in asistentke: poročilo raziskovalne naloge*. Ljubljana: FDV.
- JOGAN, MACA (2001): *Seksizem v vsakdanjem življenju*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- JOGAN, MACA (2005): Katoliška cerkev in diskriminacija žensk. *Teorija in praksa* (42)4/6: 594–605.
- JOGAN, MACA (2006): Ženske v znanosti: od izključenosti do (popolne) vključenosti. *Časopis za kritiko znanosti* 34(224): 152–167.
- JOGAN, MACA (2009): »Kar se Janezek nauči ...« je premalo. *Andragoška spoznanja* 15(1): 31–41.
- JOGAN, MACA (2013): Mulieris dignitatem in božja previdnost. *Družboslovne razprave* 29(72): 7–30.
- KALČIČ, ŠPELA (2006): »Ampak to pa lahko pohvalimo, da je o miru in ljubezni spregovoril mohamedan«: mobilizacija obmejnega orientalizma proti gradnji džamije v Ljubljani. *Razprave in gradivo* (48/49): 192–216.
- KANJUO-MRČELA, ALEKSANDRA (1996): *Ženske v menedžmentu*. Ljubljana: Enotnost.
- KANJUO-MRČELA, ALEKSANDRA, ALENA KRÍŽKOVÁ IN BEATA NAGY (2010): Enakost spolov na trgih delovne sile v Republiki Češki, na Madžarskem in v Sloveniji v obdobju gospodarske tranzicije in pristopa k Evropski uniji. *Teorija in praksa* XLVII(4): 646–670.

- KANJUO-MRČELA, ALEKSANDRA, IZTOK ŠORI IN JASNA PODREKA (2012): Zasebno je politično: asimetrična delitev gospodinjkega in skrbstvenega dela ter profesionalno življenje žensk in moških v politiki. *Teorija in praksa* 49(2): 376–395.
- KOGOVSŠEK ŠALAMON, NEŽA (2008): Izbrisani 2007: tožba pred evropskim sodiščem, odločba ustavnega sodišča in predlog ustavnega zakona. *Poročilo Skupine za spremljanje nestrpnosti* 06: 38–53.
- KOGOVSŠEK ŠALAMON, NEŽA (2010): Iskanje pravnih razlogov za priznanje enakih pravic istospolnim partnerjem in njihovim družinam. *Socialno delo* 49(5/6): 319–330.
- KOGOVSŠEK ŠALAMON, NEŽA, BRANKICA PETKOVIČ, JELKA ZORN, SARA PISTOTNIK, URŠULA LIPOVEC ČEBRON, VERONIKA BAJT IN LANA ZDRAVKOVIČ (2010): *Brazgotine izbrisa: prispevek h kritičnemu razumevanju izbrisa iz registra stalnega prebivalstva Republike Slovenije*. Ljubljana: Mirovni inštitut.
- KOGOVSŠEK, NEŽA IN BRANKICA PETKOVIČ (2007). *O diskriminaciji: Priročnik za novinarke in novinarje*. Ljubljana: Mirovni inštitut.
- KOGOVSŠEK ŠALAMON, NEŽA IN VERONIKA BAJT (UR.) (2016): *Razor-Wired: Reflections on Migration Movements through Slovenia in 2015*. Ljubljana: Mirovni inštitut. Dostopno na: http://www.mirovni-institut.si/wp-content/uploads/2016/03/Razor_wired_publikacija_web.pdf (28. februar 2019).
- KOMAC, MIRAN (2005): Izvlečki iz slovenske »romologije«. *Razprave in gradivo* (47): 134–159.
- KOMIDAR, KSENIJA IN SAŠA MANDELJČ (2009): Homoseksualnost skozi analizo učnih načrtov, šolskih učbenikov in šolske prakse. *Sodobna pedagogika* 60(4): 164–181.
- KOVAČIČ, GORAZD (2001): Totalnost antikomunizma: analiza nestrpnosti v reviji Mag. *Poročilo Skupine za spremljanje nestrpnosti* I(1): 78–103.
- KOVAČIČ, TANJA (2006): Izbrisani: utrjevanje slovenske nacionalne identitete skozi diskurzivno prakso balkanizma na primeru televizijskih oddaj Tarča in Trenja. *Časopis za kritiko znanosti* 34(224): 82–91.
- KRALJ, ANA (2008): When Ć Becomes Č: Discrimination of Unrecognized National Minorities in Slovenia. *Revija za sociologiju* 39(4): 235–250.
- KRALJ, JULIJANA (2008): *Raziskava nasilja nad gibalno oviranimi ženskami, Obdobje 1998–2008*. Slovenske Konjice: Društvo gibalno oviranih invalidov Slovenije Vizija.
- KRAŠOVEC, ALENKA IN DANICA FINK HAFNER (2004): Politične izkušnje in volitve: posredna diskriminacija žensk. V *Lokalna demokracija. 1, Analiza lokalnih volitev 2002*, M. Brezovšek, M. Haček in A. Krašovec (ur.), 75–101. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- KREK, JANEZ (2005): Izvedbeni model izobraževanja romskih učencev za OŠ Bršljin. *Poročilo Skupine za spremljanje nestrpnosti* 04: 6–15.
- KUHAR, ROMAN (2001a): »Favo ritke.« *Poročilo Skupine za spremljanje nestrpnosti* I(1): 115–135.
- KUHAR, ROMAN (2001b): Zgrabitni in izgnati: vzorec ksenofobičnega diskurza v Slovenskih novicah. *Poročilo Skupine za spremljanje nestrpnosti* I(1): 44–55.
- KUHAR, ROMAN (2001c): *Mi, drugi – oblikovanje in razkritje homoseksualne identitete*. Ljubljana: Škuc.
- KUHAR, ROMAN (2003a): »Fuj, prašiči nemarni buzerantski!« Homofobični diskurz o »nedefiniranih človeških izrodkih«. *Poročilo Skupine za spremljanje nestrpnosti* II(2): 76–107.

- KUHAR, ROMAN (2003b): *Medijske podobe homoseksualnosti: analiza slovenskih tiskanih medijev od 1970 do 2000*. Ljubljana: Mirovni inštitut.
- KUHAR, ROMAN (2004): Pravična in nepravilna diskriminacija: odnos Rimskokatoliške cerkve do homoseksualnosti. *Poročilo skupine za spremljanje nestrpnosti* 03: 28–55.
- KUHAR, ROMAN (2007): The Family Secret: Parents of Homosexual Sons and Daughters. V *Beyond the Pink Curtain: Everyday Life of LGBT People in Eastern Europe*, R. Kuhar in J. Takács (ur.), 35–47. Ljubljana: Mirovni inštitut.
- KUHAR, ROMAN (2009). *Na križiščih diskriminacije. Večplastna in intersekcijska diskriminacija*. Ljubljana: Mirovni inštitut.
- KUHAR, ROMAN (2012): »So vakares?« Medijske podobe Romov. V *Država želi, da ostanemo cigani! Teoretske refleksije in prakse izključevanja/vključevanja Romov v Sloveniji*, Š. Urh (ur.), 141–155. Ljubljana: Fakulteta za socialno delo.
- KUHAR, ROMAN IN ALENKA ŠVAB (2014): *Vsakdanje življenje gejev in lezbijk II (raziskovalno poročilo)*. Ljubljana: Mirovni inštitut.
- KUHAR, ROMAN IN IZTOK ŠORI (2017): *Prizadevanja za enakost: okviri homofobije v Sloveniji*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete.
- KUHAR, ROMAN IN JASNA MAGIĆ (2008): *Experiences and Perceptions of Homophobic Violence and Discrimination (Report)*. Ljubljana: Legebitra.
- KUHAR, ROMAN, NEŽA KOGOVŠEK ŠALAMON, ŽIVA HUMAR IN SIMON MALJEVAC (2011): *Obrazi homofobije*. Ljubljana: Mirovni inštitut.
- KUHAR, ROMAN IN ALENKA ŠVAB (2014): *Vsakdanje življenje gejev in lezbijk II (raziskovalno poročilo)*. Ljubljana: Mirovni inštitut.
- KUZMANIČ, TONČI (1998): Nočna kronika (Ne)Dela: od ogroženosti identitete do identitete ogroženosti. *Časopis za kritiko znanosti* XXVI(188): 41–85.
- KUZMANIČ, TONČI (1999): *Bitja s pol strešice: slovenski rasizem, šovinizem in seksizem*. Ljubljana: Open Society Institute-Slovenia.
- KUZMANIČ, TONČI (2001): Rasizem in ksenofobija, ki da ju v Sloveniji ni. *Poročilo Skupine za spremljanje nestrpnosti* I(1): 56–77.
- LESKOŠEK, VESNA, MOJCA UREK IN DARJA ZAVIRŠEK (2010): *Nacionalna raziskava o nasilju v zasebni sferi in v partnerskih odnosih. Končno poročilo 1. faze raziskovalnega projekta*. Ljubljana: Inštitut za kriminologijo.
- MALJEVAC, SIMON IN JASNA MAGIĆ (2009): Pedri raus! Homofobično nasilje v šolah. *Sodobna pedagogika* 60(4): 90–104.
- MEDARIČ, ZORANA (2009): Etnične manjšine in diskriminacija: primer slovenske manjšine v Italiji in italijanske manjšine v Sloveniji. *Annales* 19(1): 173–186.
- MEDNARODNA SPLOŠNA DRUŽBOSLOVNA ANKETA: DRUŽINA II (FAMILY AND CHANGING GENDER ROLES II) (2002). Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, Arhiv družboslovnih podatkov.
- MEDVEŠEK, MOJCA (2006): Vloga vzgojno-izobraževalnega sistema v procesu družbenega vključevanja/izključevanja potomcev priseljencev v Sloveniji. *Sodobna pedagogika* 57: 124–147.
- MEDVEŠEK, MOJCA (2007): Kdo so potomci priseljencev z območja nekdanje Jugoslavije? *Razprave in gradivo* (53/54): 28–67.

- MEDVEŠEK, MOJCA IN ROMANA BEŠTER (UR.) (2010): *Državljeni tretjih držav ali tretjerazredni državljani?* Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja.
- MEDVEŠEK, MOJCA, SARA BREZIGAR IN ROMANA BEŠTER (2009): Položaj priseljencev in potomcev priseljencev z območja nekdanje Jugoslavije na trgu dela v Sloveniji. *Razprave in gradivo* (58): 25–57.
- MENCIN ČEPLAK, METKA IN ROMAN KUCHAR (2010): Boji za enakost: od diskriminacije homoseksualnosti do redefinicije družine. *Socialno delo* 49(5/6): 283–298.
- MENCIN ČEPLAK, METKA IN VERONIKA TAŠNER (2009): Spolne neenakosti v izobraževanju. V *Brez spopada*, V. Tašner (ur.), 103–116. Ljubljana: Pedagoška fakulteta.
- MILHARČIČ HLADNIK, MIRJAM IN JERNEJ MLEKUŽ (UR.) (2009): *Krila migracij. Po meri življenjskih zgodb*. Ljubljana: Založba ZRC.
- MLADENIČ, DUNJA (2006a). Enakost žensk in moških v znanosti in raziskovanju: (pri)poročila Evropske komisije. *Časopis za kritiko znanosti* 34(224): 142–151.
- MLADENIČ, DUNJA (UR.) (2006b): *Enakost žensk in moških v znanosti in raziskovanju v Sloveniji*. Grosuplje: Partner graf.
- MLADENOVIČ, ANA (2016): Pomen interseksionalnega pristopa pri obravnavi kompleksnih neenakosti. *Šolsko polje: revija za teorijo in raziskave vzgoje in izobraževanja* 27(5/6): 95–116.
- MUJKANOVIC, SABINA (2013): Interkulturalna pedagogika v boju proti diskriminaciji. *Socialna pedagogika* 17(1/2): 73–96.
- MURŠIČ, MIRA (2012): Mariborski Romi – od priseljavanja do sodobnih praks. *Časopis za kritiko znanosti* 39(247): 67–82.
- NAHTIGAL, NEVA (2009): Etnične manjšine in mediji. V *Spremljanje in vrednotenje medijev: anketa med študenti, etničnimi manjšinami in politiki v Sloveniji*, B. Petković (ur.), 79–129. Ljubljana: Mirovni inštitut.
- NOVAK, POLONA (2006). Ali ženske v Sloveniji prejemajo nižje plače od moških za enako znanstveno-raziskovalno delo? *Časopis za kritiko znanosti* 34(224): 168–181.
- OBERSTAR, CIRIL (2005): Korektne zlorabe politično korektnega diskurza o Romih? *Poročilo Skupine za spremljanje nestrpnosti* 04: 52–81.
- OBLAK, URŠKA (2010): Ali so ženske v znanosti subkultura? *Subkulture: prispevki za kritiko in analizo družbenih gibanj* 8: 70–101.
- PAJNIK, MOJCA (2004): Trafficked Women in Media Representations. V *Women and Trafficking*, S. Z. Zimic (ur.), 63–72. Ljubljana: Mirovni inštitut.
- PAJNIK, MOJCA (2007): Medijske podobe o beguncih. *Socialno delo* 46(1/2): 1–11.
- PAJNIK, MOJCA (2008): *Prostitucija in trgovanje z ljudmi: perspektive spola, dela in migracij*. Ljubljana: Mirovni inštitut.
- PAJNIK, MOJCA, VERONIKA BAJT IN SANJA HERIČ (2010): Migranti na trgu dela v Sloveniji. *Dve domovini: razprave o izseljenstvu* 32: 151–167.
- PAJNIK, MOJCA IN BRANKICA PETKOVIČ (2017): Zanikana neenakost: uspoljenost medijskega sistema v Sloveniji in porast meritokracije. *Teorija in praksa* 54(3/4): 612–629.
- PAJNIK, MOJCA, PETRA LESJAK-TUŠEK IN MARTA GREGORČIČ (2001): *Prebežniki, kdo ste?* Ljubljana: Mirovni inštitut, Inštitut za sodobne družbene in politične študije.

- PAJNIK, MOJCA IN VERONIKA BAJT (2010): Migrant Remittances in Times of Economic Decline: Coping with Protectionist Policies in Slovenia. *Migration letters* 7(2): 179–189.
- PAJNIK, MOJCA IN VERONIKA BAJT (2011): "Third Country" Migrant Workers as "Third Class Non-Citizens" in Slovenia. V *Precarious Migrant Labour across Europe*, M. Pajnik in G. Campani (ur.), 97–118. Ljubljana: Peace Institute.
- PEČEK, MOJCA IN MILANKA MUNDA (2015): Odnos sošolcev in učiteljev do romskih učencev v osnovnih šolah v Mariboru. *Dve domovini* (41): 163–176.
- PERGER, NINA IN METKA MENCIN ČEPLAK (2017): Govor, ki rani, in razmerja moči: primer LGBTQ+ skupine. *Časopis za kritiko znanosti* 45(268): 217–229.
- PERGER, NINA, SIMONA MURŠEC IN VESNA ŠTEFANEC (2018): *Vsakdanje življenje mladih LGBTIQ+ oseb v Sloveniji ali: »To, da imam svoje jebene pravice!«: raziskovalno poročilo*. Ljubljana: Društvo Parada ponosa. Dostopno na: http://www.ljubljana pride.org/wp-content/uploads/2018/11/Vsakdanje-%C5%BEivljenje-mladih-LGBTIQ-oseb_eknjiga.pdf (28. februar 2019).
- PETKOVIČ, BRANKICA (2003): Romi v Sloveniji – tujci za vedno? *Poročilo Skupine za spremljanje nestrpnosti* II(2): 54–75.
- PETKOVIČ, BRANKICA (2004): Ne le sosedje, tudi najboljši sosed ne mara Romov: sistemsko narekovana in ljudsko podpihovana drugorazrednost neke manjšine. *Poročilo skupine za spremljanje nestrpnosti* 03: 70–81.
- PETKOVIČ, BRANKICA (2005): Romi naposled vključeni v sistem javne radiotelevizije. *Poročilo Skupine za spremljanje nestrpnosti* 04: 16–35.
- PETKOVIČ, BRANKICA (2016): *Historični pregled medijske politike v Sloveniji z gledišča spola: poročilo v okviru temeljnega projekta Spolna diferenciacija v medijski industriji*. Ljubljana: Mirovni inštitut. Dostopno na: <http://www.mirovni-institut.si/wp-content/uploads/2016/03/Pregled-25-let-medijske-politike-z-gledi%C5%A1%C4%8Da-spola.pdf> (28. februar 2019).
- PODREKA, JASNA (2017): *Bila si tisto, kar je molčalo: intimnopartnerski umori žensk v Sloveniji*. Ljubljana: ZIFF.
- PODREKA, JASNA IN MILICA ANTIĆ GABER (2015): Plačano delo, prestižne profesije in politika. V *Zahtevna razmerja: spol, strukturne ovire in priložnosti*, M. Antić Gaber (ur.), 69–96. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete.
- PODVRŠIČ, ANA (2012): Proces komodifikacije delovne sile v slovenski tranziciji: konstrukcija Romov in dekonstrukcija delavskega razreda. *Časopis za kritiko znanosti* 39(247): 83–101.
- PREPOZNAVANJE RASNE DISKRIMINACIJE IN BORBA PROTI NJEJ: KRATEK VODIČ (2003). Ljubljana: Mirovni inštitut.
- PRIMORAC, KAJA, MILICA ANTIĆ GABER, MOJCA PAJNIK, NINA PEJČIČ, ANA PAVLIČ, TJAŠA BOŽIČ, ELIZABETA KORENČAN IN LIVIJA MARKO WIESER (2018): *Enakost spolov na slovenskem političnem parketu: volitve 2018: raziskava o enakosti spolov v politiki*. Ljubljana: Inštitut za proučevanje enakosti spolov.
- PUCELJ, MAJA IN KSENIJA ŠABEC (2017): Sovražni govor proti beguncem in migrantom, muslimanom in zakritim muslimanskim ženskam v Sloveniji. *Časopis za kritiko znanosti* 45(268): 122–142.
- PUREBER, TJAŠA (2012): Segregacija danes: refleksija sistemskega nasilja nad Romi na

- Dolenjskem. *Časopis za kritiko znanosti* (39)247: 54–66.
- RADAČIĆ, IVANA IN MOJCA PAJNIK (UR.) (2017): *Prostitution in Croatia and Slovenia: Sex Workers' Experiences*. Zagreb: Institute of Social Sciences Ivo Pilar; Ljubljana: The Peace Institute.
- RAJGELJ, BARBARA (2010): Razmerja v istospolnih družinah: kje smo in kam lahko gremo? *Socialno delo* 49(5/6): 305–318.
- RAJGELJ, BARBARA (UR.) (2015): *Pravni položaj istospolnih partnerstev in starševstva v Sloveniji: sistemska analiza ureditve pravnega položaja istospolnih partnerstev in starševstva v slovenski zakonodaji*. Ljubljana: Zavod za kulturo raznolikosti Open.
- RAZPOTNIK, ŠPELA (2013): *Preseki odvečnosti*. Ljubljana: Pedagoška fakulteta.
- RENER, TANJA (2009): Homoseksualnost in šola: stališča študentk in študentov do obravnave homoseksualnosti pri pouku. *Sodobna pedagogika* 60(4): 106–119.
- SEDMAK, MATEJA IN ZORANA MEDARIĆ (UR.) (2007): *Med javnim in zasebnim: ženske na trgu dela*. Koper: Založba Annales.
- SEDMAK, MATEJA, ANA KRALJ, ZORANA MEDARIĆ IN BLAŽ SIMČIČ (2006): *Raziskava: Nasilje v družinah v Sloveniji*. Koper: Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče.
- SELIŠNIK, IRENA IN MILICA ANTIĆ GABER (2015): Ženske, politika in vrednotne orientacije sodobne slovenske družbe. V *Zahtevna razmerja: spol, strukturne ovire in priložnosti*, M. Antić Gaber (ur.), 119–142. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete.
- SLANA, SARA (2010): Enaka obravnava žensk in moških pri zasedbi prostega delovnega mesta. *Družboslovne razprave* XXVI(63): 81–100.
- SOBOČAN, ANA MARIJA (2009): Istospolne družine v Sloveniji. *Socialno delo* 48(1/3): 65–86.
- ŠADL, ZDENKA (2000): Zadeve srca na prepihu tranzicije. *Družboslovne razprave* XVI(34/35): 189–205.
- ŠADL, ZDENKA (2006): Iluzija inkluzije: znanstvenice v homosocialnem miljeju. *Časopis za kritiko znanosti* 34(224): 182–194.
- ŠAINA, VERONIKA FOŠKA IN TJAŠA TURNŠEK (2017): Begunci so voda in pošiljka, evropski dom je treba zaščititi: analiza metafor v Večernjem listu in Slovenskih novicah. *Časopis za kritiko znanosti* 45(268): 143–162.
- ŠORI, IZTOK IN ŽIVA HUMER (2015): Institucije in mehanizmi reprodukcije spolnega reda v poljih družine in politike V *Zahtevna razmerja: spol, strukturne ovire in priložnosti*, M. Antić Gaber (ur.), 97–118. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete.
- ŠVAB, ALENKA IN ROMAN KUCHAR (2005a): *Neznosno udobje zasebnosti: vsakdanje življenje gejev in lezbijk*. Ljubljana: Mirovni inštitut.
- ŠVAB, ALENKA IN ROMAN KUCHAR (2005b): »Skrite« socialne manjšine – primer raziskovanja vsakdanjega življenja istospolno usmerjenih v Sloveniji. *Teorija in praksa* 42(1): 136–158.
- TAŠNER, VERONIKA IN SARA ROŽMAN (2015): Vpliv sprememb v polju edukacije na položaj žensk v slovenski družbi in politiki. V *Zahtevna razmerja: spol, strukturne ovire in priložnosti*, M. Antić Gaber (ur.), 51–65. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete.
- TUŠ ŠPILAK, NINA (2010): Obravnavanje istospolnih družin v slovenskih vrtcih. *Socialno delo* 49(5–6): 351–360.
- ULE, MIRJANA (2013): Kvalitativni in kvantitativni kazalci spolnih in drugih razmerij neenakosti v znanosti. V *Ženske v znanosti, ženske za znanost: znanstvene perspektive žensk v Sloveniji in*

- dejavniki sprememb*, M. Ule, R. Šribar in A. Umek Venturini (ur.), 32–50. Ljubljana: Založba FDV, Komisija za ženske v znanosti pri Ministrstvu za izobraževanje, znanost in šport RS.
- UREK, MOJCA (2013): Nasilje nad ženskami v partnerskih odnosih in zasebni sferi v Sloveniji. V *Nasilje nad ženskami v Sloveniji*, V. Leskošek, M. Antić Gaber, I. Selišnik, K. Filipčič, M. Urek, K. Matko, D. Zaviršek, M. Sedmak in A. Kralj (ur.), 71–100. Maribor: Aristej.
- URH, ŠPELA (2012): Etnične diskriminacije in zatiranje Romov. V *Država želi, da ostanemo cigani! Teoretske refleksije in prakse izključevanja/vključevanja Romov v Sloveniji*, Š. Urh (ur.), 13–40. Ljubljana: Fakulteta za socialno delo.
- URH, ŠPELA IN SIMONA ŽNIDAREC DEMŠAR (2005): Izključujoči mehanizmi vključevanja Romov. *Poročilo Skupine za spremljanje nestrpnosti* 04: 36–51.
- VELIKONJA, MITJA (2017): Novi Drugi: ideološke podobe beguncev v sodobni Sloveniji. *Časopis za kritiko znanosti* 45(268): 107–121.
- VEZJAK, BORIS (2008): Vzpodbude netoleranci in paradoks tolerance na primeru romske družine Strojan. *Poročilo Skupine za spremljanje nestrpnosti* 06: 54–73.
- VEZOVNIK, ANDREJA (2010): Kritična analiza političnih diskurzov o izbrisanih v žanrih mnenjske zvrsti. *Družboslovne razprave* XXVI(64): 45–62.
- VIDEMŠEK, PETRA IN ANA MARIJA SOBOČAN (2012): Segregated Identities, Multidimensional Exclusion and Mental Health: The Case of Roma. V *Changing Identities in South Eastern Europe: Between Europeanisation, Globalisation, and Nationalism*, H. Scheck (ur.), 118–135. Vienna: Centre for Social Innovation (ZSI), Austrian Science and Research Office Ljubljana (ASO Ljubljana).
- VIDMAR HORVAT, KSENIJA (UR.) (2014): *Ženske na poti, ženske napoti: migrantke v slovenski nacionalni imaginaciji*. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- VZPOREDNA ŽIVLJENJA: ROMOM V SLOVENIJI NISTA ZAGOTOVLJENI PRAVICI DO USTREZNEGA BIVALIŠČA IN VODE (2011). London: Amnesty international. Dostopno na: http://www.amnesty.si/files/Poro%C4%8Dilo%20Amnesty%20International%20-%20Vzpredna%20%C5%BEivljenja_0.pdf (28. februar 2019).
- YUVAL-DAVIS, NIRA (2011): *The Politics of Belonging. Intersectional Contestations*. London: Sage.
- ZALTA, ANJA (2007): Odnos slovenskega prebivalstva do islama. V *Zgodba o uspehu s priokusom grenkobe – diskriminacija v Sloveniji. Publikacija mednarodnega projekta »Vzgoja in izobraževanje za borbo proti diskriminaciji v Sloveniji«*, S. Devetak (ur.), 70–79. Maribor: ISCOMET - Inštitut za etnične in regionalne študije.
- ZALTA, ANJA (2018): (Ne)vidnost pokritih žensk. *Javnost* 25(1): 52–64.
- ZAVIRŠEK, DARJA (1994): Psihiatrični oddelek med boleznijo in njeno kulturno manifestacijo: študija primera (IV). *Socialno delo* 33(4): 301–308.
- ZAVIRŠEK, DARJA (1999): Ranljivost žensk na področju stanovanj. V *Pravica do stanovanja: brezdomstvo in druga stanovanjska tveganja ranljivih skupin*, S. Mandič (ur.), 105–146. Ljubljana: Visoka šola za socialno delo.
- ZAVIRŠEK, DARJA (2013): Nasilje nad ženskami z gibalnimi, senzornimi in intelektualnimi ovirami: patologizirana resničnost. V *Nasilje nad ženskami v Sloveniji*, V. Leskošek, M. Antić Gaber, I. Selišnik, K. Filipčič, M. Urek, K. Matko, D. Zaviršek, M. Sedmak in A. Kralj (ur.), 133–157. Ljubljana: Aristej.

- ZAVIRŠEK, DARJA (2018): Vpliv revščine, prekarnosti in zdravja na spretnosti odraslih: intersekcijska perspektiva. V *Spretnosti odraslih*, P. Javrh (ur.), 101–115. Ljubljana: Andragoški center Slovenije.
- ZAVIRŠEK, DARJA IN ANA MARIJA SOBOČAN (UR.) (2012): *Mavrične družine grejo v šolo: perspektive otrok, staršev in učiteljic*. Ljubljana: Fakulteta za socialno delo.
- ZAVRATNIK ZIMIC, SIMONA, URŠA KAVČIČ, MOJCA PAJNIK IN PETRA LESJAK-TUŠEK (2005): *Kje v sestavljanju: Trgovanje z ljudmi v Sloveniji, iz in preko nje: študija primera*. Ljubljana: International Organization for Migration.
- ZGAGA, PAVEL (2015): Vplivi dinamike v visokem šolstvu na spolno strukturiranost sodobne družbe. V *Zahtevna razmerja: spol, strukturne ovire in priložnosti*, M. Antić Gaber (ur.), 33–50. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete.
- ZORN, JELKA (2004). The Politics of Exclusion, Citizenship, Human Rights and the Erased in Slovenia. *Revija za sociologiju* 35(1/2): 61–72.
- ZORN, JELKA IN ANA MARIJA SOBOČAN (2010): Pravica do mesta: primer naselja na Koželjevi v Ljubljani. *Socialno delo* 49(2/3): 133–142.
- ŽAGAR, IGOR Ž. (2002): Xenophobia in Slovenian Media: How the Image of the Other is Constructed (and How Does It Look Like). V *Xenophobia and Post-Socialism*, M. Pajnik (ur.), 37–45. Ljubljana: Peace Institute.

Stigma – breme, s katerim živimo

Abstract

Stigma – A Burden We Live With

Stigmatized individuals face prejudice, discrimination and other issues that negatively impact their well-being more often than others. In order to cope with their stigmatization, stigmatized individuals employ different strategies which vary depending on the type of stigma, socio-cultural context, goals and expectations. However, not all strategies are available to each stigmatized individual, and opting for one strategy can make using other strategies more difficult. Connecting with people that carry the same stigma is a coping strategy that can bring multiple benefits to stigmatized individuals. Ingroup comparisons can be more beneficial than comparisons with the dominant group, but they can have negative effects as well. In some cases, a stigmatized individual does not have the option of connecting with other stigmatized people or does not wish to. The article provides an overview of the different strategies for coping with stigma, and also explores how stigmatized individuals that cannot or do not want to connect with other stigmatized people satisfy their need to belong.

Keywords: stigma, consequences, strategies

Marija Viktorija Jagodić holds a degree in journalism. (viki.jagodic@yahoo.com)

Povzetek

Stigmatiziranim pogosteje kot drugim grozi soočenje s predsodki, diskriminacijo in drugimi posledicami, ki lahko ogrozijo njihov blagor. Za soočenje z lastno stigmo se uporabljajo različne strategije, ki so odvisne od same osebe, vrste stigme, situacije, družbeno-kulturnega konteksta, ciljev in pričakovanj. Niso vse strategije dostopne nosilcem vseh stigmatizacij in odločitev za eno lahko oteži uporabo druge. Povezovanje z enako stigmatiziranimi je ena od strategij soočanja s stigmo, ki nosilcem stigme prinaša številne koristi. Ena teh je znotrajskupinska primerjava, ki je za stigmatizirane lahko ustrežnejša kot primerjava s pripadniki dominantne skupine, vendar pa lahko ima tudi negativne posledice. Prav tako mnogi nimajo priložnosti ali se ne želijo povezati z enako stigmatiziranimi. V besedilu se osredinjamo na pregled strategij soočanja s stigmo, zanima pa nas tudi, kako lahko potrebo po pripadnosti zadovoljijo tisti nosilci stigme, ki se ne želijo ali ne morejo povezati z enako stigmatiziranimi.

Ključne besede: stigma, posledice, strategija

Marija Viktorija Jagodić je univerzitetna diplomirana novinarka. (viki.jagodic@yahoo.com)

Stigma: definicija

Verjetno se je vsakdo od nas kdaj v življenju počutil zavrženega od drugih. Žal v vsaki družbi obstajajo ljudje ali skupine, ki se pogosteje kot drugi srečujejo z grožnjo, da bodo postali žrtve zavračanja, predsodkov, diskriminacije in tako naprej. Razlog je, da imajo ali pa drugi verjamejo, da imajo značilnost, zaradi katere so drugačni od tistih, ki so del kategorije, v katero bi se lahko uvrstili, če te diskriminirajoče značilnosti ne bi imeli (prim. Goffman, 2008: 12). Ta značilnost je stigma, ki jih označuje za nesprejemljivo drugačne od normativnega modela, tj. preostalih ljudi, s katerimi so v vsakodnevni interakciji (prim. Thornicroft, 2007: 170–171).

Goffman (2008: 13) stigmati pripisuje dvojno perspektivo, tj. položaj diskreditirane osebe, kadar njen nosilec domneva, da je njegova drugačnost očitna in drugim poznana, in položaj osebe, ki jo je mogoče diskreditirati, ko ta predvideva, da jim njegova stigmatizirana značilnost ni poznana. Stigma se lahko dobi z rojstvom (npr. etnična pripadnost) ali pozneje v življenju (npr. žrtve nesreče) (Crocker in Major, 1989: 618), lahko je telesna, značajska ali skupinska (Goffman, 2008: 13), eksistencialna (nosilec je ni izzval ali je imel nad njenim nastankom malo nadzora, npr. duševni bolniki) ali dosežena (nosilec je pripomogel k sedanjemu stanju, npr. določeni kriminalci) (prim. Falk, 2001: 11); lahko je povzročena (nanaša se na dogodke, usmerjene na ljudi, ki so označeni za drugačne od normativnega modela) ali občutena (vključuje nosilčev strah zaradi morebitnega srečanja s povzročeno stigmatiziranim stanjem) (prim. Thornicroft, 2007: 156). Treba je omeniti dve njeni značajski lastnosti: 1. časovnost, kar pomeni, da tisto, kar je stigmatizirajoče včeraj, ni nujno takšno tudi danes (npr. položaj nezakonskih otrok) (prim. Falk, 2001: 25) in nasprotno, ter 2. kontekstualnost, kar pomeni, da se stigma doživlja »v določenem socialnem kontekstu v razmerju do določenih drugih« (Crocker in dr. v Major in Eccleston, 2005: 65). Čeprav so lahko določene značilnosti stigmatizirane v enem kontekstu, niso nujno tudi v drugem (Major in Eccleston, 2005: 65). Nosilci stigme so v številnih primerih tudi pripadniki večinske skupine, vendar je ta stigma kratkotrajna in benigna ter se se razlikuje od škodljive stigme, katere posledice so za nosilce bolj negativne (npr. soočanje z nasiljem zaradi manjšinske etnične pripadnosti) (prim. Whitley in Kite, 2010: 421).¹

Stigma ni enako kot predsodek. Ni nujno skupinska in je po definiciji negativna, medtem ko je predsodek lahko pozitiven (Jussim in dr., 2003: 376). Stigma je tista značilnost posameznika, ki ga razlikuje od normativnega modela, ki ga oblikuje družba. Ko je posameznik v situaciji, ko pride njegova stigma do izraza, mu grozi soočenje z negativnimi posledicami, med drugim z vnaprej nastalimi, večinoma negativnimi predsodki o skupini in njenih članih (Plous, 2003: 3).

¹ Časovna in kontekstualna narava stigme nakazuje, da posameznik lahko ima več stigmatizirajočih značilnosti (npr. manjšinska pripadnost), kar se kaže kot intersekcionalnost (glej npr. Kuhar, 2009). Lastnost identitete je, da sestoji iz različnih, a tudi medsebojno povezanih vidikov, dimenzij in ravni (Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, 2001). Ko so žrtve diskriminacije nosilci stigme, se te intersekcije pogosto ne zavedajo, vzrok pa pripisujejo značilnosti, ki je zanje pomembnejša ali katere se javnost bolj zaveda (prim. *ibid.*: 54).

Vsi smo potencialni nosilci stigme (npr. staranje) – zakaj potem stigmatiziramo druge? Čeprav skozi dobrodne dejavnosti, kot pravi Goffman (2008: 14), nestigmatizirani blažijo in popravljajo reakcije do stigmatiziranih, jih pogosto nimajo za povsem človeška bitja, včasih pa jim pripisujejo tudi druge neželene značilnosti (ibid.) in pričakujejo, da se bodo stigmatizirani situacijam, v katerih jih nestigmatizirani težko sprejemajo kot sebi enake, prostovoljno odrekli (Goffman, 2008: 107). Danes se navajajo različni vzroki stigmatizacije, kot so prepoznavanje in poglobljanje individualnega in skupinskega samospoštovanja, zmanjševanje tesnobe in neprijetnosti, opravičevanje družbene neenakosti itd. (Major in Ecclestone, 2005: 67–68). Nekatere stigme so v družbi redkejše, zato so stigmatizirani bolj vidni, nestigmatizirani v stiku z njimi pa v večjem dvomu, kako naj se obnašajo (Hebl in dr., 2003: 283). Vendar privajenost na obstoj stigme v okolici ne pomeni nujno zmanjšanja prezira do njenih nosilcev (Goffman, 2008: 52). Številne vrednote in prepričanja skušajo preprečiti izražanje stigmatizacije, vendar lahko ima potlačevanje stigmatizacijskega odziva afektivne in kognitivne posledice, kakor tudi posledice, ki vplivajo na obnašanje (npr. izogibanje stigmatiziranim) (Crandall, 2003: 138–139). Ljudje lahko mislijo, da je poniževalni odnos do stigmatiziranih primeren, pošten in razumen (Crandall, 2003: 126), kar je posledica ideologij opravičevanja (*justification ideologies*) oziroma niza vrednot in prepričanj o tem, kako svet deluje, ter moralnih standardov, ki veljajo pri oblikovanju ravni moralnih vrednot (Crandall, 2003: 127). Te ideologije so lahko racionalne ali neracionalne, hitro in z lahkoto se uporabijo za averzivne (odbojne) reakcije in tako diskriminatorno vedenje postane sprejemljivo in včasih celo nujno (Crandall, 2003: 128). Podobno lahko opazimo skozi teorijo upravičevanja sistema (Jost in Banaji, 1994), po kateri skušajo ljudje skozi ideje o skupinah in posameznikih upravičiti obstoječe stanje tako, da je obstoječa družbena ureditev razumljena kot poštena in legitimna (Jost in Kramer, 2003: 229). Tisti, ki stigmatizirajo druge, so prav tako lahko tarča stigmatizacije v lastni skupini (npr. znotrajskupinska razlika) ali na različni (npr. etnična, verska) oziroma isti dimenziji (npr. rasna) (Dovidio in dr., 2003: 10). Ali bodo njihova dejanja opažena? Raziskave seksizma kažejo, da so moški in ženske pogosteje označili diskriminatorna dejanja do žensk kot seksistična, če je bil njihov storilec moški, kot če je bila storilka ženska (Baron in dr., 2003: 268).

Posledice stigmatizacije

Družba odloča tako o tem, katere značilnosti, ki se razlikujejo od normativnih pričakovanj, bodo stigmatizirane, kot o morebitnih reakcijah njenih članov na nosilce stigme (prim. Falk, 2001: 115). Za stigmatizirane so lahko posledice stigmatizacije različne: od povečane anksioznosti in kardiovaskularnih reakcij do izgube položaja v družbeni hierarhiji in soočanja z ignoriranjem, predsodki, diskriminacijo, nasiljem in ogroženim dostopom do pomembnih družbenih virov, kar

posledično ogroža njihov fizični blagor (Coleman, 1999: 200; Crocker in Major, 1989: 609; Falk, 2001: 89; Major, 2006: 194; Van Laar in Levin, 2006: 2). Lahko se počutijo manj dobrodošli, graditev osebnih odnosov pa lahko pomeni težavo. Neprijetnost lahko prepreči razvoj njihovih družabnih sposobnosti, drugim se zdijo stigmatizirani manj privlačni za interakcijo, prav tako pa stigmatizirani težje dosežejo želeni družbeni status (Dijker in Koomen, 2007: 281).

Možnost razvrednotenja socialne identitete ogroža² samopodobo stigmatiziranih (Garcia in Crocker, 2016: 66), pomembnost stigme pa lahko slabi njihovo intelektualno učinkovitost ter zaupanje v člane drugih skupin in institucije, negativno vpliva tudi na njihovo privrženost domenam, v katerih obstaja možnost stigmatizacije (Major, 2006: 195). Na vse to vplivajo tudi aktivnosti članov skupine; če te potrjujejo stereotip, se lahko privlačnost skupine za nestigmatizirane in možnost oblikovanja odnosa z njimi zmanjšata (McLaughlin-Volpe, 2006: 224). Ko je v določeni situaciji aktiviran relevantni stereotip (Quinn in dr., 2010: 383), se nosilci soočajo s stereotipno grožnjo³ (Steele in Aronson, 1995) oziroma z možnostjo, da bodo negativni stereotip o lastni skupini, v katerega morda ne verjamejo niti sami, sebi in tistemu, ki ga pozna, potrdili kot lastno značilnost (Steele in Aronson, 1995: 798). Stigmatiziranim ni neznano, da je njihova stigmatizirana značilnost za družbo pomanjkljivost – saj se s stereotipi in pogledi relevantnih družbenih skupin seznanimo s socializacijo (Dijler in Koomen, 2007: 285) – in se včasih s tem tudi strinjajo (prim. Goffman 2008: 16). Reakcije nestigmatiziranih lahko stigmatizirani interpretirajo različno (Crocker in Major, 1989),⁴ saj lahko odzive pripišejo različnim vzrokom, od lastnih značilnosti do želje nestigmatiziranih, da se javno prikažejo brez predsodkov (Whitley in Kite, 2010: 428). Reakcija nestigmatiziranih tudi ni nujno negativna (Dovidio in dr., 2003: 2), saj lahko nekatere stigme (npr. duševna bolezen) spodbujajo altruistična dejanja, nosilci stigme pa jih kot take tudi prepoznajo (prim. Falk, 2001: 57), četudi se po možnosti prepoznavanja stigme razlikujejo (prim. Pinel, 1999: 114). Spoznanje o lastni stigmatizaciji pomeni večjo možnost, da bo nosilec sebe in svojo skupino razumel kot žrtev diskriminacije in si bo prizadeval izogibati se situacijam morebitne stereotipizacije (Pinel, 1999: 126); v interakciji z nestigmatiziranimi pa lahko njihova previdnost prepreči ali omili izkazovanje predsodkov drugih (prim. Richeson in Shelton, 2010: 286). Nosilci istih ali različnih stigmatizacij se prav tako razlikujejo glede na stopnjo pričakovanja, da bo njihova

² Stigma lahko ogroža tudi nestigmatizirane, npr. zaradi njihove želje, da bi sledili egalitarnim normam ali se javnosti predstavljali kot osebe brez predsodkov – tovrstni trud lahko prinese negativne rezultate (prim. Garcia in Crocker, 2016: 67–68).

³ Stereotipna grožnja lahko ogrozi intelektualni uspeh na preizkusih znanja (npr. Steele in Aronson, 1995: 808) ali rezultate na drugih področjih (npr. šport) (Stone in dr., 1999). Prav tako lahko uniči rezultate posameznikov, ki niso pripadniki manjšin in niso stigmatizirani kot intelektualno šibkejši (Shapiro in dr., 2016: 95).

⁴ Ta dvoumnost pripisovanja ni rezervirana za stigmatizirane, ker pa nestigmatizirani pogosteje zasedajo položaje moči, je pričakovati, da se z njo srečujejo redkeje (prim. Major in dr., 2002: 259).

skupina tarča predsodkov ali diskriminacije; včasih so recimo prepričani, da se bodo, četudi pripadajo skupini, ki je tarča, oni sami temu izognili (Crocker in Quinn, 2003: 160). Izogibanje dojemanja sebe kot morebitne tarče je lahko posledica zavedanja stroška, ki ga prinaša takšna percepcija (npr. družbeno zavračanje) (Miller in Major, 2003: 248–249). Ko govorimo o posledicah, ni nepomembna niti družbena percepcija nadzora nad stigmo; tako lahko družba nosilce, za katere meni, da imajo nadzor nad lastno stigmo in bi jo lahko preprečili, razume za neodgovorne (prim. Hebl in dr., 2003: 277). Vendar vsi nosilci posamezne stigme verjetno ne trpijo enakih posledic, ker na njihove življenjske okoliščine vplivajo tudi njihove medsebojne osebne razlike v družbenih, ekonomskih in individualnih virih (Link in Phelan, 2008: 282).

Soočanje z lastno stigmo

Obstajajo različne strategije soočanja z lastno stigmo, ki so v veliki meri odvisne od situacije, vrste stigme, socialno-kulturnega konteksta, ciljev in pričakovanj (Major, 2006: 195–196; Major in Townsend, 2010: 418). Strategije niso nujno reaktivne, lahko so tudi proaktivne, tj. v interakciji lahko poskuša nosilec zmanjšati možnost nastanka predvidenih problemov ali možnost, da bo prizadeto njegovo dostojanstvo (prim. Miller in Major, 2003: 251).

Nosilci stigme pri soočanju s posledicami stigmatizacije praviloma uporabljajo enake strategije kot nestigmatizirani pri soočanju s psihološkimi izzivi (Dovidio in dr., 2003: 2). Na primer, pri soočanju s stresom lahko ljudje izberejo različne strategije: z njim se lahko soočajo aktivno, lahko čakajo na pravi trenutek za soočenje, lahko poiščejo podporo oziroma pomoč, lahko se obrnejo k religiji, negirajo ali sprejemajo njegov obstoj⁵ (Carver in dr., 1989: 268–270). Pri klasifikaciji soočanja s stresom se pogosto uporablja delitev na soočanje, usmerjeno na čustva, in soočanje, usmerjeno na problem (prim. Lazarus in DeLongis, 1983). Na podobno delitev⁶ naletimo tudi pri stigmati. Pri problemsko usmerjenem soočanju je cilj sprememba odnosa med okoljem in osebo, medtem ko se z usmerjenjem na čustva (npr. pripisovanjem neuspeha zunanjih pogojem) skuša zaščititi samospoštovanje (Major in Townsend, 2010: 415–416; Miller in Major, 2003: 251). S strategijami, usmerjenimi na problem, lahko stigmatizirani meri nase (poskus spremembe neke lastne značilnosti in posledično zmanjšanje morebitnega negativnega vpliva stigme v interakciji), na druge (poskus preprečevanja tistega delovanja drugih, ki se sklada z njihovo percepcijo o razvrednotenem statusu stigmatiziranega) ali na situacijo

⁵ To so nekatere od strategij soočanja s stresom, ki so jih v svoj merilni instrument vključili Carver, Scheier in Weintraub (1989).

⁶ Strategije se v znatni meri prekrivajo in ljudje jih lahko uporabljajo sočasno (prim. Miller in Major, 2003: 252).

(poskus preprečevanja negativnih posledic stigme v interakciji, npr. izogibanje morebitnim situacijam ali ljudem, pri katerih bodo izraženi predsodki) (Major in Townsend, 2010: 416; Miller in Major, 2003: 252, 255). Strategije odzivanja na grožnjo stigme se po Carol M. Miller in Cheryl R. Kaiser (2001) razlikujejo glede na to, ali predvidevajo osvoboditev od povzročiteljev stresa ali angažiranje okoli njega. Osvoboditev med drugim vključuje (Miller in Kaiser, 2001: 79) izogibanje, zanikanje in pobožne želje oziroma iluzije. Razen izogibanja, ki je lahko tudi neprostopoljno, so preostale strategije tega modela prostovoljne. Nadzorovanje situacije je po drugi strani značilno za strategije angažiranja, ki so lahko tako kot strategije osvoboditve prostovoljne ali neprostopoljne. Prostovoljne vključujejo odmikanje lastne pozornosti od stresa, njegovo sprejemanje, kompenzacijo, kognitivno restrukturiranje, reševanje problema itd.; fiziološko in emocionalno vznemirjenje, špekulacije, prisilne misli in impulzivne aktivnosti pa so vrste neprostopoljnega odziva (Miller in Kaiser, 2001: 79–86).

Skupinske strategije

Goffman (2008: 13, 17–20, 26, 85) meni, da se lahko nosilci na stigmo odzovejo tako, da jo poskušajo popraviti, skriti, reinterpreterirati (tj. pripisati ji drugačno vrednost od stigmatizirajoče), povezati se z drugimi z isto stigmo, umakniti se, ali pa vložiti več truda v obvladovanje stereotipov o lastni stigmati. Podobno meni Leary (2001), ki pravi, da se lahko posamezniki na interpersonalno izključevanje in zavračanje odzovejo s poskusi izboljševanja lastne relacijske vrednosti, z graditvijo novih odnosov, v katerih bodo bolj cenjeni, ali z umikom (Leary v Major in Eccleston, 2005: 72). Širšo paleto strategij ponuja Gordan Allport (v Major in Townsend, 2010: 411), po katerem žrtve predsodkov in diskriminacije po navadi uporabijo enega od načinov »obrambe ega«. V prvo skupino uvršča obrambne strategije, pri katerih posamezniki krivdo usmerjajo stran od sebe (in se lahko kaže tudi kot agresija), medtem ko gre pri drugi vrsti obrambe bodisi za okrivljanje sebe bodisi za prevzemanje odgovornosti za prilagajanje situaciji (in se lahko kaže kot znotrajskupinska agresija) (Allport, 1954: 160). Jennifer Crocker in Branda Major (1989: 612) opozarjata na tri mehanizme za zaščito samospoštovanja: (1) selektivno primerjavo rezultatov s pripadniki lastne skupine; (2) selektivno razvrednotenje značilnosti, po katerih je lastna skupina slabo ovrednotena, in vrednotenje tistih karakteristik, po katerih pozitivno izstopa; (3) pripisovanje povratnih informacij predsodkom drugih do lastne skupine (v nadaljevanju: pripisovanje predsodkom).

Niso vse strategije enako dostopne nosilcem vseh stigem in včasih odločitve za eno onemogoča uporabo katere od drugih strategij. Poglejmo si primer prikrievanja stigme in odnosa do enako stigmatiziranih. Nosilci nekaterih stigem (npr. nekdanji zaporniki) vedo, da so lahko zaradi lastne stigme zavrtnjeni, zato se morajo prikazati⁷ kot nestigmatizirani (Falk, 2001: 20). Če njihova stigma ni vidna v

⁷ To prikazovanje je lahko želja stigmatiziranega, včasih pa je tudi nenamenska (npr. lažjo

družbeni interakciji, imajo boljši nadzor nad njenim razkrivanjem (npr. kdaj in komu jo bodo razkrili) in boljše možnosti za dobre začetne odnose z drugimi (Quinn, 2006: 94), prav tako se redkeje soočajo s predsodki in negativnimi interakcijami (Jones in dr., 1984 v Crocker in Major, 1989: 619), zmanjšana pa je tudi verjetnost, da bodo stigma vključili v lastno dojetje samega sebe (Van Laar v Levin, 2006: 4). Kljub tem prednostim lahko ima prikrivanje stigme negativne posledice. V medosebnih odnosih lahko privede do neprijetne interakcije, občutka krivde zaradi skrivanja (Dijker in Koomen, 2007: 250), strahu zaradi morebitnega razkritja in družbenega neodobravanja takšne poteze (Major in Eccleston, 2005: 74) in negotovosti glede tega, ali je stigmatizirani status znan drugemu (prim. Miller in Major, 2003: 261). Raziskave kažejo, da se posledice skrivanja lahko odražajo v tesnobi, depresiji in povečanem tveganju za fizične in psihične bolezni (Newheiser in Baretto, 2014: 4). Ne smemo pozabiti niti na verjetnost, da pride do družbene izolacije, nezmožnosti interakcije z enako stigmatiziranimi, posledično pa do manka znotrajskupinske primerjave in drugih koristi povezovanja z enako stigmatiziranimi (npr. pozitivna stališča o skupini) (Dijker in Koomen, 2007: 252). Zato je manj verjetno, da bodo nosilci prikrivane stigme uporabili kolektivne strategije soočanja s stigmatiziranimi, saj bi s tem razkrili svoje stanje. Prav tako je manj verjetno, da bodo iskali podporo družbe (Miller in Major, 2003: 261) ali izkušnjo pripisali predsodkom drugih (Van Laar in Levin, 2006: 4). Razkrivanje prej skrite stigme s pomočjo drugih vodi v identifikacijo z enako stigmatiziranimi in odpravljanje stresa (prim. Thornicroft, 2007: 207), vendar lahko privede tudi do tega, da začnejo nestigmatizirani stigma dojemati kot posameznikovo vodilno značilnost ter vsa njegova dejanja interpretirati skozi njo (Thornicroft, 2007: 208). Boleče je lahko tudi razkritje bližnjim, če ti ne dajejo podpore (Major in Eccleston, 2005: 74). Oblikovanje odnosa z enako stigmatiziranimi je za nosilce prikrivane stigme težje kot za nosilce vidnih stigme.⁸

Raziskave kažejo, da tisti, ki sodelujejo v različnih oblikah združevanja in svojo skupnost razumejo kot pomembno, izkazujejo večje sprejemanje samih sebe kot tisti, ki tega ne počnejo (McKenna in Bargh, 1998; Major in Eccleston, 2005: 77). Pravzaprav povezovanje z enako stigmatiziranimi prinaša številne psihološke prednosti, med drugim možnost samovrednotenja, deljenje izkušenj, družbeno podporo, moralno pomoč itd. (Farble, Platt in Hoey v Major in Eccleston, 2005: 76; Goffman, 2008: 26). Stigmatizirani se razlikujejo po lastni identifikaciji s skupino, podpori tej skupini in vključevanju v njene aktivnosti (Goffman, 2008: 40). Močna skupinska identiteta jih lahko varuje pred negativnimi učinki devalvacije (Van Laar in Levin, 2006: 5), vendar pa so lahko tisti, ki se bolj intenzivno identificirajo z lastno skupino, po drugi strani ranljivejši za zavračanje in izključevanje iz nje (Major in Eccleston, 2005: 77) ter bodo posamezne dogodke pogosteje dojemali kot

invalidnost posamezniki pri drugem opazijo šele, ko jih ta opozori nanjo, včasih pa niti takrat ne) (Wendell, 2013: 170).

⁸ Je pa res, da povezovanje danes močno olajšuje svetovni splet.

relevantne za lastno stigmo (Van Laar in Levin, 2006: 5). Poleg tega si lahko njihovo primarno in ekskluzivno združevanje nestigmatizirani razlagajo kot lastno izključevanje, kar lahko vodi do povečanja sovražnosti in do nadaljnjega izključevanja stigmatiziranih (Major in Eccleston, 2005: 77).

Povezovanje z enako stigmatiziranimi lahko ima torej negativne posledice, vendar pa hkrati omogoča vpeljavo dveh drugih strategij soočanja: medskupinsko primerjavo in pripisovanje predsodkom, ki varujejo sebstvo pred negativnimi posledicami devalvacije (Van Laar in Levin, 2006: 4). Ljudje skozi primerjavo z drugimi ocenjujemo lastne sposobnosti in značaj. Ker so stigmatizirani v primerjavi s člani dominantne družbene skupine na številnih področjih zapostavljeni, je primerjava z njimi pogosto boleča (Crocker in Major, 1989: 614); znotranjeskupinska primerjava oziroma primerjava z enako stigmatiziranimi lahko tako zaščiti njihovo samospoštovanje (Major in Eccleston, 2005: 76) in prepreči boleče čustvene posledice (Miller in Major, 2003: 258), vendar pa jih lahko po drugi strani želja po neoznačevanju, zmanjševanje lastne motivacije za izboljšave in posledično slabši osebni dosežki oddaljijo od te strategije (prim. Crocker in Major, 1989: 623; Dijker in Koomen, 2007: 264). Gledano s skupinskega vidika znotranjskupinska primerjava članom ne daje znanja o razširjenosti diskriminacije in tako posameznikov ne motivira za doseganje družbenih sprememb (Crocker in Major, 1989: 623). Pripisovanje predsodkom varuje samospoštovanje, ker izključevanje ni več osebna, ampak kolektivna izkušnja, ki v svoji nepravilnosti in nezasluženosti ni več odraz posameznikovih pomanjkljivosti ali moralnih slabosti (Major in Eccleston, 2005: 81). Lahko se uporabi kot odziv na negativne evalvacije, ki so zasnovane na predsodkih do stigmatizirane skupine, kot tudi na tiste, ki to niso (Crocker in Major, 1989: 612). Dejavniki, ki preprečujejo dojemanje nepravilnosti ali prepoznavo povezanosti med skupinsko pripadnostjo in rezultati, bi morali zmanjšati možnost pripisovanja negativne izkušnje diskriminaciji (Major in dr., 2002: 278). Ta strategija zahteva očitne predsodke (Major in Eccleston, 2005: 78), tj. situacija mora kazati na predsodke kot mogoči vzrok (Miller in Major, 2003: 259), ne varuje pa dovolj posameznikov, ki se s svojo stigmatizirano skupino identificirajo v manjši meri (McCoy in Major 2003; Major in Eccleston, 2005: 78). Nekateri menijo, da obstaja tudi možnost, da tisti, ki se z njo identificirajo močneje, rešitve vidijo v medskupinski luči in so posledično bolj dojemljivi za diskriminacijo svoje lastne skupine (Branscombe in dr., 1999: 37). Negativne plati te strategije so možnost spodbujanja motivacije, možnost spregledovanja priložnosti za učenje in napredovanje (Crocker in Major, 1989: 622–623), ogrožanje lastne podobe o sebi kot prijetni, mirni itd. osebi (Crocker in Garcia, 2006: 294) in morebitne negativne medčloveške posledice⁹ (Kaiser, 2006: 47).

⁹ Tudi ignoriranje predsodkov lahko ima nezaželene posledice (npr. občutek krivde) (Crocker in Garcia, 2006: 288), drugi pa lahko napačno razumejo, da so stigmatizirani zadovoljni s trenutno obravnavo (Kaiser, 2006: 58).

Lahko rečemo, da imajo stigmatizirani, ki tvorijo skupino, na voljo tudi metode, ki jih omenja teorija socialnih identitet (*social identity theory* – SIT). Tajfel in Turner (1986: 19–20) trdita, da ljudje na negativno identiteto odgovarjajo na tri načine: z »osebno mobilnostjo«, »socialno kreativnostjo« in »družbeno tekmovalnostjo«. Pri osebni mobilnosti skuša posameznik izboljšati lastni status oz. poskuša preiti v skupino višjega statusa. Slabši status njegove skupine se s tem ne spremeni (prim. Tajfel in Turner, 1986: 19). Pri drugih dveh strategijah skupina deluje kot celota, izbira strategije pa je odvisna od medskupinskih odnosov. Negotovi ali nestabilni odnosi bodo stigmatizirane spodbudili k družbeni tekmovalnosti z dominantno družbeno skupino, medtem ko se bodo v primeru stabilnih odnosov poslužili ene od strategij družbene kreativnosti (Haslam in dr., 2010: 345). Strategije družbene kreativnosti tako vključujejo spremembo elementov, ki jih primerjamo, in sicer tako, da je rezultat medskupinske primerjave v prid stigmatizirani skupini (prim. Major in Townsend, 2010: 415). Z vidika družbe lahko skupinsko delovanje oziroma kolektivno soočanje s stigmo privede do dolgoročnih družbenih sprememb: nosilci stigme lahko skušajo vplivati na politiko in zakone (npr. agitirajo za zakone, ki prepovedujejo diskriminacijo nekaterih skupin) ali se usmerijo na ustvarjanje norm (npr. takšnih, ki preprečujejo izražanje predsodkov) (Miller in Major, 2003: 256). Svojo situacijo lahko prek medijev (tudi lastnih) približajo nestigmatiziranim in hkrati svojim članom ponudijo informacije in »priročnik za soočanje z vsakdanjimi problemi« (prim. Goffman, 2008: 29, 30). Skupinsko delovanje stigmatiziranih je redko in zahteva vire (denar, energijo, čas). Po drugi strani se lahko nestigmatizirani upirajo takim akcijam, saj jih dojemajo kot grožnjo lastnemu samospoštovanju, kot nekaj, kar spodbija njihovo moč in nadzor nad viri ter izziva legitimnost njihovega trenutnega statusa (Miller in Major, 2003: 257, 264).¹⁰

Dejstvo je, da nam pri sistematizaciji in razumevanju okolice pomaga proces kategorizacije, pri katerem identificiramo skupine subjektov, ki se nam po določenem kriteriju zdijo (ali so) medsebojno podobni oziroma različni (prim. Deschamps in Devos, 1998: 4). Žal kategorizacija drugih vodi v pristranskost pri njihovem ocenjevanju, v močnejše dojetje podobnosti med posamezniki v kategoriji ter intenzivnejše dojetje različnosti med kategorijami. Prav tako pri socialni kategorizaciji po navadi ne kategoriziramo samo drugih, temveč tudi sebe (prim.

¹⁰ Nosilci lahko svojo stigmo zanikajo ali sprejmejo (Thorincroft, 2007: 214), ostaja pa vprašanje, ali se je lahko otresejo, saj jih mora nje odrešiti okolica, ki jo je odredila (prim. Južnič, 1993: 124). Diskriminacija je zakonsko prepovedana, vendar to ne pomeni, da je skupaj s predsodki izginila iz našega življenja. Dober primer je razmerje v plačilu med moškimi in ženskami. Po podatkih Statističnega urada Republike Slovenije so ženske leta 2017 skoraj v vseh dejavnostih prejemale nižjo plačo kot moški. Leta 2016 je bila stopnja tveganja revščine za ženske večja kot za moške (SURS, 2018a; 2018b). Številni raziskovalci (npr. Plous, 2003) menijo, da se predsodki danes odražajo v subtilni obliki, pogosto so težko prepoznavni in nosilec morda niti ne ve, da jih ima (ibid.: 17). Medtem ko so se tradicionalni predsodki izražali neposredno (npr. odkrito zavračanje) in javno ter so se nanašali na hitro vidne razlike (npr. barva kože), se moderni izražajo prikrito (npr. izogibanje stikom) in se nanašajo na razlike, ki niso vidne neposredno (npr. izobrazba) (Ule, 2005: 21–22, 26).

Geartner in dr., 2016: 435), zaradi česar pride do skupinske pristranskosti, medskupinske diskriminacije, stereotipov in predsodkov.¹¹ Ti bi se morali po modelu skupne skupinske identitete (*the common ingroup identity model*) zmanjšati, ko pripadniki različnih skupin sebe rekategorizirajo v pripadnike bolj vključevalne skupine (prim. Dovidio in dr., 2005: 246). Ta identiteta se lahko doseže z uvedbo dejavnikov, ki si jih skupine delijo, pa tudi s povečanjem poglobitve superordinalne (skupne) pripadnosti. Glede na to, da bi pozitivna pristranskost morala spodbuditi bolj odprto komunikacijo in interakcijo med člani nekdanjih dveh različnih skupin, bi se kmalu v kontekstu skupnih identitet morale razviti bolj dodelane in osebnejše predstave o članih druge skupine, sčasoma pa bi morale priti do dekategorizacije¹² in poudarjene personalizacije (Dovidio in dr., 2005: 250). Vendar je tedaj, ko je prvotna skupinska identiteta za nosilce zelo izstopajoča ali so skupini zelo pripadni, zanje opustitev te identitete in zanemarjanje medskupinskih razlik zelo težko (prim. Dovidio in dr., 2005: 251, 255). Tedaj je morda primernejša strategija dualne identitete (*dual identity*) (prim. Geartner in dr., 2016: 437), v kateri so sočasno poglobitve tako podskupinske identitete kot skupna identiteta (Dovidio in dr., 2005: 254). Ta oblika bi lahko bila primerna za medskupinske odnose, v katerih je skupna identiteta irelevantna za podskupinske identitete (prim. Geartner in dr., 2016: 446), vendar lahko na njeno učinkovitost vplivajo vrednote in družbeni kontekst (prim. Dovidio in dr., 2005: 258), na primer to, da daje sama skupina prednost eni od omenjenih strategij (Dovidio in dr., 2005: 260). Tu je tudi relativnost prototipnosti: ljudje lahko ocenijo prototipnost standardov, norm in vrednost lastne skupine kot superordinalno kategorijo (Mummendey in Wenzel v Dovidio in dr., 2005: 258) in standarde druge skupine intepretirajo kot nenormativne in inferiorne (Dovidio in dr., 2005: 258). Obstaja mnenje, da lahko medskupinske odnose popravi medskupinski kontakt, ki ga vključujejo številni modeli (npr. Allport, 1954), vendar so poskusi raziskovanja prinesli različne rezultate (Johnston in Hewstone, 1990: 186). Po »hipotezi kontakta« Gordana Allporta (1954) zmanjševanje predsodkov zahteva prisotnost določenih karakteristik (prim. ibid.: 281): enak status, skupne cilje in prizadevanje zanje ter institucionalno podporo. Drugi predlog (Ashmore in dr., 2001) temelji na izobraževanju; pripadniki skupin naj bi skozi izobraževalne programe spregledali, da se ne razlikujejo v tolikšni meri (ibid.: 244). Vendar del stroke meni, da ne smemo iti v skrajnost in ljudi učiti, da so jim drugi v vseh pogledih enaki in

¹¹ Ukrepe, s katerimi družba ranljive skupine postavlja v boljši oziroma enakopravnejši izhodiščni položaj, imenujemo pozitivna diskriminacija (prim. Kuhar, 2009: 13). Cilj afirmativnih ukrepov, s katerimi se povečuje zastopanost manjšin, je kompenzacija za predhodno ali sedanjo nepravilnost (prim. Amirkah in dr., 2003: 199; Farley, 2010: 506). Ti ukrepi imajo svoje kritike, ki menijo, da gre za nasprotno, enako nepravilno diskriminacijo, kar zagovorniki negirajo. Po mnenju kritikov so ti postopki še zlasti nepravilni, če ne obstajajo dokazi, da je v preteklosti prišlo do diskriminacije. Ocenjujejo, da takšne prakse silijo kandidate, ki niso pripadniki manjšin in niso krivi za prvotno diskriminacijo, da po krivici nosijo strošek diskriminacije, s katero nimajo nič (Farley, 2010: 469–470).

¹² Dekategorizacijo lahko razumemo kot proces, v katerem posamezniki drug drugega dojemajo kot edinstvene posameznike in ne kot člane skupine (Geartner in dr., 2000: 137).

da se pri tem prikrivajo očitne razlike, ker lahko nastanejo težave, ko te postanejo vidne (Brown, 1988: 214). Prav tako je problem, da lahko udeleženci iz manjšinske skupine ponotranjijo predsodke o lastni skupini (Farley, 2010: 50) – zlasti pri izbirnem izobraževanju se zna zgoditi, da se zanj odločijo manj razsodni posamezniki (ibid.: 48). Ne smemo pozabiti, da imajo ljudje težnjo, da se izpostavljajo sporočilom, ki so konsistentna z njihovimi prepričanji. Na takšna sporočila so bolj pozorni in jih ohranjajo dlje (prim. ibid.: 44).

Koristi in stroški obravnavanih strategij za stigmatizirane so odvisni od njihovih virov, ciljev, narave njihovega stigmatiziranega stanja in situacije, v kateri se odvija interakcija, ter značajskih lastnosti osebe, s katero so v interakciji (Miller in Major, 2003: 262–263). Pri soočanju s stigmatiziranim stanjem se moramo zavedati, da sami poskusi še ne zagotavljajo uspeha. Stigmatizirani lahko razumejo devalvacijo, ki jo v odnosu do njih izvajajo drugi, za legitimno, kar je lahko posledica več razlogov, med drugim obstoj prepričanja o statusnih družbenih razlikah, ponotranjenje negativnih družbenih pogledov o določeni stigmati, še preden jo dobijo sami, ter mnenje, da imajo nad lastno stigmato nadzor in da so zanj odgovorni (Major in Townsend, 2010: 415, 418). Poleg tega obstajajo različni kognitivni in motivacijski vzorci, zaradi katerih posamezniki niti ne zaznajo, da so žrtve diskriminacije in predsodkov: lahko da se ne zavedajo obsega, do katerega so nepravilno obravnavani, morda si razlike pri doseganju rezultatov posameznikov pojasnujejo skozi načine, ki ne vključujejo stigme, predsodki so lahko zamaskirani in jih ne prepoznajo, izbegibajo se tistim, ki bi jih lahko izključevali, itd. Prav tako zaznavanje sebe kot žrtve ustvarja podobo o nepravilnosti sveta, ljudje pa so motivirani videti ga kot pravičnega (prim. Major in dr., 2002: 269–270).

Pa tisti, ki ne pripadajo?

Čeravno je potreba po pripadnosti ena osnovnih človekovih potreb in povezovanje z enako stigmatiziranimi prinaša nosilcem stigme številne koristi, med katerimi je znotrajskupinska primerjava, ki varuje njihovo samospoštovanje in možnost skupnega vpliva na družbo, nekateri nosilci nimajo priložnosti ali si takšnega povezovanja ne želijo. To nakazuje, da lahko svojo potrebo po pripadnosti zadovoljijo s povezovanjem z nestigmatiziranimi. Različni strokovnjaki (npr. Major in Ecclestone, 2005: 81) poleg tega, da so posamezniki pripadniki več skupin, podarjajo tudi, da se lahko stigmatizirani na izključevanje odzovejo s povečevanjem lastne zaželenosti kot partnerjev v odnosih z nestigmatiziranimi (npr. tako da poskusijo eliminirati stigmatizirano značilnost). Goffman (2008: 32) piše, da lahko nosilci stigme pričakujejo podporo tistih nestigmatiziranih, ki so zaradi svojega posebnega položaja del njihovega življenja in do njih čutijo privrženost. Pred njimi stigmatizirani ne čutijo sramu, ker vedo, da jih imajo kljub stigmati za običajne osebe (ibid.), kar med drugim pomeni, da ne zahtevajo, da nosilci svojo stigmato prikrijejo. Goffman (ibid.: 97) predvideva, da nosilci stigme, ki so bolj povezani z nestigmatiziranimi,

manj verjetneje sebe definirajo skozi kategorije konkretne stigme. Te poučene osebe, kot jih imenuje, so posamezniki, ki so s stigmatiziranimi povezani v družbeni strukturi (npr. družina), in osebe, zaposlene v različnih ustanovah, ki zadovoljujejo potrebe nosilcev stigme oziroma je njihova družbena dejavnost povezana z njimi (npr. medicinske sestre) (ibid.: 32–33). Širša skupnost lahko stigmatizirane in posameznike, ki so z njimi povezani po družbeni strukturi, v nekaterih pogledih obravnava kot celoto¹³ (ibid.), takšni nestigmatizirani pa so lahko vzorec »normalizacije« (ibid.: 34), ki pove, do katere mere lahko nestigmatizirani stigmatizirane obravnavajo, kot da stigma ne obstaja. Vendar okolica do tega vzajemnega odnosa nima nujno razumevanja, lahko ga razume kot žaljivega, nestigmatizirani partner v tem odnosu pa ugotovi, da se mora soočiti s številnimi negativnimi posledicami, s katerimi se soočajo stigmatizirani (povezovanje z nosilci stigme lahko pomeni prevzemanje dela stigmatizacije) ter tako kot nosilec stigme podvomi, ali ga partner v razmerju sprejema; vsekakor pa so problemi, s katerimi se soočajo poučene osebe, manjši. Omenjeno širjenje stigme je po Goffmanu razlog, da se ljudje takšnim odnosom izogibajo ali jih v nekaterih primerih »kolnejo« (ibid.). Menimo, da se lahko v tem odnosu tudi stigmatizirani soočijo z določenimi težavami, kot je dvoumnost pripisovanja pri interpretaciji partnerjevega odziva, prav tako pa se zdi manj verjetno, da bodo prejete negativne informacije pripisali predsodkom drugih do lastne stigmatizirane skupine. Družbeno primerjavo z vidika sebstev, povezanih s stigmatiziranimi, jim otežuje odsotnost enako stigmatiziranih, rezultat primerjav z nestigmatiziranimi pa je lahko zanje neugoden.

Drugače povedano, primerjava z nestigmatiziranim partnerjem ali članom stigmatizirane skupine nosilcem stigme ne jamči pozitivnega rezultata, saj je lahko v sferi primerjave drugi uspešnejši. Čeprav jih to lahko napelje, da vlagajo več truda v omenjeno sfero, pa se lahko na negativen rezultat po teoriji socialnih identitet odzovejo tudi s strategijo družbene kreativnosti, pri čemer sta zanimivi predvsem dve taktiki, in sicer primerjava z manj uspešnim članom skupine enako stigmatiziranih v isti sferi in primerjava z uspešnejšim pripadnikom te skupine v novi sferi. V prvem primeru se postavlja vprašanje prisotnosti manj uspešnega člana, s katerim bi se lahko primerjali, medtem ko je v drugem pomembno vprašanje relevantnosti nove sfere za nosilca stigme.

Sociologi ugotavljajo, da se nosilci stigme, ki se primerjajo s stigmatiziranimi, ki so se na določenem področju odrezali slabše, sicer počutijo bolje v svoji koži (prim. Falk, 2001: 117), vendar pa obstaja nevarnost neugodnega rezultata (predvidoma slabši je v resnici boljši), kar vodi do še jasnejšega sklepa o lastni inferiornosti. Nosilci stigme, ki primerjavo izvajajo, morajo prav tako oceniti, ali je oseba, s katero se primerjajo, v doseganje rezultata vložila enak napor kot oni, saj v nasprotnem primeru rezultat ni jaseen (Brown, 1988: 63). V vsakem primeru pa

¹³ Ko stigma ni znana širšemu krogu ljudi, lahko ti posamezniki pomagajo stigmatiziranemu pri njegovem skrivanju (prim. Goffman, 2008: 87).

se dvigovanje samozavesti na račun njenega zmanjševanja pri drugem razume za družbeno nesprejemljivo, zato obstaja verjetnost, da nastanejo konflikti. Vprašanje odsotnosti možnosti neposrednega kontakta z manj uspešnimi lahko nosilci stigmatizacije rešujejo skozi primerjavo s posamezniki, o katerih so slišali v lastni mreži ali medijih, lahko pa si jih – ko jim ti kanali ne prinašajo relevantnih življenjskih zgodb – tudi izmislijo (Taylor in Lobel, 1989: 572).¹⁴

Model Abrahama Tesserja (1985) opozarja, da je za človekovo samoevalvacijo in njegov odnos z bližnjimi v primeru taktike izbire nove sfere primerjave pomembno tudi vprašanje relevantnosti tega področja za nosilca stigmatizacije. Tesserjev model vzdrževanja samoevalvacije (*The Self-Evaluation Maintenance* – SEM) razlikuje med primerjalnimi in odraznimi (reflektivnimi) procesi. Če je rezultat bližnjega za (stigmatiziranega) posameznika nepomemben – če je torej del sfere, ki je za njegovo samoevalvacijo relativno nepomembna – je ta proces odrazni (reflektivni). Ob dobrem rezultatu bo tako posameznik užival v slavi bližnjega in rezultat bo pozitivno vplival na njegovo samoevalvacijo. Če pa je bližnji svoj rezultat dosegel v sferi, ki je za (stigmatiziranega) posameznika pomembna, bo nastopil proces primerjave; negativni rezultat te primerjave lahko ogrozi posameznikovo samoevalvacijo. V teh primerih se lahko grožnja samospoštovanju zmanjša z vzpostavitvijo distance do bližnjega, ki je dosegel rezultat, s spremembo pomembnosti sfere, v kateri je bil rezultat dosežen, ali s poskusom spremembe lastnega rezultata ali rezultata bližnjega v tej sferi. To bi na primer pomenilo, da nosilci stigmatizacije dober rezultat bližnjega pripisujejo sreči, se odločijo, da bodo z njim preživeli manj časa, ali pa se bolj posvetijo kakšni drugi sferi svojega delovanja (prim. Tesser, 1985: 6; 2000: 291).

Na negativni rezultat tovrstne primerjave pa se lahko stigmatizirani odzovejo tudi s strategijo, ki ne zahteva prisotnosti pripadnika skupine enako stigmatiziranih. Gre za časovno primerjavo (Albert, 1977), skozi katero posamezniki pridobijo osnovne informacije, na podlagi katerih oblikujejo svoje sebstvo (Zell in Alicke, 2009: 6). V časovni primerjavi posamezniki svoje trenutne rezultate primerjajo s prejšnjimi (Marsh in dr., 2014: 326) in tako ugotovijo, ali se sčasoma izboljšujejo ali poslabšujejo (Zell in Alicke, 2009: 1). V primeru nazadovanja na konkretnem področju je rezultat primerjave seveda negativen, vendar pa se lahko pozitivna samoocena rezultata doseže z dimenzionalno primerjavo (Möller in Marsh, 2013), pri kateri ljudje primerjajo eno svojo karakteristiko (ali uspeh) z drugo, npr. uspeh pri pouku zemljepisa z uspehom pri pouku matematike (Möller in dr., 2016: 2). Čeprav se teorija dimenzionalne primerjave osredinja na notranje dimenzije izobraževalnega sebstva, pa Möller in sodelavci (2016: 1) menijo, da ta oblika primerjave ni omejena samo na to področje. Posamezniki jo uporabljajo, ko se želijo motivirati za lastno izboljšanje, izboljšanje razpoloženja ali kadar želijo podati samooceno na določenem področju. Takšna primerjava lahko blagodejno vpliva na zmožnost soočanja

¹⁴ Shelley E. Taylor in njeni sodelavci so v svojih raziskavah ugotovili, da si oboleli za rakom včasih za primerjavo oblikujejo hipotetičnega drugega (Taylor, 1983: 1165).

z neuspehom, saj posamezniku omogoča prost izbor začetnih elementov (če je posameznik na primer neuspešen v zemljepisu, je zanj ugodneje, da se osredini na uspehe pri matematiki) (Möller in dr., 2016: 3).

Sklep

Na podlagi prikaza izbranih strategij, ki jih imajo stigmatizirani na voljo pri soočanju z neugodnim rezultatom primerjave s članom lastne stigmatizirane skupine (ali skupine enako stigmatiziranih) ali z nestigmatiziranim partnerjem, lahko sklenemo, da niti ena od teh strategij ne jamči zelenega rezultata. Vendar lahko neugoden rezultat, kot menijo številni teoretiki, posameznike spodbudi k vlaganju več truda oziroma napredovanje v posameznih sferah njihovega življenja.

Prevod: Tatjana Greif

Literatura

- ALLPORT, GORDON (1954): *The Nature of Prejudice*. Reading, Palo Alto, London, Don Mills: Addison-Wesley Publishing Company. Dostopno na: <https://ia600601.us.archive.org/31/items/TheNatureOfPrejudice/The%20Nature%20of%20Prejudice.pdf> (15. september 2018).
- AMIRKAH, JAMES, HECTOR BETANCOURT, SANDRA GRAHAM, STEVEN REGESER LÓPEZ IN BERNARD WEINER (2003): Reflections of Affirmative Action Goals in Psychology Admissions. V *Understanding Prejudice and Discrimination*, S. Plous (ur.), 197–202. Boston: McGraw-Hill.
- ASHMORE, RICHARD D., LEE JUSSIM, DAVID WILDER IN JESSICA HEPPEN (2001): Conclusion: Toward a Social Identity Framework for Intergroup Conflict. V *Social Identity, Intergroup Conflict and Conflict Reduction*, R. A. Ashmore, L. Jussim in D. Wilder (ur.), 213–249. Oxford, New York: University Press.
- BARON, ROBERT S., MARY L. BURGESS IN CHUAN FENG KAO (2003): Detecting and Labeling Prejudice: Do Female Perpetrators Go Undetected? V *Understanding Prejudice and Discrimination*, S. Plous (ur.), 262–269. Boston: McGraw-Hill.
- BRANSCOMBE, NYLA, MICHAEL THOMAS SCHMITT IN RICHARD HARVEY (1999): Perceiving Pervasive Discrimination among African Americans: Implication for Group Identification and Well Being. *Journal of Personality and Social Psychology* 77(1): 135–149.
- BROWN, RUPERT (1988): *Group Processes: Dynamics Within and Between Groups*. Oxford, New York: B. Blackwell.
- CARVER, CHARLES, MICHAEL F. SCHEIER. IN JAGDICH KUMARI WEINTRAUB (1989): Assessing Coping Strategies: A Theoretically Based Approach. *Journal of Personality and Social Psychology* 56(2): 267–283.

- COLEMAN, LERITA M. (1999): Stigma – razkrita enigma. V *Predsodki in diskriminacije*, M. Nastran Ule (ur.), 198–216. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.
- CRANDALL, CHRISTIAN S. (2003): Ideology and Lay Theories of Stigma: The Justification of Stigmatization. V *The Social Psychology of Stigma*, T. F. Heatherton, R. E. Kleck, M. R. Hebl in J. G. Hull (ur.), 126–150. New York: Guilford Press.
- CROCKER, JENNIFER IN BRENDA MAJOR (1989): Social Stigma and Self-esteem: The Self-Protective Properties of Stigma. *Psychological Review* 96(4): 608–630.
- CROCKER, JENNIFER IN DIANE M. QUINN (2003): Social Stigma and the Self: Meanings, Situations and Self-esteem. V *The Social Psychology of Stigma*, T. F. Heatherton, R. E. Kleck, M. R. Hebl in J. G. Hull (ur.), 153–183. New York: Guilford Press.
- CROCKER, JENNIFER IN JULIE A. GARCIA (2006): Stigma and the Social Basis of the Self: A Synthesis. V *Stigma and Group Inequality: Social Psychological Perspective*, S. Levin in C. van Laar (ur.), 287–308. Mahwah, London: L. Erlbaum.
- DESCHAMPS, JEAN-CLAUDE IN THIERRY DEVOS (1998): Regarding the Relationship between Social Identity and Personal Identity. V *Social Identity. International Perspectives*, S. Worchel, J. F. Morales, D. Pérez in J.-C. Deschamps (ur.), 1–12. London, Thousand Oaks, New Delhi: Sage.
- DIJKER, ANTON J. M. IN WILLEM KOOMEN (2007): *Stigmatization, Tolerance and Repair. An Integrative Psychological Analysis of Responses to Deviance*. Cambridge, New York: Cambridge University Press.
- DOVIDIO, JOHN F., BRENDA MAJOR IN JENNIFER CROCKER (2003): Stigma: Introduction and Overview. V *The Social Psychology of Stigma*, T. F. Heatherton, R. E. Kleck, M. R. Hebl in J. G. Hull (ur.), 1–28. New York: Guilford Press.
- DOVIDIO, JOHN F., SAMUEL L. GAERTNER, GORDON HODSON, MELISSA A. HOULETTE IN KELLY M. JOHNSON (2005): Social Inclusion and Exclusion: Recategorization and the Perception of Intergroup Boundaries. V *Social Psychology of Inclusion and Exclusion*, D. Abrams, M. A. Hogg in J. M. Marques (ur.), 246–264. New York, Hove: Psychology Press.
- FALK, GERHARD (2001): *Stigma: How We Treat Outsiders*. New York: Prometheus.
- FARLEY, JOHN E. (2010): *Majority-Minority Relations*. Boston: Prentice Hall.
- GAERTNER, SAMUEL L., JOHN F. DOVIDIO, JASON A. NIER, BRENDA S. BANKER, CHRISTINE M. WARD, MELISSA HOULETTE IN STEPHENIE LOUX (2000): The Common Ingroup Identity Model for Reducing Intergroup Bias: Progress and Challenges. V *Social Identity Process. Trends in Theory and Research*, D. Capozza in R. Brown (ur.), 133–148. London, Thousand Oaks, New Delhi: Sage Publications.
- GAERTNER, SAMUEL L., JOHN F. DOVIDIO, RITA GUERRA, ERIC HEHMAN IN TAMAR SAGUY (2016): A Common Ingroup Identity. Categorization, Identity, and Intergroup Relations. V *Handbook of Prejudice, Stereotyping and Discrimination*, T. D. Nelson (ur.), 433–454. New York, London: Psychology Press.
- GARCIA, JULIE A. IN JENNIFER CROCKER (2016): Upward and Downward Spirals Intergroup Interactions. Compassionate Goals and Transcending the Ego. V *Handbook of Prejudice, Stereotyping and Discrimination*, T. D. Nelson (ur.), 65–86. New York, London: Psychology Press.

- GOFFMAN, ERVING (2008): *Stigma. Zapiski o upravljanju poškodovane identitete*. Maribor: Aristej.
- HASLAM, ALEXANDER S., NAOMI ELLEMERS, STEPHEN. D. REICHER, KATHERINE. J. REYNOLDS IN MICHAEL T. SCHMITT (2010): The Social Identity Perspective Today: An Overview of its Defining Ideas. V *Rediscovering Social Identity. Key Readings*, T. Postmes in N. R. Branscombe (ur.), 341–356. New York, Hove: Psychology.
- HEBL, MICHELLE R., JENNIFER TICKLE IN TODD F. HEATHERTON (2003): Awkward Moments in Interactions between Nonstigmatized and Stigmatized Individuals. V *The Social Psychology of Stigma*, T. F. Heatherton, R. E. Kleck, M. R. Hebl in J. G. Hull (ur.), 275–306. New York: Guilford Press.
- INSTITUT ZA HRVATSKI JEZIK I JEZIKOSLOVJE (2011): Intersekcionalnost. *Struna – Hrvatsko strokovno nazivlje*. Dostopno na: <http://struna.ihjj.hr/naziv/intersekcionalnost/25464/> (2. oktober 2018).
- JOHNSTON, LUCY IN MILES HEWSTONE (1990): Intergroup Contact: Social Identity and Social Cognition. V *Social Identity Theory: Constructive and Critical Advances*, D. Abrams in M. A. Hogg (ur.), 185–210. New York, London: Harvester Wheatsheaf.
- JOST, JOHN T. IN RODERICK M. KRAMER (2003): The System Justification Motive in Intergroup Relations. V *From Prejudice to Intergroup Emotions. Differentiated Reactions to Social Groups*, D. M. Mackie in E. R. Smith (ur.), 13–30. New York, Hove: Psychology Press.
- JUSSIM, LEE, POLLY PALUMBO, CELINA CHATMAN, STEPHANIE MADON IN ALISON SMITH (2003): Stigma and Self-Fulfilling Prophecies. V *The Social Psychology of Stigma*, T. F. Heatherton, R. E. Kleck, M. R. Hebl in J. G. Hull (ur.), 227–245. New York: Guilford Press.
- JUŽNIČ, STANE (1993): *Identiteta*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- KAISER, CHERYL R. (2006): Dominant Ideology Threat and the Interpersonal Consequences of Attributions to Discrimination. V *Stigma and Group Inequality: Social Psychological Perspective*, S. Levin in C. van Laar (ur.), 45–64. Mahwah, London: L. Erlbaum.
- KUHAR, ROMAN (2009): *Na križiščih diskriminacije: večplastna in intersekcijska diskriminacija*. Ljubljana: Mirovni inštitut.
- LAZARUS, RICHARD S. IN ANITA DELONGIS (1983): Psychological Stress and Coping in Aging. *American Psychologist* 38(3): 245–254. Dostopno na DOI: 10.1037/0003-066X.38.3.245.
- LINK, BRUCE IN J. C. PHELAN (2008): Conceptualizing Stigma. V *Deviant Behavior: A Text-reader in the Sociology of Deviance*, E. J. Clarke (ur.), 264–287. New York: Worth Publishers.
- MAJOR, BRENDA (2006): New Perspectives on Stigma and Psychological Well-being. V *Stigma and Group Inequality: Social Psychological Perspective*, S. Levin in C. van Laar (ur.), 193–210. Mahwah, London: L. Erlbaum.
- MAJOR, BRENDA, WENDY J. QUINTON IN SHANNON K. MCCOY (2002): Antecedents and Consequences of Attributions to Discrimination: Theoretical and Empirical Advances. *Advances in Experimental Social Psychology* 34: 251–330. Dostopno na: <https://equity.ucla.edu/wp-content/uploads/2016/11/Major-Quinton-McCoy-2002.pdf> (1. september 2018).
- MAJOR, BRENDA IN COLLETTE P. ECCLESTON (2005): Stigma and Social Exclusion. V *Social Psychology of Inclusion and Exclusion*, D. Abrams, M. A. Hogg in J. M. Marques (ur.), 63–87. New York, Hove: Psychology Press.

- MAJOR, BRENDA IN SARAH S. M. TOWNSEND (2010): Coping with Bias. V *The Sage Handbook of Prejudice, Stereotyping and Discrimination*, J. F. Dovidio, M. Hewstone, P. Glick in V. M. Esses (ur.), 410–425. Los Angeles: Sage.
- MARSH, HERBERT W., HANS KUYPER, MARJORIE SEATON, PHILIP D. PARKER, ALEXANDER J. S. MORIN, JENS MÖLLER IN ADEL S. ABDOLJABBAR (2014): Dimensional Comparison Theory: An Extension of Internal/External Frame of Reference Effect on Academic Self-concept Formation. *Contemporary Educational Psychology* 39: 326–341.
- MCLAUGHLIN-VOLPE, TRACY (2006): Understanding Stigma from the Perspective of the Self-Expansion Model. V *Stigma and Group Inequality: Social Psychological Perspective*, S. Levin in C. van Laar (ur.), 213–234. Mahwah, London: L. Erlbaum.
- MILLER, CAROL T. IN CHERYL R. KAISER (2001): A Theoretical Perspective on Coping with Stigma. *Journal of Social Issues* 47(1): 73–92.
- MILLER, CAROL T. IN BRENDA MAJOR (2003): Coping with Stigma and Prejudice. V *The Social Psychology of Stigma*, T. F. Heatherton, R. E. Kleck, M. R. Hebl in J. G. Hull (ur.), 243–272. New York: Guilford Press.
- MÖLLER, JENS, HANNO MÜLLER-KALTHOFF, FRIEDERIKE HELM, NICOLE NAGY IN HERB W. MARSH (2016): The Generalized Internal/External Frame of Reference Model: An Extension to Dimensional Comparison Theory. *Frontline Learning Research* 4(2): 1–11.
- NEWHEISER, ANNA-KAISA IN MANUELA BARETTO (2014): Hidden Costs of Hiding Stigma: Ironic Interpersonal Consequence of Concealing a Stigmatized Identity in Social Interaction. *Journal of Experimental Social Psychology* 52(12): 58–70. Dostopno na DOI: 10.1016/j.jesp.2014.01.002.
- PINEL, ELIZABETH C. (1999): Stigma Consciousness: The Psychological Legacy of Social Stereotypes. *Journal of Personality and Social Psychology* 76(1): 114–128.
- PLOUS, SCOTT (2003) The Psychology of Prejudice: Prejudice, Stereotyping, and Discrimination: An Overview. V *Understanding prejudice and discrimination*, S. Plous (ur.), 3–48. Boston: McGraw-Hill.
- QUINN, DIANE M. (2006): Concealable Versus Conspicuous Stigmatized Identities. V *Stigma and Group Inequality: Social Psychological Perspective*, S. Levin in C. van Laar (ur.), 83–103. Mahwah, London: L. Erlbaum.
- QUINN, DIANE M., RACHEL W. KALLEN IN STEVEN J. SPENCER (2010): Stereotype Threat. V *The Sage Handbook of Prejudice, Stereotyping and Discrimination*, J. F. Dovidio, M. Hewstone, P. Glick in V. M. Esses (ur.), 379–394. Los Angeles: Sage.
- RICHESON JENNIFER A. IN J. NICOLE SHELTON (2010): Intergroup Dyadic Interactions. V *The Sage Handbook of Prejudice, Stereotyping and Discrimination*, J. F. Dovidio, M. Hewstone, P. Glick in V. M. Esses (ur.), 277–293. Los Angeles: Sage.
- SHAPIRO, JENESSA, JOSHUA ARONSON IN MATTHEW S. MCGLONE (2016): Stereotype Threat. V *Handbook of Prejudice, Stereotyping and Discrimination*, T. D. Nelson (ur.), 86–105. New York, London: Psychology Press.

- STEELE, CLAUDE M. IN JOSHUA ARONSON (1995): Stereotype Threat and Intellectual Test Performance of African Americans. *Journal of Personality and Social Psychology* 69(5): 797–811. Dostopno na: http://users.nber.org/~sewp/events/2005.01.14/Bios+Links/Good-rec2-Steele_&Aronson_95.pdf (2. september 2018).
- STATISTIČNI URAD REPUBLIKE SLOVENIJE (2018a): 8. marec – mednarodni dan žensk. Dostopno na: <https://www.stat.si/StatWeb/PDF/PrikaziPDF.aspx?id=7279&lang=sl> (2. september 2018).
- STATISTIČNI URAD REPUBLIKE SLOVENIJE (2018b): Povprečna mesečna bruto plača žensk v 2017 v večini dejavnosti nižja od povprečne mesečne bruto plače moških. Dostopno na: <https://www.stat.si/StatWeb/News/Index/7687> (2. september 2018).
- STONE, JEFF, CRISTIAN I. LYNCH, MIKE SJOMELING IN JOHN M. DARLEY (1999): Stereotype Threat Effects on Black and White Athletic Performance. *Journal of Personality and Social Psychology* 77(6): 1213–1227.
- TAJFEL, HENRI IN JOHN C. TURNER (1986): The Social Identity Theory of Intergroup Behavior. V *Psychology of Intergroup Relations*, S. Worchel in W. G. Austin (ur.), 7–24. Chicago: Nelson-Hall Publishers.
- TAYLOR, SHELLEY E. (1983): Adjustment to Threatening Events: A Theory of Cognitive Adaptation. *American Psychologist* 38(11): 1161–1173.
- TAYLOR, SHELLEY E. IN MARCI LOBEL (1989): Social Comparison Activity under Threat: Downward Evaluation and Upward Contacts. *Psychological Review* 96(4): 569–575.
- TESSER, ABRAHAM (1985): Toward a Self-Evaluation Maintenance: Model of Social Behavior. Referat s konference *Annual Convention of the American Psychological Association*, 23.–27. 08. 1985, Los Angeles, ZDA. Dostopno na: <http://files.eric.ed.gov/fulltext/ED267303.pdf> (27. maj 2017).
- TESSER, ABRAHAM (2000): On Confluence of Self-Esteem Maintenance Mechanisms. *Personality and Social Psychology Review* 4(4): 290–299.
- THORNICROFT, GRAHAM (2007): *Shunned: Discrimination against People with Mental Illness*. Oxford, New York: Oxford University.
- ULE, MIRJANA (2005): Predsodki kot mikroideologije vsakdanjega sveta. V *Mi in oni. Nestrpnost na Slovenskem*, V. Leskošek (ur.), 21–40. Ljubljana: Mirovni inštitut.
- VAN LAAR, COLETTE IN SHANA LEVIN (2006): The Experience of Stigma: Individual, Interpersonal and Situational Influences. V *Stigma and Group Inequality: Social Psychological Perspective*, S. Levin in C. van Laar (ur.), 1–17. Mahwah, London: L. Erlbaum.
- WENDELL, SUSAN (2013): Unhealthy Disabled: Treating Chronic Illnesses as Disabilities. V *Disability Studies Reader*, L. J. Davis (ur.), 161–173. New York, London: Routledge.
- WHITLEY, BERNARD E. IN MARY E. KITE (2010): *The Psychology of Prejudice and Discrimination*. Belmont: Wadsworth Cengage Learning.
- ZELL, ETHAN IN MARK D. ALICKE (2009): Self-Evaluative Effect of Temporal and Social Comparison. *Journal of Experimental Social Psychology* 45(1): 223–227.

Alternative demokraciji – inovativni družbeno- politični sistemi prihodnosti

Bi lahko družba zaživela bolj složno, če bi Google milijone dolarjev, ki jih namenja iztrebljanju komarjev, preusmeril v politične inovacije in družbene izume?¹

Abstract

Alternatives to Democracy – Innovative Socio-Political Systems of the Future

Could Society Improve if Google Redirected Millions of Dollars from Mosquito Extinction to Political and Social Innovations?

Do we dedicate as much attention to inventing new social systems as we do to new technologies, cars, fuels, medicine, and space travel? Is democracy still an optimal political system and liberalism the ideal social order? The article is based on the notion that humanity would be able to create new alternatives to managing the globalized and technological society if these types of inventions and "patents" were given more attention and resources. The author presents some of the existing ideas that provide an alternative the dominant social order, especially in relation to the concept of democracy. By employing William Foote Whyte's theory of social innovation, the author proposes a matrix for evaluating the usefulness of these proposals. This model is used to analyze gerontocracy, noocracy, cyberocracy, singleton, world society, celebration society, demarchy, panarchy,

¹ Prispevek je nastal pod mentorstvom izr. prof. dr. Andreja Lukšiča in red. prof. ddr. Rudija Rizmana.

futarchy, and delegative democracy. The author finds that there is a serious lack of viable and useful socio-political alternatives, but there is an even bigger issue: in contrast to the natural sciences, social scientists do not have a laboratory for testing alternative models in an efficient and harmless manner.

Keywords: political and social innovations, democracy, gerontocracy, noocracy, cyberocracy, singleton, world society, celebration society, demarchy, panarchy, futarchy, delegative democracy, social laboratory

Andrej Vozlič is a PhD candidate at the Faculty of Social Sciences, University of Ljubljana. (andrej.vozlic@hommage.si)

Povzetek

Namenjamo izumljanju novih družbenih sistemov enako pozornost kot izumljanju novih tehnologij, novih zdravil, novih avtomobilov, novih goriv, podaljševanju življenja in potovanju po vesolju? Ali je demokracija še vedno optimalni politični sistem in liberalizem idealna družbena ureditev? Članek temelji na trditvi, da je človek sposoben razviti nove, globalizirani in tehnološki družbi primernejše alternative upravljanja družbe, če bi tej veji izumiteljstva, »patentiranju« novih družbenih sistemov, v prihodnje namenili več pozornosti in kapitala. Predstavljamo nekaj obstoječih alternativ aktualni družbeni ureditvi, predvsem v odnosu do koncepta demokracije, ter na podlagi teorije Williama Foote Whyta o družbenih inovacijah oblikujemo matriko za vrednotenje (uporabnost) predlogov bodočih družbeno-političnih ureditev. Analiziramo gerontokracijo, nukracijo, ciberokracijo, singleton, svetovno družbo, družbo praznovanja, demarhijo, panarhijo, futarhijo in delegativno demokracijo in ugotavljamo, da trpimo predvsem za kroničnim pomanjkanjem realno izvedljivih in uporabnih družbeno-političnih alternativ, ob tem pa naletimo na morda še večji problem: ni pravega družboslovnega laboratorija, v katerem bi take alternative sploh lahko hitro in na družbi neškodljiv način testirali v kontroliranem okolju, kot to počnejo naravoslovne znanosti.

Ključne besede: politične in družbene inovacije, izumi, demokracija, gerontokracija, nukracija, ciberokracija, singleton, svetovna družba, družba praznovanja, demarhija, panarhija, futarhija, delegativna demokracija, družboslovni laboratorij

Andrej Vozlič je doktorski kandidat Fakultete za družbene vede Univerze v Ljubljani. (andrej.vozlic@hommage.si)

Uvod

Demokracija je prastara ideja, nastala pred elektriko, letali, svetovnim spletom, klasično glasbo, popom, svetovnimi vojnami; celo pred Mohamedom in pred Jezusom, a vseeno še kar naprej verjamemo in verujemo vanjo. Zakaj? Je demokracija postala religija? Je sploh smiselno graditi na tej arhaični ideji, ali bi bilo bolje čas nameniti novim družbenim izumom, tvorbam? Kako lahko koncept nacionalne države preživi v dobi, ko se resno pogovarjamo o nastanku neodvisnih, plavajočih držav (Friedman in Taylor, 2012)? Kako lahko družba, zasnovana na antičnih političnih konceptih, preživi v svetu, kjer smrt kmalu ne bo več nujna za vse (Corbyn, 2015; Kovner, 2018), v luči česar bodo padle obstoječe religije, filozofije in družbene (tudi naravoslovne) teorije? Ali potrebujemo povsem nov družbeni, politični (tudi verski?) sistem, ki bo odražal realnost in potrebe ne več samo sodobnega, temveč čedalje hitreje in vsakič znova »novega« časa? Ali je ta sistem vendarle lahko demokracija v objemu klasičnih držav, oplemenitena s sodobnimi tehnološkimi orodji?

Brez dvoma smo v enem najpomembnejših obdobj, ki ga bo imel človek kot vrsta priložnost izkusiti v času svojega celotnega obstoja, pa če bomo živeli le še tisoč, ali še milijone let. Imena, kot so Zuckerberg (Facebook), Jobs (Apple), Gates (Microsoft), Page (Google) tako brezkompromisno, surovo, eksplozivno in neizbrisno spreminjajo družbeno realnost, da do danes še noben družbeni pojav ni imel takega učinka na človeka in noben naravni pojav na življenje kot tako (morda z izjemo uničujočih kometov). V takem okolju je treba vsaj razmisliti, če se že ne konkretno in intenzivno lotiti oblikovanja večplastnega in interdisciplinarnega teoretičnega okvira nove politične ureditve družbe, ki bo bolje zrcalila potrebe sodobnega časa in okolja, ki smo ga ustvarili sami. A vsaj zdi se, da družbeno izumiteljstvo ni tako moderno oz. popularno in dobičkonosno, kot je tehnološko, čeprav je za obstanek naše vrste na tej točki verjetno bolj potrebno kot razvoj kvantnih računalnikov.

Razlika med investicijami v tehnološke, zdravstvene, ekonomske in vojaške raziskave na eni strani in investicijami v raziskave družbe in izobraževanja na drugi je nepredstavljiva. V ZDA je kljub porastu državnih sredstev, namenjenih raziskavam in razvoju, s 63 milijard dolarjev leta 1990 na 164 milijard dolarjev leta 2009 delež, namenjen raziskavam družbe in izobraževanja, ostal nespremenjen, v višini pičlega enega odstotka (Markovich, 2012). Razlika v resnejši obravnavi družbe in politike kot področja potencialne kreativnosti in inovativnosti je jasno razvidna tudi iz dejstva, da v nasprotju s preštevilnimi statističnimi kazalci, ki poglobljeno strukturirano obravnavajo investicije v tehnološke (ekonomske, zdravstvene) raziskave in jih je mogoče najti povsod na spletu (Worldbank.org, Statista.com, Europa.eu/eurostat), podobno strukturiranih in obravnavanih podatkov o investicijah v raziskave na področju družbe ali konkretno v raziskave, namenjene novim družbenim ureditvam in političnim inovacijam, tako rekoč ni mogoče najti. To seveda ne pomeni, da takih raziskav ni (Osler, 2011; Smith in dr., 2014), pomeni pa, da so vsaj v primerjavi s tehnološkim inoviranjem potisnjene tako daleč v ozadje, da so tako rekoč neopazne in zanemarljive.

Teza tega prispevka je, da je človek sposoben ne le tehnoloških inovacij, temveč da se je sposoben domisliti tudi alternativnih in inovativnih družbenih sistemov, političnih izumov, ki bodo skladno s tehnološko sedanostjo in vedno spreminjajočim se družbenim okoljem ponudili drugačno, pravičnejše in bolj uravnoteženo družbeno-politično okolje, kot ga ponujajo enoznačni obstoječi sistemi. Trditev bomo z analizo nekaterih obetavnih idej s področja inovativnega upravljanja družbe preverili v nadaljevanju. Upamo, da bo članek pomagal zbuditi urgentno željo po preusmeritvi naših intelektualnih zmožnosti in finančnih virov iz podivjane tehnološke v podhranjeno družboslovno izumiteljstvo.

Demokracija in nacionalna država v retrofuturistični zanki

Problematika, s katero se soočamo v sodobni družbi, je prepočasen razvoj inovativnih političnih sistemov in alternativnih oblik organizacije družbe, ki so na prehodu med analogno preteklostjo in digitalno sedanostjo instrumentalnega pomena za preživetje globalne družbe. Gospodarsko-družbeni model, v katerem vsi govorimo le o eksplozivnem tehnološkem napredku, nikakor pa javno ne namenjamo dovolj pozornosti družbenemu napredku, ni sinhroniziran z ekstremnimi spremembami v družbi, zaradi česar so naše vrednote, predstavniška demokracija in koncept nacionalne države na močni preizkušnji. Generacijska razlika med analognim razumevanjem političnega procesa in digitalnim DNK-jem mlade generacije je za uveljavljeno politično elito tradicionalnega izključevanja težko razumljiv in neulovljiv pojav. Živimo v svetu prihodnosti z družbo preteklega časa. Spreminja se vse in slepili bi se, če bi mislili, da se ne bo spremenil tudi mehanizem političnega odločanja in družbenega upravljanja. Postaviti moramo novo filozofsko, politično in moralno-etično ogrodje, ki se bo sposobno prilagajati pritiskom eksponentnega tehnološkega in znanstvenega napredka. Posodobiti moramo model družbeno-političnega odločanja in ga usmeriti na pot prihodnosti za družbo novega tisočletja.

A če si poskušamo predstavljati svet brez nacionalnih držav, suverenih narodov in demokracije, se zaletimo v miselni zid. Tako dolgo že živimo v tem svetu, v takšni ureditvi, da je vse drugo nepredstavljivo. Pa je res tega že tako dolgo? Ideja nacionalne države je postala popularna šele z ameriško in francosko revolucijo in kot politični konstrukt obstaja komaj dobrih dvesto let. Kljub temu se zdi nemogoče, da bi lahko država ali demokracija, kakršno jo poznamo danes, propadla. A verjetno se je tudi Rimljanom, živečim okoli leta nič, zdelo nemogoče, da bi lahko propadel tako mogočen imperij (Bartlett, 2017b). Pa je, in propadli so do danes še vsi, še tako mogočni, kot je bil egipčanski, tako da ne bi bilo nič nenavadnega, če bi propadel tudi sistem nacionalnih držav ali demokracija kot podlaga sodobne družbeno-politične ureditve. Morda se utegne enako zgoditi tudi z neoliberalizmom (in kapitalizmom) ne glede na to, kako stabilno ustoličen deluje v tem trenutku. »Kot vsak družbeni sistem, ki smo ga kadarkoli poznali, tudi ta ne bo trajal večno,« zato je naša naloga, da »izumimo, kaj se bo zgodilo po tem« (Srnicek in Williams, 2015), pri tem pa moramo najprej relocirati naše intelektualne in finančne zmogljivosti iz podivjanega tehnološkega izumiteljstva v inoviranje družbe. »Ljudje smo se izkazali kot izjemno sposobni reševanja zelo zahtevnih tehnoloških problemov [...] Smo pa bistveno manj sposobni premagovati večje družbene težave.« (Friedman in Taylor, 2012: 6) Izumi in inovacije, kot jih razumemo danes, se nanašajo predvsem na tehnološko področje, bistveno premalo poudarka pa dajemo normativnim in praktičnim inovacijam in izumom družbeno-političnih sistemov in družboslovja kot takega. »Nujno (je), da so sociologi bistveno bolj kot doslej

tudi konceptualno inovativni, ker bodo v nasprotnem primeru ostali brez orodij, s katerimi je mogoče analizirati družbe in svet v času globalizacije.« (Rizman, 2010: 375)

Spremenjen način produkcije in distribucije informacij spreminja ekonomsko, socialno in kulturno okolje in omogoča mreženje globalnega prebivalstva brez izrazito nacionalnih meja. »Informacije, znanje in kultura so centralne za človekovo svobodo in razvoj; kako se producirajo in izmenjujejo v naši družbi, kritično vpliva na to, kako vidimo stanje sveta.« (Benkler, 2006: 2) Kulturne, jezikovne in rasne razlike se začenjajo stapljati v singularno identiteto svetovnega državljana. Globalizacija je sodobnemu, tehnološkemu človeku odprla in približala svet. Od nje »naj bi imeli koristi vsi prebivalci tega planeta«, a se »v razmerah intenzivne globalizacije [...] upravičeno zastavlja vprašanje, kako lahko nacionalne države še naprej nadzorujejo procese in odločitve, ki zaradi njihove eksteritorialne narave prese-gajo zmožnosti nadzora ter posledično tudi samega odločanja o njih« (Rizman, 2010: 377, 382). Benkler v sklopu »ekonomije mrežnih informacij« vidi te trende kot nov modus produkcije, ki se pojavlja sredi najbolj naprednih ekonomij, »tistih, ki so najbolj računalniško prepletene in za katere informacijske dobrine in storitve igrajo najpomembnejšo vlogo«, hkrati pa ekonomija mrežnih informacij povzroča »rast individualnih praktičnih sposobnosti in vloge, ki jo igrajo posamezniki v [...] pogosto netržnem individualnem in družbenem vedenju« (Benkler, 2006: 4, 14), s čimer se zmanjšuje pomen obvezno tržnega vedenja povsod in za vsako ceno. Pojav mrežnosti sodobne družbe spodbuja altruistično, netržno vedenje čedalje večjega števila ljudi, ki se uporno kapitalizmu odločajo za nesebična dejanja dobrote in pomoči sočloveku skozi individualno akcijo ali skozi eksponentno rastoč trg nevladnih organizacij, kar pa še dodatno slabi nacionalno državo. »Posamezniki lahko naredijo in dosežejo večji učinek v ohlapnih povezavah z drugimi brez potrebe po vzpostavitvi stabilnih, dolgotrajnih povezav, kot je npr. razmerje med sodelavci ali participacija v formalnih organizacijah,« (Benkler, 2006: 6) ali kot je sposobna zaradi počasnih birokratskih procesov to narediti država. Države v luči nesposobnosti hitrega odziva delujejo nemočno, razvrednoteno, demoralizirano; na vsakem koraku izgubljajo avtoriteto in legitimnost. Se lahko v luči tega vprašamo celo, kdo nacionalno državo sploh še potrebuje? »Problemi (kot je) globalizacija [...] postavljajo v ospredje potrebo po redefiniciji demokracije, kakršno smo poznali doslej,« (Rizman, 2010: 383) enako pa lahko velja tudi za vprašanje nacionalne države. Gleeson in Low sicer trdita, da družbe »niso bile dizajnirane, temveč so se razvile« (1998), kar normativno gledano onemogoča domnevo, da je mogoče razviti nov družbeni sistem »iz nič«; tj., če se le-ta ne bo razvil sam od sebe kot posledica naravne evolucije družbe in sistemov, s čimer pa se nikakor ne strinjajo libertarci, npr. snovalci projektov Seasteading in Liberland (Friedman in Taylor, 2012; Bartlett, 2017b), ki nakazujejo, da je nove družbene sisteme mogoče ustvariti »iz nič«, če le imamo na voljo za to primeren teritorij.

Lahko skladno s tem ponovno predvidevamo porast trenda manjših, morda mestnih državic z neodvisno suvereno avtoriteto, kot smo jih poznali večino časa obstoja (predinformacijskotehnološke) civilizacije? Med 10. in 16. stoletjem Benetke in Firenze, pred tem Jeruzalem in Atene, še dlje nazaj v preteklosti Babilon in Ur. Zaradi čedalje kompleksnejšega nadzora pretoka ljudi in informacij nacionalne države že sedaj prepuščajo marsikatero odgovornost mestom (zvezna vlada ZDA se je odrekla nadzoru varstva okolja in odgovornost prenesla na raven mest) (Bartlett, 2017a). Mesta so središča inovacij, financ, trgovanja, razvoja, kulture in življenja (od leta 2014 prvič v zgodovini človeštva v mestih živi več prebivalcev kot na podeželju (Organizacija združenih narodov, 2014)). Trend po življenju v mestih in prenosu suverenih pravic na enote, manjše od nacionalnih držav, je viden tudi v aktualnih družbenih dogodkih; v poskusu odcepitve Benetk od nacionalne italijanske vlade (na posvetovalnem referendumu leta 2014 je 2,1 milijona prebivalcev Benetk s širšo regijo Veneto (pribl. 5 mio prebivalcev) oz. 89 % tistih, ki so volili, glasovalo za neodvisnost (Roberts, 2014)), poskusu odcepitve Škotske od Velike Britanije leta 2014 (BBC, 2014) ter Katalonije od Španije leta 2017 (Jones in Burgen, 2017). Ker so bili vsi poskusi odcepitve neuspešni, nekateri libertarci (Friedman, Taylor, Thiel, Jedlička idr.) vidijo več upanja v ustvarjanju povsem novih mest in držav, ki bi na nezasedenem območju omogočala eksperimentiranje z novimi družbenimi, političnimi in ekonomskimi sistemi. Tisočletja je prava moč počivala v rokah mest in mestnih držav, zato je še toliko bolj verjetno, da se bomo ob vse večji kompleksnosti globalnih povezav najprej vrnili v ureditev mestnih ali mikrodržav, preden postanemo ena svetovna država.

Meje podsistemov ne morejo biti več integrirane s klasičnimi teritorialnimi mejami. [...] Le še politični podsistem uporablja take omejitve. [...] Drugi podsistemi, kot sta znanost in ekonomija, se širijo po vsem planetu. Temu primerno je postalo nemogoče omejiti družbo kot celoto s teritorialnimi mejami. (Luhmann, 1982)

Tehnološki izumi proti družbenim

Če je demokracija, več kot dva tisoč let stara ideja, zares vrhunec družbene ustvarjalnosti, se nam morda ne piše prav dobro. To seveda ne pomeni, da demokracija morda ni najboljša družbeno-politična ureditev, a se ob pomanjkanju družbene inovativnosti – ob tem, da mobilni telefon že danes, po dobrih dvajsetih letih obstoja, deluje skorajda arhaično – ne moremo počutiti preveč varno. Če bi se človeštvo zadovoljilo z iznajdbo kolesa, bi verjetno še danes živeli v brunaricah in poskakovali med kraji v kočijah, najbližji približek mobilni komunikaciji pa bi bil poštni golob. Danes izkušamo zelo drugačno družbeno okolje, a se še vedno zanašamo na arhaične politične in intelektualne moduse, kar povzroča probleme,

ki jih ne bomo rešili »z enakim razmišljanjem, s katerim smo jih ustvarili« (Albert Einstein), zato je inovativno razmišljanje zunaj ustaljenih okvirov imperativnega pomena, potrebujemo pa tudi razvoj »vrednotnega sistema, ustrezen taki realnosti, ki bo podkrepila naš razvoj proti razumni kulturi« (Fresco, 1995a).

Čeprav je sistem demokracije nastal že v antični Grčiji, se je družba od tedaj razvijala predvsem skozi mestne države, imperije in monarhije, demokracija pa se je v praksi imela priložnost uveljaviti (vendar ne v celoti in ne povsod) šele precej pozneje, v drugi polovici 20. stoletja. V zadnjih petdesetih letih je demokracija pokazala izjemno sposobnost razvoja in organske samotransformacije, zato pomembnosti demokratičnih zvrsti nikakor ne želimo zanemarjati, je pa za potrebe tega članka dovolj, da na kratko spoznamo osnovni in prevladujoči obliki, direktno in predstavniško demokracijo.

Direktna, neposredna, čista, izvorna, atenska oz. klasična demokracija je vladavina ljudstva (iz stare grščine: demos = ljudstvo, kratos = moč), razvita v 5. st. pr. n. št. v Atenah stare Grčije. Natančneje, čista demokracija je vladavina vseh volilno upravičenih prebivalcev določene države, mesta oz. suverenega ozemlja; je oblika demokracije, v kateri se ljudje neposredno in vsak dan odločajo o političnih vprašanjih, predlagajo zakone in sprejemajo vse z družbo povezane odločitve, kar zahteva široko in stalno udeležbo državljanov v politiki (Christiano, 2006; Mavropalias, 2017), življenje blizu fizične točke razprave in odločanja (npr. agora, mestni trg), pa je skoraj nujno (s pojavom svetovnega spleta se ta zahteva spreminja; več spodaj pri delegativni demokraciji). V danes najbolj razširjeni variaciji demokracije, v predstavniški oz. reprezentativni demokraciji, pa se ljudje le enkrat na štiri do pet let (in ne vsak dan) odločajo in volijo predstavnike, zastopnike oz. posrednike, ki nato vladajo kot maloštevilna politična elita in v času mandata v imenu ljudstva sprejemajo in uresničujejo politične iniciative (Beck, 2013). »Tak pristop je resda učinkovit, vendar v zameno za izgubo aktivnega državljanstva in participacije,« (Barber, 1984) in če si »med mandatom premisliš, glede tega ne moreš kaj dosti storiti.« (Behrens, Kistner in Nitsche, 2014) Predstavniška demokracija nam olajša politično udejstvovanje, a nam hkrati, paradoksalno, preprečuje neposreden dostop do politike, kar pa danes močno vpliva na nezadovoljstvo močic s politiko in na degradacijo demokracije kot take. Tudi v odnosu do te pozicije bomo pozneje analizirali potencialne nadgradnje, variacije in inovativne alternative demokratičnemu sistemu. Če pa želimo razumeti, kaj družbeno inoviranje pomeni, pa moramo najprej vsaj za trenutek začutiti razsežnosti inoviranja sodobne tehnologije.

Tehnologija nas spreminja v bogove, kot jih zna opisati le mitologija. Kreatorje življenja in manipulatorje narave. Znanstveniki z inštituta J. Craig Venter so s pomočjo štirih steklenic kemikalij že razvili sintetično celico DNK-zapisa, ki se je sposobna replicirati na podlagi informacij, prejetih iz računalnika (Nature, 2010). Verily, znanstvena roka Googlevega materinskega podjetja Alphabet, v laboratoriju umetno okužuje samce določene vrste komarjev z bakterijo wolbachia, ki v samicah komarjev povzroči neplodnost in s tem posledično izkoreninjanje te vrste,

ki v konkretnem primeru prenaša virus zika, v prihodnje pa sledi tudi iztrebljanje prenašalcev rumene mrzlice, denge in malarije (Buhr, 2017; Mullin, 2017). Uspelo nam je elektronsko povezati možgane dveh podgan tako, da sta druga drugi pomagali pri reševanju ugank, čeprav sta bili zaprti v kletkah tisoče kilometrov narazen (Pais-Vieira, 2013), znanstveniki pa se skozi razne tehnološke aplikacije zelo resno ukvarjajo tudi z ekstremnim podaljševanjem zdravega razpona življenja in celo s skorajšnjo nesmrtnostjo (Corbyn, 2015; Kovner, 2018). Ker znanstvena fantastika eksponentno izgublja svojo fantastičnost in eksplozivno postaja le še znanost, je serija izumov, ki bi jih lahko še navedli, preprosto predolga, da bi to storiili tukaj, vse od medplanetarnih plovil (Musk, 2017) in 3-D tiskanja človeških organov (Shieber, 2018), do kvantnih računalnikov (Trabesinger, 2017) in tehnologije nevidnosti (Aigner, 2017). James Hughes obravnava številne implikacije sodobnih tehnologij na sodobno družbo in človeka, pri čemer vprašanje globalizacije niti ni več najpomembnejše; v ospredju so predvsem vprašanja tehnološko izboljšanega človeka-stroja, kiborga, ki bo nadgradil biološko evolucijsko osnovo narave in nas potegnil nad to, kar nam ponuja narava, hitreje, kot bi to lahko (če sploh kdaj) dosegla evolucija kot taka. »Konvergenca nanotehnologije, biotehnologije, informacijske tehnologije in kognitivne znanosti (pa) nam bo v prihajajočih desetletjih dala nepredstavljivo tehnološko dominacijo nad naravo in nami samimi.« (Hughes, 2004) Za tehnološko inovativnost se nam torej ni treba bati. Nekaj povsem drugega pa je družbeno-politična inovativnost.

William Foote Whyte že leta 1987 zapiše, da moramo v prihodnje narediti bistveno več, da bi »prikazali praktično relevantnost sociologije« (1987: 45), pri čemer definira družbene inovacije kot: 1. nov element v organizacijski strukturi ali medorganizacijskih odnosih, 2. nov skupek procedur za oblikovanje človeške interakcije in razmerje človeka do naravnega in družbenega okolja, 3. novo politiko v akciji in ne samo na papirju, 4. novo vlogo oz. nov skupek vlog. Lastnost dobrega družbenega izuma je to, da »čeprav je najverjetneje potreben izjemen posameznik, da iznajde družbeno novost, mora biti ta pri navadnih smrtnikih brez težave prepoznana, opisana in analizirana tako, da jim dopušča, da jo lahko prilagodijo lastnim interesom in potrebam« (Whyte, 1987: 46). Whyte pa za inoviranje družbe ne zahteva nujno izuma nečesa iz nič; celo nasprotno, pomembno se mu zdi, da lahko ob poskušanju odkrivanja novih oblik družbene ureditve le-te v procesu oplemenitimo tudi z odkritji preteklih let.

V luči te definicije bomo izvedli naslednje robne pogoje za potrebe analize aktualnih trendov in bodočih predlogov v inoviranju družbenih sistemov: 1. praktičnost: ali lahko obravnavane sisteme tretiramo kot praktično uporabne oz. ali so ideje predvsem teoretično sicer smiselne in podkrepnjene, v praksi pa težko uporabne; 2. razmerja: ali predlagani sistemi pomenijo nova razmerja med državljanji in odločevalci/političnimi organizacijami oz. ali ohranjajo obstoječa razmerja; 3. aktualnost: ali lahko predlagani sistem v prakso apliciramo že danes oz. ali pogojno šele v oddaljeni prihodnosti – koliko je sistem odvisen od razpoložljive

tehnologije; 4. razkol: kako disruptiven je sistem za obstoječe politične organizacije oz. ali jih delno ali v celoti ukinja, ali raje dopolnjuje; 5. univerzalnost: ali lahko tak sistem vsaj teoretično koristi večini povprečnih državljanov (dviguje blaginjo, standard, pravično razporeja sredstva in moč) oz. ali koristi le manjšini?

Menim, da morajo biti inovativni družbeno-politični sistemi, ki želijo imeti dejansko težo, nujno praktično uporabni in ne zgolj normativno brezhibni, da morajo vzpostavljati nova razmerja med ljudmi in političnimi organizacijami, pri čemer morajo imeti ljudje več kontrole nad organizacijami kot organizacije nad ljudmi, da morajo biti uporabni že danes in ne pogojno šele v oddaljeni prihodnosti, da ne zanemarjajo in nasilno ne spodkopavajo moči obstoječih institucij, temveč sodelujejo v orkestru z njimi v obdobju njihovega mehkega prestrukturiranja, ter da morajo ustrezati večini povprečnih ljudi in ne le peščici posameznikov. Ideje, ki bodo ustrezale vsem petim kriterijem, bodo vredne resne nadaljnje obravnave in preizkusa v testnem okolju, ki ga bomo definirali pozneje.

Odgovori najobetavnejših družbeno inovativnih idej bi se torej glasili takole: Uporabno v praksi: da. Nova razmerja: da. Uporabno že danes: da. Razkol v institucijah: ne. Univerzalnost: da. Kjer jasen odgovor ne bo mogoč, bo podan opisni odgovor.

Alternative obstoječim družbeno-političnim sistemom in nacionalnim državam

Katere so torej obstoječe alternative sodobnim družbeno-političnim ureditvam? Do kod seže naša domišljija, kaj lahko uporabimo in kaj je utopija?

V globaliziranem svetu, kjer se čedalje več ljudi zavestno ne identificira z nacionalno državo, temveč se imajo za globalne državljane (Grimley, 2016), je morda uporabna Luhmannova ideja organizacije civilne družbe, kot jo vidi v kontekstu »svetovne družbe« (*world society*) oz. demokratične svetovne vlade, ki naj bi omogočala lažjo odpravo jedrskega oboroževanja, zagotovilo globalne varnosti, izničenje genocidov, varovanje človekovih pravic in ureditev podnebnih težav (1982). Iz perspektive moderne systemske teorije svetovna družba temelji na komunikaciji, ki se zaradi svoje narave ne more ustaviti ob nacionalnih mejah (Schlichte, 2006), zato je komunikacija že po definiciji globalna, in ker komunikacija vedno bolj obvladuje ves planet, lahko skladno s tem obstaja le ena svetovna družba (Luhmann v Schlichte, 2006). Največja nevarnost, ki jo pomeni tak sistem, je možnost, da se ureditve polasti posameznik, ki bi bil brutalno opresiven (Hughes, 2004). Ker ne bi bilo drugih držav, ki bi mu lahko nasprotovale, bi bili lahko nevarno blizu ponovitvi nacističnega režima na svetovni ravni. Vendar konceptu svetovne družbe vsaj za zdaj ne kaže dobro. Če že kaj, se čedalje več etničnih manjšin, mestnih držav in narodov (kot smo videli zgoraj) odloča prav za nasprotno, za popolno suverenost. Uporabno v praksi: da. Nova razmerja: ne. Uporabno že danes: da. Razkol v institucijah: da. Univerzalnost: ne nujno.

Iz teh razlogov je morda bolj verjeten koncept Jonathana Kolberja, »družba praznovanja« (*celebration society*), ki ponuja libertarno verzijo možnosti samooblikovanja družbe v kontekstu manjših civilnih enot v za ta namen umetno zgrajenih mestih, kot je npr. Masdar (Goldenberg, 2016). Ali konstrukcija nove države Liberland po viziji ekscentričnega milijonarja Vita Jedlicke na močvirnatem, sedem kvadratnih kilometrov velikem območju Gornja Siga med Hrvaško in Srbijo, ki je po balkanskih vojnah ostalo tehnično in pravno nezavzeto ozemlje (Campbell, 2015). Kolber meni, da se lahko pred tehnološko povzročeno družbeno destabilizacijo, kot utegne postati brezposelnost, povezana s tehnološkimi inovacijami, kot so umetna inteligenca, robotika, 3-D tiskalniki, ki bodo zmožni natisniti vse, od človeških organov do nebotičnikov, obranimo le z radikalno drugačnim pristopom obravnavanja družbene ureditve, ki bi jo lahko prakticirali v namenskih, samooskrbnih mestnih državah, katerih gradnjo Kolber ocenjuje na okoli 20 milijard dolarjev. Delovanje mestnih držav lahko danes »simuliramo v velikanskih spletnih simulatorjih. Ko razvijamo in testiramo nove ideje družbenih organizacij, nam take simulacije ponujajo prednost hitrosti, lahkotnosti sodelovanja in nizkih stroškov. Tovrstni sistemi so lahko refinirani in razhroščeni že v nekaj letih in ne v nekaj desetletjih.« (Kolber, 2015) Parlamentarni predstavniki v družbi praznovanja bi bili izbrani z žrebom med prebivalci, s čimer bi bistveno zmanjšali vpliv premoženja in politike kot take. Uporabno v praksi: da. Nova razmerja: da. Uporabno že danes: da. Razkol v institucijah: da. Univerzalnost: da.

Družbeno-politična ureditev, v kateri so odločevalci izbrani po načelu loterije, t. i. lotokracija oz. »demarhija« (*demarchy*), je koncept, ki ga je razvil avstralski filozof in politolog John Burnheim. V demarhiji državi oz. konkretnim posameznim sektorjem (promet, zdravstvo, gospodarstvo, šolstvo idr.) vladajo naključno izbrani odločevalci, ki so bili izbrani iz bazena izvoljivih državljanov (1985; 2006; 2016). Čeprav je že izvorna, starogrška demokracija na podoben način volila svoje uradnike, daje današnja oblika predstavniške demokracije ljudem le malo možnosti za dejansko upravljanje družbe brez volitev vsake toliko let, kjer pa posamezniki tako ali tako volijo že vnaprej izbrane kandidate, v nobenem primeru pa ne volijo pomembnih posameznikov v korporacijah ali vladni birokraciji (Martin, 1992). V sistemu demarhije imajo skupine pritiska in lobisti ter morebitni nelegitimni ali celo nelegalni postopki vplivanja na (bodoče) odločevalce nično moč in vpliv, saj nihče ne more vedeti vnaprej, kdo bo zasedel kateri položaj. V zanikanje kritik, da naključni posamezniki naj ne bi znali odgovorno sprejemati odločitev, je bilo v eksperimentalnih projektih odkrito, da so udeleženci vzeli svoje naloge zelo resno in bili sposobni priti do razumskih sklepov, ki niso bili nič slabši od sklepov prenekaterih politikov, ki odločajo o strokovnih zadevah, na katere se v resnici sploh ne spoznajo, »ti eksperimenti (pa) so najboljši dokaz, da imajo naključno izbrani ljudje iz družbe interes, zmogljivost in sposobnost sprejemati odločitve glede pomembnih zadev« (Martin, 1992). Kar je pomembno, je zmogljivost celotne skupine naključno izbranih predstavnikov, podprtih s strani profesionalnega osebja in

virov, ki po domnevah družboslovne znanosti potrjuje, da so naključno izvoljeni in raznoliki odločevalci bolj dovzetni za kolektivno modrost in lahko zato sprejmejo boljše odločitve za družbo kot primerljiva skupina homogenih strokovnjakov (Bouricius in dr., 2016). Uporabno v praksi: da. Nova razmerja: da. Uporabno že danes: da. Razkol v institucijah: ne. Univerzalnost: da.

»Panarhija« (*panarchy*) je v prvotnem pomenu režim, ki zaobjema vse druge režime (de Puydt, 1860), danes pa pomeni obliko globalnega vladanja in nehierarhične organizacije, tudi t. i. »polidržave« (*Polystate*), ki je družbena ureditev, sestavljena iz geodržav (vezanih na geografsko lokacijo nacionalne države) in antropodržav (vezanih na politično in pravno jurisdikcijo), po kateri lahko ljudje izbirajo, kateremu političnemu sistemu želijo pripadati (kje spoštovati zakone in plačevati davke), ne glede na to, kje geografsko dejansko živijo (Weinersmith, 2014). Tako lahko nekdo pripada monarhiji, njegov sosed fašističnemu režimu, sodelavec kanadskemu in oče nemškemu davčnemu sistemu, čeprav vsi živijo v istem mestu, npr. v Tokiu. Panarhija je v jedru radikalno liberalna teorija, ki predvideva popolno enakost vseh ljudi ob vzajemnem spoštovanju popolne drugačnosti vsakogar, pri čemer ima vsak posameznik svobodno pravico izbrati »sebi lastno ideologijo, družbeno organizacijo [in] živeti v svojem ali kateremkoli izbranem sistemu, nemoten s strani drugih, celo voditeljev« (Zube, 1986). Weinerschmidt ugiba, kako bi bile videti vlade, če ne bi vladale nad ozemljem, temveč nad človeškimi nazori. Medtem ko imajo antropodržave zakonodajno moč, polidržava deluje kot arbiter in skrbi, da se antropodržave ravna po pravilih, ki so jih določile (2014). Antropodržava je torej virtualna država, ki jo sestavljajo podobno misleči državljani, ljudje sorodnih nazorov. Čeprav je ideja prej karikatura kot zelo resen predlog, pa vsekakor spodbuja misel na zdravo konkurenčnost med političnimi režimi, ki so danes verjetno edini proizvod, ki se (še) ne trži. Države imajo monopol nad jurisdikcijami, za monopole pa je znano, da si ne prizadevajo zagotoviti najboljših mogočih rešitev. To se kaže tudi v državno sponzoriranih konfliktih, ki so vzeli okoli 180 milijonov življenj, medtem ko je število ljudi, ubitih v 20. stoletju v zadevah, ki niso povezane z državo, »samo« osem milijonov. Strošek vlad v smislu človeških življenj je velikanski (Lin Lim, 2014) in če bi se države ravnale po načelih prostega trga – tako, da bi imeli prebivalci več možnosti prosto izbirati prehode med različnimi sistemi oz. da bi bili stroški selitve v druge države nižji –, bi lahko bistveno bolj pritisnili na vlade in jih spodbudili k implementaciji atraktivnejših politik, ki bi se prej ukvarjale s privabljanjem novih »klientov« kot pa s sponzoriranjem vojn. »Če bi gledali na vladanje kot na industrijo, bi ugotovili, da je največja na svetu in da pomeni približno 30 odstotkov svetovnega BDP-ja oz. Osemnajst trilijonov dolarjev na leto.« (Friedman in Taylor, 2012: 10) Tekma v tem, kdo bo ponudil najboljši politični režim, bi nesporno spodbudila zdravo konkurenco in v slogu liberalne doktrine povzročila politične migracije Zemljanov v njim bolj lastne ureditve. Sorodno idejo predstavi Bruno Frey, ki predlaga novo obliko federalizma: funkcijske, prekrivajoče in kompetitivne jurisdikcije, ki bi državljanom omogočale lažji vstop v posamezne

jurisdikcije in izstop iz njih, kar bi »povečalo učinkovitost javne administracije in vplivalo na učinkovitejšo družbo« (Frey, 2005), vendar tak sistem zakonsko za zdaj ni nikjer podprt, saj je v nasprotju z interesi politikov in visokih javnih uradnikov, ki bi jim jemal moč. Uporabno v praksi: ne. Nova razmerja: da. Uporabno že danes: da. Razkol v institucijah: da. Univerzalnost: da.

Medtem ko je ideja polidržave težko uresničljiva v praksi, pa je »ciberokracija« (*cyberocracy*) verjetno le vprašanje časa (Ronfeldt, 1992). Ta pomeni način vladanja s pomočjo velikanske količine metapodatkov iz vseh segmentov družbe, ki smo jih s pomočjo hitrega razvoja umetno-inteligenčnih sistemov za obdelavo gigantskih baz podatkov sposobni analizirati že danes, saj »informacijska tehnologija počasi, a radikalno vpliva na to, kdo vlada, kako in zakaj« (Ronfeldt, 1992). Ciberokracija se lahko pojavi v ožji obliki kot oblika organizacije, »ki bo izpodrinila tradicionalno obliko birokracije in danes prevladujoče tehnokracije«, ali pa v širši obliki kot »oblika vlade, ki bo redefinirala relacije med državo, družbo ter zasebnim in javnim sektorjem« (ibid.). Za ciberokratsko organizacijo lahko štejemo že režim stasi, ki je v Vzhodni Nemčiji zbral podrobne podatke šest milijonov ljudi, kar je med drugo svetovno vojno in po njej pomenilo več kot tretjino celotne populacije Vzhodne Nemčije, a se je sistem zadušil pod goro podatkov in zrušil ravno zaradi pomanjkanja tehnološke, računalniške obdelave podatkov (Bruce, 2003), zato ni jasno le to, da bodo »informacije in kontrola nad informacijami postale primarni vir moči kot naravni naslednji korak v politični evoluciji« (Ronfeldt, 1992), temveč da so informacije glavni vir vzdrževanja krovnih pozicij moči v družbi že dolgo, verjetno že od nekdaj, le ustreznega orodja za obdelavo velikanskih podatkovnih baz do danes nismo poznali. Paradoksalno je ravno, da ni tehnologije za obdelavo masovnih baz podatkov in njihovega (ne)razprečevanja pomagal zaprtim sistemom, da so ostajali dlje časa zaprti in represivni. A čeprav lahko nove tehnologije pomagajo izpodrinuti stare tipe zaprtih režimov (in jih naredijo zato bolj odprte, transparentnejše), to še ne pomeni, da bodo demokracije bolj demokratične ali totalitarizmi manj mogoči, saj se »zna zgoditi, da bodo zavzele novo hibridno obliko med demokracijo in totalitarizmom, kjer bodo nekateri delovali bolj demokratično kot kdajkoli prej, medtem ko bodo drugi podrejeni novim tehnikam nadzora in kontrole« (Ronfeldt, 1992), kjer bomo vsi (tudi vodilni politiki) prepuščeni na milost in nemilost nadzora in kontrole z vseh strani. Nadzorujejo nas zasebne korporacije, »lastnice« svetovnega spleta (Facebook, Twitter, Google), vlade, ki imajo dostop do teh podatkov (uradno ali neuradno) ter hekerji, pred katerimi ni varen nihče, na srečo tudi vlade in politiki ne (WikiLeaks, PanamaPapers, ParadisePapers). Ronfeld in Varda sta adaptirano verzijo članka pripravila leta 2008, kjer definirata tedaj mogoče trende v prihodnosti: porast zaznavnih senzoričnih aparatov; mrežno zasnovan socialni sektor, sestavljen pretežno iz nevladnih organizacij; mrežna vladnost in multiorganizacijsko sodelovanje. Avtorja sicer povzemata, da države, zagotovo pa tudi družbe, ne morejo obstajati brez hierarhije. Države bodo po njunem mnenju najverjetneje ostale dom tovrstne organizacije in čeprav bo tehnolo-

loška revolucija spremenila, decentralizirala in premrežila odnose, bo hierarhija ostala v njihovem središču (Rontfeld in Varda, 2008). Uporabno v praksi: da. Nova razmerja: ne. Uporabno že danes: da. Razkol v institucijah: ne. Univerzalnost: ne.

Na ekstremnem koncu premišljevanja sta futuristični ideji »umetno-inteligenčni oz. UI singleton« (*AI singleton*) in »nukracija« (*noocracy*). Nusfera, ki jo je leta 1922 utemeljil Pierre Teilhard de Chardin, je prostor, v katerem je človeška kognicija prepoznana kot integralni del naravnega okolja, v katerem neko biološko bitje (človek) spreminja svet tako, kot ga ne more nobeno drugo bitje (Inglis-Arkell, 2012). Skladno s tem lahko utemeljimo nukracijo kot družbeno-politični sistem, ki temelji na povezavi možganov vseh prebivalcev določene skupnosti ali vsega sveta (Vernadsky, 1943); panjsko združen civilizacijski razum, ki bi ga lahko dosegli z mreženjem vseh komunikacijskih mrež v medmrežju ali celo s telepatsko povezanimi možgani (Pais-Vieira, 2013). Nukracijo je v smislu vladavine in avtoritete razuma (in aristokracije modrih) že Platon videl kot tisto, ki bo logično nasledila demokracijo kot avtoriteto in vladavino množice (Platon, 360 pr. n. št.) kar nam sporoča, da so na demokracijo že snovalci koncepta gledali kot na prehodno obliko, ki jo bo nadomestila kolektivna vladavina razuma, in čeravno bi lahko tako pozicijo šteli tudi kot intelektualno-elitistično in množično izključevalno, pa je treba iz tega potegniti predvsem dejstvo o pretočnosti in neskončnosti kateregakoli že sistema in s tem nakazati nujno potrebo po takojšnjem razvoju novih možnosti. Kevin Warwick, britanski znanstvenik in profesor kibernetike na univerzi v Readingu, in Anders Sandberg, nevroznanstvenik z inštituta za prihodnost človeštva na univerzi v Oxfordu, trdita, da je možnost telepatske nufere zelo verjetna in da imamo večino tehnologije na voljo že danes, manjkata nam le še denar in etično privoljenje (Macaulay, 2017; Dvorsky, 2013a). Sandberg opredeljuje možnost telepatskega komuniciranja z uporabo pametnih telefonov in nosilnih naprav (*wearables*). Ko bodo te naprave sposobne prepoznavati naše nevronske signale kot misli, jih bomo lahko prek elektronskih signalov pošiljali naslovniku daleč stran. Težava, ki jo vidita omenjena znanstvenika v začetni fazi, je predvsem v dekodiranju znakovnih in simbolnih konceptov, ki jih pomeni določen pojem za različne ljudi, a nedvomno bo nusfera povsem spremenila razmerja v družbi tako kot vsaka informacijska revolucija (Sandberg, 2006). Uporabno v praksi: ne. Nova razmerja: da. Uporabno že danes: ne. Razkol v institucijah: ne nujno. Univerzalnost: da.

Singleton je (svetovni) red, ki mu vlada ena vrhovna odločevalska agencija oz. entiteta s sposobnostjo preprečevanja grožnje, zunanje ali notranje, ki bi bila uperjena proti njegovi eksistenci, s sposobnostjo učinkovitega nadzora nad vsemi glavnimi družbenimi področji, vključno s teritorialnimi alokacijami in davki (Bostrom, 2006). Za obstoj singletona je pomembno predvsem to, da v njegovi daljni okolici ni nobene druge ureditve, ki bi lahko delovala kot enovita. Država, ki bi (ali bo) kot prva posedovala orožje, s katerim bo lahko onemogočila kakršnokoli zunanjo (ali notranjo) grožnjo, ne da bi pri taki obrambi (ali napadu) tvegala uničevalne povračilne ukrepe, bo lahko postala učinkovit singleton (Miller, 2011). Gre torej

za sistem brez konkurence. Korak naprej je umetnointeligenčni singleton, ki bo prevzel človeške odločitve in s pomočjo naprednega nadzora nad ljudmi ter tehnologij za nadzor misli in obvladovanje velikanske količine podatkov deloval v ozadju družbe na neopazen, sam po sebi umeven način, kar v določeni meri predvideva že Jacques Fresco v idealizirani podobi zenovske družbe projekta Venera, kjer popolnoma vse odločitve – tudi to, koliko televizorjev in hladilnikov potrebujemo – sprejema centralni inteligentni sistem (Fresco, 1995b). Skozi senzorično tehnologijo bo lahko UI singleton uravnaval najmanjše podrobnosti družbe, celo fitness in velnes človeštva (Bostrom, 2006). Največja nevarnost takega monolitskega sistema je enaka kot pri svetovnem redu; če se pokvari, nimamo nobene alternativne agencije, ki bi servisirala popravilo. Uporabno v praksi: da. Nova razmerja: da. Uporabno že danes: ne. Razkol v institucijah: da. Univerzalnost: ne.

Ekonomist Robin Hanson si je zamislil ekonomsko definiran družbeni sistem, kjer bi družbeno-politične odločitve sprejemali na podlagi predvidevanja tržnih zakonitosti. »Futarhija« (*futarchy*) je sistem, kjer izvoljeni predstavniki formalno definirajo in upravljajo postfaktična numerična merila nacionalne blaginje, špekulativni trgi pa so najboljše informacijske institucije, saj so sposobni zaznati in akumulirati spremembe in informacije v družbi hitreje kot politika. »To (pa) ne pomeni, da so stave glede cen vedno bolj natančne kot drugi viri informacij, temveč da je trg robustno natančna javna institucija, ki je sposobna ocenjevati (tudi) politično relevantne teme.« (Hanson, 2013: 9) Medtem ko demokracijam pogosto ne uspe akumulirati informacij, špekulativni trgi v tem blestijo (Hanson v Gelman, 2005). Uporabno v praksi: da. Nova razmerja: ne. Uporabno že danes: da. Razkol v institucijah: ne. Univerzalnost: ne.

Omeniti velja tudi zelo verjetno posledico hitrega podaljševanja zdravega življenjskega razpona, ki ga že omogoča tehnološki razvoj na področju medicine, tj. »gerontokracijo« (*gerontocracy*), oligarhično vladavino, kjer vladajo tisti, ki so bistveno starejši od povprečja odrasle populacije. Pri drastičnem podaljšanju življenja na dvesto ali več let se bo vzpostavil povsem nov družbeni red že samo zato, ker bodo starejši ljudje na političnih ali gospodarsko vplivnih položajih onemogočali mladim vstop na trg, kar pa se sicer dogaja že danes. James Hughes v gerontokraciji ne vidi problema, ker »mladi doživijo veliko več čustvenih pretresov in negativnih emocij; odgovorni so za veliko večino nasilja in zločinov«, tako da nam modrost starejših v današnjem stanju ne bi škodila (Hughes v Dvorsky, 2013b). Uporabno v praksi: ni teorija, zgolj novo evolucijsko stanje družbe. Nova razmerja: ne. Uporabno že danes: da. Razkol v institucijah: ne. Univerzalnost: ne.

Med številnimi izpeljankami demokracije, ki so v preteklih desetletjih skušale vsaka na svoj način definirati razmerja v družbi in osrediniti demokracijo, kot so npr. deliberativna demokracija in participativna demokracija (Barber, 1984; Mutz, 2006), liberalna demokracija, predstavniška demokracija, kontrademokracija oz. monitoring demokracija (Rosanvallon, 2009; Keane, 2011), kozmopolitska demokracija, zapatistična demokracija, konfucijanska komunitarna demokracija in npr.

wikidemokracija, moramo posebej omeniti in tudi v prihodnje več pozornosti nameniti »delegativni oz. likvidni demokraciji«, ki je v svojem konceptu prav ob pomoči sodobne tehnologije še najboljši približek čisti demokraciji in ena najresnejših alternativ (ali dopolnil) danes najbolj razširjeni predstavniški demokraciji, v kateri ljudje zares ne vladajo, temveč volijo posrednike, zastopnike, ki nato kot maloštevilna politična elita v imenu ljudstva uresničujejo politične pobude (Beck, 2013) in »če si med mandatom premisliš, glede tega ne moreš kaj dosti storiti« (Behrens, Kistner in Nitsche, 2014: 14).

V delegativni oz. likvidni demokraciji ni tako; tukaj je volilna moč zaupana vsakemu posamezniku in v skrajnem primeru delegatu namesto predstavniku. Delegativna ali likvidna demokracija vsakemu posamezniku omogoča, da se udeleži razprave in snovanja predlogov na posameznih področjih ter odločanja o njih, lahko pa zgolj začasno podeli upravljanje njegovega glasu delegatu, če sam na posameznem področju nima dovolj znanja ali časa za soodločanje (Behrens, Kistner in Nitsche, 2014). Medtem ko v predstavniški demokraciji izgubiš nadzor nad svojim glasom v trenutku volitev in ga pridobiš nazaj šele na naslednjih volitvah, v likvidni demokraciji obdržiš stalno, dnevno kontrolo nad svojim glasom. V likvidni demokraciji ljudje komunicirajo neposredno z ljudmi po načelu mnogi-mnogim (Kersting, 2012). Tovrstne ideje pa nikakor ne bi bile mogoče, če ne bi imeli na voljo sodobnih informacijsko-komunikacijskih orodij, ki z uporabo svetovnega spleta omogočajo nastanek t. i. elektronske demokracije. »E-demokracijo razumemo kot splet orodij za agregiranje mnenj (občanov), ki so potem kot taki vključeni v komunikacijske in odločevalske procese v (občinskih) institucijah.« (Lukšič, 2006: 28) Uporabno v praksi: da. Nova razmerja: da. Uporabno že danes: da. Razkol v institucijah: ne. Univerzalnost: da.

Seznam t. i. »kracij« nikakor ni izčrpen, a to tudi ni namen tega članka, kjer želimo predvsem pokazati, da premišljevanje o družbenih ureditvah seveda obstaja, da pa je v primerjavi s tehnološko inovativnostjo v precejšnjem zaostanku. Analiza je pokazala, da se tako rekoč nobeden od predlogov (z izjemo nastavka delegativne demokracije) ne more uvrstiti med ožje kandidate, med tiste, ki bi lahko pomenili novo družbeno ureditev že danes. Robin Hanson z modeliranjem in aplikacijo ekonomske logike sicer pokaže, da »kolonisti nimajo razloga, da bi zapustili Zemljo, dokler ekonomska rast ne zavre zgodovinskega trenda rasti« (1998: 6), kar preneseno v družboslovni kontekst lahko pomeni, da se ljudje ne bomo spustili v eksperimentiranje z novimi družbenimi sistemi, dokler nam obstoječi prinašajo dobiček. Ali smo torej že prišli do točke preloma? Problem večine idej, ki smo jih spoznali zgoraj, je, da opisuje idealizirano okolje končnega rezultata družbene tranzicije (družba praznovanja, projekt Venera), ne obravnavajo pa strategije, kako do cilja priti, predvsem pa se ne poglobljajo v tehnična vprašanja družbenega odločanja, načina izbora kandidatov in odločitev, načinov reševanja manjšin in pat pozicij razklane družbe, kar so temeljna tehnična vprašanja vsakega politično-družbenega sistema. Teorija, ki bo obravnavala zgolj novo integralno

organiziranost družbe (polidržava), ne bo pa jasneje opredeljevala ali spreminjala postopkov odločanja glede družbenih vprašanj in izvolitve izvrševalcev, nas v nadaljevanju analize in v prihodnjih člankih ne more zanimati. Tako gerontokracija ne pomeni drugega kot nova družbena razmerja in ciberokracija ne drugega kot novo osnovo, na podlagi katere odločevalci lažje sprejemajo odločitve; podobno velja tudi za futarhijo. Polidržava sicer pomeni novo družbeno ureditev, ne pa nujno tudi novih odločevalskih procesov pri sprejemanju politik in zakonov, čeprav spodbuja zdravo konkurenco med političnimi režimi. Lotokracija, ki se po rezultatu še najbolj približa kandidatom za celostno nadaljnjo obravnavo, govori predvsem o novem postopku izbora kandidatov, ne pa tudi o tehnologiji vladanja, nukracija in UI singleton pa sta preveč oddaljeni družbeni ureditvi, da bi ju na tem mestu sploh resneje obravnavali.

Sklenemo lahko s temeljno ugotovitvijo, da se bo pri snovanju bodočih predlogov družbeno-političnih ureditev in v imenu zmanjševanja negativnih posledic posameznih predlogov treba zateči h kombiniranju pozitivnih lastnosti različnih režimov (lotokracija pomeni univerzalno pošten izbor kandidatov, polidržava pomeni zdravo konkurenco med političnimi režimi, ciberokracija pomeni sprejemanje odločitev na bistveno bolj informirani podlagi, družba praznovanja ponuja nov prostor za razvoj družbenih idej), predvsem pa bo bodoče ideje treba snovati večplastno in podrobno odgovoriti ne samo na vprašanje, kakšna naj bi bila idealizirana podoba nove družbeno-politične ureditve, temveč tudi oz. predvsem, kako do tja priti, kako urediti razmerja med državljani in odločevalci, kdo so odločevalci, po kakšnih postopkih odločamo glede družbenih vprašanj, kakšna je družbena hierarhija, kje je v tej ureditvi mesto ekonomiji in gospodarstvu, idealno pa bi bilo, da bi vsaka nova ideja družbene ureditve predlagala tudi mesto znanosti, šolstvu, zdravstvu ter umestila družbo v odnosu do drugih družbenih ureditev – vsaka celovita, kreativna ideja nove družbeno-politične ureditve bi tako morala vsebovati tudi predlog družbeno-političnega manifesta. Nazadnje pa je izjemno pomembno tudi, da teorija ne sme učinkovati brezhibno zgolj v normativni obliki, temveč da jo je mogoče neposredno uporabiti tudi v praksi. Le tako bomo lahko družboslovci pridobili zares celovit kreativni načrt za postavitev in preizkus novih družbeno-političnih ureditev v testnih okoljih, ki nam bodo na voljo.

Družboslovni laboratorij

Vprašanje testnega okolja je še posebej zanimivo in zahteva v prihodnje podrobnejšo obravnavo. Čeprav družboslovje zato, ker ni pravega družboslovnega laboratorija, do zdaj ni imelo enakih testnih pogojev kot naravoslovje,² je predloge

² Ker družba in posameznik nista nikoli izolirana, ker v družbenem kontekstu posameznika ne moremo ločiti od same družbe in ker se družba oblikuje in premika po drugačnih, bistveno manj

inovativnih družbenih sistemov in političnih aranžmajev danes mogoče sooblikovati na svetovni ravni v virtualnem prostoru (Bitnation.co, Democracy.earth), delovanje novih družbenih sistemov pa bi lahko simulirali tudi v masivnih spletnih simulatorjih (Kolber, 2015) in s tem morda presegli oviro evolucijskega razvoja družbe (Gleeson in Low, 1998), enako kot tehnološki napredek presega biološke meje evolucijskega razvoja človeka. Spletna izobraževalna igra *Fold It* (Fold.it) je odličen kazalec kumulativne kolektivne inteligence človeštva, kjer milijoni ljudi sodelujejo pri sestavljanju novih proteinskih molekul, s čimer navadni ljudje na zabaven način pomagajo medicini odgovarjati na vprašanja, ki jih do danes tudi največji strokovnjaki s tega področja niso znali rešiti. Morda bi lahko v obliki oz. po vzoru socialnih iger (npr. Secondlife.com) in ob podpori virtualnih svetov (npr. Staramba.com, Decentraland.org) angažirali ves planet, da se priključi simulirani državi/družbi, kjer bomo v seriji digitalnih situacij iz resničnega življenja skušali reševati probleme v kontekstu različnih mogočih družbenih ureditev, s čimer ne bomo povzročili nobene škode, če se bomo zmotili. Tako bi lahko preizkusili najbolj radikalne scenarije in se morda naučili o družbi to, kar moramo vedeti za resnično-življenjsko implementacijo perspektivnih idej. K razvoju družbenih sistemov bi v takem okolju na zabaven in izobraževalen način lahko pripomogel vsak Zemljan, taka igra pa bi zaradi aktualnih gospodarskih trendov (razvoj UI, tehnologije veriženja blokov idr.) utegnila pritegniti tudi investitorje iz tehnološkega sveta.

Tisočletja je veljalo, da so »v fiziki fenomeni, ki jih preiskujemo, fiksni (in) opazovani fenomen pod kontrolo raziskovalca« ter da je »ta model bistveno manj primeren v sociologiji [...] Naša teoretična osnova (pa posledično) precej manj stabilna« (Whyte, 1987: 58), a danes prav v objemu ali zaradi sodobne tehnologije družboslovci vendarle počasi dobivamo prostor, kjer bomo lahko v bolj

predvidljivih vzorcih, kot jih poznamo v fiziki in biologiji, tudi modeli testiranja alternativnih družbenih sistemov v okolju, ki bi ga po vzoru naravoslovnega testnega laboratorija lahko izolirali od zunanjih silnic in ki hkrati ne bi mogel posnemati vseh spremenljivk, ki nastajajo v družbi (ali bo vse spremenljivke v vedno spreminjajoči se družbi sploh kdaj mogoče spoznati?), taki modeli ne bi mogli dati neizpodbitnih in zato tudi ne v celoti relevantnih podatkov. A to nikakor ne bi smela biti ovira, da takega laboratorija ne bi poizkusili vzpostaviti. V takem okolju bi nam bila po vzoru liberalne doktrine namreč dana možnost zavestne in prostovoljne potrditve ali zavrnitve participacije pri družbenem eksperimentu, kar nam v trenutnem okolju ni dano. Ne smemo namreč pozabiti, da smo v družbo rojeni kot testni zajci, na katerih se izvajajo dolgoletni preizkusi ekonomskih teorij, gospodarskih modelov in političnih režimov, ki v nasprotju z laboratorijskimi testi v kontroliranem okolju puščajo negativne posledice neposredno na vseh ljudeh.

Take posledice bi lahko vsaj ublažili, če že ne v celoti izničili z vzpostavitvijo nadzorovanega družbenega fizičnega okolja, ki bi ga načrtno naselili z vnaprej oblikovano družbeno, politično in ekonomsko (tudi versko) doktrino na teritorijih po vzoru idej Liberland ali Seasteading (vsak suveren umetni otok je lahko svoje mikrotestno okolje) ali z vzpostavitvijo digitalnih laboratorijev v okolju virtualnih svetov, ki bodo sposobni natančno simulirati čim več (vse?) spremenljivk analogne družbe, v kateri bodo lahko posamezniki s svojimi digitalnimi avatarji sodelovali pri testiranju takih in drugačnih izhodiščnih pozicij, za kar pa bo potrebna velikanska procesorska moč simulatorjev, ki jo utegnemo pridobiti s kvantnimi računalniki (Trabesinger, 2017), ali pa že v okviru tehnologije veriženja blokov z decentralizirano »megleno« računalniško obdelavo podatkov (*Decentralized Fog Computing* – ne smemo zamenjevati s *Centralized Cloud Computing*) (npr. Sonm.com).

kontroliranem okolju načrtovali in preizkušali družbene ureditve in druge teze, pa najsi bo to s pomočjo računalniških simulacij in umetne inteligence, novih teritorijev na prosto plavajočih otokih, zgrajenih na svetovnih oceanih (Friedman in Taylor, 2012; Seasteading.org; Blue-frontiers.com), nikogaršnje zemlje (Campbell, 2017) ali kolonij na Marsu (Musk, 2017; Wall, 2017).

Sklep

Ob pomanjkanju kritičnega premišljevanja o alternativnih družbenih ureditvah si je trenutno težko predstavljati ureditev, ki ne bi vsaj v enem od svojih, morebiti mnogoplastnih značilnosti vsebovala tudi normativnih zakonitosti demokracije, in za zdaj ni nobenega razloga, da tudi ne bi bilo tako. Demokracija ponuja ne glede na oceane in Mars stabilno izhodišče, na podlagi katerega je treba graditi mogoče oblike bodočih sistemov. Glede na (ne)realne možnosti za vzpostavitev nekaterih od zgoraj obravnavanih idej bo v okviru ideje kreiranja univerzalne družbene ureditve v večplasten družbeni sistem, ki bo zadostil zgoraj omenjenim kriterijem, najverjetneje treba umestiti tudi elemente demokracije in ne prepustiti celotne globalne vladavine umetni inteligenci samo zato, da bi se sami izognili odgovornosti za našo lastno prihodnost. Sistem univerzalne družbene ureditve bo moral biti sistem, ki bo več poudarka dajal praktični uporabnosti in ne zgolj normativni brezhibnosti, sistem, ki bo dovolj odprt in fleksibilen za nenehno nadgrajevanje in izboljševanje.

Do zdaj so se vsi sistemi razvijali po naravni evulucijski poti sami od sebe skladno z razvojem družbe in družbenimi razmerami, zato si je marsikateremu teoretiku verjetno težko predstavljati situacijo, kjer bi imeli možnost umetno ustvariti družbeni sistem in ga aplicirati na določen družbeni segment, če že ne na celotno družbo. Tehnologija je katalizator vsemreženja, svetovni splet pa je največji talilni lonec v dosedanji zgodovini človeka. »Svetovni splet je politični sistem jutrišnjega dne.« (Kyriacos, 2016) Informacijska tehnologija počasi, a radikalno vpliva na to, kdo vlada, kako in zakaj. »Informacije in kontrola (nad državljanji) bodo postale primarni vir moči kot naravni naslednji korak v politični evoluciji.« (Ronfeldt, 1992) »Priča smo zatonu institucij in struktur, ustvarjenih za servisiranje dobe preteklosti. Med njimi so nacionalna država, delavski sindikati, cerkev, nuklearna družina, monogamija, časopis, knjiga [...], politična stranka in celo reprezentativna demokracija« (Derks v Behrens, Kistner in Nitsche, 2014: 5), zato je nujno, da inoviramo prostor demokracije in politike kot take ter ju postavimo v korak z zahtevami sodobnega časa. »[L]judje smo velikanski vir kreativnosti, kar nam omogoča, da oblikujemo svoje lastne družbene inovacije, ne da bi čakali na zunanjo silo, ki bi intervenirala in izumila, kar potrebujeta skupnost ali organizacija.« (Whyte, 1987: 46)

Ta članek ne more ponuditi dokončnega odgovora na številna zastavljena vprašanja, želi pa opozoriti na problem pomanjkanja resne inovativnosti in kreativnosti

družboslovnega premišljevanja in raziskovalce pozvati, da se na vprašanja urgentno odzovejo s svežimi idejami ter da jih testirajo v (kontroliranih) okoljih, investitorje pa spodbuditi k preusmeritvi finančnih sredstev s področja tehnološkega na področje družboslovnega inoviranja. Ključ do uspeha so torej popularizacija področja političnih inovacij in zadostna finančna sredstva, ki bodo poleg medicinskih in medplanetarnih raziskav podprle tudi družboslovne raziskave.

Literatura in drugi viri

- AIGNER, FLORIAN (2017): The Beam of Invisibility. A New Cloaking Technology Has Been Developed at TU Wien: A Special Kind of Material is Irradiated from Above in such a Way that Another Beam of Light Can Pass Completely Uninhibited. *TU Wien*, 13. september. Dostopno na: https://www.tuwien.ac.at/en/news/news_detail/article/125132/ (26. februar 2019).
- BARBER, BENJAMIN R. (1984): *Strong Democracy*. California: University of California Press.
- BARRIBEAU, TIM (2010): Scientists Create "Artificial Life" – Synthetic DNA that Can Self-replicate. *Gizmodo*, 21. maj. Dostopno na: <https://io9.gizmodo.com/5543843/scientists-create-artificial-life---synthetic-dna-that-can-self-replicate> (26. februar 2019).
- BARTLETT, JAMIE (2017a): *Radicals Chasing Utopia*. New York: Nation Books.
- BARTLETT, JAMIE (2017b): Return of the City-State. *Aeon*, 5. september. Dostopno na: <https://aeon.co/essays/the-end-of-a-world-of-nation-states-may-be-upon-us> (26. februar 2019).
- BBC (2014): Scottish Referendum: Scotland Votes "No" to Independence. *BBC*, 19. september. Dostopno na: <https://www.bbc.com/news/uk-scotland-29270441> (17. december 2018).
- BECK, HANS (UR.) (2013): *A Companion to Ancient Greek Government*. Wiley-Blackwell.
- BEHRENS, JAN, AXEL KISTNER IN ANDREAS NITSCHKE (2014): *The Principles of Liquid Feedback*. Berlin. Interaktive Demokratie e. V.
- BENKLER, YOCHAI (2006): *The Wealth of Networks: How Social Production Transforms Markets and Freedom*. Yale University Press.
- BLUE FRONTIERS. Dostopno na: <https://www.blue-frontiers.com/> (26. februar 2019).
- BOSTROM, NICK (2006): What is a Singleton? *Linguistic and Philosophical Investigations* 5(2): 48–54. Dostopno na: <https://nickbostrom.com/fut/singleton.html> (26. februar 2019).
- BOURICIUS, TERRILL, DAVID SCHECTER, CAMPBELL WALLACE IN JOHN GASTIL (2016): Imagine a Democracy Built on Lotteries, Not Elections. *Zocalo Public Square*, 5. april. Dostopno na: <http://www.zocalopublicsquare.org/2016/04/05/imagine-democracy-built-lotteries-not-elections/ideas/nexus/> (26. februar 2019).
- BRUCE, GARY (2003): The Prelude to Nationwide Surveillance in East Germany: Stasi Operations and Threat Perceptions, 1945–1953. *Journal of Cold War Studies* 5(2) 3–31. Dostopno na: <https://sites.fas.harvard.edu/~hpcws/bruce.htm> (10. november 2018).
- BUHR, SARAH (2017): Google's Life Sciences Unit Is Releasing 20 Million Bacteria-Infected Mosquitoes in Fresno. *TechCrunch*, 14. julij. Dostopno na: <https://techcrunch.com/2017/07/14/google-life-sciences-unit-releasing-20-million-bacteria-infected-mosquitoes-in-fresno/>

- com/2017/07/14/googles-life-sciences-unit-is-releasing-20-million-bacteria-infected-mosquitoes-in-fresno/ (26. februar 2019).
- BURNHEIM, JOHN (1985/2006): *Is Democracy Possible? The Alternative to Electoral Politics*. Sidney University Press.
- BURNHEIM, JOHN (2016): *The Demarchy Manifesto: For Better Public Policy*. Imprint Academic.
- CAMPBELL, JAMIE (2015): Welcome to Liberland: Europe's Tiny New Country Where Taxes Are Optional and You're Allowed to Move in as Long as You're Not a Nazi. *Independent*, 17. april. Dostopno na: <https://www.independent.co.uk/news/world/europe/welcome-to-liberland-europes-tiny-new-country-where-taxes-are-optional-and-youre-allowed-to-move-in-10185477.html> (15. december 2018).
- CHRISTIANO, TOM (2006): Democracy. *Stanford Encyclopedia of Philosophy*, 27. julij. Dostopno na: <https://plato.stanford.edu/entries/democracy/> (10. januar 2018).
- CORBYN, ZOË (2015): Live For Ever: Scientists Say They'll Soon Extend Life "Well beyond 120". *The Guardian*, 11. januar. Dostopno na: <https://www.theguardian.com/science/2015/jan/11/sp-live-forever-extend-life-calico-google-longevity> (20. december 2018).
- DE PUYDT, PAUL-ÉMILE (1860): *Panarchy*. Dostopno na: <http://www.panarchy.org/depuydt/1860.eng.html> (13. december 2018).
- DVORSKY, GEORGE (2013a): How Much Longer Until Humanity Becomes A Hive Mind?. *Gizmodo*, 15. marec. Dostopno na: <https://io9.gizmodo.com/how-much-longer-until-humanity-becomes-a-hive-mind-453848055> (26. februar 2019).
- DVORSKY, GEORGE (2013b): Will Old People Take Over the World? *Gizmodo*, 22. marec. Dostopno na: <https://io9.gizmodo.com/will-old-people-take-over-the-world-458358266> (26. februar 2019).
- FRESCO, JACQUE (1995a): *The Venus Project. Beyond Politics, Poverty, and War*. Dostopno na: <https://www.thevenusproject.com/the-venus-project/> (26. februar 2019).
- FRESCO, JACQUE (1995b): *The Venus Project: The Redesign of a Culture. Global Cybervisions*. Dostopno na: <http://www.jacquefresco.info/main/books/books/the-redesign-of-culture> (26. februar 2019).
- FREY, BRUNO S. (2005): Functional, Overlapping, Competing Jurisdictions: Redrawing the Geographic Borders of Administration. *European Journal of Law Reform* V(3/4): 542-555.
- FRIEDMAN, PATRI IN BRAD TAYLOR (2012): Seasteading: Competitive Governments on the Ocean. *Kyklos* 65(2): 218-235.
- GELMAN, ANDREW (2005): Questions about Futarchy. *Statistical Modeling, Causal Inference, and Social Science*, 21. november. Dostopno na: https://statmodeling.stat.columbia.edu/2005/11/21/questions_about/ (11. november 2018).
- GOLDENBERG, SUZANNE (2016): Masdars Zero-carbon Dream Could Become Worlds First Green Ghost-town. *The Guardian*, 16. februar. Dostopno na: <https://www.theguardian.com/environment/2016/feb/16/masdars-zero-carbon-dream-could-become-worlds-first-green-ghost-town> (15. december 2018).
- GRIMLEY, NAOMI (2016): Identity 2016: "Global Citizenship" Rising, Poll Suggests. *BBC*, 28. april. Dostopno na: <https://www.bbc.com/news/world-36139904> (7. januar 2019).

- HANSON, ROBIN (1998): *Burning the Cosmic Commons: Evolutionary Strategies for Interstellar Colonization*. George Mason University.
- HANSON, ROBIN (2013): Shall We Vote on Values, But Bet on Beliefs? *The Journal of Political Philosophy* 21(2): 151–178.
- HUGHES, JAMES (2004): *Citizen Cyborg: Why Democratic Societies Must Respond to the Redesigned Human of the Future*. Cambridge: Westview Press.
- INGLIS-ARHELL, ESTHER (2012): What Comes Next after the Noosphere? *Gizmodo*, 4. oktober. Dostopno na: https://io9.gizmodo.com/5948744/what-comes-next-after-the-noosphere_ (26. februar 2019).
- IVESJAN, MIKE (2017): As Climate Change Accelerates, Floating Cities Look Like Less of a Pipe Dream. *The New York Times*, 27. januar. Dostopno na: https://www.nytimes.com/2017/01/27/world/australia/climate-change-floating-islands.html?_r=0 (26. februar 2019).
- JONES, SAM IN STEPHEN BURGEN (2017): Catalan Referendum: Preliminary Results Show 90% in Favour of Independence. *The Guardian*, 2. oktober. Dostopno na: <https://www.theguardian.com/world/2017/oct/01/dozens-injured-as-riot-police-storm-catalan-ref-polling-stations> (17. december 2018).
- KERSTING, NORBERT (2012): The Future of Electronic Democracy. V *Electronic Democracy*, M. Stein in J. Trent (ur.), 11–54. Berlin: Barbara Budrich Publishers.
- KOLBER, JONATHAN (2015): *A Celebration Society*. Inciti Publishing, eBook v.
- KOVNER, ALIYAH (2018): Are Humans Really On The Brink Of Achieving Immortality? *IFL Science*, 20. februar. Dostopno na: <https://www.iflscience.com/technology/are-humans-really-on-the-brink-of-achieving-immortality/> (20 december 2018).
- KYRIACOS (2016): The Political System of The Future is Already Here. *Steemit*. Dostopno na: <https://steemit.com/politics/@kyriacos/the-political-system-of-the-future-is-already-here> (3. marec 2018).
- LIN LIM, CHHAY (2014): *A Philosophical Investigation Into Seasteading as a Means to Discover Better Forms of Social Organization*. University College Dublin.
- LOW, NICHOLAS IN BRENDAN GLEESON (1998): *Justice, Society and Nature: An Exploration of Political Ecology*. London: Routledge.
- LUHMANN, NIKLAS (1982): The World Society as a Social System. *International Journal of General Systems* 8(3): 131–138.
- LUKŠIČ, ANDREJ A. (2006): *Uporaba informacijsko-komunikacijske tehnologije v procesih odločanja na lokalni ravni*. Služba vlade RS za lokalno samoupravo in regionalno politiko.
- MACAULAY, THOMAS (2017): Meet Captain Cyborg: The Man that Biohacked His Own Body. *Techworld*, 24. maj. Dostopno na: <https://www.techworld.com/apps-wearables/professor-cyborg-reveals-secrets-of-cybernetic-communication-3659400/> (18. januar 2019).
- MARKOVICH, STEVEN J. (2012): Promoting Innovation Through R&D. *Council on Foreign Relations*, 2. november. Dostopno na: <https://www.cfr.org/background/promoting-innovation-through-rd> (19. december 2018).
- MARRIS, EMMA (2017): Why Fake Islands Might be a Real Boon for Science. *Nature*, 4. oktober. Dostopno na: <https://www.nature.com/news/why-fake-islands-might-be-a-real-boon-for-science-1.22752> (26. februar 2019).

- MARTIN, BRIAN (1992): Demarchy: A Democratic Alternative to Electoral Politics. *Kick It Over* 30: 11–13. Dostopno na: <http://www.bmartin.cc/pubs/92kio/index.html> (26. februar 2019).
- MAVROPALIS, GEORGIOS (2017): Demos and Kratos. *The Democracy Foundation*, 31. marec. Dostopno na: <https://democracy.foundation/demos-kratos/> (6. februar 2018).
- MEIER, PATRICK PHILIPPE (2013): Crisis Maps: Harnessing the Power of Big Data to Deliver Humanitarian Assistance. *Forbes*, 2 maj. Dostopno na: <https://www.forbes.com/sites/skollworldforum/2013/05/02/crisis-maps-harnessing-the-power-of-big-data-to-deliver-humanitarian-assistance/#fa2a081115c7> (26. februar 2019).
- MILLER, JAMES D. (2011): The Singleton Solution. *H Plus Magazine*, 6. september. Dostopno na: <http://hplusemagazine.com/2011/09/06/the-singleton-solution/> (18. december 2018).
- MULLIN, EMILY (2017): Rewriting Life Verily Robot Will Raise 20 Million Sterile Mosquitoes for Release in California. *MIT Technology Review*, 14 julij. Dostopno na: <https://www.technologyreview.com/s/608280/alphabet-has-built-a-robot-that-is-releasing-millions-of-sterile-mosquitoes-in-california/> (26. februar 2019).
- MUSK, ELON (2017): Making Humans a Multi-Planetary Species. *New Space* 5(2): 46–61. Dostopno na DOI: 10.1089/space.2017.29009.emu.
- NATURE (2010): Life after the Synthetic Cell. *Nature* 465(7297): 422–424. Dostopno na DOI: 10.1038/465422a.
- ORGANIZACIJA ZDRUŽENIH NARODOV (2014): World's Population Increasingly Urban with More than Half Living in Urban Areas. *UN*, 10. julij. Dostopno na: <http://www.un.org/en/development/desa/news/population/world-urbanization-prospects-2014.html> (26. februar 2019).
- OSLER, AUDREY (2011): 10 Reasons Why We Need Social Science. *Palgrave MacMillan*. Dostopno na: <https://www.palgrave.com/gp/social-science-matters/10-reasons-for-social-science> (18. december 2018).
- PAIS-VIEIRA, MIGUEL, MIKHAIL LEBEDEV, CAROLINA KUNICKI, JING WANG IN MIGUEL A. L. NICOLELIS (2013): A Brain-to-Brain Interface for Real-Time Sharing of Sensorimotor Information. *Scientific Reports* 3. Dostopno na DOI: 10.1038/srep01319.
- PLATON (360 pr. n. št.): *The Republic*. Dostopno na: <http://classics.mit.edu/Plato/republic.html> (2. november 2018).
- REGALDO, ANTONIO (2016): Are Altered Mosquitoes a Public Health Project, or a Business? *MIT Technology Review*, 27. oktober. Dostopno na: <https://www.technologyreview.com/s/602720/are-altered-mosquitoes-a-public-health-project-or-a-business/> (26. februar 2019).
- RIZMAN, RUDI (2010): Globalizacija – odprta sociološka agenda. *Teorija in praksa* 47(2-3): 374–391.
- ROBERTS, HANNAH (2014): Venice Votes to Split from Italy as 89% of the City's Residents Opt to Form a New Independent State. *Daily Mail*, 21. marec. Dostopno na: <http://www.dailymail.co.uk/news/article-2586531/Venice-votes-split-Italy-89-citys-residents-opt-form-new-independent-state.html> (26. februar 2019).
- RONFELDT, DAVID (1992): Cyberocracy Is Comming. *The Information Society* 8: 243–296.

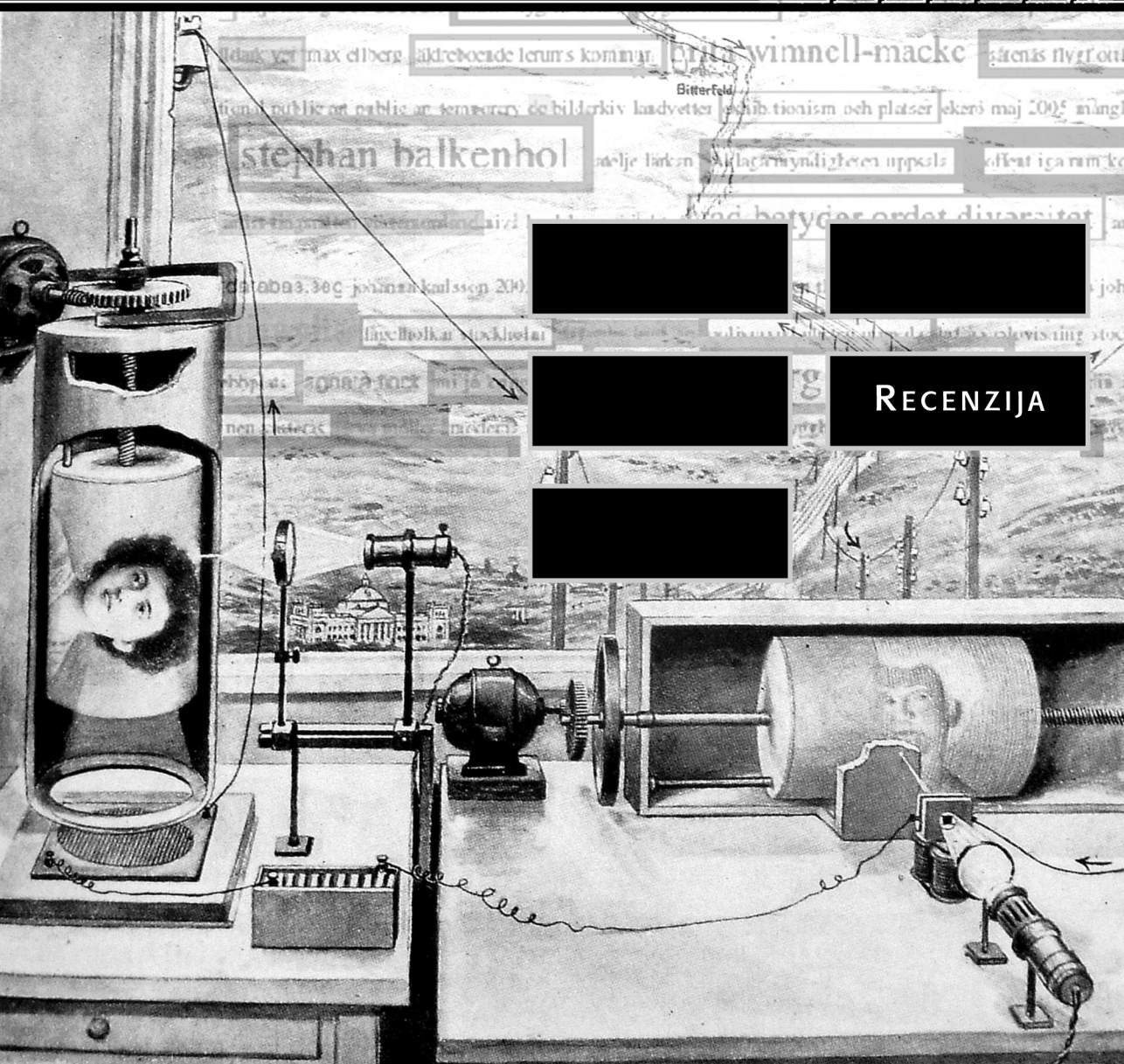
- RONFELDT, DAVID IN DANIELLE VARDA (2008): The Prospects For Cyberocracy (Revisited). *SSRN*. Dostopno na: <http://ssrn.com/abstract=1325809> (26. februar 2019).
- SANDBERG, ANDERS (2006): We, Borg. Speculations on Hive Minds as a Posthuman State. *Aleph*. Dostopno na: <https://www.aleph.se/Trans/Global/Posthumanity/WeBorg.html> (17. januar 2019).
- SCHLICHTE, KLAUS (2006): Theories of World Society and War. Luhmann and the Alternatives. V *Territorial Conflicts in World Society. Modern Systems Theory, International Relations and Conflict Studies*, S. Stetter (ur.), 54–69. Routledge. Dostopno na DOI: 10.4324/9780203962848.
- SHIEBER, JONATHAN (2018): Implantable 3D-Printed Organs Could be Coming Sooner than You Think. *Techcrunch*. Dostopno na: <https://techcrunch.com/2018/06/25/implantable-3d-printed-organs-could-be-coming-sooner-than-you-think/?guccounter=1> (7. januar 2019).
- SMITH, LAMAR, PETER MCPHERSON IN HUNTER RAWLINGS (2014): Is Social Science Research in the National Interest? *Scientific American*, 21. maj. Dostopno na: <https://www.scientificamerican.com/article/is-social-science-research-in-the-national-interest/> (20. december 2018).
- SRNICEK, NICK IN ALEX WILLIAMS (2015): *Inventing the Future: Postcapitalism and a World Without Work*. London: Verso.
- TAYLOR, BRAD (2010): *Governing Seasteads: An Outline of the Options*. Dostopno na: http://seasteadingorg.wpengine.com/wp-content/uploads/2015/12/Taylor_2010_GoverningSeastads.pdf (29. november 2016).
- TAYLOR, JEROME (2010): Google Chief: My Fears for Generation Facebook. *The Independent*, 17. avgust. Dostopno na: <http://www.independent.co.uk/life-style/gadgets-and-tech/news/google-chief-my-fears-for-generation-facebook-2055390.html> (26. februar 2019).
- TRABESINGER, ANDREAS (2017): Quantum Computing: Towards Reality. *Nature* 543, 27. marec. Dostopno na DOI: 10.1038/54351a.
- VERNADSKY, VLADIMIR I. (1943): The Biosphere and the Noösphere. *American Scientist*. Dostopno na: https://larouchepub.com/other/2005/site_packages/vernadsky/3207bios_and_noos.html (26. februar 2019).
- WALL, MIKE (2017): SpaceX's Mars Colony Plan: How Elon Musk Plans to Build a Million-Person Martian City. *Space.com*, 14. junij. Dostopno na: <https://www.space.com/37200-read-elon-musk-spacex-mars-colony-plan.html> (26. februar 2019).
- WEINERSMITH, ZACH (2014): *Polystate: A Thought Experiment in Distributed Government*. Amazon Digital Services.
- WHYTE, WILLIAM FOOTE (1987): Social Inventions for Solving Human Problems. *Clinical Sociology Review* 5: 45–63. Dostopno na: <http://digitalcommons.wayne.edu/csr/vol5/iss1/24> (26. februar 2019).
- WONG, JULIA CARRIE (2017): Seasteading: Tech Leaders' Plans for Floating City Trouble French Polynesians. *The Guardian*, 2. januar. Dostopno na: <https://www.theguardian.com/technology/2017/jan/02/seasteading-peter-thiel-french-polynesia> (26. februar 2019).
- ZUBE, JOHN (1986): The Gospel of Panarchy According to Sinner John. *Panarchy*. Dostopno na: <http://www.panarchy.org/zube/gospel.1986.html> (13. december 2018).

I get a report face to face with the police and the
emergency

coordinated
security military veterans
destroy
FBI agents intelligence operations reserves duty
damaged response military

errors, truth
errors, truth
errors, truth
errors, truth
errors, truth
errors, truth
errors, truth
errors, truth
errors, truth
errors, truth

the power of words
the power of words
the power of words
the power of words
the power of words
the power of words
the power of words
the power of words
the power of words
the power of words
the power of words

Mitja Velikonja

Evropska institucio- nalizacija antikomuni- zma

NEUMAYER, LAURE (2019): *The Criminalisation of Communism in the European Political Space after the Cold War*. London in New York: Routledge.

Laure Neumayer je pariška politologinja, ki že leta raziskuje kriminalizacijo vzhodnoevropskih socialističnih političnih sistemov in komunizma kot ideologije, kot si ga predstavljajo in kot ga sponzorirajo aktualne vseevropske politične ustanove. Prav ta »uradni«, institucionalni okvir je v razgretih diskusijah, ki o polpreteklosti v našem delu sveta potekajo tako na akademskem kot na političnem področju, kar nekako spregledan. Vsebinsko knjige dodobra opredeli že sam naslov: zanima jo pogled »od zgodaj navzdol«, torej kako različne institucije (Parlamentarna skupščina Sveta Evrope, Evropski parlament, Svet Evrope, skupine strank v Evropskem parlamentu, Evropska

komisija itn.) kriminalizirajo socializem in ga pogosto preprosto enačijo z nacizmom. Niti za hip se v njej ne spusti z ravni analize institucij: posveča se celo takim podrobnostim, kot so programi različnih tozadevnih srečanj, sezname govorcev, zapisniki sej, sestave različnih neformalnih skupin itn. Pri tem se osredinja predvsem na višegrajsko četverico in na baltske države, manj na druge dele nekdanj socialistične Evrope.

Največja vrednost knjige je torej zelo podrobna evidenca, žal pa manj tudi analiza postopnega sprejemanja tovrstnega besednjaka in potem konkretnih sklepov in ukrepov, ki so s pomočjo »strokovnjakov« tipa Courtois pripeljali do evropske institucionalizacije antikomunizma (recimo resolucija Evropskega parlamenta o Evropski zavesti in totalitarizmu iz leta 2009, program Evropa za državljane, ki poteka od leta 2007, Evropski dan spomina na žrtve nacizma in stalinizma prav tako od leta 2009 ipd.). »Mimetično rivalstvo« med obsojanjem nacizma in komunizma je dejansko dvojni proces: po eni strani ga vodijo *memory entrepreneurs*, »podjetniki spominjanja«, povečini iz nekdanjih socialističnih držav, ki tako kujejo svoj politični kapital (zato bi bil morda boljši izraz »mnemonični profiterji«). Neumayerjeva omenja tri kategorije teh podjetnikov: nekdanje disidente, periferne akterje, ki so tako zgradili svojo evropsko kariero, ter mlado gardo antikomunistov. V zadnjo uvršča tudi predstavnika Slovenije, nekdanj obetavnega mladega komunista Zvera. Po drugi strani pa »sveži« antikomunizem teh »mnemoničnih podjetnikov« dobro sede v globoko zasidran »stari«

antikomunizem zahodne Evrope, »rdeči strah«, ki se je razvijal sočasno z boljševiško revolucijo in komunističnimi upori po Evropi po prvi svetovni vojni, dodaten zagon in institucionalno obliko (NATO in Evropska unija, pred tem Evropska gospodarska skupnost), pa je dobil v času hladne vojne.

Avtorica je zelo izčrpna v beleženju rasti iniciativ in institucionalne podpore tovrstnim pobudam, manjka pa ji širša uvodna in/ali obporna sociološka, kulturološka in zgodovinska kontekstualizacija, kar pušča sicer čisto legitimen pristop – analiza institucij – v razlagalnem vakuumu. Pri tem ne mislim samo na poglede na te fenomene »od spodaj navzgor«: ne nazadnje »rdeča nostalgija«, ki se je razvila od Baltika do Jadrana, na drugačen način kaže pristransko sliko, kot jo v evropskih (in tudi domačih) institucijah kažejo njihovi zakoniti predstavniki. Prvič, da bi razumeli evropski institucionalni antikomunizem, je treba najprej definirati »komunizem«: ravno nedefiniranje tega zamegli bistvo analize. Je s tem mišljena marksistična filozofsko-znanstvena paradigma? Politična ideologija? Boljševizem, stalinizem, različne druge oblike socialističnih političnih sistemov? Sovjetski iz dvajsetih je popolnoma drugačen od recimo jugoslovanskega v osemdesetih, oba pa od kitajskega v šestdesetih, vsi od evrokomunizma Berlinguerja in Marchaisa, da anarhokomunizma niti ne omenjam. Drugič, upravičena obsodba fašizma, nacizma in stalinizma, s katero se tudi sam brezpogojno strinjam, se ne nadaljuje v obsodbi drugih totalitarizmov iz polpretekle evropske zgodovine: različnih vojaških

diktatur, avstrofašizma, frankizma, salazarizma, klerofašističnih vladavin, avtokracij od carske Rusije in Hortyjeve Madžarske do Poljske Pilsudskega ali Jugoslavije Karađorđevićev. Ter seveda kolonializma (in neokolonializma), tega prvega evropskega totalitarizma. Genocidi Evropejcev nad drugimi so se dogajali tudi pred holokavstom in se žal še: spomnimo se Srebrenice ali krvave schengenske meje. Prav tako ni problematizacije cerkvenih totalitarizmov, ki imajo še daljšo mračno zgodovino kot novodobni politični. Evropske institucije in njihovi prišepetovalci tega niso sposobni ne prepoznati ne kritizirati, še manj pa obsoditi.

Tretjič, antisemitizem ima prav tako neslavno dolg zgodovinski rep: tisti nemški in kolaboracionistični iz časov druge svetovne vojne je samo njegov najbolj tragični vrhunec. Ne problematizirajo se niti njegovi krščanski izvori niti pogromi, ki so se nad Judi dogajali skozi celo zgodovino vsepovsod, tudi na »demokratskem Zahodu«. In naprej, procesi »dekomunizacije« se od države do države zelo razlikujejo: ponekod so bili zelo strogi (lustracija), drugje pozni, spet na tretjem koncu obstruirani ali delni. Avtorica se prav tako ne ukvarja s simptomatičnim tranzicijskim dejstvom, konvertitstvom: mnogi danes največji antikomunisti, tudi tisti, ki jih omenja, so bili v prejšnjem sistemu tudi sami zagrizeni ali oportunistični komunisti, navsezadnje to ni pomembno. Bili so člani partije. Njihov antikomunistični lov na čarovnice je pravzaprav njihov osebni eksorcizem, ki je nevzdržen, če zdaj projicirajo in »iztrebljajo« komunizem pri vseh in vsem (ne

nazadnje je bil tudi omenjeni Courtois (nekoč maoist). Naprej: ob upravičenem izpostavljanju pakta Ribbentrop-Molotov avgusta 1939, zaradi katerega so bile pahnjene v nesrečo Poljska in baltske države, bi morali prav tako opozarjati še na en sočasen sramoten akt, v katerega pa so privolile »zahodne demokracije«: Münchenski sporazum iz septembra 1938, ki so ga na račun Češkoslovaške hladnokrvno podpisali Chamberlain, Daladier, Hitler in Mussolini. In ne nazadnje, ne sprašuje se o problematičnih ideoloških izhodiščih in političnih posledicah nereflektiranega antikomunizma: o tradicionalizmu, patriarhalizmu, klerikalizmu, rasizmu, neokonzervativizmu, etnonacionalizmu, razgradnji socialne države in o korupciji. Na kratko, s simptomatičnim tranzicijskim primerom: Madžari imajo trideset let po Jánosu Kádárju – Viktorja Orbána!

Skratka: Neumayerjeva je napisala zelo dobrodošlo pregledno in kronološko študijo integriranja totalitarne interpretacije komunizma v evropski zgodovinski spomin in v evropske institucije. S stališča tranzitologije je dobro, da so vse te evrobirokratske pobude, diskusije, ozadja in rešitve zbrane na enem mestu. Žal pa se je v pričujoči študiji kompleksnejša obravnava teh pojavov izgubila na račun preveč minucioznega ukvarjanja z enim samim vidikom. Zato jo je treba nujno prebirati vzporedno s tistimi, ki »prečudno obdobje post-socializma« (kot sta tranzicijo že 1992. leta posrečeno poimenovala Michnik in Havel) analizirajo na kritičen in celovit način. In drugič, zelo umanjka njena jasna teoretska pozicija, še bolj pa sintetični zaključek: na koncu (pravzaprav

skozi celo obravnavo) bi me zanimalo, kakšno je njeno mnenje, kako sama gleda na institucionalno kriminalizacijo socializma kar povprek, ki si ga v popolnoma nereflektiranem triumfalizmu privoščijo evropske institucije.

PRVI SPOL: KRITIČNE ŠTUDIJE MOŠKIH IN MOŠKOSTI / PRIVLAČNOSTI SPOLOV

(let. XLV, št. 267)

Študije moškosti so raziskovalno polje, ki se v Sloveniji šele uveljavlja. Prvi blok prinaša pomembne uvide domačih in tujih avtorjev, ki tvorijo nabor besedil, relevantnih za vsakega proučevalca tega področja. V drugem bloku so zbrani prispevki, ki izzivajo prevladujoče predstave o tem, kako naj razmišljamo o spolu, seksualnosti, reproduktivnih pravicah, homoseksualnosti in pravicah žensk.

AVTONOMNA TOVARNA ROG

(let. XLV, št. 270)

»O Rogu morajo pisati rogovci,« je bilo osnovno vodilo 270. številke. V njej je dvanajst po obliki in vsebini raznolikih prispevkov, v katerih se avtorji oziroma kolektivi ukvarjajo z umeščenostjo Roga v mesto, njegovo notranjo dinamiko in posameznimi vprašanji, ki ga prečijo. Tudi vse objavljene fotografije so priskrbeli rogovci.

ZASEBNI ZAVOD: KULTURA

(let. let. XLVI, št. 272)

Številka se ukvarja s stanjem na področju neinstitucionalne kulturne produkcije. Avtorji, tudi sami ustvarjalci na tem področju, se posvečajo vprašanjem kulturne politike, razmišljajo o konceptih, ki jo opredeljujejo ter kritično orisujejo stanje v posameznih umetnostih in razpravljajo o preknarnosti.

SOVRAŽNI GOVOR

(let. XLV, št. 268)

Čedalje pogostejša raba termina sovražni govor zahteva njegovo kritično analizo. Številka prinaša nekatere splošne premisleke, ki jim sledijo pravni in kriminološki pogledi. Posebno pozornost smo posvetili Evropi, migracijam in islamu, tu sta še sklop o digitalnih medijih ter seksizmu in homofobiji.

SOLIDARNOSTNE EKONOMIJE

(let. XLVI, št. 271)

Številka odpira ključna vprašanja s področja solidarnostnih ekonomij, s posebnim poudarkom na zadružništvu. Poleg teoretskih in konceptualnih premislov ter primerov dobre prakse, predvsem iz lokalnega okolja, prinaša tudi prvi prevod štirih temeljnih mednarodnih zadružnih dokumentov v slovenščino.

ODRAST / STANOVANJSKE POLITIKE

(let. XLVI, št. 273)

Blok o odrasti je prvi zaključen izbor znanstvenih in strokovnih besedil na to temo v Sloveniji. Avtorji razmišljajo o okoljskih omejitvah ter možnostih nove politične in ekonomske organizacije, predstavljamo pa tudi dva prevoda, ki sta pomembna za opredelitev samega koncepta. Drugi blok odpira perečo temo stanovanjske preskrbe, pri čemer je poudarek na političnosti vprašanja, kar uvaja novo branje problematike. Blok vsebuje tudi štiri manifeste, katerih avtorji so snovalci različnih evropskih stanovanjskih alternativ.

MISLIMO REVOLUCIJE

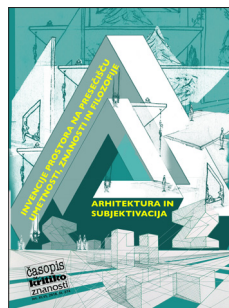
(let. XLV, št. 269)

Z 269. številko pri ČKZ obeležujemo 100-letnico oktobrske revolucije. Številka odpira nove poglede na potenciale in omejitve emancipatornih in osvobodilnih politik, ki jih je sprožil oktobrski prevrat leta 1917 v Rusiji, na njegov vpliv na poznejša revolucionarna postajanja ter na nekatere aktualne gradnje antikapitalističnih alternativ.

INVENCije PROSTORA/ ARHITEKTURA IN SUBJEKTIVACIJA

(let. XLVI, št. 274)

Avtorji prvega bloka zimske številke se ukvajo z novimi percepcijami in invencijami prostora, ki jih omogoča spoj umetnosti, znanosti in filozofije ter na katere močno vplivajo digitalne tehnologije. V drugem bloku pa pisci predstavljajo primere arhitekturnih praks, ki v središče postavljajo uporabnika in njegovo subjektivacijo ter arhitekturo razumejo kot dejavnik mogočih družbenih sprememb.

ZADNJA ŠTEVILKA

SPREMLJAJTE NAS:

www.ckz.si

FB: www.facebook.com/CKZrevija

TW: www.twitter.com/CKZ_revija

**NAROČITE SE NA
ČASOPIS ZA
KRITIKO ZNANOSTI**

PRIDRUŽITE SE NAŠIM ZVESTIM BRALCEM IN SE NAROČITE NA ČASOPIS ZA KRITIKO ZNANOSTI. LETNA NAROČNINA JE 30 EVROV, ZA ŠTUDENTE IN BREZPOSELNE PA 20 EVROV (40 OZ. 60 ODPSTOTKOV PRIHRANKA). NAROČNINA VELJA OD DATUMA PLAČILA, ZA NASLEDNJE ŠTIRI ŠTEVILKE.

Vsak novi naročnik prejme darilo: eno od zadnjih osmih števil (našteti na prejšnji strani) po lastni izbiri.

Časopis za kritiko znanosti, domišljijo in novo antropologijo je uveljavljena družboslovna in humanistična znanstvena revija. Zavezani smo kritični misli in transdisciplinarnosti, osvobajajočim epistemologijam in odpiranju akademskega prostora. Govorimo o tistem, o čemer se ne govori. Brcamo proti toku in izumljamo nove sloge plavanja. Vsako leto štirikrat, že od leta 1973.

Svoje naročilo nam sporočite na elektronski naslov **narocnine@ckz.si**.

Na obvestila se lahko naročite na povezavi **<http://www.ckz.si/narocanje-in-nakup>**.

NAPOVEDUJEMO:
SAMOODLOČBA
(let. XLVII, št. 276)

